

Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta
katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Zdeněk Kučera

PRINCIPY A PROBLÉMY GEOGRAFICKÉHO STUDIA KRAJINY

Dizertační práce

Praha 2010

Školitel: RNDr. Pavel Chromý, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem tuto dizertační práci vypracoval samostatně s použitím níže uvedené literatury a pramenů. Prohlašuji, že jsem nepředložil práci ani její podstatnou část k získání jiného akademického titulu.

V Praze, dne 8. května 2010

.....
Zdeněk Kučera

Na tomto místě bych chtěl především poděkovat svému školiteli, RNDr. Pavlu Chromému, Ph.D., bez jehož povzbuzení a podpory by tato práce nemohla vzniknout. Dále bych chtěl jemu a doc. RNDr. Leoši Jelečkovi, CSc. poděkovat též za možnost prezentovat a diskutovat problematiku geografického výzkumu krajiny a souvisejících témat v rámci jimi garantovaných přednášek z oblasti historické a kulturní geografie na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Poděkování náleží též prof. Anně Francisce de Azevedo (Universidade do Minho, Guimarães, Portugalsko) a dr. Garri Raagmovi (Tartu Ülikool, Tartu, Estonsko) za možnost diskuze zmiňované problematiky během studijních a přednáškových pobytů na uvedených univerzitách. Zvláštní poděkování patří v neposlední řadě mé ženě, RNDr. Silvii Kučerové, jejíž obětavá a trpělivá podpora má nemalý podíl na vzniku této práce.

Seznam výzkumných projektů

Předkládaná dizertační práce je výsledkem výzkumné činnosti autora v rámci řešení následujících grantových projektů:

- 1) Územní ochrana – bariéra nebo nástroj rozvoje území? Grantový projekt GA UK (2007–2009), č. 150007, hl. řešitel: Z. Kučera
- 2) Regionální diferenciací venkovských obcí Česka: disparity a možnosti rozvoje. Výzkumný projekt VaV MMR ČR (2007–2011), č. WD-01-07-1, hl. řešitel: R. Perlín
- 3) Implementace opatření Evropské úmluvy o krajině v intenzivně zemědělsky využívaných oblastech nesoucích stopy historických krajinářských úprav – pilotní studie Nové Dvory – Kačina. Grantový projekt MŠMT ČR (2006–2011), č. 2B06013, více příjemců (2), garant za PřF UK: Z. Lipský
- 4) Geografická diferenciací regionální identity obyvatel v Česku v období vstupu České republiky do EU. Grantový projekt GA UK (2005–2006), č. 278/2005/B-GEO/PrF, hl. řešitel: P. Chromý
- 5) Význam rekreační funkce sídel a obcí v procesu formování regionální identity a identity regionů v ČR. Grantový projekt GA ČR (2009–2011), č. 403/09/1491, hl. řešitelka: D. Fialová

OBSAH

Abstract	6
Seznam tabulek	7
Seznam obrázků	8
1. Úvod: Krajina, ústřední geografický koncept?	10
2. Metodické poznámky: potřeba, možnosti a limity poznání minulosti geografie	16
2.1. Dvě geografie, dva typy geografických myšlenek a jejich dějiny	16
2.2. Dějiny geografie: možnosti a limity poznání její minulosti	22
2.3. Dědictví geografie: potřeba poznání její minulosti	26
3. Proměny geografie se zvláštním zřetelem k výzkumu krajiny	46
3.1. Stručný nástin vývoje geografie	46
3.2. Postavení geografie v kontextu výzkumu krajiny	68
4. Znaky krajiny v kontextu geografie	76
4.1. Rozdílná pojetí krajiny v geografii	76
4.2. Jsou odlišné přístupy ke krajině nutně v protikladu?	115
4.3. Co je a co není krajina?	137
5. Různé podoby geografie krajiny	146
5.1. Geografie krajiny jako součást vybraných vědních disciplín	146
5.2. Geografie krajiny jako zvláštní odvětví geografie	151
6. Závěr	158
Literatura	165
Internetové zdroje	202

Abstrakt

Principy a problémy geografického studia krajiny

Krajina je jedním z klíčových geografických konceptů. Nicméně její definici nelze považovat za zcela ujasněnou a stává se proto předmětem diskuze. Současný geografický výzkum krajiny je výrazněji rozdělený mezi humánní a fyzickou geografii, resp. přesněji kulturní geografii a krajinnou ekologii. Obě tyto disciplíny se dnes v geografii rozvíjejí, byť třeba v odlišných geografických a oborových kontextech. V otázce definice krajiny však spolu velmi málo komunikují. V posledních desetiletích se krajina navíc stala vedle geografie součástí výzkumného zaměření mnoha dalších vědeckých oborů. Což je vývoj, který k vyjasnění její definice příliš nepřispívá. V práci je diskutována role geografie ve výzkumu krajiny, jsou srovnávána různá pojetí krajiny v geografii a učiněn pokus o formulaci souhrnné definice krajiny. Nakolik se diskutované přístupy doplňují či rozcházejí? Jsou neslučitelné, nebo je možné vymezit jednu geografickou disciplínu zvanou „geografie krajiny“?

Abstract

Principles and problems of the geographic study of landscape

Landscape is one of the core geographic concepts. However, its definition can not be regarded as absolutely clear. Thus it is the subject of discussions. Contemporary geographic research of landscape is more or less sharply divided between human and physical geography, or more precisely between cultural geography and landscape ecology. Of which both of these disciplines are being developed in contemporary geography, even if in different geographical and disciplinary contexts. These disciplines do not communicate the definition of landscape much between each other. Moreover, in the last decades landscape became the object of intensive research in many other disciplines along with geography. This is a progress which must not always lead to the clarification of its definition. The thesis discusses the position of geography in landscape research, different approaches to landscape within geography are compared and formulation of the comprehensive definition of landscape is attempted. What is different and what is similar to the discussed approaches? Are they incongruous or is it possible to outline one geographic discipline called “landscape geography”?

Seznam tabulek

Tab. 1	Generační model vývoje akademického oboru 38
Tab. 2	Kritéria potřebná k dosažení převahy nového vědeckého přístupu nad starým (tradičním) 39
Tab. 3	Kontextuální vývoj geografe od období osvícenství 56
Tab. 4	Nejvýznamnější námitky proti pozitivismu a možné odpovědi 59
Tab. 5	Filozofické kategorie relevantní pro humánní geografii 67
Tab. 6	Příklady typologií krajiny podle míry přímého antropogenního vlivu 80
Tab. 7	Vybrané definice přírody a přirozenosti („nature“), přírodního a přirozeného („natural“) a kultury („culture“) 82
Tab. 8	Protiklady a napětí charakteristické pro obsah pojmu krajina 88
Tab. 9	Integrační stupně krajiny 91
Tab. 10	Koncepty používané k popisu charakteru krajiny 100
Tab. 11	Hlavní znaky reprezentace 103
Tab. 12	Axiomy pro čtení krajiny 104
Tab. 13	Různé typy utopických představ spojovaných s krajinou 107
Tab. 14	Vybrané teze o povaze krajiny 109
Tab. 15	Přehled konceptů: disciplinární (oborový), multidisciplinární (multioborový), participativní, interdisciplinární (mezioborový) a transdisciplinární (transoborový) 117
Tab. 16	Primární, sekundární a terciární struktura krajiny podle Löw, Míchal (2003) 120
Tab. 17	Pojmy vztahující se k charakteru krajiny 122
Tab. 18	Primární, sekundární a terciární struktura krajiny podle Miklós, ed. (2002) 124
Tab. 19	Mezinárodní přístupy k ochraně krajiny 133
Tab. 20	Klíčové pojmy a opatření definované Evropskou úmluvou o krajíně 135

Seznam obrázků

Obr. 1	Dvě geografie a dvojí geografické myšlení 17
Obr. 2	Dějiny geografie, historická geografie, historická geosofie a oblasti jejich zájmu 19
Obr. 3	Způsob vytváření naší současné představy o minulé realitě 23
Obr. 4	Kontext geografie 24
Obr. 5	Tradiční členění geografie 28
Obr. 6	Složky geografického prostředí 28
Obr. 7	Hierarchie předpokladů 31
Obr. 8	Cykly čisté a aplikované geografie 37
Obr. 9	Vztahy mezi pojmy používanými ve filozofii akademické disciplíny 42
Obr. 10	Plán vnitřního uspořádání geografie 48
Obr. 11	Schematický přehled směrů v metodologii a filosofii vědy ve 20. století 51
Obr. 12	Schematický přehled vývoje výzkumných směrů v (humánní) geografii od poloviny 19. století 54
Obr. 13	Vývoj výzkumu krajiny 70
Obr. 14	Vybrané disciplíny a jejich pojetí krajiny 77
Obr. 15	Dějinné souvislosti pojmu „krajina“ („Landschaft“) 78
Obr. 16	Přírodní a kulturní krajina podle Sauera (1925) 80
Obr. 17	Rozdíl mezi blízkostí a krajinou podle Granöa (1929, 1997) 84
Obr. 18	Rozdíl mezi blízkostí a krajinou a role osvětlení při vnímání krajiny 86
Obr. 19	Příklad výhledu z vyvýšeného místa (pohled z Košťálova směrem na Klapý) 87
Obr. 20	Schematické znázornění geosféry a krajiny 91
Obr. 21	Způsoby uvažování při výzkumu krajiny 93
Obr. 22	Způsob geografického uvažování podle tzv. „länderkundliches Schema“ 94
Obr. 23	Model krajinné změny 97
Obr. 24	Model interakce lidé–krajina 98
Obr. 25	Vztahy mezi koncepty používanými k popisu charakteru krajiny 99
Obr. 26	Schéma znakového posunu podle Olwiga (1993) 111

Obr. 27	Míra integrace a zapojení neodborných účastníků v rámci integrativních a neintegrativních přístupů 118
Obr. 28	Fyzická a humánní geografie a výzkum primární, sekundární a terciární krajinné struktury 126
Obr. 29	Vzájemné vztahy mezi faktory přispívajícími k vysvětlení kulturní krajiny 128
Obr. 30	Víceúrovňový model krajiny podle Keisteri (1990) 129
Obr. 31	Evropské státy, ve kterých již byla podepsána či ratifikována Evropská úmluva o krajině (stav 29. 3. 2010) 133
Obr. 32	Domény české fyzické a humánní geografie 138
Obr. 33	Region, krajina a jejich druhy 139
Obr. 34	Postavení regionální geografie v systému geografických věd podle Fričové, Kühnla (1982/83) 148
Obr. 35	Schéma vztahů mezi výzkumem, vzděláváním, rozhodováním a jednáním 154

1. Úvod: Krajina, ústřední geografický koncept?

„Co ale zůstává geografie, zakládá myšlenka krajiny“ (Schmithüsen 1964, s. 501).¹

I přesto, že krajina i dnes stále zůstává jedním z klíčových geografických konceptů, výše citované tvrzení již neplatí absolutně. Uvedená slova napsal německý geograf Josef Schmithüsen před téměř padesáti lety. Krajina pro něj byla ústředním geografickým konceptem a geografie vědou, která primárně určuje vědecký obsah tohoto pojmu (srv. Schmithüsen 1963, 1964, 1976 a 1949 spolu s Bobkem). Navazoval tak na již dříve zformované tradice předválečné německé geografie. Od konce 19. století však geografie prošla v celosvětovém i celoevropském měřítku překotným vývojem. Na jedné straně došlo k ustavení geografie jako samostatného vědeckého oboru směřujícího k profesionalizaci jím studované problematiky (Granö 1981). Na druhou stranu se v tomtéž období geografie vnitřně diverzifikovala do řady dílčích disciplín s mezioborovým přesahem, jež spolu ne vždy intenzivně komunikují. V důsledku postupného propojování různých vědeckých oborů se povaha řady původně primárně geografických konceptů začala vnímat jako interdisciplinární a došlo k omezení výlučného vztahu geografie k řadě výzkumných témat, zatímco dříve bylo možné se o geografii vyjadřovat jako o „matce“ všech ostatních věd (viz např. Barrows 1923). Vlastnost geografie být nedílnou stránkou všeho ostatního (Freeman 1986, s. 442) a z ní vyplývající vnitřní rozmanitost oboru také často vede k pochybnostem o existenci pevného jádra geografie (srv. Johnston 1998a), k nepochopení potřeby existence geografie jako samostatného oboru či až k jejímu popírání.

Lze konstatovat, že i když v euro-americké civilizaci existuje více různých regionálně specifických tradic geografie s vlastní historií (i geografie má svou geografii, srv. Johnston 1985, 1998a; Livingstone 1992, 2000a, 2003; též Sidaway 1997), výše nastíněný vývoj je pro ně v různé míře společný. V období ideologie interdisciplinární spolupráce (Widgren 1985) konce 20. století se základní geografická témata a koncepty jako místo, oblast, region, prostorové rozmístění, životní prostředí a krajina (Baker 2003) staly objektem zájmu mnoha různých vědních disciplín. Přičemž ale není vždy jasně definováno, co se těmito pojmy rozumí. Jejich rozdílný významový obsah se často mylně ztotožňuje (viz komentáře k potřebě jasného odlišování významu pojmu krajina od životního prostředí, regionu, resp. místa, které uvádějí např. Baker 2003;

¹ „Was aber Geographie bleibt, stiftet die Idee der Landschaft“

Hägerstrand 1995 a Setten 2006) a přínos geografie k jejich poznání se ne vždy respektuje (Drdoš 2004a; Ira, Huba, Lehotský 2006). Dnes se řada vědců zmocňuje krajiny jako módního všezahrnujícího pojmu (Lowenthal 2007), a tak se i přes relativně dlouhou tradici výzkumu krajiny v geografii můžeme setkat s tvrzením, že geografie nemá ke studiu krajiny co říci (to byl také mj. jeden ze závěrů diskuze o postavení geografie v environmentálním výzkumu na mezinárodní konferenci s názvem „Trends in Research and Teaching of Historical Ecology in Central Europe“ konané v Budapešti ve dnech 26. a 27. října 2007; náplň zmiňovaného setkání přibližuje např. publikace Szabó, Hédl, eds. 2008).

S tímto tvrzením nelze souhlasit. Výše zmiňovaná témata a koncepty, včetně krajiny, totiž propojují různé tradice geografie, minulé i ty současné, a přispívají tak k formulaci jádra tohoto oboru. Jsou to především tyto koncepty, okolo kterých se soustřeďují myšlenky geografů a prostřednictvím kterých geografové nahlíží na svět. Takové jádro dnes není z různých důvodů vždy zcela jasně vnímáno a respektováno. Mimo jiné také proto, že vlastní vztah geografů samotných k řadě jimi používaných konceptů lze považovat za neujasněný. Proto je mimo jiné nutné se obrátit k diskuzi dějin, filosofie a metodologie geografie jako takové a psát nejen o vývoji geografie jako celku (čemuž se doposud věnovala poměrně značná pozornost, viz např. Bird 1993; Cloke, Philo, Sadler 1991; Hampl 1998a, 2006; Hampl, Dostál, Drbohlav 2007; Hartshorne 1939; Holt-Jensen 1999; Johnston 1997; Livingstone 1992; Sýkora ed. 1993), ale též o vlastních proměnách obsahu myšlenky krajiny v geografii zasazených do širšího kontextu historického vývoje oboru (srv. Kučera 2009a). Jsou to především myšlenky, z nichž se skládá naše vědění, co sdružujeme do integrovaných systémů myšlení označovaných jako disciplíny či obory (Taylor 1990 cit. in Johnston 1997, s. 312). Přestože se v minulosti již několikrát upozorňovalo na potřebu studia geografických myšlenek obecně (viz např. Wright 1925, 1926, 1947; Lowenthal 1961) a samotná myšlenka krajiny již byla podrobena určité analýze (např. Carol 1956, 1957; Cosgrove 1985, 1998, 2003a; Hard 1969, 1970a,b, 1983; Olwig 1993, 1996, 2002; Schmithüsen 1964, 1976). Pozornost věnovaná teoretické diskuzi o podstatě geografické krajiny, tedy krajiny tak, jak ji pojímají geografové (Boesch, Carol 1960; srv. Johnston 1980, 1982), je stále nedostatečná. Přitom poznání jejích minulých proměn a vývoje je klíčové pro porozumění současnému postavení geografického výzkumu krajiny a pro úvahy o jeho případném budoucím směřování. Je třeba stále znovu opakovat, že potřeba tohoto poznání úzce souvisí se samou podstatou geografie.

V jejím případě se totiž především jedná o lidský výtvar, kdy povaha tohoto výtvaru reprezentuje jak pohledy jeho zakladatelů, tak pokračující reinterpretace těch, kteří je následovali, uvnitř i vně tohoto oboru (Johnston 1985; srv. Johnston 1998a; Livingstone 1992; Taylor 1986). V tomto smyslu práce navazuje i na současnou diskuzi o povaze krajiny v české geografii (srv. Bičík 2008; Hynek 2008; Kolejka 2008; Kučera 2009a).

Výchozí tvrzení této práce lze formulovat následovně: geografie přispívá sice pouze částečně (Jones 1991), ale stále podstatným a nepřehlédnutelným způsobem k poznání současné krajiny. Přičemž téma krajiny poskytuje potenciál jak pro přiblížení jednotlivých dílčích oborů uvnitř geografie (viz např. Drdoš, Ořahel 2006; Michaeli, ed. 2007), tak pro zlepšení jejího vnějšího postavení jako integrujícího vědeckého oboru (Brandt 1999). To vše v podmínkách kdy krajina dnes tvoří aktuální, aplikovatelné a často diskutované téma, zaštiťované např. Radou Evropy prostřednictvím Evropské úmluvy o krajině. Již nyní sice v některých oborech existuje určitá poptávka po aplikovaných a teoretických poznatcích geografie o krajině (viz např. archeologie; Anschuetz, Wilshusen, Scheick 2001; Gojda 2000). Ovšem k tomu aby mohl být zmiňovaný potenciál plně využit, je třeba nejen narovnat obecně pokřivený vztah mezi teorií a praxí (viz např. Markusen 1999; Martin 2001; Phelps, Tewdwr-Jones 2008), ale také pochopit současné postavení geografie ve výzkumu krajiny a (re)definovat její podíl na něm (Kučera 2009a). Základním předpokladem pro řešení jakéhokoli odborného geografického problému by měla být snaha porozumět sobě samým, vlastnímu oboru (Mikesell 1978). Stejně jako Widgren (1985) totiž věřím, že v různých disciplínách stále existují identifikovatelná jádra, že tato jádra stále mohou být zdrojem inspirace, konfliktů a budoucích výsledků a že diskuze, která se zaměří na vlastní teoretický vývoj oboru, používané koncepty a definice, má klíčový význam pro jeho zachování a budoucí směřování a v neposlední řadě též přispěje k interdisciplinárnímu porozumění (viz též Schoenberger 2001).

V souladu s výše uvedeným lze cíle této práce shrnout do následujících bodů: (1) v první řadě se jedná o příspěvek k tvorbě širší definice jádra geografie prostřednictvím diskuze proměn obsahu jednoho z jejích klíčových konceptů (krajiny), protože disciplína bez jádra, je bez identity a tedy bez respektu; (2) chci tedy ukázat, že geografie má co říci ke studiu krajiny. (3) K objasnění role a přínosu geografie ke studiu krajiny je však třeba se zamyslet nad definicí vnitřního a vnějšího postavení geografického výzkumu krajiny v jeho minulosti, současnosti a budoucnosti včetně možnosti integrace různých geografických přístupů ke krajině pod jednotným

označením „geografie krajiny“. (4) V neposlední řadě se také snažím upozornit na potřebu jasného odlišování významu pojmu krajina zejména od regionu, místa a životního prostředí, se kterými je často ztotožňována a na (5) nutnost vytváření přehledů o jednotlivých směrech geografických výzkumů. Přičemž význam takových přehledů je přinejmenším dvojitý: utvářejí identitu geografie ve vztahu k ostatním oborům a integrují různé výzkumné směry uvnitř geografie. Jednak bez nich může být geografie vzhledem ke své velké vnitřní různorodosti pro subjekty vně tohoto oboru nesrozumitelná (na toto riziko upozornil již Johnston 1978), což přímo ohrožuje její existenci. Jednak přispívají k pochopení příspěvku často izolovaně vnímaných specializovaných dílčích geografických disciplín ke geografii jako celku. Jádrem této práce proto tvoří hledání odpovědí zejména na následující otázky: Jak se měnilo pojetí krajiny v geografii v kontextu vývoje tohoto vědeckého oboru ve 20. století? Jak přispěly různé tradice geografie zejména v Evropě a Severní Americe k současné podobě geografického výzkumu krajiny? Jaký je vztah geografie k ostatním oborům zabývajícím se výzkumem krajiny? Může existovat „geografie krajiny“? A proč by měla? Jak může geografie dále přispět k pokračujícímu výzkumu krajiny?

Takto vytyčený úkol nelze zcela naplnit v rámci jedné práce, prostřednictvím jednoho autoritativního textu představujícího jediné správné řešení analyzovaných problémů (Cosgrove, Domosh 1993; Johnston 2000, 2006a). Odpověď na výše zmiňované otázky by měla vyjít z širšího konsenzu dosaženého následnou diskuzí mezi zainteresovanými odborníky (Kučera 2009a). Lze jediné souhlasit s názorem, že „jestliže má být něco prezentováno jako příspěvek k vědě, mělo by to být jako takové odsouhlasené a ne vnucené. Dohody je zřídka dosaženo bez diskuze a tak je debata vlastní zdravé akademické disciplíně posunující hranice znalostí“ (Johnston 1985, s. 7).² Přičemž každý příspěvek do takové diskuze je omezený jak značnou obsáhlostí zvoleného tématu a konečným předpokládaným rozsahem výsledného díla, tak vlastními dosaženými znalostmi a zkušenostmi souvisejícími se způsobem naší socializace do geografické vědy (Johnston 1985, 1997, 1998a; Livingstone 1992, 2003), jazykovými schopnostmi, časovými a materiálními možnostmi. Proto je třeba dále respektovat, že i přes veškerou snahu autora je tato práce psaná především z pozice humánního geografa, jehož hlavní výzkumné zaměření leží v oblasti kulturní

² „If something is to be presented as a contribution to knowledge, it should be agreed as such and not imposed. Agreement is rarely reached without discussion, and so debate is endemic to a healthy academic discipline advancing the frontiers of knowledge.“

a historické geografie, z pozice české geografie pro české geografů a vychází z jemu známé a dostupné literatury, jejíž výběr je mimo jiné omezen absencí schopnosti plynulé četby ve francouzštině a ruštině.³ V tento moment mi nemůže jít o nic jiného než o představení vlastního místně, časově, kulturně a oborově specifického (Lowenthal 1961; Wright 1947) zamyšlení nad pojetím krajiny v geografii a prezentaci vlastního názoru na to, v čem se z diskutovaných přístupů můžeme poučit. Mimo jiné i proto se následující text bude občas jevit zjednodušující, citace literatury budou v některých jeho částech pouze ilustrativní a velmi selektivní. Pojednání tohoto typu bude vždy založené na subjektivních znalostech a zkušenostech autora, a proto mi nezbyvá nic jiného než se snažit, i za cenu možných nedorozumění, představit danou problematiku v co největší možné šíři s cílem další diskuzi spíše podnítit, než ji ukončit (Johnston 1998b, 2006a; Lowenthal 2003; Widgren 1985; Wishart 1997).

Tato práce je součástí, nikoli na konci, teoretické diskuze o povaze krajiny v české geografii a jako každá jiná má svá specifika jak po obsahové, tak terminologické stránce. Vychází především z kritické diskuze odkazované literatury a proto se v ní využívá přímých citací častěji než je zpravidla obvyklé. Tam, kde se jedná o citace cizojazyčných textů, je jejich původní znění vždy uvedeno v příslušné poznámce. Tam, kde to bylo nutné z důvodu pochopení významu, se také uvádějí české pojmy paralelně s výrazy cizojazyčnými. Též bud'te shovívaví k používání slovních spojení „sociální geografie“ a „humánní geografie“. V zájmu zachování celistvosti tématu a věcnosti sdělení, není nyní třeba rozhodovat, které z těchto označení je pro „ne-fyzickogeografickou“ část geografie vhodnější; dále se považují za ekvivalenty. Nicméně v následujícím textu se přidržím označení humánní geografie, a to především s ohledem na širší kontext odkazované literatury.

Samotný text práce je členěn do šesti vzájemně na sebe navazujících kapitol včetně úvodu a závěru. Metodika práce, obecné přínosy a problémy jejího zaměření jsou blíže diskutovány ve druhé kapitole. Následuje kapitola věnovaná pojednání o proměnách zapojení geografie do výzkumu krajiny v kontextu širšího paradigmatického vývoje tohoto oboru v Evropě a Severní Americe ve 20. století. Vytvoří se tak předpoklady pro rozvedení teoretické diskuze dosavadního chápání obsahu pojmu a konceptu krajiny a jeho základních znaků ve čtvrté kapitole, včetně odlišení od dalších hojně užívaných konceptů jako jsou životní prostředí, region

³ Tím netvrdím, že v práci nejsou reflektovány publikace psané v těchto jazycích. Mohlo tak být ovšem učiněno pouze na základě dalších textů zprostředkávajících jejich obsah.

a místo. Navazující pátá kapitola se věnuje možnostem zahrnutí jednotlivých přístupů k výzkumu krajiny pod společné označení „geografie krajiny“. Představeny, diskutovány a srovnávány jsou i možné podoby takové integrace a to zejména v rámci regionální geografie, kulturní geografie, krajinné ekologie nebo samostatné geografické disciplíny. V závěru jsou znovu shrnuty hlavní poznatky, zhodnoceno naplnění vytyčených cílů a možnosti, přínosy, negativa a rizika zmiňované integrace geografických přístupů k výzkumu krajiny, zodpovězeny výzkumné otázky.

Práce vznikala čtyři roky. Svým obsahem reaguje především na následující tři podněty. Prvním byl výzkum realizovaný v rámci zpracování diplomové práce (Kučera 2006) a z něj vycházející publikace (Kučera 2007a). Obě práce se sice zabývaly tématem zánikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945, ovšem právě tehdy jsem začal vnímat potřebu dále hlouběji diskutovat vztahy mezi vývojem osídlení a krajiny a obecnější otázky týkající se této problematiky. Druhý podnět vyplynul z částečně odlišné problémové orientace různých geografických tradic a z konfrontace s více různými přístupy k výzkumu krajiny a problémů spojených s jejím managementem, ochranou a plánováním, z nichž ne všechny byly dosud podrobněji v české geografii reflektovány, diskutovány a ověřeny. Bez utřídění, definování a komparace základních charakteristik různých způsobů výzkumu krajiny však nebylo možné dále formulovat náplň vlastního empirického výzkumu. Třetím podnětem se stala skutečnost, že úloha geografie ve výzkumu krajiny není vždy respektována představiteli dalších oborů zabývajících se danou tematikou. Byly to právě tyto důvody, které mne utvrzovaly v přesvědčení o nutnosti utřídít a diskutovat geografické přístupy ke krajině. Přestože je tato práce i se všemi nedostatky výlučně dílem svého autora, k jejímu napsání nepřímo přispělo více osob.⁴ Potřeba vzniku této práce mne přivedla nejen k členství v odborných společnostech (např. Landscape Research Group), ale její výsledná podoba a obsah byly též ovlivněny možností účastnit se jak různých s tématem souvisejících výzkumných projektů,⁵ tak diskuzí na domácích i zahraničních odborných konferencích a v rámci studijních a přednáškových pobytů na univerzitách v Estonsku a Portugalsku. Je jisté, že tato práce nemůže obsáhnout všechny aspekty geografického výzkumu krajiny. Přesto však doufám, že přispěje k v současnosti stále aktuální diskuzi o povaze krajiny v české geografii a že případné čtenáře neodradí od přesvědčení o nutnosti takové diskuze a vytváření obdobných přehledů.

⁴ Z nichž některé zmiňuji v samostatném poděkování na začátku této práce.

⁵ Tyto projekty jsou vyjmenovány v samostatném přehledu předcházejícím úvodu práce.

2. Metodické poznámky: potřeba, možnosti a limity poznání minulosti geografie

Stalo se zavedeným pravidlem, že při hledání odpovědí na otázky spojené s řešením vytčených problémů se soustředíme především na pojmy kde, kdy, kdo, co, jak a proč. Přičemž jsou to zejména tři poslední zmíněné, které určují náplň metodických kapitol pojednávajících o postupech a přístupech užitých k řešení zvoleného problému. Ani tento text není výjimkou. Proto v této kapitole hledám odpověď na následující otázky: Co jsou dějiny geografie a jak bychom k nim měli přistupovat? Proč by pro nás vůbec měly být důležité? A jaký přístup vlastně zvolit pro řešení v úvodu práce definovaných problémů? Níže uvedený text nepojednává o obecných otázkách historiografické metodologie a jejích proměnách v plné šíři (jak je představují a diskutují např. Horský 2009; Iggers 2002; Vašíček 2006 či Třeštík 1999). Ve stručnosti se zaměřuji pouze na ty vybrané aspekty poznávání minulosti, které úzce souvisejí s tématem této práce.

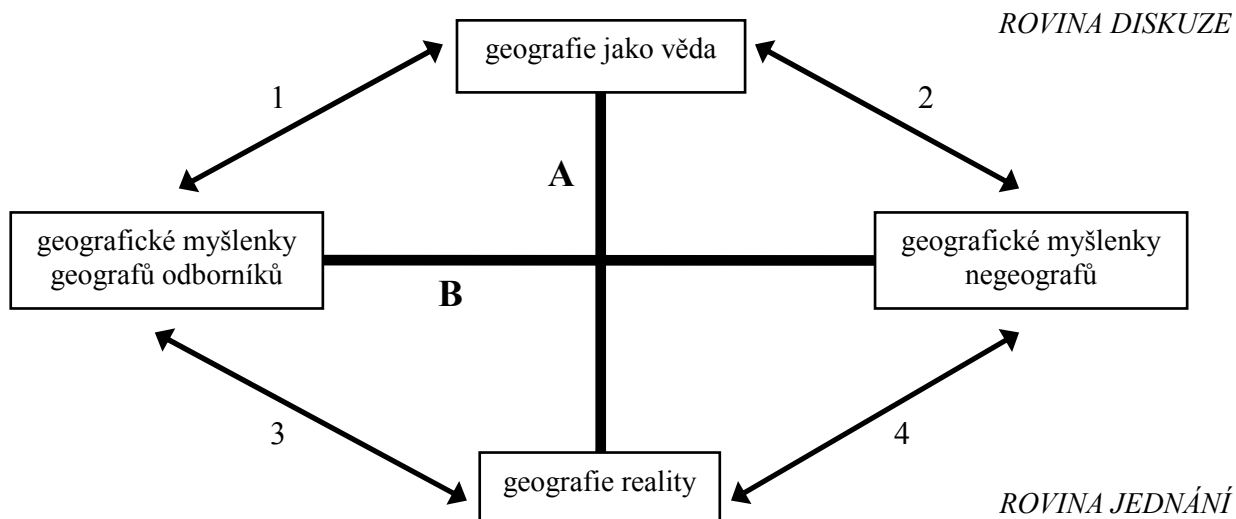
2.1. Dvě geografie, dva typy geografických myšlenek a jejich dějiny

Byl to Johnston (1986), kdo upozornil, že existují přinejmenším dva základní způsoby užívání pojmu „geografie“, které níže označuji též jako formy geografie. První způsob, „vernakulární“ či lidový, odkazuje na vlastní obsah předmětu geografického bádání. Mluvíme-li o geografii, myslíme jí geografické uspořádání reality jako takové.⁶ V druhém pojetí slovo „geografie“ označuje určitý obor reprezentovaný aktivitami specifické skupiny vědců, geografů.⁷ Vedle těchto forem můžeme dále s ohledem na jejich nositele vymezit dvě základní skupiny geografických myšlenek a s nimi též představ o uspořádání okolního světa. V takovém případě mluvíme jednak o geografických myšlenkách geografů odborníků, jednak o geografických myšlenkách ostatních lidí, negeografů (viz Wright 1925, 1926 a 1947; srv. Lowenthal 1961). Vztahy mezi zmiňovanými formami geografie a skupinami myšlenek naznačuje obr. 1. Proti jejich rozlišování lze sice namítnout, že z čistě analytických důvodů se účelově odděluje to, co vlastně zcela oddělit nelze. Lidské vnímání, zkušenosti, znalosti a jednání tvoří

⁶ V tomto smyslu je fyzická geografie totožná s fyzickým prostředím, jeho vlastnostmi a v něm probíhajícími procesy (viz např. Netopil a kol. 1984; Horník a kol. 1986). Lze též mluvit o geografii jednotlivých regionů (např. kontinentů, Král 2001 či států, Häufler, Korčák, Král 1960) nebo jevů hmotné (jako např. obyvatelstvo, Korčák 1973) i nehmotné povahy (jako např. věda, Livingstone 2003).

⁷ Jako fyzickou geografii pak označujeme studium procesů utvářejících fyzické prostředí. Lze též mluvit o odlišných geografích (resp. geografických „školách“ či tradicích, Livingstone 1992) rozvíjených v různých částech světa (srv. Johnston 1998a).

Obr. 1: Dvě geografie a dvojí geografické myšlení

Zdroj: Autor.

Pozn.: A,B = základní polarity mezi geografii jako vědou a geografii reality, resp. geografickými myšlenkami odborníků a geografickými myšlenkami ostatních lidí, negeografů
 1 = vztahy mezi geografii jako vědou a geografickými myšlenkami geografů odborníků
 2 = vztahy mezi geografii jako vědou a geografickými myšlenkami negeografů
 3 = vztahy mezi geografickými myšlenkami geografů odborníků a realitou
 4 = vztahy mezi geografickými myšlenkami negeografů a realitou
 Bližší vysvětlení viz text.

spolu s okolním prostředím určitý celek, jednotu (Granö 1981, s. 23). Lidé jsou zároveň součástí prostředí, ve kterém žijí. Hodnoty a postoje vědců souvisejí s hodnotami a postoji v širší společnosti (Livingstone 1992). Různé myšlenky a jejich nositele nelze zcela oddělovat od oborů a disciplín, které reprezentují a reprodukují. Nicméně odlišení jmenovaných forem geografie a skupin geografických myšlenek, mezi nimiž existují oboustranné vztahy, prostřednictvím kterých jsou ve vzájemné interakci (viz č. 1–4 na obr. 1), umožňuje výstižněji definovat oblast zaměření této studie.

Hlavní osy obr. 1 tvoří polarities mezi geografii jako vědou a geografii reality, resp. geografickými myšlenkami geografů a negeografů (označené písmeny A a B). Jak je ze schématu patrné, tyto polarities však nemají povahu interakce. Geografie jako věda a realita se totiž vzájemně ovlivňují pouze nepřímo prostřednictvím myšlenek geografů a negeografů. Poznatky geografické vědy se v realitě uplatňují buď prostřednictvím jednání geografů odborníků vycházejícího z jejich myšlenek a představ, nebo jsou prostřednictvím geografického vzdělávání a popularizace zpřístupněny širší veřejnosti. Ta je pak může využít při vlastním jednání a rozhodování v/o prostředí, ve kterém se pohybuje a žije. Naopak myšlenky geografů i negeografů reflektují stav reality a v reakci na něj ovlivňují také povahu geografické vědy. Obdobně bychom

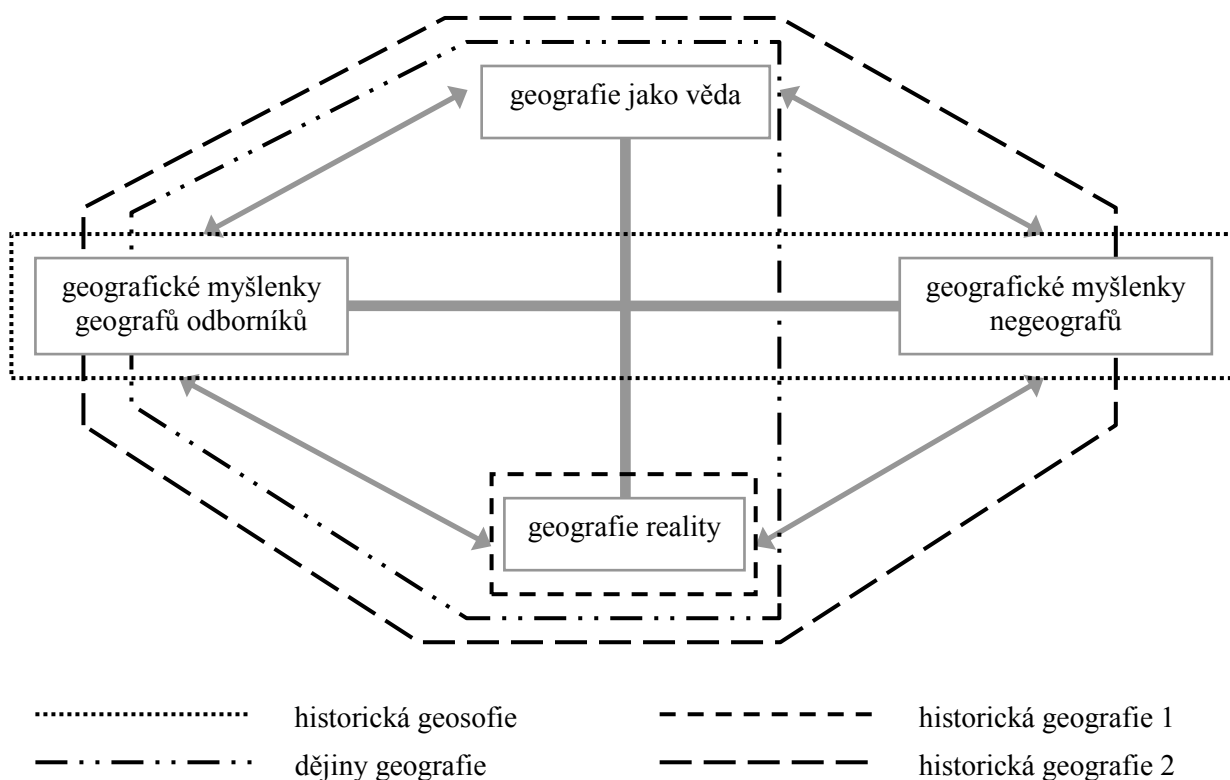
mohli charakterizovat i vzájemné vztahy mezi myšlenkami a představami geografů a negeografů. Geografické myšlenky geografů a negeografů jsou ve vzájemné interakci buď prostřednictvím geografické vědy nebo ovlivňováním a reflexí stávajícího stavu, minulého a možného budoucího vývoje reality.

Z výše uvedené charakteristiky jednotlivých forem geografie a skupin geografických myšlenek a jejich vztahů je též patrné, že ty vztahy, které se nacházejí v horní polovině schématu (obr. 1), mají povahu abstraktní diskuze mezi zúčastněnými společenskými aktéry (rovina diskuze), zatímco v dolní části obrázku se jedná především o konkrétní jednání těchto aktérů a jeho konkrétní projevy v materiálním uspořádání reality (rovina jednání). Každá z těchto rovin má dále dvě části dané příslušnými kvadranty. V levém horním kvadrantu se nacházejí myšlenky geografů spojené s jejich diskuzí a jednáním za účelem naplnění potřeby uspořádat své myšlenky do integrovaného systému vědění, geografické vědy vyjadřující jejich specifickou identitu. Vpravo od něj leží oblast interakce mezi geografii a veřejností. Sem patří jak sféra popularizace a geografického vzdělávání podporující geografickou gramotnost veřejnosti, tak diskuze a jednání podmíněné vzájemnou reflexí potřeb a očekávání toho druhého (viz např. Kuldová 2008; Kühnlová 1997; Řezníčková 1997 a 2003a). V dolní části obrázku jsou znázorněny vzájemné vztahy mezi geografii a realitou (levá část) a negeografií a realitou (pravá část), tj. nejen jak a proč svým jednáním na základě svých myšlenek a potřeb tyto aktéři ovlivňují povahu dané reality. Ovšem také jak jsou stav dané reality a jeho změny vnímány a reflektovány v jejich myšlenkách a představách o ní samotné.

Protože geografie a historie jsou z určitého pohledu jednou stránkou všeho ostatního (v tom smyslu, že vše má svou geografii a minulost, viz Freeman 1986; srv. Meinig 1978), lze konstatovat, že i na obr. 1 znázorněné formy geografie a skupiny geografických myšlenek a mezi nimi naznačené vztahy mají svou geografii a dějiny. Tyto dva jejich aspekty spolu úzce souvisejí. Diskuze o vzájemném vztahu geografie a historie pokračuje, s různým zaměřením daným povahou studovaného problému a úhly pohledu zúčastněných, od doby, kdy se geografie a historiografie začínaly definovat jako moderní vědecké obory, dodnes.⁸ Obecně lze rozlišovat tři základní typy

⁸ Viz např. Andrews (1897). Specifickým způsobem se tomuto problému věnovali Wright (1925, 1926) či Hartshorne (1939). Později Darby (1953) hovořil o geografii a historii a historii za geografii. Diskuze se nevyhnula ani srovnání klíčových konceptů období a regionu (viz např. Lowenthal 1985; Wishart 2004). Livingstone (2000a, 2003) upozornil na potřebu studia dějin geografie geografickými prostředky, tedy z pohledu historické geografie. Z novějších prací se problematikou vztahu historie a geografie v její

Obr. 2: Dějiny geografie, historická geografie, historická geosofie a oblasti jejich zájmu

Zdroj: Autor.

Pozn.: Základní pojmy a vztahy mezi nimi jsou převzaty z obr. 1 na s. 17. Oblast historické geografie je vzhledem k nejednoznačnosti jejího vymezení znázorněna dvakrát. V prvním pojetí (historická geografie 1) se jedná o geografii minulé reality v užším pojetí, kdy tuto realitu obvykle redukuje na jevy materiální povahy (viz např. Sauer 1941) a v druhém pojetí (historická geografie 2) se jedná o geografii minulé reality včetně její nemateriální složky, která zahrnuje i dějiny geografie. Jestliže totiž jevy nemateriální povahy mají své dějiny (viz např. Burke 2001, 2004), proč by nemohly mít i geografii (Livingstone 2003). Pozor na určitá zjednodušení, např. dějiny geografie se nezabývají celou realitou, ale pouze těmi jejími aspekty, které přímo souvisí s existencí vědeckého oboru geografie. Bližší vysvětlení viz text.

pojednání, která se v různé míře zabývají minulostí zmiňovaných forem a skupin a jejich vztahů naznačených v obr. 1: (1) dějiny geografie, (2) historickou geografii a (3) historickou geosofii. Jejich vztah k jednotlivým částem obr. 1 ukazuje obr. 2. Pro bližší ujasnění definice předmětu této práce je pak vhodné se alespoň v krátkosti zmínit o každém z těchto pojednání.

Jako historickou geosofii označujeme studium geografických představ lidí o realitě, tak jak je definoval Wright (1947). Pro něj totiž geografie představovala především geografické myšlenky (Wright 1925) a dějiny geografie byly studiem

úplnosti zabýval např. Baker (2003, 2007), i když ze všech možných překryvů jejich tematických oblastí opomněl diskutovat právě dějiny geografie samotné (viz Kučera 2009b). Bez odezvy nezůstalo téma vztahu mezi dějinami, resp. historiografií, a geografii ani v české historické geografii (viz např. Chromý 2001; Chromý, Jeleček 2005; Kučera 2007b; Semotanová 1995, 2002; ze starších prací Vaniš 1969).

takových myšlenek u všech lidí, geografů i negeografů, v různých částech světa a v různých historických obdobích (srv. Wright 1926). Práce tohoto autora jako jedny z prvních upozornily na potřebu studia subjektivní percepce okolního prostředí a lze je považovat za předchůdce studií jeho percepce v podobě, v jaké se rozvinuly v pozdějších koncepcích behaviorální a humanistické geografie (stručnou diskuzi tohoto vývoje podává např. Handley 1993). Přestože někteří autoři se později nechali Wrightovými myšlenkami inspirovat (jako např. Lowenthal 1961), pojem geosofie se pro označení jednotné koncepce studia lidské percepce prostředí neujal (jako nevhodný jej odmítl ve svém přehledu např. Brookfield 1969). Zmiňované tradice behaviorální a humanistické geografie se rozvíjely v jiné formě a na odlišných základech.⁹ Na tomto místě není nutné se dále zabývat podrobně genealogií Wrightových myšlenek a jeho představ o obsahu geosofie. Tu zpracovali jiní (např. Keighren 2005). I když se k některým myšlenkám a pracím tohoto autora ještě vrátíme, pro definici zaměření této práce považuji jím navržený koncept geosofie za nevhodný. Protože v sobě propojuje myšlení geografů odborníků a ostatních lidí, je pro daný účel příliš široký (viz obr. 2).

Dalším výše vymezeným typem pojednání o minulosti geografie je historická geografie. Tento směr výzkumu se postupem času rozvinul do mezinárodně uznávané a samostatné geografické disciplíny (přehled jejího vývoje v mezinárodním kontextu podávají např. Baker ed. 1972 a nověji Butlin 1993) s vlastním periodikem (Journal of Historical Geography, k tomu blíže viz např. Jeleček 1990). Přesto dodnes nelze hovořit o její jednoznačné definici.¹⁰ Ta se může lišit nejen podle toho, zda se historická geografie považuje za nedílnou součást systému geografických (jak je obvyklé zejména v anglo-saské geografii) či historických věd (jak je tomu spíše obvyklé v Česku).¹¹ Ale také podle jejího obsahu. Stále se lze nejčastěji setkat s názorem, že historická geografie je především studiem minulé reality (čímž se liší od dějin geografie jako oboru, Pokorný 1992) a jejího vývoje. Málokdo si ovšem položil otázku, co touto

⁹ Tak např. Tuan v příspěvku z roku 1976, v němž definoval zaměření humanistické geografie, nezmiňuje ani Wrightovu práci z roku 1947 ani zmiňovaný novější článek Lowenthala (1961). Srv. ovšem práci Koelsche (2003), který Wrighta označil za přímého předchůdce současné americké humanistické geografie.

¹⁰ Jen v Česku Vaniš (1969) rozlišil 17 základních skupin definic historické geografie podle jejich hlavních znaků.

¹¹ Viz např. Kašpar (1990), jenž historickou geografii zařadil mezi pomocné vědy historické. Srv. ovšem Chromý (2001), Chromý, Jeleček (2005), Kučera (2007b), Semotanová (2002). Jedinečné je pojetí Fehna (1975), který historickou geografii považuje zároveň jak za samostatný vědecký obor, tak za pomocnou geografickou a historickou vědu.

minulostí a realitou myslíme. Tato minulá realita se tradičně ztotožňuje s její materiální podstatou (tak ji chápali již např. Barrows 1923 či Sauer 1941) a minulost s určitým historickým obdobím. „Jako historický geograf musíte mít vybrané nějaké období a území, kterým se zabýváte“ (Baker 2006, ústní sdělení). Právě uvedené znaky historické geografie Baker (2003) dále zdůrazňuje, když uvádí, že historická geografie klade otázky o minulosti, zabývá se ze své podstaty geografickými změnami v čase a syntézou místa, nikoli prostorovou analýzou, přičemž vyzdvihuje historickou specifičnost určitých míst, jejich vlastní osobitost, dějiny a geografii. Baker neuvažuje existenci systematických odvětví historické geografie (ty vymezuje např. Semotanová 2002 obdobně jako pro geografii Gardavský, Hampl 1982 nebo Demek 1977, který je označuje jako vědy o složkách).

Obdobně jako celý obor geografie či disciplína regionální geografie je i historická geografie disciplínou integrující a syntetizující rozličné poznatky. Co ji pak má především odlišovat od ostatních částí geografie je právě důraz na diskuzi minulého stavu a vývoje v nejširším smyslu slova chápaného prostředí v určité oblasti. Vyzdvihování důrazu na minulost jako hlavního definičního znaku je však zároveň zdrojem mnoha nejasností při odlišování historické geografie od zbytku geografických disciplín zdůrazňujících přítomnost. Pokud bychom měli sledovat určitý stav věci či jeho změny, tak v jakém období? Jak dlouhém? Jaké období myslíme, když mluvíme o přítomnosti, a jak ji oddělíme od minulosti, jíž se má zabývat historická geografie? Z určitého pohledu lze totiž argumentovat, že minulost nás zajímá právě pro svůj vztah k přítomnosti, když řada současných jevů má svůj původ v minulosti (viz např. Sauer 1941), a že jak ke studiu minulosti, tak přítomnosti můžeme přistupovat historicky. Podle některých autorů pak neexistuje významný důvod od sebe odlišovat geografii historickou a humánní (Paasi 1991; srv. Cosgrove 1989b; Jones 2004).¹² Studovanou minulost navíc nelze chápat pouze materiálně. I jevy nehmotné povahy mají svou geografii (resp. prostorové rozmístění, viz Meusburger 2000) a dějiny (viz Burke 2004). Proto Livingstone (1995, 2003) může upozorňovat na potřebu studia historické geografie vědy a rekonceptualizace dějin geografie jako historické geografie geografie (tento názor jasně vyjádřil např. v *Dictionary of Human Geography*, viz Livingstone 2000b). Hranice mezi historií geografie a historickou geografii je též méně zřetelná než

¹² Přesto tomu není tak, že by vůbec nebylo možné rozlišovat mezi historickou geografii a tzv. „geografií přítomnosti“. Jedno z možných východisek, Hägerstrandovu (1989) koncepci „zakotveného času“, diskutuje např. Kučera (2007b).

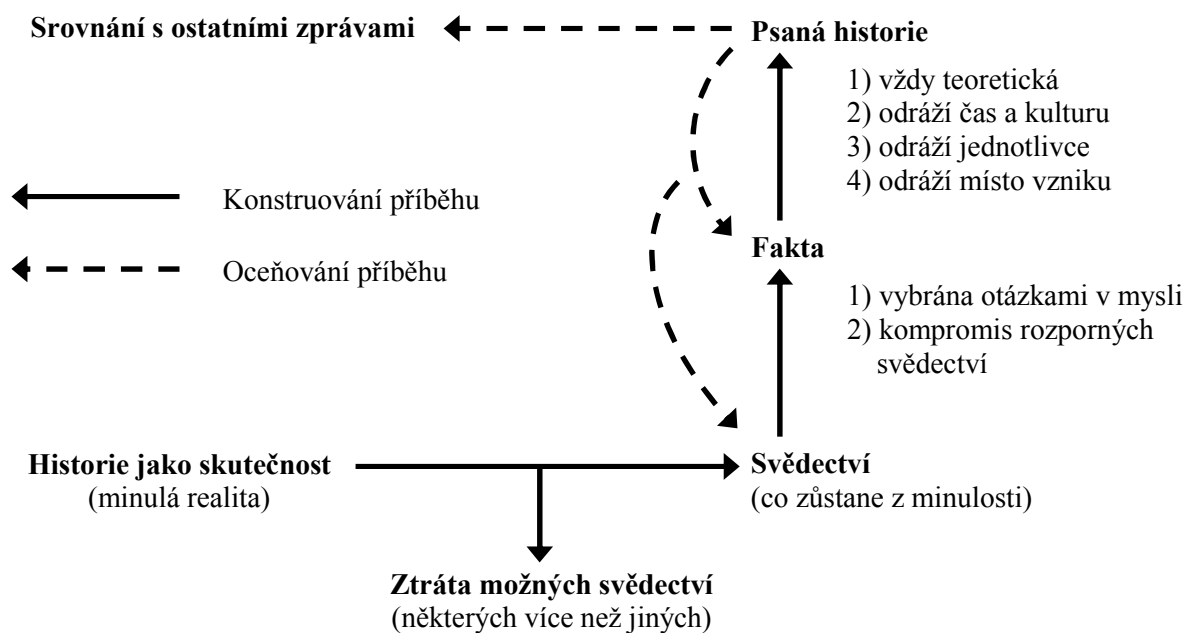
by se mohlo na první pohled zdát (srv. Horák, Stadlerová 1954). Takové tvrzení je podpořeno nejen tím, že lidé působící mimo historickou geografii a dějiny geografie tyto obory často vzájemně ztotožňují, ale také tím, že jsou to mnohdy právě historičtí geografové, kteří se zajímají o dějiny vlastního oboru, geografie (viz např. Jeleček, Chromý, Martínek 2006; Jeleček 2004).

Další diskuzi definice historické geografie ponechme nyní stranou. V tento moment postačuje, že z výše uvedeného přehledu názorů na povahu historické geografie lze učinit následující závěr. I když si historická geografie a dějiny geografie mohou být velmi blízké či se dokonce překrývat, definice historické geografie jako studia minulé reality a jejích proměn je pro potřeby definice předmětu zájmu této práce nevhodná. Dějiny geografie, jimiž se chci zabývat, jsou pouze jednou z částí uvedené reality (srv. obr. 1 a 2 a text výše). Nicméně i jejich definice je pro účely této práce příliš široká. Samotnou náplň dějin geografie totiž můžeme chápat nejméně dvěma způsoby jako: jednak (A) historiografií inspirované dějiny geografie v určitém období, jednak (B) epistemologií inspirované dějiny vývoje geografických myšlenek (viz Claval 1981; srv. Beck 1954 a 1977; též Wilczyński 2009). V prvním případě se jedná o dějiny geografických institucí a škol a jejich hlavních představitelů (jak je v českém prostředí zpracovali např. Häufler 1967; ve třech svazcích Horák 1954, 1958 a 1968 spolu s Trávníčkem a Honlem; Trávníček 1994) a ve druhém případě o proměny přístupů k pojetí výzkumu v určitém období. Přestože tyto dva přístupy k dějinám geografie od sebe jistě nelze zcela oddělovat, protože geografie je vždy odrazem své doby (Livingstone 1992) a prostředí, ve kterém se vyvíjí (Livingstone 2003; viz též Granö 1981), jsou to právě dějiny ve druhém jmenovaném pojetí, tedy vývoj geografických myšlenek, co nás v této práci především zajímá. Jak je uvedeno výše, tato práce se zabývá vztahem mezi geografii jako vědou a geografii reality tak, jak jej specificky utvářela myšlenka krajiny. Ovšem dříve než přistoupím k vlastní analýze proměn konceptu krajiny (jeho obsahu a postavení) v geografii ve 20. století, je nezbytné upozornit na význam takových dějin a problémy spojené s jejich psaním.

2.2. Dějiny geografie: možnosti a limity poznání její minulosti

Předtím než se pokusím zodpovědět k čemu je vůbec dobré snažit se poznat dějiny geografie, je třeba věnovat několik řádků diskuzi jejich poznatelnosti. Řešení otázky, jak přistupovat k tvorbě dějin geografie, zahrnuje dvě skupiny problémů. První se týká naší pozice v prostoru a čase, ze které odvozujeme hranice toho, co nazýváme

Obr. 3: Způsob vytváření naší současné představy o minulé realitě

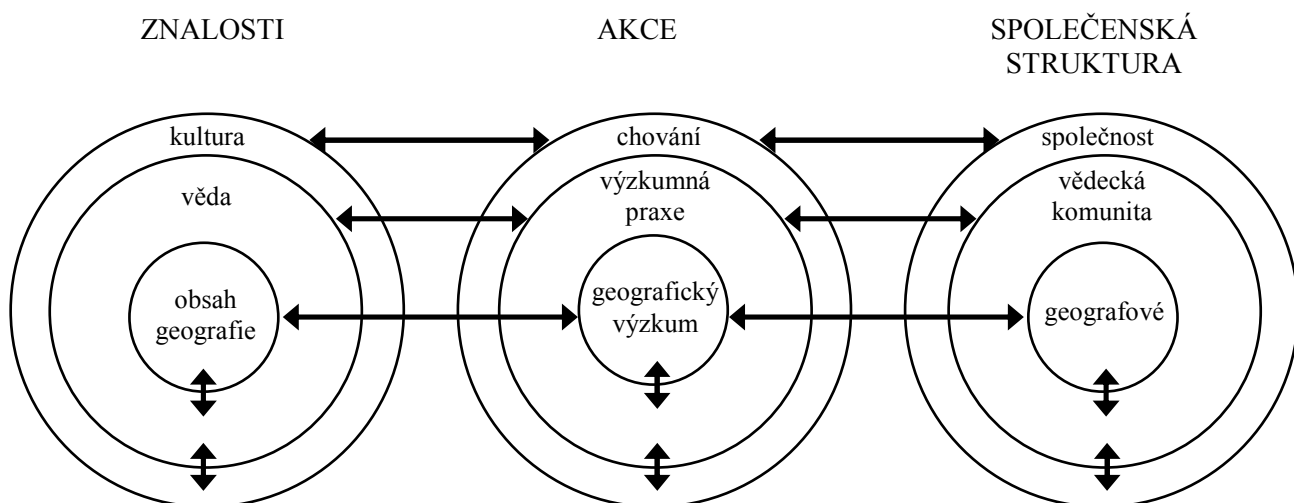
Zdroj: Wishart (1997), s. 113, upraveno.

Pozn.: Srv. blíže text na s. 23–26. Všechny uvedené charakteristiky psané historie nepocházejí z práce Wisharta (1997). Bod 4, „odráží místo vzniku“, je doplněn s odkazem zejména na práci Livingstona (2003).

minulostí, druhý pak vlastního způsobu jakým z této minulosti vytváříme pojednání o ní, tj. dějiny. Jak uvádí Granö (1981), přítomnost, ve které žijeme, se neustále posouvá z minulosti do budoucnosti (což je pohled, na kterém se shoduje řada značně rozdílných autorů, srv. např. Lynch 1972; Sauer 1941; Třeštík 2003). Co dnes chápeme jako přítomnost se nevyhnutelně stane minulostí. Dnes domnělá budoucnost se v nějaké podobě stane přítomností. Takové neustálé posouvání naší pozice v čase také znamená, že dějiny geografie vytváříme s určitým časovým zpožděním proti zkoumaným událostem a v podmínkách rozdílných od těch, ve kterých tyto události probíhaly. Psaní dějin geografie je proto úzce svázáno s výzkumnou praxí v daném období a místě (Granö 1981). Každé vědění je určitým způsobem situované, tj. je prezentováno v určitém okamžiku někým a odněkud (Barnes 2001).

Na výše zmíněné problémy upozorňuje také např. Wishart (1997), který se pokusil shrnout základní charakteristiky vzniku dějin jako pojednání o minulosti (viz obr. 3). Podle tohoto autora takové pojednání není založeno přímo na úplné informaci o minulé skutečnosti, ale je výsledkem subjektivní interpretace toho, co z této minulosti zůstane do naší přítomnosti. Jako důkaz existence určité minulosti máme k dispozici pouze ze své podstaty selektivní evidenci, jež spolu s vůči této evidenci vnějšími faktory na straně poznávajícího subjektu podmiňuje, jaká fakta budou

Obr. 4: Kontext geografie

Zdroj: Granö (1981), s. 19, upraveno.

využita pro tvorbu psané historie a která nikoli. Přičemž ke ztrátě informace dochází dvojím způsobem. Jednak ne všechny potenciální prameny vytvořené v minulosti přečkají neporušené do budoucnosti, jednak ne všem těmto informacím přikládáme stejný význam. Při psaní pojednání o minulosti jsme vždy buď závislí na odvozování minulé skutečnosti z dochovaných materiálních artefaktů (což je především doména archeologie, viz např. Gojda 2000; Kuna ed. a kol. 2004) a nebo musíme vycházet z dochovaných písemných pramenů. Jejich vypovídací schopnost je však limitována skutečností, že ne všechny lidské myšlenky se zaznamenávají (Bird 1993). Případně se také můžeme spoléhat na informace znalců a pamětníků (Chrastina 2009; Peroutková 2008; srv. Buttimer 1981). Psaní o minulosti je tedy snahou na základě dílčí evidence vytvořit obraz něčeho širšího (Šubrt 2008). Něčeho, co ovšem dostupná evidence dokládá pouze nepřímě. Tato evidence samotná má často navíc, zejména v případě psaných pramenů, povahu subjektivního pojednání vytvořeného ve specifickém kontextu a fakta z ní vytváříme na základě svých subjektivních otázek. Proto se často zdůrazňuje, že bychom při tvorbě jakéhokoli pojednání měli věnovat pozornost nejen kontextu, v němž vznikala evidence, se kterou pracujeme, a vyskytovaly se jevy, o nichž pojednáváme (viz např. Stoddart, ed. 1981a, z toho zejména Berdoulay 1981 a Stoddart 1981b,c; srv. též Livingstone 1992), ale také vlastní myšlenkové pozici, ze které píšeme (Bird 1993; srv. Lau, Pasquini 2008). I v této práci se uplatní kontextuální přístup. Tvrdím však, že existuje určitá hierarchie mezi kontexty, na které je možné se odkázat, jak vyplývá například z modelu vývoje geografické disciplíny,

jež navrhl Granö (1981, viz obr. 4). A tak ti, kteří psali o dějinách geografie jako celku, je zasazovali do kontextu celé společnosti (např. Livingstone 1992), zatímco zde se píše o výzkumu krajiny v geografii a kontextem je geografická disciplína jako taková (srv. též Johnston 1998a).

Přesto neexistuje záruka, že dva různí vědci budou ke své práci využívat ta samá fakta, budou k nim přistupovat stejným způsobem, vybírat je na základě totožných preferencí a shodně svou volbu zdůvodňovat, budou jimi zvolená fakta obdobně interpretovat a že budou o svých činnostech vůbec vzájemně vědět. Výsledné pojednání o minulosti, psané dějiny, bude vždy teoretické (tj. subjektivní konstrukcí určitým způsobem odvozenou z dostupných pramenů), bude odrážet období, kulturu, jedince (Wishart 1997) a samozřejmě také místo (viz Livingstone 2003), ve kterém vzniklo (viz opět obr. 3 na s. 23). Psané dějiny geografie jsou na jedné straně autoritativním textem pojednávajícím o dané problematice s určitou samozřejmostí (což je obecná vlastnost jakékoli reprezentace, viz např. Castree, MacMillan 2004; Prendergast 2000), na druhé straně je jejich povaha přirozeně diskutabilní. To jsou problémy, které lze překonat pouze další otevřenou diskuzí a srovnáváním textů, názorů a zkušeností jiných s těmi vlastními (Wishart 1997; viz též Hartshorne 1948). Nelze totiž jinak, než souhlasit se slovy, která napsal Bird (1993, s. 2) v úvodu ke své knize *Changing Worlds of Geography*: „(...) akademická disciplína geografie je stále nedokončený podnik a stejně to platí pro pohled na její vlastní dějiny. Z toho vyplývá, že tato studie nemůže být statickým popisem toho, co se neustále mění, ale je spíše řadou domněnek, podpořených evidencí, které (...) můžete akceptovat nebo odmítnout ve světle vaší vlastní podporující evidence. Vy jste v mé budoucnosti a máte dodatečnou příležitost zjistit, co se stalo mezi tím, když já píši a vy teď čtete.“¹³ Jinými slovy, nezbyvá nám než „vědomě zavést do vlastní historie předběžné selektivní hledisko, tj. psát ty dějiny, které nás zajímají“ (Popper 2008, s. 120). Přičemž si musíme být stále vědomi, že zvolené hledisko je pouze jedním z mnoha možných, a neustále zvažovat doklady k němu dostupné. Jak uvádí Horský (2009, s. 94), o objektivitě lze mluvit jen ve smyslu snahy o vyloučení možnosti, že by negace příslušného tvrzení mohla být pravdivá.

Přístup uplatněný v této práci je proto následující. Přestože to, co je v ní

¹³ „(...) academic discipline of geography is always an unfinished business, and this even applies to the view adopted of its own history. It follows that this study cannot be a static description of what is in constant flux, but is rather a series of conjectures, with supporting evidence, which you (...) can accept or refute in the light of the supporting evidence you can bring to bear. You are in my future, and have the added opportunity of discovering what has happened between when I write and you now read.“

obsaženo, se zakládá na širokém okruhu literatury, jsou to především subjektivní znalosti a zkušenosti autora, které vedly k jejímu vzniku. V žádném případě tak není vznášen nárok na její úplnost. To však neznamená, že by evidence podporující v práci uváděná tvrzení byla shromažďována nahodile. Při její tvorbě se vycházelo ze systematické evidence písemných materiálů a odkazů na další literaturu v nich obsažených, stejně jako byla využita možnost procházet řadu elektronických bibliografických databází a odborných periodik. Shromážděné údaje nebyly zpracovány žádnou kvantitativní metodou (např. s pomocí obsahové analýzy odborných periodik). Lze se totiž domnívat, že při práci s prameny kvalitativní povahy, jako jsou odborné publikace, má větší význam jejich obsah nežli celkový počet příspěvků. Tomu odpovídal důraz, který se kladl právě na vlastní seznámení se s obsahem odkazované literatury. Je samozřejmé, že i přes tuto snahu o dosažení širokého výběru, je soubor použité literatury selektivní. Vzhledem k obsáhlosti tématu tomu ani jinak nemohlo být. Přes všechna doposud jmenovaná omezení a nedostatky nicméně zastávám názor, že zabývat se dějinami geografie má smysl. A právě zdůvodnění toho, proč bychom jim i přes všechny nedostatky spojené s jejich tvorbou měli věnovat pozornost, tvoří náplň poslední části této kapitoly.

2.3. Dědictví geografie: potřeba poznání její minulosti

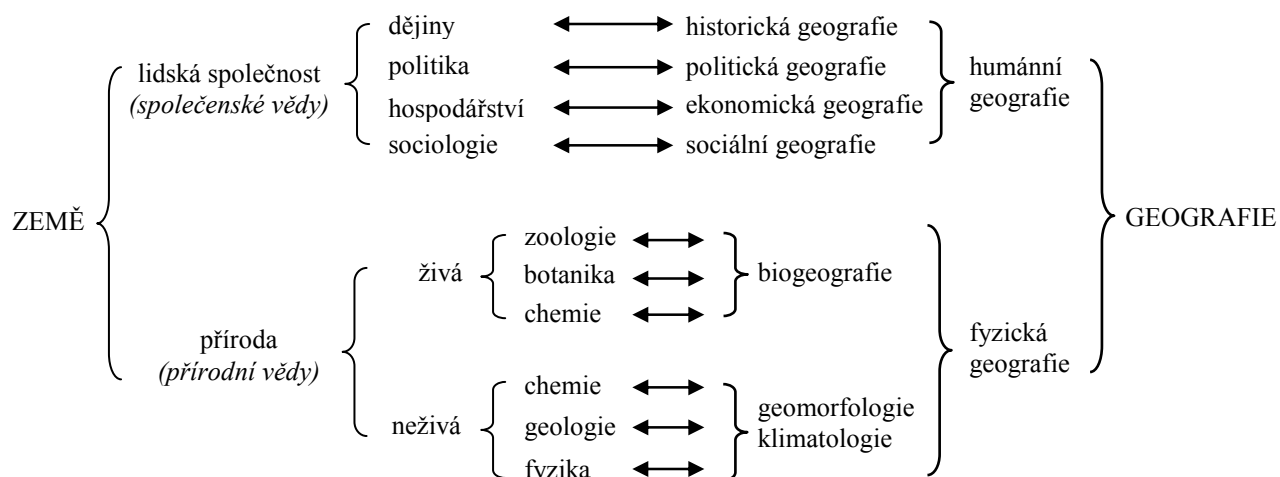
Z výše uvedeného lze jistě učinit závěr, že psaní dějin geografie je činnost s velmi nejistým výsledkem. Oprávněně se tak můžete ptát, proč bychom tedy k němu vlastně měli vůbec přistupovat (Barnett 1995)? Na tuto otázku neexistuje jednoduchá a přímočará odpověď. Přesto lze navrhnout několik důvodů proč bychom měli dějinám geografie věnovat pozornost.

Zaprvé, dějiny geografie přispívají k definici současné identity geografie prostřednictvím pojednání o její minulosti. Geografie je, stejně jako jakýkoli jiný vědecký obor, lidským výtvořem (Johnston 1985; Taylor 1986) a my, geografové, jsme jeho nositelé a reprezentujeme a reprodukovujeme jej svým jednáním a chováním. Stejně jako vytváříme identitu tohoto oboru, je i on součástí identity nás samotných. Jako geografové se proto svým jednáním snažíme vytvořit ve společnosti a vědecké komunitě, jejichž jsme součástí, místo pro geografii. Geografie nacházející se tzv. na svém (tj. správném) místě má neopakovatelnou identitu, jasně vymezené hranice vůči ostatním oborům a vlastní dějiny, které tuto pozici ospravedlňují (viz obecné charakteristiky místa, které uvádí Cresswell 2004). Přičemž schopnost vymezit takové

místo a určit tak přínos daného oboru k vědě jako celku je mimo jiné klíčová i pro definici jeho zapojení do širší mezioborové spolupráce. Jen ti, kdož znají hranice svého oboru, jsou schopni je překračovat a propojovat či vyměňovat své poznatky s představiteli jiných oborů (Krámský 2009; Widgren 1985).

Zmiňované místo pro geografii zpravidla vymezujeme více různými způsoby. Na jedné straně tvrdíme, že existuje určitá část reality, jejíž výzkum náleží určitému oboru (její předmět). Takovou ontologickou definici geografie se pokusil s využitím systémové teorie zformulovat např. Hampl (1998a; srv. 1988, 1989), který odmítá tradiční členění věd na přírodní a společenské jako nevhodné pro charakteristiku pozice geografie mezi ostatními vědami a upřednostňuje primární klasifikaci reálných systémů umožňující alternativní rozřazení věd podle jejich předmětové orientace. Geografie je podle něj komplexní systémová věda integrující v sobě poznávání přírodní a společenské složky reality (viz též Gardavský 1988). Tuto charakteristiku pozice geografie lze hned z několika důvodů kritizovat jako neúplnou: (1) jedná se pouze o definici geografie na základě ontologie, kdy geografie je to, co zkoumá, a neřeší tak otázku, jak bychom jako geografové k výzkumu daného výseku reality měli přistupovat; (2) pro Hampla (např. 1998a) je totiž odpověď na tuto otázku již daná, realita je podle něj systémově uspořádaná. Nebere v úvahu fakt, že ontologií nerozumíme pouze to, jak je realita uspořádaná jako taková, ale především naše předpoklady o povaze této reality (Harrison, Livingstone 1980; viz též Johnston 1983, který ontologii definuje jako teorii toho, co může být známo), a tedy také to, že systémová teorie je pouze jedním z možných modelů reality, způsobů nahlížení na její podstatu (Bird 1993), kdy modelem se rozumí „zjednodušené zobrazení určitého jevu pomocí vhodných zobrazovacích prostředků znázorňujících pouze ty rysy, jež jsou podstatné z hlediska cíle, který při konstrukci modelu sledujeme“ (Klimeš 2005, s. 472); (3) navíc definice geografie jako komplexní systémové vědy není v rámci současného spektra oborů jedinečná (viz např. Pitman 2005); a konečně, (4) Hampl navržená klasifikace reálných systémů sice implikuje integraci problematiky fyzické geografie do oblasti humánní geografie, kdy ta druhá je té první z hlediska komplexnosti zkoumaného předmětu nadřazena (Bašovský, Lauko 1990), a naznačuje tak cestu k možné integraci jednotlivých geografických disciplín a jejich poznatků. Zároveň však vychází z rozdělení reality na lidskou společnost a přírodu, které jsou ve vzájemné interakci. V podstatě tak potvrzuje zažitý dualistické uspořádání geografických věd, které kopíruje obvyklý předpoklad, že existuje část reality považovaná za na člověku nezávislou,

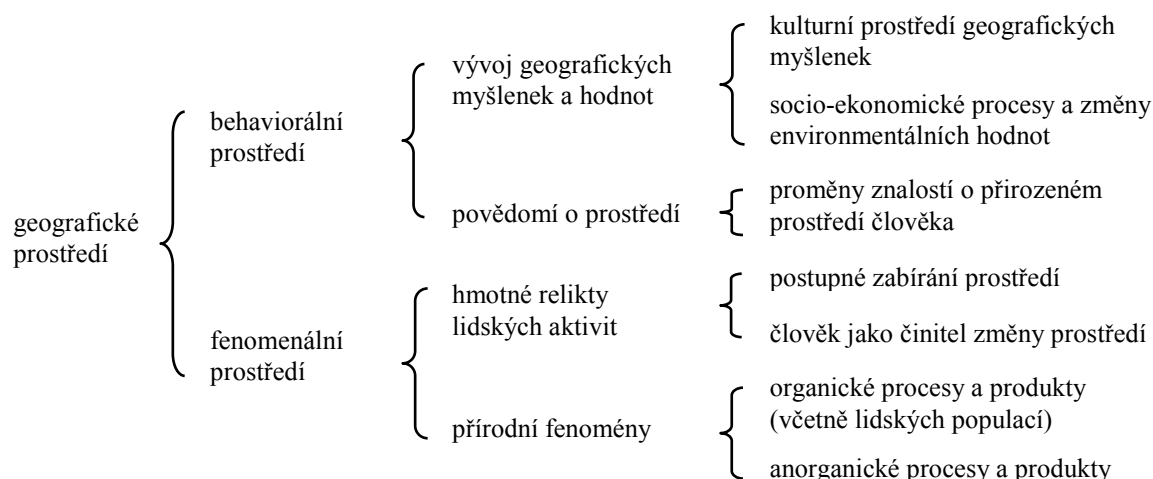
Obr. 5: Tradiční členění geografie

Zdroj: Kirk (1963), s. 359.

Pozn.: Vymezení systematických odvětví geografie podle Kirka (1963) vychází z tvrzení, že všechna fakta o zemi jsou také geografická fakta. V podstatě ke každému přírodovědnému či společenskovědnímu oboru tak lze přiřadit i určitou geografickou disciplínu.

Obr. 6: Složky geografického prostředí

Zdroj: Kirk (1963), s. 364.

tou se zabývá fyzická geografie, a svět lidského společenství, jeho výtvorů, potřeb, představ, myšlenek a interpretací, kterým se zabývá humánní geografie. Na jejich základě odvozené části geografie můžeme dále dělit do řady dílčích geografických disciplín (viz obr. 5). Jak ale poznamenává Kirk (1963), v takovém uspořádání lze pouze obtížně nalézt to, co geografii sjednocuje.

Z výše uvedeného vyplývá to, co bychom mohli označit jako paradox v definici identity geografie. Jako fyzický geograf se totiž spíše označím za přírodního vědce, jako humánní geograf za společenského vědce (např. Massey 1995) a jako geograf bych

vlastně neměl být ani jedno (Hampl 1998a; srv. Gardavský, Hampl 1982; Kirk 1963). Přičemž podle Fajkuse (2005) se nejedná výlučně o problém geografie. Jedná se o důsledek obecného vývoje vědy (viz též Capel 1981). Obdobnou „krizí identity“ trpí i další obory jako např. antropologie či psychologie a zmínit lze i rozvíjející se environmentální dějiny (srv. např. Jeleček 1994; Winiwarter a kol. 2004). Uvedený paradox se projevuje např. v tom, že i když řada autorů upozorňuje na hluboko zakořeněný dualismus geografie (Hampl 2006; Johnston 2003), žádný z nich nepopírá, že existuje jedna geografie jako celek (byť např. Johnston 1998a to považuje pouze za výsledek působení vnějších podmínek, které rozpad geografie do více samostatných dílčích disciplín či začlenění jí studované problematiky do ostatních oborů v podstatě nepřipouštějí). Kde bychom ovšem měli hledat jednotu geografie, když ne v jednotné definici jejího předmětu? Metodu lze spolehlivě odmítnout, protože jedna a táž metoda může být s úspěchem využita ve výzkumu v rámci různých vědeckých oborů (na což v geografii poukázal již např. Sauer 1952). Kirk (1963), obdobně jako Hampl (1998a,b) a Gardavský (1988), upozorňuje, že je to často volba určitých výzkumných problémů, která geografie sjednocuje, a zavádí vlastní dělení geografického prostředí na fenomenální a behaviorální prostředí (viz obr. 6 na s. 28; viz též např. Kirk 1978). Kdy první je tvořeno materiálními objekty obecně, ať už jsou lidského původu či ne, a druhé lidskými znalostmi, hodnotami a myšlenkami. Pro Kirka jádro geografie spočívá ve výzkumu vztahů mezi abstraktním světem lidských představ a materiálním světem konkrétních fyzických objektů (srv. Granö 1981; Holt-Jensen 1999). Povaha tohoto jejich vzájemného vztahu tvoří základní výzkumný problém geografie. Ovšem institucionalizaci jednotlivých geografických disciplín podle takového rozdělení si dnes stěží dokážeme představit.

Srovnání z velké části překrývajících se, i když ve výsledku odlišných, názorů Hampla a Kirka obrací naši pozornost k faktu, že abychom existenci geografie zdůvodnili, nevymezujeme její pozici pouze na základě toho, čím se zabýváme, ale také jak, a proč právě tak, k tomu přistupujeme. Cíl mají tito autoři společný, vymezit takové výzkumné zaměření geografie, které ji bude jednoznačně odlišovat od ostatních oborů jako jednotný celek; definice geografických problémů uvádějí různé. Žádný z těchto autorů však nepředkládá objektivní zdůvodnění toho, proč by právě jeho přístup měl být ten hlavní. Ve výběru zaměření našich výzkumů totiž hraje významnou roli subjektivní hodnota relevance studovaných problémů, navrhovaných postupů jejich analýzy a způsobů řešení (Bird 1993; viz též Lauko 2000; srv. Fajkus 2005). Často potom

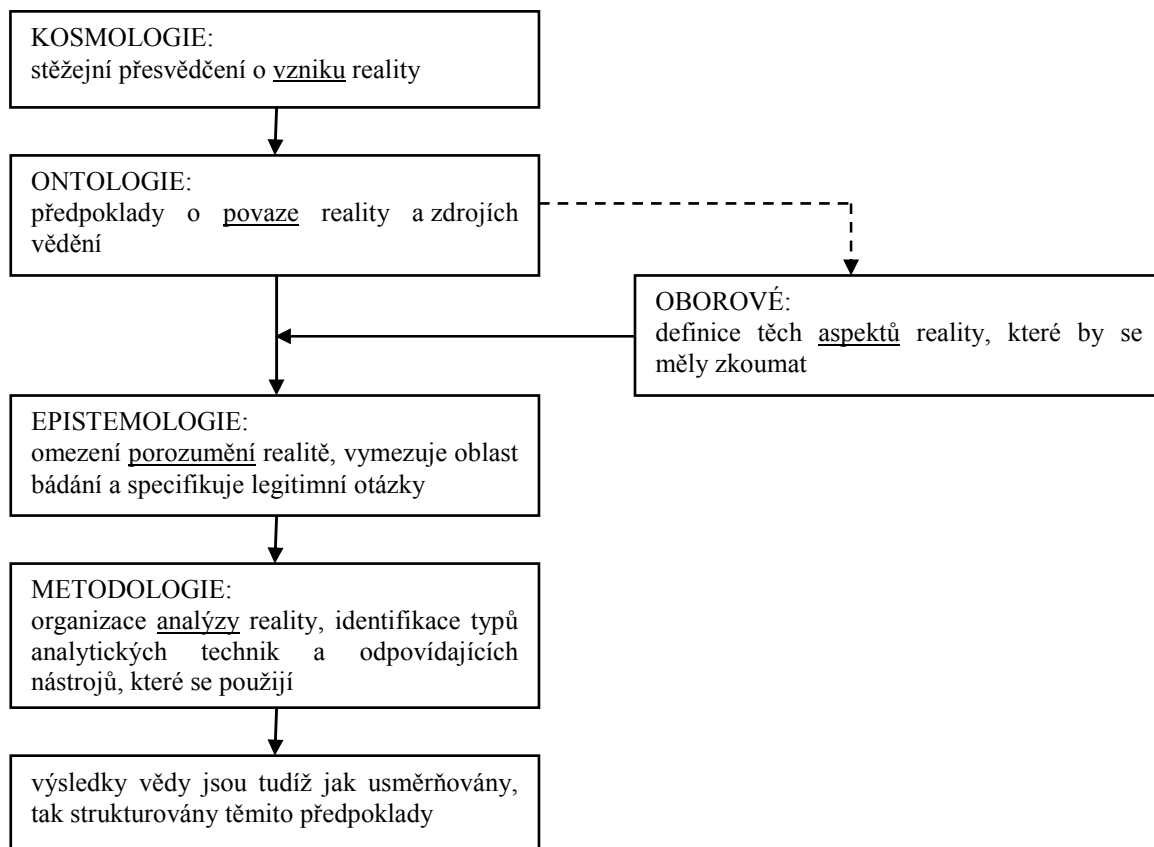
na obhajobu geografie argumentujeme, že v dějinách vždy existoval určitý charakteristický geografický pohled (viz např. Sauer 1956, s. 393: „lidé vždy potřebovali, sbírali a klasifikovali geografické znalosti“¹⁴). Pro zdůraznění jeho významu poukazujeme na délku trvání a význam institucí, které dnes tento pohled reprezentují (viz např. Häufler 1967; Trávníček 1994). Vyzdvihujeme jednotlivé individuality (např. Barton, Karan 1992; Hubbard, Kitchin, Valentine, eds. 2004; Martínek 2008; Martínek, Martínek 1998). Tvrdíme, že existují určité klíčové koncepty, prostřednictvím kterých geografové vždy nahlíželi na okolní svět (Baker 2003) a jejichž obsah primárně určovali (viz např. Schmithüsen 1963, 1964) i když si to v minulosti ne vždy uvědomovali (např. Cresswell 2004). Svou současnou pozici tedy často ospravedlňujeme poukázáním na existenci předchozích geografických tradic a na historickou kontinuitu charakteru té dnešní, včetně problémového zaměření v rámci ní prováděných výzkumů a jejich metodologie (což platí jak pro geografii jako celek, ta pro její dílčí výzkumné směry; srv. např. Paasi 1984).

To je především funkcí tradičních dějin geografie, jejichž exemplárním případem je Hartshornova (1939) studie *The Nature of Geography*, ve které se snažil ukázat jak se obor vyvíjel do současnosti a ospravedlnit tak jeho stav ve světle minulosti (pokud bychom měli použít podtitulu Hartshornovy práce: *Kritický přehled současného myšlení ve světle minulosti*). Hartshorne (1939) měl dokonce potřebu zvláště odlišit „Odchytky od směru historického vývoje“, což byl název 3. kapitoly jeho knihy. Takové dějiny se vždy soustředily pouze na vývoj uvnitř oboru, vnější podmínky jeho existence se ignorovaly. Naopak se poukazovalo na historickou kontinuitu a kumulativnost poznání v rámci současné geografické tradice, včetně identifikace jejich klíčových osobností a studií, a určitou nevyhnutelnost směřování historického vývoje oboru k jeho současné podobě přijímané většinou geografické komunity.¹⁵ Cílem bylo doložit úspěšnost stávající výzkumné tradice. Na tomto místě není třeba dále rozvádět tyto a další znaky tradičních dějin geografie. Jejich kritici je charakterizovali a diskutovali dostatečně (viz např. Barnes 2001; Taylor 1986). Livingstone (1992) je dokonce nepovažuje za historiografii vytvářené dějiny v pravém smyslu slova, když označuje, narozdíl od neutrálních (tj. objektivních) dějin geografie, práce jako je *The Nature of Geography* za historicky založené metodologické diskuze odrážející

¹⁴ „men have always needed, gathered, and classified geographic knowledge“

¹⁵ Nebyl to jen Hartshorne, kdo ve své době upozorňoval na význam konceptu regionu pro geografii (viz např. Dickinson, Howarth 1933; Wooldridge, East 1967; srv. později Hart 1982).

Obr. 7: Hierarchie předpokladů

Zdroj: Harrison, Livingstone (1980), s. 27.

Pozn.: Pro alternativní schéma vztahů mezi pojmy filosofie vědy srv. obr. 9 na s. 42 převzatý z práce Bird (1993). Uváděné definice ontologie, epistemologie a metodologie korespondují s definicemi formulovanými jinými autory. Tak např. Johnston (1983, s. 4 a 5) říká, že ontologii rozumíme teorií existence nebo toho, co může být známo; v akademických disciplínách se vztahuje k přijatým faktům. Epistemologii rozumíme teorií vědění; poskytuje odpovědi na otázky jako „Co můžeme vědět?“ a „Jak to můžeme vědět?“ (srv. Pickles 1987, s. 49, který říká, že se jedná o teorii vzniku, struktury, metod a validity vědění, přičemž se věnuje pozornost zejména jeho 1) možnostem, 2) limitům, 3) původu, 4) různým druhům). Metodologie vychází z epistemologie a ontologie a zahrnuje soubor pravidel a postupů říkajících, jak by se měl výzkum v rámci disciplíny provádět, jak se mohou informace shromažďovat a uspořádávat (srv. též Bird 1993 a pozn. k obr. 9 na s. 42 a Hynek, Hynek 2006). Neexistuje však názorová jednotu v tom, zda odlišné obory studují různé aspekty téže reality, nebo různé reality, které následně vzájemně diskutují. Tak např. pro Johnstona (1982, s. 123) existuje geografická realita, která vychází z jeho socializace jako geografa a interpretace úkolů humánního geografa. Johnston (1982) si přeje studovat tuto realitu a akceptuje fakt, že ji do určité míry vytváří a že ostatní lidé mohou vytvářet jiné reality. Věřící ovšem, že pokud poskytne úplnou výpověď o této jím diskutované realitě, umožní to náležitě zhodnocení jeho práce. Dle mého názoru, tak v Johnstnově (1982) pojetí ontologické předpoklady částečně vycházejí z oborových. Jejich vzájemný vztah je tedy odlišný než ve zde uvedeném schématu.

subjektivní stanovisko autora. Nabízí se ovšem otázka, zda vůbec nějaké pojednání o minulosti, tj. její reprezentace, může být hodnotově neutrální (viz např. Castree, MacMillan 2004; srv. Barnes 2001; Bassett 1999; Wishart 1997; též Třeštík 1999 či Prendergast 2000). Přestože lze tradiční dějiny geografie právem kritizovat za jejich ideologickou jednostrannost, mají i nadále přes zmiňovanou kritiku svou

nezastupitelnou roli. Stále totiž plní klíčovou funkci v definici identity současné geografie a pomáhají tak ospravedlnit její existenci (Taylor 1976; srv. Pyenson 2008).

Nicméně způsoby chápání obsahu jednotlivých konceptů, volby relevantních problémů a kladení otázek o zkoumané realitě stěží můžeme považovat za jednotné. Různí lidé, v různých částech světa a obdobích, oborech a disciplínách jejich obsah, význam a závažnost totiž mohou pojímat odlišně. A tak zatímco existuje jeden fyzický svět, je na něm založeno mnoho světů lidských (Harrison, Livingstone 1980). Stejně jako ostatní lidské komunity i geografové sotva tvoří názorově a hodnotově homogenní společenství (Bird 1993; Johnston 1997). V rámci jednoho oboru, jako je geografie, se proto může uplatňovat více různých filozofií výzkumu, a tedy i názorů na to jak, a proč právě tak, jej provádět, současně. To se projevuje i v dnešní geografii, kterou někteří autoři považují za multiparadigmatickou (Hampl 1998a,b; Johnston 1978, 1997). Stejně jako nemůžeme charakterizovat zaměření tohoto vědeckého oboru a jeho dílčích disciplín pouze na základě ontologie, nelze tak učinit ani pouze na základě epistemologie. Jsou to teprve ontologie, epistemologie a z nich vyplývající metodologie společně, co tvoří soubor předpokladů, které tvoří charakter zvolené filozofie geografického výzkumu (viz např. Johnston 1983)¹⁶ a ovlivňují tak cíle a výsledky geografického zkoumání (viz obr. 7 na s. 31; Harrison, Livingstone 1980). Vyskytují se ovšem i práce (jako např. Harvey 1969 či Bird 1993), jejichž autoři z různých důvodů striktně oddělují metodologii od jejích ontologických a epistemologických předpokladů. Zejména Harvey (1969) se tím zbavuje možnosti hlouběji diskutovat jím rozpoznanou diverzitu explanací. Pokud totiž ty jsou založené na hodnotách, pak vycházejí z určité epistemologie, která je s těmito hodnotami spjatá (Bird 1993; Fajkus 2005). Harveyho vyčlenění metodologie vůči filosofii vědy tak lze považovat přinejmenším za příliš umělé a nedokonalé. Zde se proto nepoužívá.

Na základě použité filosofie (sestavující z ontologie, epistemologie a metodologie) od sebe můžeme odlišovat jednotlivá paradigmatata v geografii. Ta si nejsou ani významově rovnocenná a ani nejsou vzájemně izolovaná. Spíše se ve svém vývoji mezi sebou neustále ovlivňují a reagují na sebe za daných podmínek. V určitém období a místě tedy sice může převládat jedno paradigma, to ale neznamená, že paralelně s ním nemohou existovat jiná a že ta nemohou v budoucnu převážít. Diskuze nad cíli a způsobem provádění výzkumu je nekončící historicky založený

¹⁶ Toto zjištění ovšem platí i pro jiné obory, ne výlučně pro geografii (srv. např. Šubrt 2008; Fajkus 2005).

vývojový proces, kdy k úplnému porozumění vzájemnému vztahu jeho jednotlivých směrů v současnosti a z nich vyplývajících možných budoucích alternativ je vždy znovu nutné obrátit se do minulosti. Úloha dějin geografie proto není pouze ideologická, ale také vysvětlující. Dějiny geografie nepřispívají jen k ospravedlnění charakteru současných výzkumů tím, že poukazují na jejich historický základ. Umožňují též pochopit to, proč jsou některé přístupy a témata ve výzkumu upřednostňovány před ostatními a jak k tomu došlo. Kromě potvrzování identity určitého oboru či dílčí disciplíny je funkcí historiků vědy také studovat rozpory a shody pro ně charakteristické (Johnston 1997). Dějiny geografie tím přispívají k rozvoji nových směrů myšlení a tedy oboru geografie jako celku (Wilczyński 2009). A to i za cenu toho, že výsledná podoba psaných dějin bude vždy záležet na tom, jakým způsobem ke studiu těchto shod a rozporů přistoupíme.

Tímto se dostávám k dalšímu bodu poukazujícímu na význam dějin geografie. *Zadruhé, dějiny geografie umožňují vysvětlit, jak a proč se mění a funguje náš obor,* a tím přispívají k porozumění současnému stavu geografie a k úvahám o jejím možném vývoji do budoucna. Jak již bylo uvedeno, tradiční dějiny geografie o určité výzkumné tradici pojednávají jako kdyby trvala věčně a neberou v úvahu fakt, že každá geografická tradice je ze své podstaty vázaná na dané období a místo (Livingstone 1992, 2003); stejně jako se vytvořila, může i zaniknout. Ani se nesnaží naznačit jak dochází ke změnám v zaměření oboru geografie a jejích jednotlivých dílčích disciplín, ve výběru studovaných problémů, jak a proč je či není jedna geografická tradice nahrazována druhou. Jak ale uvádí Johnston (1997, s. 11–12), „každá vědní disciplína je zvláštní akademickou komunitou, (...) mnoho z nich je seskupením několika příbuzných komunit. Jejich cílem je rozvíjet vědění, ale definice pokroku a znalostí samotných jsou ovlivněny, pakliže ne determinovány, členy komunity. Proto studium dějin disciplíny není jednoduše chronologií jejích úspěchů. Je to zkoumání sociologie komunity, jejích debat, úvah a rozhodnutí stejně jako poznatků.“¹⁷ Přičemž k takovému studiu dějin vědy můžeme přistupovat dvojím způsobem (Johnston 1997): jednak induktivně, kdy klademe důraz na individuální dějiny a identifikujeme jejich společná témata, jednak deduktivně s použitím určitého modelu vědeckého

¹⁷ „Each scientific discipline is a separate academic community, (...) many are groupings of several related communities. Their goal is the advancement of knowledge, but the definitions of advancement and of knowledge itself are influenced, if not determined, by the community's members. Thus study of a discipline's history is not simply a chronology of its successes. It is an investigation of the sociology of a community, of its debates, deliberations and decisions as well as of its findings.“

vývoje, s nímž srovnáváme vývoj ve vybraném oboru (viz též Buttimer 1981). Zde se zaměřím pouze na představení druhého jmenovaného přístupu. Protože se studium obecných zákonitostí vývoje vědy postupně rozvinulo ve 2. polovině 20. století v širokou výzkumnou oblast, kterou bychom dnes mohli shrnout pod označení „studia vědy“ (přehled jejich současného zaměření podává např. Hess 1997; srv. Fajkus 2005), soustředím se dále pouze na diskuzi vybraných modelů vývoje geografie jako vědy tak, jak je představili někteří geografové. Diskuze poměrně obsáhlé a rozmanité publikační činnosti v rámci studií vědy a jejich jednotlivých směrů vývoje by již byla nad rámec této práce.¹⁸

Podle Johnstona (1997) se většina současných modelů vývoje vědy vytvořila a byla testována v oblasti fyzikálních věd. A přestože byly zformulovány i alternativní modely vysvětlující vývoj vědy (jak upozornil např. Taylor 1976), žádný z nich neměl zpočátku tak veliký dopad na způsob interpretace dějin geografie jako jeden jediný vycházející právě z poznatků o proměnách fyzikálních věd a popsany zejména v Kuhnově (1997) práci *Struktura vědeckých revolucí* vydané poprvé v roce 1962. Tento model byl zprvu v geografii natolik nekriticky oblíbený, že geografové na jeho základě často až horečně hledali jednotlivé momenty zvrátů ve vývoji svého oboru (viz např. Berry ed. 1978; srv. Haggett, Cliff, Frey 1977; Harvey 1969). Někteří se s ním dokonce identifikovali natolik, že vycházejíce z jeho pojmosloví tvrdili, že vytvářejí nové paradigma v geografii (blíže viz např. Taylor 1976). Vymezovali se tím především vůči předchozí tradici geografie. Nekritická obliba hledání revolucí dosáhla v anglo-americké geografii v 60. a na počátku 70. let 20. století takové úrovně, že Taylor (1976) mohl ve své „Interpretaci kvantifikační debaty v britské geografii“ rozlišit nejméně sedm revolucí v jedné generaci geografů a přirovnat geografii k Latinské Americe vědecké komunity. Přestože používání Kuhnova modelu bylo později některými autory kritizováno a odmítnuto (viz např. Stoddart 1981c) a někteří historici oboru (např. Livingstone 1992) dnes jeho dřívější použití při interpretaci vývoje geografie ignorují (Johnston 1997), lze se stále setkat s jím zavedeným pojmoslovím. Tento model také přispěl, ať už v negativním či pozitivním slova smyslu, k pozdější formulaci alternativních modelů vývoje geografie. Je proto třeba nyní věnovat pozornost Kuhnovým argumentům a jím zavedeným pojmům (podrobnější kritickou diskuzi Kuhnova konceptu uvádějí např. Johnston 1997 či Fajkus 2005).

¹⁸ V geografii tak již navíc učinili jiní (viz např. Barnes 2001; Bassett 1999).

Jak sám Kuhn (1997) uvádí, jeho práce vznikla v reakci na setkání se starými vědeckými teoriemi, které radikálně podkopalo jeho dosavadní představy o vývoji vědy. Pokusil se tedy načrtnout obrysy zaměření nové historiografie vědy, která bude klást větší důraz na okolní podmínky fungování vědy v určitém období. Podle Kuhna (1997) vědci jednájí v komunitách, ve kterých sdílejí společné cíle, hodnoty a přístupy. Sdílejí tak to, co Kuhn (1997) nazývá paradigmatem. Období relativní stability a převahy určitého paradigmatu pak pojmenovává normální vědou. Po tuto dobu postupuje daná vědecká komunita ve svých aktivitách určitým zavedeným způsobem na základě jednoho či několika vědeckých výsledků. Ty slouží jako vzory ideálního postupu při výzkumu a řešení zvolených problémů, slouží jako rámce pro konstrukci a ověřování platnosti teorií a sdílených hodnot (viz též Johnston 1997; srv. Johnston 2006a). Jsou také dostatečně neobvyklé, aby přitáhly co nejvíce nových přívrženců, a mají přiměřeně otevřený konec, čímž ponechávají k vyřešení celou řadu různých problémů. A samozřejmě na jejich podkladě vznikají učebnice usnadňující socializaci nových členů vědecké komunity. Lze proto též shrnout, že paradigma představuje určitý zažitý a většinou vědecké komunity respektovaný způsob nahlížení na svět, na jeho podstatu a způsoby řešení zvolených problémů (Kuhn 1997). Existence paradigmatu je vyjádřením víry ve správnost tohoto pohledu a vychází z názorů, o kterých se nepochybuje. Mělo by být již také zřejmé, že přesvědčovat o správnosti určitého paradigmatu je, v podobě v jaké jsem je charakterizoval výše, jedním z úkolů tradičních dějin geografie.

Určité paradigma není v čase stabilní, ale vyvíjí se a mění. Stejně jako vzniklo, může i zaniknout. Taková změna paradigmatu se podle Kuhna odehrává revolučním způsobem, kdy za vědecké revoluce vznikající v období krize paradigmatu „pokládáme takové nekumulativní události ve vývoji vědy, v nichž je staré paradigma zcela nebo zčásti nahrazeno novým, které je s paradigmatem starým neslučitelné“ (Kuhn 1997, s. 98). Ne náhodou on sám ve své práci přirovnává vědecké revoluce k revolucím politickým. Je ovšem třeba pamatovat, že jednotlivé revoluce nejsou ve svém významu rovnocenné. Záleží na tom, zda dochází pouze k (1) nahrazení jednoho vzoru druhým, (2) modifikuje se stávající soubor vzorů za účelem začlenění nového materiálu, nebo (3) dochází k výměně celé disciplinární matice (Johnston 1997). Pouze poslední případ lze podle Johnstona (1997) považovat za pravou vědeckou revoluci, první a druhý typ změn se objevuje poměrně často a nemusí vést k zásadním změnám ve struktuře disciplinární matice.

Přestože Kuhnova (1997) práce poskytuje nutný základ pro rozvíjení úvah o vývoji a fungování vědy,¹⁹ lze ji i kritizovat za některé příliš jednostranné a nekritické interpretace, ne zcela odpovídající realitě. Asi nejzávažnější výhrady vznesl zejména Popper (1970 cit. in Johnston 1997, s. 19), který upozorňuje, že Kuhnova normální věda je ze své podstaty nekritická a tedy nevědecká. Ten, kdo pracuje v rámci normální vědy, je totiž také ten, kdo akceptuje vládnoucí dogma, nepochybuje o něm. Neklade si tudíž otázky, které by vedly i k žádoucím změnám používání teorie, namísto toho, aby ji pouze potvrzovaly. Pro Poppera je totiž věda obecně ze své podstaty kritická a neustálá revize stávajících poznatků je pro ni charakteristická (viz též Bird 1993). Jak uvádí Fajkus (2005), podle některých autorů lze dokonce v souladu s uvedenou Popperovou kritikou význam původního Kuhnova pojmosloví obrátit v tom smyslu, že období normální vědy se vyznačují právě soupeřením různých paradigmat, zatímco období krize nastává s dominancí paradigmatu jediného.

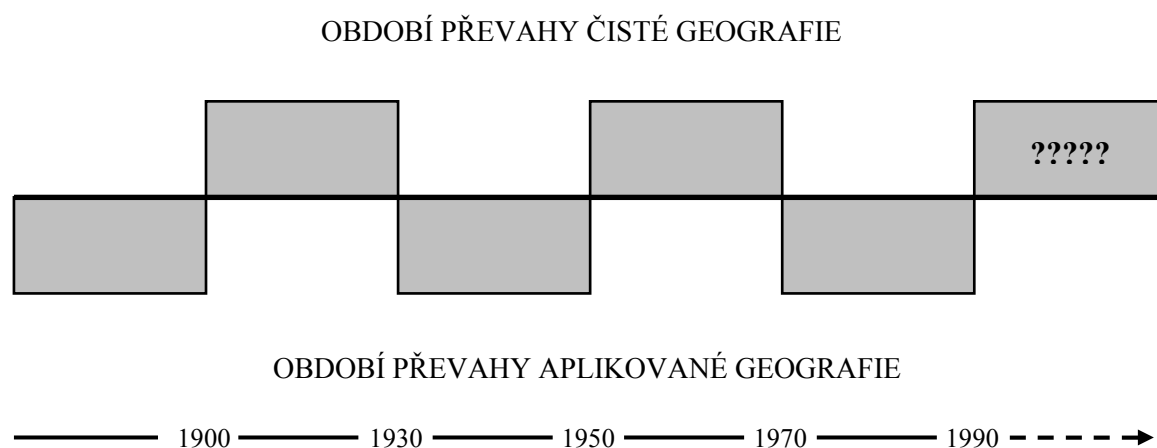
Jak uvidíme níže, je také otázkou, zda ve vývoji vědy vůbec dochází k úplnému nahrazení jednoho paradigmatu druhým a nakolik má takový přechod povahu náhlé a rychlé změny. Pokusy zavést „revoluční“ teorie a metody jsou zřídka bezprostředně akceptovány, protože musí být nejprve konfrontovány s „kontra-revolučními“ teoriemi těch, kteří podporují stávající paradigma (Johnston 1978; srv. Taylor 1976). Sporná je navíc i otázka motivací na straně zastánců nových přístupů. Lze totiž argumentovat, že potenciální inovátoři jsou spíše než snahou okamžitě svrhnout starý pořádek hnáni potřebou vyzkoušet nové neprobádané věci (Burke 2004; srv. Olwig 2003 pro případ geografického výzkumu krajiny). Jejich primárním cílem nemusí být uvržení starého paradigmatu v zapomnění, ale získání respektu prostřednictvím formulace alternativ, s nimiž se ztotožňují. Namísto nahrazování jednoho souboru myšlenek druhým, tak za určitých podmínek dochází k jejich diverzifikaci. Nutno podotknout, že právě takový vnitřní vývoj oboru někteří autoři považují za příznivý a žádoucí (např. Baker 2003). Případná změna ve vědecké praxi proto může být o hodně pozvolnější než implikuje výše zmíněné Kuhnovo přirovnání vědeckých revolucí k revolucím politickým. Kuhn (1997) také dostatečně nediskutuje komu a k čemu takové revoluce slouží? Snaha o obecné zlepšení poznatků vědy jistě nemusí být jediným důvodem. Nabízí se též otázka po tom, na jakém základě je možné

¹⁹ Podle Mair (1986 cit. in Johnston 1997, s. 362) Kuhnova (1997) práce upozornila zejména na: (1) význam konceptu vzoru v kolektivním směřování, (2) nesouměřitelnost různých soutěžících paradigmat a (3) potřebu studia sociologie vědeckých komunit.

interpretovat vývoj geografie jako celku, když v ní existuje více odlišných výzkumných paradigmat současně, tato paradigmata jsou vzájemně nesouměřitelná a geografie jako obor se skládá z více různých disciplín s vlastní dynamikou vývoje? Na tyto a jim podobné otázky se zaměříme v následující diskuzi vybraných modelů geografické vědy.

Jak jsem již předeslal výše, modely fungování geografie jako oboru lze rozdělit podle toho, zda kladou větší důraz na vnější či vnitřní podmíněnosti jeho vývoje. Nejprve budeme věnovat pozornost dvěma příkladům modelů zdůrazňujících vnější podmínky, Taylorové (1985) charakteristice proměn geografie od poloviny 20. století a Johnstonovu (1978, 1997) generačnímu modelu. Oba tyto autoři shodně tvrdí, že věda je společenská aktivita, kterou nikdy nebude možné zcela oddělit od společnosti, která ji produkuje (viz též např. Capel 1981). Pro Taylora (1985) je geografie společenskou institucí, jejíž hodnota je odlišná v různých místech a obdobích. Její vznik je dílem skupiny lidí, kteří identifikují určitou poptávku a jsou schopni najít zdroje k jejímu uspokojení. Ovšem s tím jak se původní podmínky mění, musí se instituce přizpůsobovat novým podmínkám. Taylor (1985) s využitím práce Granö (1981) od sebe odlišuje „čistou“ a „aplikovanou“ geografii. Z nichž prvá vytváří soubor myšlenek nutných k opodstatnění existence geografie jako oboru a druhá tyto myšlenky přejímá a využívá je k řešení praktických problémů. Vzájemný poměr těchto dvou složek geografické vědy není konstantní, ale odvislý od širších celospolečenských,

Obr. 8: Cykly čisté a aplikované geografie

Zdroj: Autor podle Taylor (1985).

Pozn.: Jedná se o model, ve kterém se uvažuje geografie jako celek. Vymezení jednotlivých období je pouze indikativní a v rámci jednotlivých národních geografických škol a/nebo geografických disciplín se může lišit. Předpokládá se také komplementarita čisté a aplikované geografie, kdy převaha jedné z nich v určitém období neznamená, že ta druhá se vůbec neprovozuje. Taylor (1985) také vzhledem k době vzniku svého textu mohl na směr vývoje geografie v 90. letech 20. století pouze usuzovat.

zejména ekonomických, podmínek vývoje. Vychází se totiž z poznání, že v době hospodářské recese a úspor výdajů vědní disciplíny především zdůrazňují možnosti aplikace svých poznatků, aby zdůvodnily veřejné výdaje umožňující jejich existenci. Naopak v období růstu se mohou vědci bez hrozby postihu zabývat v daleko větší míře čistou vědou. Tato úvaha umožnila Taylorovi (1985) vymezit cykly čisté a aplikované geografie na základě dlouhých vln ekonomického vývoje (viz obr. 8 na s. 37).

Poněkud odlišný model vysvětlující změny v geografii rozvinul Johnston (1978, 1997), který více vychází z diskuze poznatků sociologie vědy. Johnstonův generační

Tab. 1: Generační model vývoje akademického oboru

Fáze vývoje	Charakteristika
<i>Prvá</i>	vnější prostředí stanovuje požadavky na zaměření aktivit vědních oborů, a to zejména ve společenských vědách, které jsou s tímto prostředím úzce propojené
<i>Druhá</i>	v určitém období se toto prostředí a jím stanovené požadavky významně mění → nové požadavky jsou rozpoznány menšinou zavedených členů vědecké komunity a k nim příslušejících členů nejmladší generace výzkumníků
<i>Třetí</i>	dohromady toto uskupení tvoří novou „školu“, nebo více různých „škol“ představujících odlišné reakce na změněné prostředí
<i>Čtvrtá</i>	nová „škola“ či „školy“ jsou začleněny do kariérního systému včetně obsazení nových funkcí, protože je třeba zahrnout změny a pro studenty vytvořit nové kurzy
<i>Pátá</i>	s ohledem na vztah mezi věkem a pozicí v kariérní struktuře a podíl na publikování výzkumů převezme nová „škola“ či „školy“ oborová periodika
<i>Šestá</i>	paradigmatický neklid je zjevný ve výukových aktivitách, studenti jsou vystaveni nabídkám kurzů s různou filosofií v pozadí, což naznačuje nedostatek konsensu a schopnosti „škol“ přizpůsobit se jedna druhé
<i>Sedmá</i>	během času představitelé nové „školy“ či „škol“ dosáhnou významných pozic a politického vlivu uvnitř oboru → s tím jak se starší generace stahují a umírají, nové „školy“ v rámci oboru postupně převáží

Zdroj: Upraveno podle Johnston (1978), s. 201–202, a Johnston (1997), s. 377.

Pozn.: Tento model je samozřejmě zjednodušující a nemusí zcela odpovídat realitě. Nicméně jeho základní teze potvrzují i analýzy změn v jiných vědních oborech, např. vývoj francouzské historiografické školy *Annales*, tak jak jej popsal Burke (2004). Dále je třeba zmínit, že změny v určitém akademickém oboru jsou sice reakcí na podněty z vnějšího prostředí. Jak ovšem uvádí Johnston (1978, s. 201), i když se akademické obory zapojují do dané změny, protože společnost je jejich zřizovatelem, budou především díky svým konzervativním strukturám za změnami ve společnosti zaostávat a také není pravděpodobné, že by probíhající změny přijaly zcela. Proto lze spíše než úplné nahrazení jednoho paradigmatu druhým očekávat vznik multiparadigmatické situace.

model (jehož základní teze shrnuje tab. 1 na s. 38) se zakládá na přesvědčení, že dějiny akademického oboru (jehož příkladem je geografie) musejí vždy brát v úvahu přinejmenším tři složky, které jsou ve vzájemné interakci: společenské prostředí, zaměstnaneckou strukturu a organizační rámec výzkumu (viz Johnston 1997). Přičemž je to zejména vnější prostředí, které je pro vývoj oboru určující. Změna musí přijít, když ji společnost vyžaduje, a vnitřní prostředí se proto obvykle s určitým zpožděním přizpůsobuje vnějšímu (Johnston 1978; srv. Johnston 1998a).

I když určitým způsobem vysvětlují to, jak se mění charakter geografie, lze Johnstonův generační model, stejně jako Taylorův vycházející z role ekonomických podmínek ve společnosti, kritizovat jako příliš deterministický. Nedostatečně totiž uvažují roli individuálních postojů a hodnot ve vědeckém výzkumu, na jejichž význam někteří autoři upozorňují (např. Bird 1993; Ley 1980; Schoenberger 2001; srv. Fajkus 2005). Vnější podmínky sice mohou ovlivňovat charakter určitého oboru velmi významně, jako jedinečné subjekty však nejednáme pouze pod jejich vlivem, ale snažíme se také uspokojit svou touhu po poznání, úspěchu a uznání. Jak uvádí v jiné ze svých prací Taylor (1976), v hierarchicky uspořádané vědecké komunitě je jednou

Tab. 2: Kritéria potřebná k dosažení převahy nového vědeckého přístupu nad starým (tradičním)

Kritérium	Charakteristika
<i>první</i>	nový přístup musí napadnout starý v jeho jádru
<i>druhé</i>	nový přístup nesmí starý zcela zničit, protože to by vedlo k ohrožení pozice celého oboru
<i>třetí</i>	nový přístup musí (alespoň zdánlivě) zahrnovat takový stupeň obtížnosti, aby bylo nepravděpodobné, že jej bude moci ovládat někdo ze „staré gardy“
<i>čtvrté</i>	nový přístup musí zahrnovat přitažlivou metodologii, která nahradí stávající postupy
<i>páté</i>	je také třeba vytvořit nové dějiny oboru, a to jak prostřednictvím reinterpretace obsahu těch stávajících, tak vyzdvižením nových vzorů z minulosti
<i>šesté</i>	nový přístup musí nabídnout nové koncepty a vztahy ke zkoumání

Zdroj: Autor podle Taylor (1976).

Pozn.: Je otázkou nakolik je právě druhé v tabulce uvedené kritérium respektováno v interpretacích minulého vývoje geografie (viz následující kapitola). Jak ale uvádí Capel (1981, s. 66) obětovat reprodukci komunity lze téměř vše, včetně koherence její koncepce, nicméně ani nejtvrďší oponenti si nedovolí dávat v sázku kontinuitu vlastního oboru a zpochybňovat tak jeho existenci navenek.

z nejrychlejších cest k dosažení takového uznání napadení a případné svržení existující disciplinární ideologie. K tomu, aby bylo možné nové přístupy vedle starých, tradičních, považovat za akceptovatelné je třeba naplnit několik kritérií (shrnutých v tab. 2 na s. 39). Je zřejmé, že představitelé staré geografické školy se budou inovacím bránit. Nejčastěji tak, že budou upozorňovat na nepatřičnost jednání zastánců nových přístupů a budou je obviňovat z ignorování minulé geografie a jejích přínosů. Někteří dokonce nebudou ochotni připustit samotnou existenci změn či budou tvrdit, že se nejedná o geografii. Ovšem ne všichni. Protože cílem zavedení nových přístupů je obecně zvýšit respekt geografie mezi ostatními obory, někteří představitelé tradiční geografie si budou uvědomovat potřebu dosažení kompromisu mezi „starým“ a „novým“ pro zachování geografie jako celku. Budou se s nimi tedy snažit vyrovnat a začlenit je mezi stávající směry výzkumu. V nedávné době se podrobnější diskuzi těchto politik disciplinární změny věnoval např. Johnston (2006a), který jich rozlišuje celkem 6 typů: očernění, kritika, odmítnutí, mlčení, přizpůsobení a jednota. Na tomto místě nepokládám jejich podrobnější představení za účelné a případné zájemce odkazuji na zmiňovanou práci.

V návaznosti na výše představené modely můžeme uzavřít, že změna v geografii není jen reakcí na vnější podmínky. Je také střetem disciplinárních kultur (nebo paradigmat), které (podle Schoenberger 2001) produkují: (1) objekty a metody studia; (2) pověřené zástupce disciplíny; (3) hodnoty a způsoby hodnocení; (4) identity, tj. pomáhají nám vědět, kdo jsme. Přičemž je vhodné znovu upozornit, že v čase zřídka dochází k nahrazení jedné kultury druhou. V současné multiparadigmatické geografii (Johnston 1978; Hampl 1998a,b) proto existuje více výzkumných tradic současně. Ty lze sice považovat v rámci oboru za vzájemně komplementární (Johnston 1986; srv. 1980 a 1982). Stěží ovšem mohou efektivně kritizovat jedna druhou, protože používají různá kritéria hodnocení (Eyles, Lee 1982; srv. Bird 1993). Ani jedna není lepší nebo horší než ta druhá, což samozřejmě jejich zastánci neradi připouštějí. Nicméně k tomu abychom porozuměli vzájemným vztahům mezi nimi a případně se mohli k některé přihlásit, potřebujeme mít přehled o jejich stavu, vývoji a příčinách vzniku.

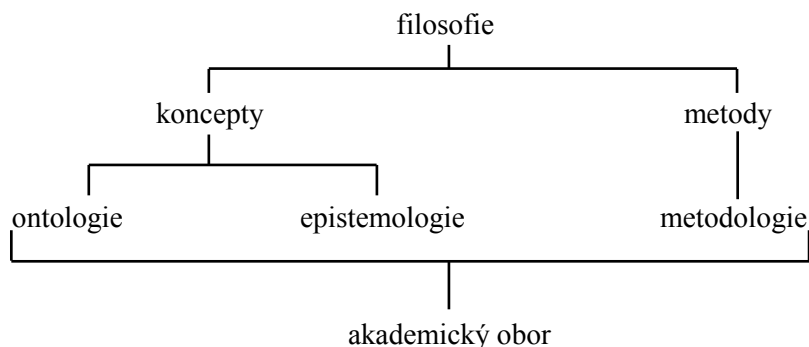
Tím se dostávám k *třetímu a čtvrtému argumentu* na podporu dějin geografie. *Ty nejenže přispívají k rozšíření našeho současného pohledu o alternativní směry a možnosti výzkumu, řešení s nimi spojených problémů a ke vzájemnému porozumění mezi různými náhledy na společnou problematiku, tj. k diverzifikaci myšlení v rámci oboru. A zamezují tak vytvoření nadvlády jedné ideologie. Ale také mohou poskytovat*

náměty k řešení takových problémů současnosti, které jsou svým obsahem či příčinami podobné těm v minulosti.

Kdo ovládá definice, ovládá diskurz (Livingstone 1992). A vždy existovaly určité formy vědění nadřazené jiným (Jackson 1995). Nic necharakterizuje lépe slova, která budou vyřčena na obhajobu určitého směru výzkumu jeho zastánci. Ostatně jak jsme viděli výše na příkladě tradičních dějin geografie, tito zastánci budou málokdy upozorňovat na nevýhody svého přístupu (Bird 1993). Není to v jejich zájmu. Určitý jimi obhajovaný postoj je přece zdrojem jejich společenské prestiže a identity (viz Schoenberger 2001). Představuje známé prostředí, ve kterém jsou zvyklí jednat a uvažovat, a proto není jednoduché se ho vzdát. Věda je tradičně konzervativní a změny přijímá opatrně a pomalu (Johnston 1978). Jak ukazují některé výše diskutované modely (např. Kuhn 1997; Taylor 1976), každý obor, dílčí disciplína či směr výzkumu má svou ideologii, která určuje charakter jeho fungování, umožňuje zachovat integritu a kontinuitu jeho existence, ovlivňuje pravidla socializace nových členů komunity. Ne všichni se tedy mohou stát součástí zvoleného oboru či disciplíny. Uspějí pouze ti, kteří splňují daná kritéria a jsou zároveň ochotni se jim přizpůsobit. Za nesporné výhody vyplývající z členství ve zvolené komunitě, tak platíme jistou mírou nesvobody. Přestože lze souhlasit s názorem, že základním předpokladem vědeckého pokroku je svobodná konkurence myšlenek (Popper 2008), vždy budeme nuceni přijmout určitá omezení, abychom je měli s kým diskutovat či sdílet.

To je přirozené a není to nic neobvyklého. Abychom mohli něco získat, zpravidla něco jiného ztrácíme, nebo se toho musíme vzdát alespoň zčásti. Přesto lze v souvislosti s těmito omezeními identifikovat nejméně dva základní problémy. Prvým je riziko přílišné nadvlády jedné ideologie omezující kritický pohled na sebe sama a tím snižující se pravděpodobnost vzniku nových poznatků. Druhé riziko souvisí s problémem, jak potom zajistit pokud možno rovnou příležitost výběru mezi různými myšlenkovými alternativami tak, aby byl zaručen jejich příznivý a vyvážený vývoj do budoucna? Pokud se totiž přihlásíme k určitému výzkumnému (tj. myšlenkovému) směru, čelíme vždy následujícímu epistemologickému problému (viz Bird 1993): abychom rozlišili správné od špatného potřebujeme určitou metodu, která vyžaduje opodstatnění ospravedlňujícím argumentem, který potřebuje ověření tou samou metodou, a tak dále znovu dokola. Tedy tomu, co Bird (1993) nazývá *diallelus* nebo-li argument kola. Z tohoto argumentu lze též usuzovat, že převaha jedné výzkumné ideologie s sebou nese riziko ustrnutí v pouhém neustálém potvrzování

Obr. 9: Vztahy mezi pojmy používanými ve filozofii akademické disciplíny

Zdroj: Bird (1993), s. 231.

Pozn.: Pro alternativní schéma vztahů mezi pojmy filosofie vědy srv. hierarchii předpokladů podle práce Harrison, Livingstone (1980), viz obr. 7 na s. 31. Cílem schématu je zdůraznit, že ontologie a epistemologie jsou samozřejmě koncepty a ne neměnné danosti (Bird 1993; srv. též Johnston 1982 a 1983 v pozn. k obr. 7). Bird (1993) také od sebe odděluje to, co Harvey (1969) nazývá filosofií (v tomto případě se jedná o koncepty ontologie a epistemologie) a metodologii vědy (viz s. 31). Jak už je také uvedeno výše, je otázkou nakolik jsme schopni zvolit vhodnou metodu bez reflexe vlastních hodnot souvisejících s výběrem studovaného problému, zaměřením a účelem výzkumu.

upřednostňovaného pohledu na svět a jeho problémy ve vlastních výzkumech, bez schopnosti kritického zhodnocení výsledků a rozvoje nového poznání (viz též výše diskutovaná Popperova 1970 kritika Kuhnova 1997 modelu vědecké praxe v období tzv. normální vědy, jako ve své podstatě nevědecké; srv. Popper 2008, s. 108, kde se říká, že pokud nebudeme dostatečně kritičtí, vždy budeme nacházet důkazy pro oblíbené teorie, kterých se nebudeme chtít vzdát). Bird (1993) pro překonání výše zmiňovaného bludného kruhu navrhuje vlastní z pragmatické filosofie odvozený přístup (tzv. metoda PAME – metoda pragmatické analytické metodologie-epistemologie). Ústředním prvkem tohoto přístupu je obrácení často používaného pořadí ve zdůvodnění zaměření určitého výzkumu z nejprve epistemologie a z ní odvozená metodologie na nejprve metodologie a poté epistemologie. Snaží se totiž vyhnout závislosti metodologie na epistemologii (viz obr. 9; pro alternativní schéma vztahů pojmů filosofie vědy srv. obr. 7 na s. 31). Jak ovšem sám Bird (1993) uvádí, geografie se často definuje na základě používaných konceptů a metod, přičemž málokdy se věnuje pozornost zdůvodnění epistemologie v jejich pozadí. Přitom poznání této epistemologie a jejích předpokladů je klíčové pro porozumění cílům daných výzkumů. Nezáleží totiž jen na tom, co zkoumáme, ale také jak a proč k tomu přistupujeme. Naše poznání vzniká na základě zvolených teorií, hypotéz, předsudků či problémů ovlivňujících výběr zkoumaných objektů (Popper 2008) a věda nenachází realitu takovou jaká je, protože poznávající subjekt se svou aktivitou spolupodílí na tvorbě objektu vědeckého

zkoumání (Ochrana 2009; srv. Johnston 1985). Soubor vědeckých poznatků přece vytváří lidský subjekt pro svou potřebu (Ley 1980) a pro jejich pochopení tedy musíme vědět proč, za jakým účelem a z jakých důvodů je vytváří a jaké otázky a proč si přitom klade. S odkazem na Poppera (2008) tak lze konstatovat, že otázka: „Jak jste ke své teorii došel?“ je otázkou osobní. Nelze s ním však souhlasit v tom, že právě proto bychom jí neměli věnovat pozornost.

Úvaha nad Birdovým přístupem navíc vede k poznání ještě jednoho faktu. Na základě vlastní zkušenosti můžeme totiž předpokládat, že během své vědecké kariéry se postupně posouváme od induktivního uvažování a empiricky založených výzkumů k těm více deduktivně a teoreticky založeným. S narůstající zkušeností rozvíjíme vlastní abstraktní úvahy a přístupy k výzkumu. Ty máme z různých důvodů potřebu s někým sdílet a diskutovat. Diskuze je nutná pro zdravý vývoj oboru (Johnston 1985; Lowenthal 2003) a nejlépe se udržuje s někým, kdo se zabývá podobnými problémy a uplatňuje při jejich řešení obdobné, ne-li stejné, koncepty a metody a způsoby jejich prezentace. Chtě nechtě se tak během své kariéry na základě svých subjektivních úvah a rozhodnutí postupně přikláníme k určité filosofii výzkumu včetně způsobu vyjadřování. Ta se stává nedílnou součástí naší identity (viz jedna z rolí v předchozí části zmiňované kultury vědy, podle Schoenberger 2001). Jak ukazují nejen zmínky autorů zabývajících se praxí geografické vědy obecně (viz např. Taylor 1976; Schoenberger 2001), ale i vyjádření geografů samotných,²⁰ úloha jazyka je klíčová. Jsou to právě dějiny geografie, které na jedné straně tuto volbu mezi různými identitami a způsoby vyjadřování umožňují a usnadňují představením a diskuzí různých alternativních koncepcí výzkumu a na druhou stranu též umožňují jejich neustálé kritické srovnávání a hodnocení v širším kontextu vývoje oboru. Dle mého názoru jsou proto dějiny nepostradatelné mimo jiné pro rozvoj vnitrooborové interdisciplinarity nutné pro zachování oboru jako celku (srv. Schoenberger 2001).

Závěrem této kapitoly můžeme shrnout, že všichni jsme součástí určité geografické komunity, k jejíž existenci dějiny geografie přispívají svým osobitým způsobem. Tato komunita je spíše než homogenním celkem volným uskupením názorově heterogenních dílčích komunit s vlastními kulturami, identitami a ideologiemi. Tyto komunity lze (jak uvádí Johnston 1998a) charakterizovat podle: (1) objektu

²⁰ Např. Billinge (1983) se zmiňuje o nesrozumitelném a zbytečném „Mandarinském dialektu“. Meinig (1983) upozorňuje na fakt, že vědecké geografické dílo musí splňovat nejen nároky na přesnost vědecké práce, ale musí být zároveň čtivým literárním útvarům (srv. Šanderová 2009).

a předmětu výzkumu (příkladem může být členění geografie na fyzickou a humánní, které z velké části předurčuje i témata a zaměření výzkumů); (2) epistemologie (tedy toho jak se k výzkumu přistupuje); (3) obecných cílů poznání (např. zda se jedná o aplikovaný či základní výzkum) a (4) uspořádání (společenství geografů je, stejně jako každé jiné, v čase se vyvíjejícím, prostorově a hierarchicky strukturovaným celkem s vnitřními vztahy konkurence a kooperace, diferencovaným podle různých měřítkových úrovní – makro, mezo, mikro –, kdy každý z nás je příslušníkem lokální geografické komunity, přispívá svým dílem k tvorbě národní geografické školy a je prostřednictvím svých kontaktů a jazykových dovedností zapojen do dění v geografii v širším kulturním okruhu, srv. Hampl 1998a; Livingstone 2003).

Tyto geografické komunity neexistují ve společném harmonickém souladu. Probíhají mezi nimi interakce a diskuze, které se zintenzivňují a vyostřují zejména v situaci, kdy se buď (A) jedna komunita cítí v rámci celku marginalizovaná a nebo (B) se snaží aktivně zvýhodnit svou pozici v rámci tohoto celku. To platí na všech měřítkových úrovních a příkladů takových situací je celá řada. Jedním z nich je třeba současná debata o dominanci anglo-americké humánní geografie²¹ vyplývající z faktu, že nejčastěji se ve svém výzkumu pohybujeme na hranici mezi nám dobře známými přístupy naší „národní“ geografie a podněty přicházejícími z vnějšku, které se snažíme sladit s jejími zájmy (Garcia-Ramon 2003). Tak zatímco někteří, s ohledem na inspirativnost přístupů a podporu výzkumu v rámci anglo-americké tradice, tuto dominanci analyzují (Bosman 2009; Harris 2001; Short, Boniche, Kim, Li Li 2001; Schmitz 2003) a obhajují (např. Rodríguez-Pose 2006), jiní ji kritizují (např. Aalbers 2004; Gutiérrez, López-Nieva 2001; Minca 2000; Paasi 2005), snaží se upozornit na možnosti kompromisních řešení (Aalbers, Rossi 2006; Carmody 2008; Whitehand 2005) a někteří jsou kritizováni za snahu nově uvádět nevhodné a tudíž nepotřebné výzkumné přístupy do „svých“ národních škol.²² Takové debaty se ovšem netýkají pouze vztahů mezi jednotlivými národními školami geografie, ale i komunit uvnitř těchto škol (srv. např. Billinge 1983; Gould 1979; Hynek 2000b).

Ovšem i přesto, co jsem výše na obhajobu dějin geografie uvedl, se můžete

²¹ I když je otázkou, zda je možné mluvit o jednotné geografické tradici s tímto označením (viz Johnston, Sidaway 2004).

²² Podle Thompsonovy předmluvy in Claval (1998) je to např. francouzský geograf Paul Claval. Srv. debatu ohledně snah zavést přístupy anglo-americké kulturní geografie do geografie německé (viz např. Blotvogel 2003; Lossau 2008; Natter, Wardenga 2003) nebo dřívější výroky Harda (1969) v reakci na vlivy přicházející do německé geografie v 50. a 60. letech 20. století z téhož kulturního okruhu.

oprávněně ptát, zda je opravdu třeba toto všechno znát. Domnívám se, že ano. Stále totiž platí Taylorova (1976) slova o tom, že je naší povinností vědět něco o způsobu a příčinách fungování a vývoje naší geografické komunity. Všechny současné diskuze o ideální povaze geografie jsou výsledkem tří hlavních trendů (diverzifikace výzkumných témat a přístupů, jejich prostorové a oborové difuze) a mají nejen filosofické, ale také sociologické a kulturně historickogeografické hledisko, kterými je třeba se zabývat pro porozumění oboru. Navíc pojednáváním o tom všem dějiny geografie přispívají k tvorbě našeho geografického dědictví. Dědictví, které sice stejně jako každé jiné bude produktem své doby (Howard 2003; srv. Lowenthal 1985, 1998), které nám ale také pomáhá určit hranice naší geografické identity (srv. Beck 1977; Wilczyński 2009). V neposlední řadě se takto zpřístupňuje obsah a objasňuje význam našeho oboru i těm, kteří se nacházejí mimo geografickou komunitu. Tato práce je spíše než hodnotově neutrálním pojednáním o minulosti geografie kritickou diskuzí jedné z částí jejího dědictví vycházející z momentálních znalostí a názorů autora. Neklade si tedy za cíl splnit nároky na absolutní úplnost a objektivitu. Jak už jsem několikrát upozornil, je ostatně otázkou, zda lze něčeho takového v jakémkoli pojednání o minulosti dosáhnout (Barnes 2001; Wishart 1997). Pokud však v konečném výsledku obrátí pozornost alespoň části čtenářů k diskuzi nad významem geografie ve výzkumu krajiny, splní svůj účel.

3. Proměny geografie se zvláštním zřetelem k výzkumu krajiny

V předešlé kapitole jsem se pokusil zformulovat alespoň základní důvody a metodický návod pro tvorbu následujících pojednání, upozornit na význam a vybraná úskalí psaní o minulosti geografie. Přesto neexistuje jednoduchý předpis jak se v rozmanitém souboru rozličných názorových směrů geografů vyznat. Není-li to však mnohdy jednoduché ani pro geografů samotné, což teprve pro ty, kteří vývoj geografie pozorují z vnějšku? Vždyť jejich porozumění tomuto oboru je jednou z nutných podmínek jeho existence. Není-li geografie srozumitelná lidem vně oboru, nelze ani očekávat nárůst její oblíbenosti či prestiže, ani širší aplikaci geografických poznatků. Z tohoto požadavku na srozumitelnost geografie pak vyplývá i potřeba přehledů jejího vnitřního uspořádání, vývoje a proměn (viz též Johnston 1978).

Je také jasné, že vývoj jednotlivých geografických disciplín odráží do určité míry vývoj geografického oboru jako celku a naopak. Přestože se v této práci zabývám specificky problematikou pojetí krajiny v geografii, je třeba věnovat určitou pozornost vnitřnímu myšlenkovému vývoji a postavení tohoto oboru ve výzkumu krajiny obecně dříve, než přistoupím k charakteristice hlavních názorových skupin na obsah tohoto pojmu a konceptu. Věřím totiž, že právě takový výklad napomůže i k většímu porozumění některých nejen mých názorů na pojetí a postavení výzkumu krajiny v geografii, které prezentuji a diskutuji v následujících kapitolách. Připouštím ovšem také, že mé podání této problematiky je po výtce selektivní. To je dáno nejen nutnou neúplností mých znalostí („nikdo nemůže vědět všechno“) podmíněných mou odborností (humánní geografie, zejména pak historická a kulturní geografie), ale také omezeným rozsahem této práce. Plné rozpracování všech otázek vázících se k dané problematice je proto třeba ponechat do budoucna. Zejména v této kapitole se totiž omezím pouze na ty aspekty geografického myšlení a jejich vývoj v rámci samostatného oboru geografie (tedy přibližně od 2. poloviny 19. století), které mají stále podstatný vliv na jeho současný charakter a způsob zapojení do výzkumu krajiny.

3.1. Stručný nástin vývoje geografie

„Člověk se svým prostředím spolu tvoří provázaný celek, ze kterého člověk ani prostředí nemohou být odděleny. (...) Dilema jednoty geografie není (...) otázkou vztahu člověka a přírody jako *objektu* studia, otázkou vysvětlení člověka v podmínkách přírody ani jejich integrace jako krajin, regionů apod. Spíše se jedná o otázku vzájemného vztahu mezi myslí člověka, *subjektem*, a jeho prostředím (...). Lidské

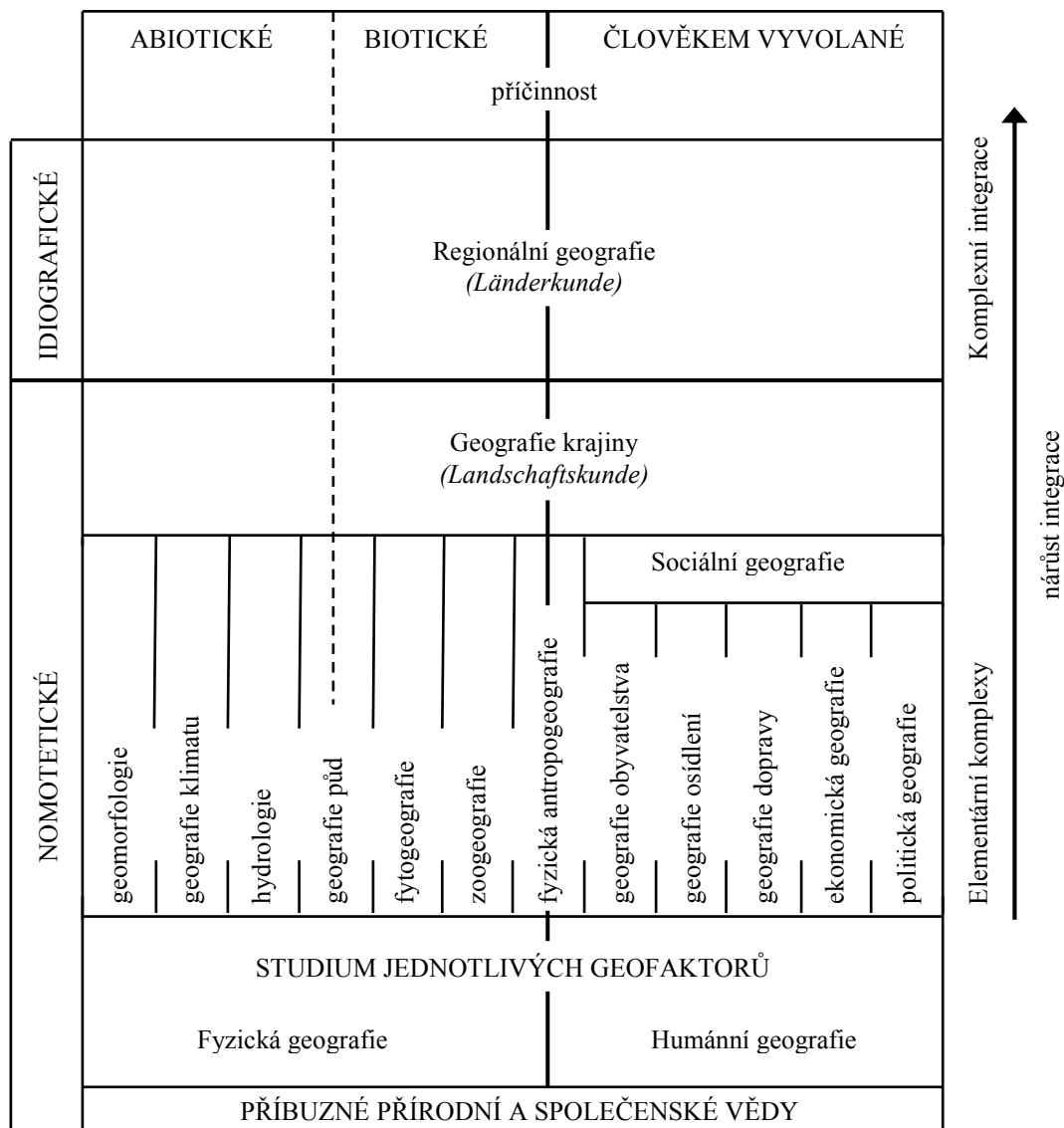
vnímání, zkušenost, znalosti a aktivity tvoří spolu s jeho prostředím celek, jednotu, která je základním předpokladem geografického zkoumání“ (Granö 1981, s. 23, kurzíva v originále).²³

Není obvyklé začínat kapitolu takto rozsáhlou citací, přesto považuji za nutné na tomto místě výše uvedená slova zmínit. I po více než dvaceti letech mají totiž stále svou platnost a pořád vystihují podstatu základního problému geografického poznání. Povaha tohoto poznání není determinována pouze objekty existujícími mimo nás a jejich vlastnostmi, a tedy i charakteristikami prostředí, které se z těchto objektů skládá, ale je utvářeno i způsobem a důvody toho, jak k poznávání těchto objektů, potažmo prostředí, přistupujeme. Přece totiž pokaždé, když člověk vytváří určité poznání o okolním prostředí, světě chcete-li, činí tak vždy za určitým účelem a na základě předem zvolených předpokladů (Bird 1993; Popper 2008). Lidské poznání vytvářejí lidé především sami pro sebe a je proto ze své podstaty antropocentrické (Ley 1980). Jedná se o poznatek, jehož diskuzi jsem již věnoval v předchozí kapitole a nebudu se jím tedy dále podrobněji zabývat. Zároveň jsem ovšem považoval za nutné se o něm ještě jednou zmínit, protože, jak se ukáže níže, jeho neuvědomění si je často zdrojem zbytečných nedorozumění a konfliktů mezi zastánci různých výzkumných směrů v geografii.

Vraťme se však k vlastním dějinám geografie a tedy i tomu, čím se budu v této kapitole zabývat pod označením vývoj geografie. Jak by též mělo být zřejmé z předchozí kapitoly, psaní dějin geografie není jednoduchý proces s jednoznačným výsledkem. Jeho podoba mimo jiné závisí na volbě náhledu na vnitřní uspořádání geografie jako oboru. Již tradičně jsme zvyklí dělit geografii na jednotlivé disciplíny podle jejich empirického zaměření podobně, jako je tomu na obr. 10 (viz s. 48). Toto schéma vnitřního uspořádání geografie sice najdeme v geografické publikaci z konce 90. let 20. století (Holt-Jensen 1999), nicméně přímo reflektuje názory předních německých geografů v polovině 70. let téhož století (Uhlig 1971; Weichhart 1975). Ovšem i přes jeho stáří lze konstatovat, že se stále jedná o rozšířenou představu vnitřního členění geografie uplatňující se s mírnými odlišnostmi nejen v české geografii

²³ „Man together with his environment constitutes an intertwined entity from which neither man nor the environment can be separated. (...) The dilemma of the unity of geography is not (...) a question of the relation between man and nature as the *object* of study, a question of explaining man in terms of nature, nor of their integration as landscapes, regions, etc. Rather it is the question of the reciprocity between man's mind, the *subject*, and his environment (...). Man's perception, experience, knowledge and action form together with his environment a totality, a unity, which constitutes the basic premise of geographical enquiry”

Obr. 10: Plán vnitřního uspořádání geografie

Zdroj: Holt-Jensen (1999), s. 10, upraveno.

dodnes (srv. např. práci Gardavského a Hampla 1982, kde se rozlišuje teorie geografie, metodologie geografie, systematická geografie skládající se z dílčích geografických disciplín, jež mají vztahy k příbuzným vědeckým oborům, a regionální geografie, jejímž cílem je syntéza dílčích geografických poznatků). Na jedné straně se tak obvykle odlišují dílčí nomoteticky orientované geografické disciplíny v rámci systematické geografie s tím, že každá tato disciplína se zabývá určitým výsekem reality a sdílí jej s dalšími přírodními či společenskými vědami (viz též Kirk 1963 a jeho schéma, které jsem uvedl jako obr. 5 na s. 28; srv. ovšem již Fenneman 1919). Na druhé straně se mají poznatky těchto dílčích disciplín vhodně integrovat prostřednictvím regionální geografie, která se naopak vnímá jako idiografická, tj. nehledající pravidelnosti a jejich vysvětlení, ale popisující, charakterizující a analyzující jednotlivé jevy v určitém území

a následně tyto oblasti celé jako specifické, neopakovatelné. A proto, že právě prostřednictvím integrace jedinečných poznatků o určitém regionu dochází k tvorbě výjimečného poznání odlišujícího geografii od ostatních oborů, byla regionální geografie považována některými autory za pomyslný vrchol geografie, největší umění (viz např. Fenneman 1919; Hartshorne 1939; nověji Hart 1982; srv. Wardenga 2006).

Výše uvedené schéma vnitřního uspořádání geografie (obr. 10) je dnes nedílnou součástí geografické tradice a zpravidla se považuje za všeobecně platné. A to i přesto, že nejen z hlediska cílů této práce vyvolává řadu otázek. Je např. prakticky možné dosáhnout předpokládané komplexní regionální syntézy? A potřebujeme ji? Je regionální geografie nutně ze své podstaty idiografická a jaký je vůbec její vztah ke geografii krajiny? Např. podle současné analýzy vývoje pojetí tzv. „Länderkunde“ v německé geografii (Wardenga 2006) od konce 19. století „Länderkunde“ není totéž, co regionální geografie. Ta se může narozdíl od syntetizujícího „Länderkunde“ zabývat i regionálními aspekty vybraných jevů (např. charakteristika obyvatelstva určité oblasti). Existenci regionů lze vysvětlovat jako výsledek průniku dílčích jevů s vlastními prostorovými zákonitostmi, tedy na nomotetickém základě (viz též Bunge 1966; Paulov 2008). A, což je pro tuto práci asi nejpodstatnější, geografie krajiny („Landschaftskunde“) je pouze určitým typem „Länderkunde“. Vztahy mezi jednotlivými disciplínami na obr. 10 by tedy mohly být znázorněny i odlišným způsobem. Nyní však ponechme diskuzi o zmíněném schématu, jmenovaných a souvisejících otázkách stranou. Pro potřeby charakteristiky vývoje geografie v této práci je nevhodné. A to hned ze dvou důvodů. (1) Z uvedeného obr. 10 by se mohlo zdát, že geografie je epistemologicky homogenním oborem. Toto schéma totiž vychází z tradice empiricky zaměřené předválečné (rozuměj před 2. světovou válkou) geografie, kdy její jednotlivá výzkumná odvětví se odlišovala na základě zkoumaných jevů jako takových, nikoli přístupů k jejich výzkumu. To sice dané geografické tradici může, v kombinaci s převážně induktivním, nikoli deduktivním, postupem získávání poznatků (tedy ve směru od empirické evidence k tvorbě zobecňujících závěrů a ne opačně), ze současného pohledu propůjčovat i určitý ráz jednotnosti a srozumitelnosti, zároveň však takové schéma vypovídá pouze částečně o šíři problémů diskutovaných v rámci geografie a již vůbec nic neříká o proměnách přístupů k jejich volbě, zdůvodnění výběru a výzkumu. V současnosti nelze ignorovat fakt, že takových přístupů je více a ne jeden jediný nezpochybnitelně správný. (2) V této práci se nezabývám diskuzí proměn vztahů dílčích geografických disciplín v čase, ale v chápání obsahu jednoho

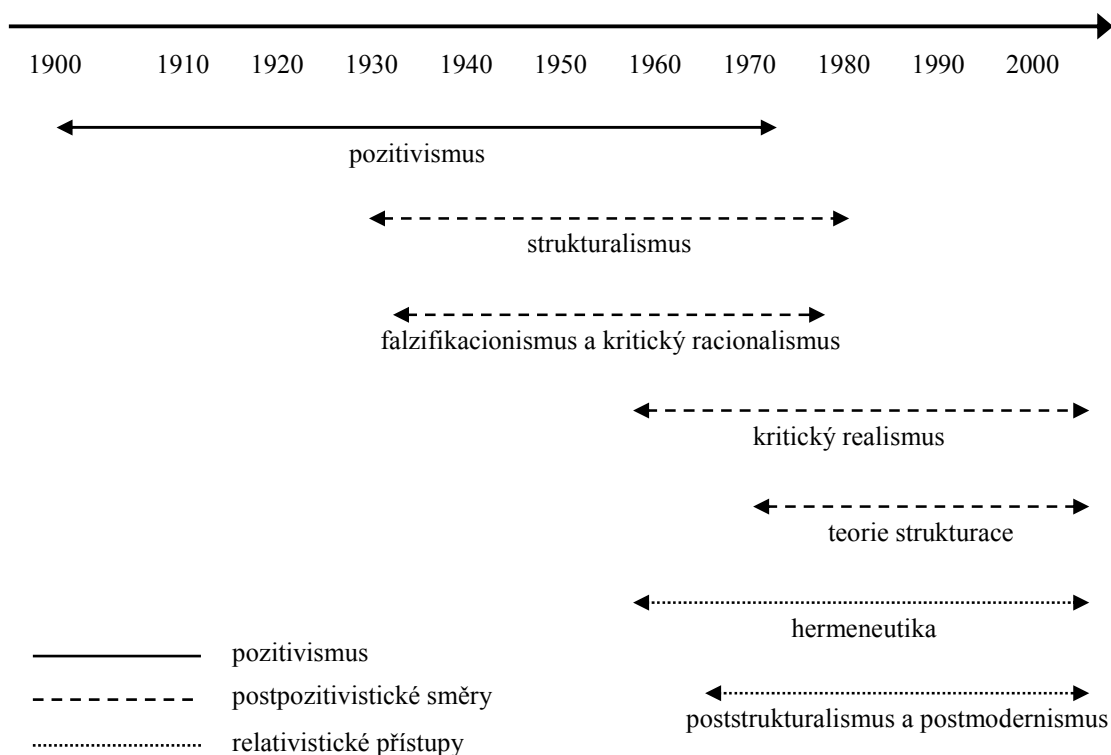
jediného konceptu, krajiny, a možnostmi vymezení jediné geografické disciplíny, geografie krajiny (tedy pouze vybranou částí výše zmiňovaného obr. 10 na s. 48).

Ovšem k tomu abych se mohl podrobněji věnovat zvolené problematice, musím nejprve alespoň v krátkosti představit vývoj pojetí výzkumu ve vědě obecně a v geografii zvláště. Dále se proto věnuje pozornost především otázkám epistemologie, tedy diskuzi různých pohledů na to, jak k výzkumu přistupovat, s důrazem na jejich vztah ke geografickému výzkumu krajiny. Takovou rozpravu považuji za stejně důležitou, jako diskuzi otázek ontologických. Povaha konceptů, prostřednictvím nichž poznáváme okolní svět, komunikujeme naše zjištění a které řídí naše chování v něm (Winch 2004), totiž není dána jen reálnou existencí objektů (abstraktních nebo konkrétních jak uvádí Popper 2008) a vztahů (tedy ontologií). Ale také tím z jakých myšlenkových pozic a jakým způsobem k chápání jejich obsahu přistupujeme (tedy epistemologií). Přičemž nelze zapomínat na to, že obě tyto složky poznání jsou spolu provázané (srv. blíže Bird 1993; Harrison, Livingstone 1980; Johnston 1983; viz též Peregrin 2008 a předchozí kapitola).

Jak se vyvíjely přístupy k výzkumu ve vědě obecně a specificky v geografii zjednodušeně ukazují obr. 11 (viz s. 51) a obr. 12 (viz s. 54). Nejprve je třeba upozornit, že zatímco na prvním z uvedených schémat je znázorněna chronologická návaznost obecných filosofických a metodologických doktrín jako takových, ve druhém případě se jedná o charakteristiku vzájemných vztahů mezi jednotlivými výzkumnými směry v rámci geografie. Z nichž každý se vyznačuje určitou filosofií a metodologií výzkumu, která odráží obecný vývoj ve vědě jako celku (byť třeba se zpožděním a s různými modifikacemi). Proto než přistoupím k vlastnímu komentáři proměn geografického myšlení, musím se alespoň částečně věnovat vývoji vědeckého myšlení od konce 19. století v podobě, v jaké je znázorněn na obr. 11. Toto schéma sice pochází z práce (Blažek, Uhlíř 2002), která se primárně filosofii a metodologii vědy nevěnuje,²⁴ pro účely stručného, a tedy nutně selektivního, srovnání myšlenkových směrů ve vědě však plně postačuje. Na první pohled jsou ze zmiňovaného schématu (obr. 11) patrné čtyři obecné trendy: (1) diverzifikace; (2) relativizace (v určitých oblastech zkoumání); (3) nárůst významu přístupů zaměřujících se na interpretaci zkoumaných jevů oproti jejich explanaci a (4) nárůst významu přístupů normativních na úkor nenormativních. Tyto trendy se projevují jak obecně ve vědeckém myšlení,

²⁴ Pro potřeby podrobnější diskuze vývoje vědeckého myšlení je nutné se obrátit k další literatuře věnující se přímo této tematice (viz např. Fajkus 2005; Ochrana 2009; Peregrin 2008).

Obr. 11: Schematický přehled směrů v metodologii a filosofii vědy ve 20. století

Zdroj: Blažek, Uhlíř (2002), s. 38, upraveno.

Pozn.: Rozdělení filosofických směrů do jednotlivých skupin původní schéma neuvádí. Uvažuje se však v samotné publikaci, z níž schéma pochází.

tak ve vlastním oboru geografie, a lze též argumentovat, že spolu určitým způsobem souvisí. Nicméně z analytických důvodů je vhodnější je od sebe odlišit a pojednat odděleně.

Diverzifikací se myslí postupné rozrůžňování výzkumných přístupů. Toto rozrůžňování je způsobeno mimo jiné určitou konzervativností vědy, kdy ve vývoji z určitých důvodů, o nichž není nyní nutné hovořit, dochází ke kumulaci různých přístupů, spíše než k nahrazování jednoho druhým (což ukazuje i případ geografie samotné; srv. např. Johnston 1978 a některé části předchozí kapitoly). Převážně empirickou a pozitivistickou vědu první poloviny 20. století tak lze považovat za metodologicky výrazně homogennější než-li vědu konce 20. a počátku 21. století (viz zmiňovaný obr. 11). Význam tohoto tvrzení se ještě posílí, uvědomíme-li si, že komentované schéma zobrazuje pouze období dominantního postavení v něm uváděných myšlenkových směrů (Blažek, Uhlíř 2002). Například pozitivismus se totiž i nadále uplatňuje v některých částech geografie (tvoří např. základ ideové výbavy současné geoekologie a krajinné ekologie). Navíc se stále jedná (ať už je to dobře

nebo špatně) o nejrozšířenější filosofii geografických výzkumů. Ovšem stejně jako v případě alternativních filosofí, význam pozitivismu není v prostoru rovnoměrně rozložený, ale má svou specifickou geografii (viz tvrzení, že geografie je tím pozitivističtější, na čím nižším vzdělávacím stupni a čím dále od anglo-americké geografie se pohybujeme, Bird 1993).

Relativizací se pak rozumí stále častější zdůrazňování nutnosti kritického nahlížení na proces získávání a přenášení poznatků včetně zohlednění jeho ovlivnění jak vnitřními, tak vnějšími faktory. Tedy jednak charakteristikami a vlastnostmi poznávajícího subjektu, jednak podmínkami prostředí, v němž se proces poznávání odehrává.²⁵ Přijetí relativismu tak mimo jiné znamená připustit, že pokud nejsou splněny určité vnitřní a/nebo vnější podmínky, nemůže být naše poznání absolutně (tedy zcela) totožné a/nebo srovnatelné s poznáním někoho jiného. Ve vývoji vědy od počátku 20. století postupně dochází k posunu od přesvědčení, že všechny poznatky o okolním světě lze získávat zcela nezávisle na pozorujícím subjektu, tedy absolutně objektivně (v tom smyslu, že existuje jeden jediný zcela popsateľný svět, který všichni vnímají stejně). K uvědomování si nutnosti zohlednění role tohoto subjektu v procesu poznávání okolního světa, které dochází extrémního vyjádření v podobě postmodernismu. Ten sice správně upozorňuje na ideologické předpoklady v dominantním diskurzu profesionální vědy a správně též kritizuje její vysoké nároky na odbornou autoritu. Zároveň však často zapomíná, že vědecké poznání se rozvíjí na základě dialogu mezi vědci samotnými a jimi a objektem jejich výzkumu. A že tento dialog „neprobíhá ve vzduchoprázdnu, nýbrž v rámci společenství badatelů sdílejících jednotná měřítka hodnověrnosti“ (Iggers 2002, s. 135). V souvislosti s tím se také zvyšuje význam deduktivního způsobu uvažování na úkor induktivního, avšak pouze do určité míry (Blažek, Uhlíř 2002; Ochrana 2009).

Posledními ze čtyř výše zmiňovaných bodů, o kterých je třeba se podrobněji zmínit, je otázka vztahu normativních a nenormativních přístupů ve vědeckém výzkumu a explanace a interpretace jako cílů vědeckého poznání. Nenormativně orientovaní vědci se snaží o objektivní, hodnotově nezaujaté poznání okolního světa prostřednictvím popisu, zkoumání a vysvětlování (explanace) příčin existence

²⁵ Srv. Ochrana (2009) a Klimeš (2005, s. 627), kde se uvádí, že relativní je to, co je ve vztahu k něčemu, vyplývá ze srovnání s něčím, platí a hodnotí se vzhledem k něčemu, je poměrné a podmíněné, opakem absolutního, a jako relativismus se označuje filosofický názor, že „všechno poznání je relativní, protože a) nepoznáváme jsoucno tak, jak je absolutně, ale (...) jak se nám jeví, b) věci poznáváme vždy

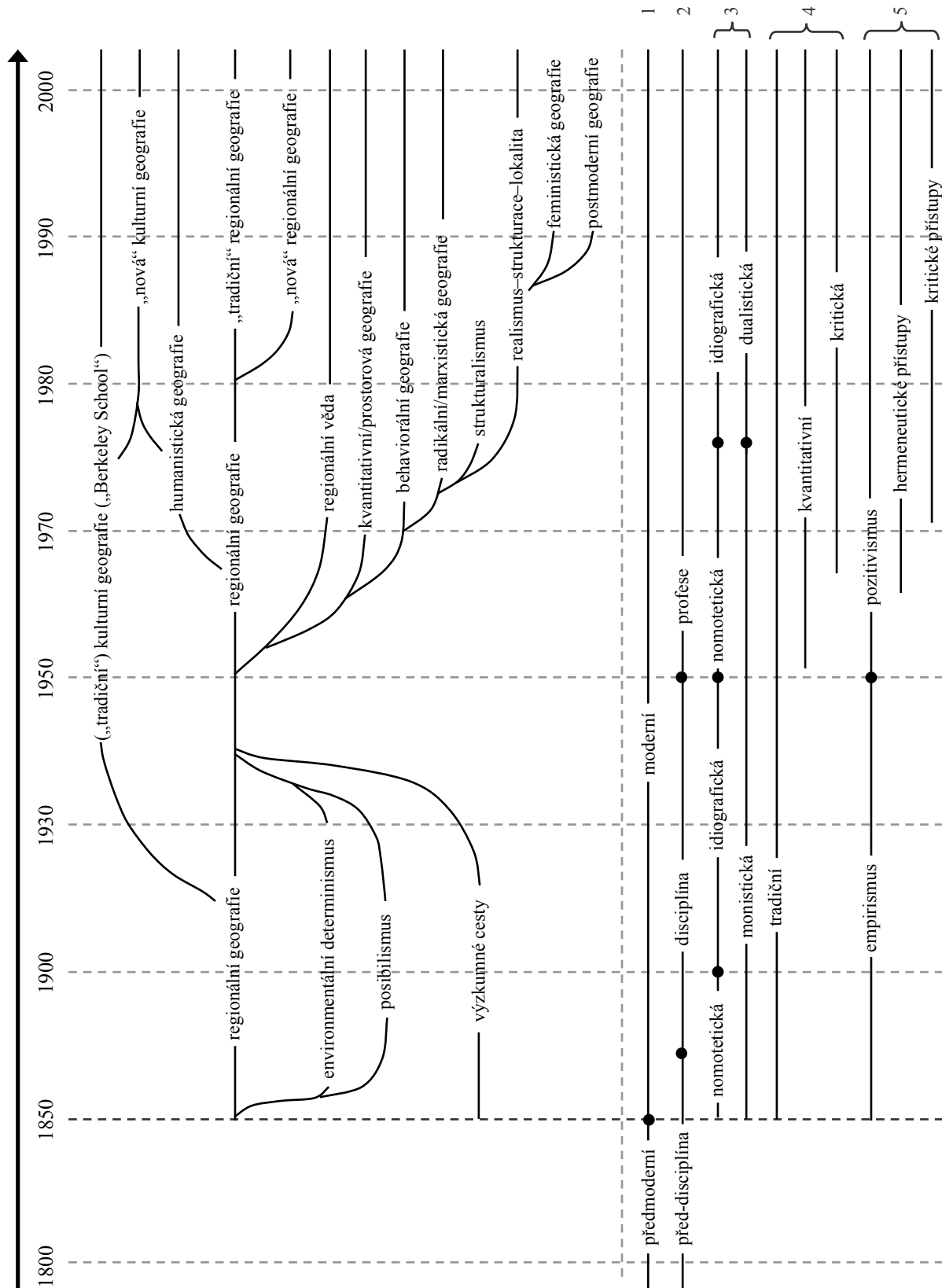
pozorovaných jevů. Zatímco normativně zaměřeni vědci pojednávají o zkoumaném problému jako o takovém, jaký by měl být (tj. srovnávají zjištěný současný stav s ideálním cílovým) a/nebo se soustředí na porozumění a výklad (interpretaci) důvodů lidského jednání vedoucího k určitým událostem (srv. např. Ochrana 2009 a Peregrin 2008). U normativně orientovaných vědců se tak lze setkat jak s postupy hodnotícími, tak s postupy zaměřujícími se na hodnoty jako takové (viz např. Rickert 1967, s. 552 cit. in Ochrana 2009, s. 65, který říká o historiografii, že „není hodnotící vědou, má-li co do činění s hodnotami. Spíše jen zjišťuje to, co je“). Nenormativní přístupy mají z hlediska historické kontinuity ve vědě sice delší tradici (viz obr. 11 a např. Bird 1993; Johnston 1983), ovšem vzhledem k povaze a částečné politizaci zkoumaných problémů lze alespoň v oblasti společenských věd jejich pozici jako jediného správného přístupu k výzkumu označit za neudržitelnou. Jak nenormativní, tak normativní přístupy se obecně považují za možné (Ochrana 2009). Tím se také mění podmínky diskuze nejen o jednotě vědy (ve smyslu přírodovědné versus společenskovědní obory), ale také geografie (ve smyslu fyzická versus humánní). V rámci takové diskuze však nesmíme zapomínat na to, že neexistují objektivní kritéria pro srovnávání normativních a nenormativních přístupů. Volba mezi nimi a tedy i výsledná povaha vědecké výpovědi je totiž daná subjektivním rozhodnutím příslušného výzkumníka (viz např. Ochrana 2009; Bird 1993; Eyles, Lee 1982 a některé části předchozí kapitoly).

Zmiňované posuny ve vědeckém myšlení se projeví i v geografii samotné a jejich uvědomění si je zásadní pro porozumění různým směrům současných geografických výzkumů. Vzhledem k cíli této práce nepovažuji za účelné nyní podrobně charakterizovat jednotlivé směry filosofie a metodologie vědy v podobě, v jaké jsou odlišeny na obr. 11. Dostali bychom se ke srovnávání přílišných detailů odvádějícímu pozornost od jádra této práce. Vhodnější bude představit vnitřní znaky uvedených směrů v rámci diskuze jejich uplatnění v samotném myšlení geografů.

Vývoj výzkumných směrů v geografii (ovšem s důrazem na geografii humánní) v období od poloviny 19. století s přihlédnutím k jejich filosofickým základům zjednodušeně znázorňuje obr. 12 (viz s. 54). Ten je výsledkem kompilace poznatků různých autorů zabývajících se proměnami geografického myšlení a má dvě základní části. V horní části jsou znázorněny jednotlivé výzkumné směry. Jádro této části schématu pochází z práce Peeta (1998). Nicméně je nutné upozornit na několik

už tak, jak jsou modifikovány, zpracovány naší poznávací aktivitou, c) (...) poznání je vždy závislé na stanovisku jednotlivce“.

Obr. 12: Schematický přehled vývoje výzkumných směrů v (humán) geografii od poloviny 19. století

Zdroj: Upraveno podle Peet (1998), s. 10.

Pozn.: Jádru horní části schématu pochází z práce Peeta (1998, s. 10). Dělení uvedená v dolní části schématu pocházejí z prací dalších autorů: linie č. 1 = Peet (1998); linie č. 2 = Granö (1981); linie č. 3 = Hampl (1998); linie č. 4 = Holt-Jensen (1999); linie č. 5 = Johnston (1997). Vymezení jednotlivých směrů a časových mezníků je pouze přibližné a v rámci různých národních geografických škol se může lišit.

následujících bodů. (1) V tomto schématu nemusejí být znázorněny všechny výzkumné směry. Jejich výčet si neklade nárok na úplnost, i když rozlišení a pojmenování jednotlivých směrů odpovídá názorům a poznatkům dalších autorů (srv. např. Johnston 1997). (2) Uvedené směry také nejsou totožné z hlediska vnitřní podstaty své definice. Některé se definují více na základě s nimi spojované metodologie, jiné spíše zaměřením na určitá témata a další politickými cíli svých představitelů. Zpravidla se však jedná o určitou, i když nevyrovnanou, kombinaci všech těchto faktorů (srv. např. Holt-Jensen 1999; Johnston 1997; Bird 1993). (3) Znázorněná období trvání jednotlivých směrů jsou pouze indikativní a odrážejí jejich význam v geografii jako celku. Nutně se tedy jedná o určitý kompromis. V žádném případě nelze říci, že se všechny ve schématu uváděné směry uplatňovaly v přiřazených obdobích vždy stejnou měrou a ve všech myslitelných geografických školách a tradicích. (4) Použité schéma neříká nic o stavu, vývoji a geografii disciplinární dělby práce mezi znázorněnými směry, z nichž některé měly a mají v různých dobách a na různých místech více zastánců než jiné. Ovšem i přes uvedená omezení považuji za účelné je znázornit takto vedle sebe, protože jedině tak lze uchopit pluralitu názorů uvnitř současné geografie ve světě. V dolní části schématu (obr. 12) jsou pak znázorněny hlavní vývojové fáze oboru geografie a hlavní kategorie používané při obecné charakteristice jednotlivých směrů geografického myšlení. A jsou to právě tyto obecné fáze a kategorie (více méně přijímané i v zemích, kde angličtina není primárním jazykem; viz např. Bailly, Ferras 2006; Claval 2007a), ke kterým nyní obrátíme svou pozornost a s jejichž pomocí se (v kombinaci s horní částí schématu) pokusím charakterizovat vývoj geografie jako samostatného vědeckého oboru.

Zatímco první dvě linie (č. 1 a 2) charakterizují hlavní fáze ustavování geografie jako oboru, zbylé (č. 3 až 5) vypovídají o nejvýznamnějších trendech změn v uspořádání geografických poznatků a metodologii geografických výzkumů. Jak je patrné, pojednávám pouze o moderní vývojové fázi geografie, která trvá přibližně od poloviny 19. století (Peet 1998). Granö (1981) v této souvislosti rozlišuje mezi před-disciplínou a obdobím postupného formování oboru v první polovině a profesionalizací ve druhé polovině 20. století. Jak ukazuje tab. 3 (viz s. 56), nelze tímto autorem naznačený vývoj zcela oddělovat od změn cílů výzkumu a institucionálního prostředí jak ve vědě, tak širší společnosti (srv. Johnston 1978; Livingstone 1992). Obdobně jako jiné vědecké obory i geografie prošla v moderním období vývojem od okrajového zájmu vybraných jedinců, přes postupnou (sebe)identifikaci jako samostatné oblasti poznání až po vyjádření nutnosti jasně odlišit

Tab. 3: Kontextuální vývoj geografie od období osvětlení

Rok	Institucionální struktura geografie	Institucionální struktura vědy	Vnější výzvy vědy	Reakce vědy	Vnitřní výzvy geografie	Reakce geografie
<i>Současnost</i>			globální orientace kvalita života	interdisciplinární výzkum environmentální věda	re-identifikace společenská relevance	společenský humanismus percepčníalismus behaviorismus
1950	profese	projekty výzkumné instituce	sociální politika národní věhlas hospodářský růst	společenská věda „velká“ věda specializace	aplikace zvědčování	kvantifikace
1870	disciplína společnosti		industrialismus neo-kolonialismus volný obchod	věda + technologie experimentální věda	identifikace	regionalismus environmentalismus výzkumné cesty
1800	před-disciplína	univerzity učené společnosti	pokrok	romanticismus naturální filosofie	propedeutická vzdělávání	naturalismus katalogizace

Zdroj: Granö (1981), s. 27.

odborné geografické poznání od amatérského a tvorby kritérií odlišujících jejich obsah.²⁶ Smyslem takové snahy je poukázat na jedinečnost a potřebnost geografického poznání a zachovat tak identitu oboru a upozornit na jeho přínos pro společenskou praxi. S ohledem na zaměření této práce však nepovažuji za nutné dále podrobněji diskutovat jednotlivé fáze vývoje vědy a geografie popsané ve zmiňované tabulce. Jejich další rozvádění by nás posouvalo dále od řešeného tématu, pro které jsou důležitější kategorie uvedené ve schématu (obr. 12 na s. 54) pod č. 3 až 5. Postupně jim proto věnujme pozornost.

Asi největší část diskuze v české a též slovenské geografii²⁷ se věnuje tomu, zda je geografie vědou monistickou či dualistickou, resp. nomotetickou či idiografickou. Přestože osobně nesdílím názor upozorňující na potřebu konečného vyřešení těchto problémů, je nutné jim věnovat určitou pozornost. V obou případech se jedná o extrémní pozice, kdy ve výsledku se pohybujeme mezi nimi. V dolní části obr. 12 jsou znázorněna pouze období, v nichž ta která koncepce převažovala. Zde uvedené časové dělení tedy nelze chápat například tak, že koncepce geografie po roce 1970 je výlučně idiografická. Nomotetické přístupy se v tomto období samozřejmě také uplatňují a v některých dílčích geografických školách převažují. Obecně však lze říci, že se prosazují spíše idiografické koncepce poznání (Hampl 1998a; Chromý 2004). Vraťme se ovšem nejprve k diskuzi pojetí geografie jako buď monistického, nebo dualistického oboru. Monistické chápání geografie, jehož cílem je úplná syntéza geografických poznatků, předpokládá, že geograf odborník je schopen obsáhnout soubor všech geografických poznatků jako celek a že ve všech jeho dílčích oblastech je schopen provádět výzkum. Naopak dualistické pojetí geografie zdůrazňuje odlišnost cílů poznání humánní a fyzické geografie. Dualismus tohoto typu se v geografii projevuje zejména od 2. poloviny 70. let 20. století v souvislosti s příklonem humánní geografie ke společenským vědám (Hampl 1998b, 2006; srv. Cloke, Philo, Sadler 1991; nebo nověji Cloke, Crang, Goodwin, eds. 2005). A přestože se občas vyskytují snahy tento dualismus překonat (viz např. Matthews, Herbert, eds. 2004; Müller-Mahn, Wardenga, eds. 2005), lze namítnout, že se jedná o jev přirozený vycházející z podstaty odlišnosti zkoumaného předmětu a problémů ve fyzické a humánní geografii (Johnston

²⁶ Příkladem může být snaha definovat klíčové geografické kompetence, tedy schopnosti absolventa studia geografie, názory na jejichž obsah mohou být velmi různé (srv. např. Kuldová 2008; Kühnlová 1997; Rezníčková 2003a).

²⁷ Pro účely následujícího srovnání není nutné obě tradice striktně oddělovat. Jedná se sice o dvě různé, ale názorově velmi blízké geografické školy.

1996), nacházející své vyjádření i ve zcela odlišných publikačních strategiích v rámci těchto geografických odvětví (Johnston 2003).

Druhou výraznou vnitřní polaritu geografie představuje otázka po nomotetičnosti či idiografičnosti poznání, kdy v prvním pojetí se zdůrazňuje nutnost hledání pravidelností, resp. zákonitostí v geografické realitě, a ve druhém jedinečnost, neopakovatelnost zkoumaných objektů a o nich shromážděných poznatků a relativnost vlastního procesu jejich získávání. Taková diskuze o povaze geografického poznání provází tento obor od jeho vzniku. O jejím významu svědčí i pozornost, jaká se tomuto tématu v současnosti věnuje (viz např. Hampl 2008; Matlovič 2006a, 2007; Sýkora 2008; Paulov 2008; k následujícímu výkladu srv. též obr. 12). V minulosti tak v geografii nejprve na úkor původně nomotetické koncepce (reprezentované např. geografickým determinismem; Huntington 1924; Semple 1911; či pojetím regionu jako specifického průniku vybraných jevů s vlastními zákonitostmi v německém „Länderkunde“; Wardenga 2006) postupně převážilo zdůrazňování jedinečnosti zkoumaných regionů v tradiční regionální geografii (viz např. Hartshorne 1939). Zatímco bezprostředně po druhé světové válce se v reakci na válečné uplatnění geografů, v souvislosti s rostoucí potřebou redefinice geografie jako oboru produkujícího prakticky uplatnitelné znalosti (zejména v plánování), v kontrastu k předválečné regionální geografii a s poukazem na nedostatečný rozvoj systematické geografie (viz např. Ackerman 1945) a v návaznosti na některé starší geografické školy²⁸ rozvíjí na pozitivistickém základě pojetí geografie jako prostorové vědy s důrazem na objektivitu (skrze bezhodnotovou metodologii = věda nehodnotí), hypoteticko-deduktivní metodu, opakovatelnost a testovatelnost výsledků, exaktní matematické postupy, systémový přístup a hledání pravidelností v prostorovém uspořádání jevů (Bird 1993; srv. např. Ackerman 1963; Haggett, Cliff, Frey 1977; Harvey 1969; Schaefer 1953) včetně studia možností predikce budoucího vývoje (z novějších prací např. Haggett 1994).

Takto koncipované pozitivistické geografii však byla později vytýkána nedostatečná pozornost věnovaná lidskému jednání a subjektivitě (viz Paulov 1986; srv. Johnston 1997 a též nejvýznamnější kritické poznámky vznesené na adresu pozitivismu, které shrnuje Bird 1993, zde uvedené v tab. 4 na s. 59). Tento nedostatek se od 60. let 20. století částečně kompenzoval postupným rozvojem studií lidského

²⁸ V této souvislosti je často zmiňovaným autorem zejména Christaller (1933; k jeho významu srv. např. Berry, Harris 1970).

Tab. 4: Nejvýznamnější námitky proti pozitivismu a možné odpovědi

PĚT NEJVÝZNAMNĚJŠÍCH NÁMITEK PROTI POZITIVISMU	
1	Bezhodnotová metodologie je sama ideologií, která vzhledem ke své údajné neutralitě podporuje neměnnost stávajícího stavu společnosti.
2	Předpoklad, že analyzované údaje jsou objektivně oddělené od pozorovatele („vědce“), je nesprávný.
3	Teorii podložené pozorování nahlíží na údaje v izolaci od okolního „ruchu“. Výsledná selektivita a usměrnění práce může oddělit to, co by mohlo být neodmyslitelným kontextem.
4	Cílem humánního geografa není vysvětlení jevů, ale porozumění akcím dalších lidských bytostí.
5	Předpoklad nezávislosti reality na pozorovateli je nelogický. Pozorovatel je vždy součástí vnímaného „reálného světa“.
MOŽNÁ ODPOVĚĎ POZITIVISTICKÉHO GEOGRAFA	
ad 1	Předpoklad bezhodnotové metodologie je myšlenkovým experimentem (skrze hypotézu), který může vést k výsledkům s pomocí přípustných metod testování. Jestliže může být ukázáno, že metodologie ve skutečnosti ovlivňuje výsledky, jedná se o kritiku, která je či není obhajitelná, a celá práce je předmětem kritiky.
ad 2	Jestliže vědec předpokládá, že je od dat oddělený, jedná se o další z předpokladů zabudovaných do hypotézy k testování.
ad 3	Protože vše je propojeno se vším ostatním, všechny metodologie musejí vytvářet hranice mezi sebou a nekonečným kontextem.
ad 4	Vědecká metoda nevylučuje zahrnutí osvětlujícího lidského detailu ukazujícího na významné otázky.
ad 5	Je pravda, že oko obvykle vidí to, co hledá. Nicméně při teoreticky podloženém pozorování by mělo být možné s pomocí dat vyvrátit počáteční hypotézu.

Zdroj: Upraveno podle Bird (1993), s. 46–47.

jednání a zejména percepce prostředí (viz např. Brookfield 1969; srv. pozdější přehled Saarinen, Seamon, Sell, eds. 1984). Nicméně tento vývoj není jednotný a lze v něm odlišovat dva hlavní směry, které doznaly největšího rozvoje až ke konci 70. a během 80. let 20. století a přetrvávají dodnes. První z těchto směrů tvoří na pozitivistickém základě zformovaná²⁹ behaviorální geografie (za přelomovou se považuje studie Wolperta 1964; srv. pozdější soubory studií Walmsley, Lewis, eds. 1984; Golledge, Stimson 1997; v Česku např. Drbohlav 1990), k níž lze přiřadit i problematiku mentálního mapování (např. Gould, White 1986; Wernerová 2008), spolu s geografii času (jejíž základy položil Hägerstrand 1970, 1989; srv. Pred 1977; 1984; Thrift 1977; Ira 2001). Druhý směr vedl k částečné historizaci geografie a je výsledkem nárůstu zájmu o studium povahy geografického poznání a poznávání, včetně našich představ o geografické realitě a jejich minulých proměn (za zlomové lze považovat práce Glackena 1967 a Lowenthala 1961 navazujícího na starší studii Wrighta 1947). K tomuto druhému směru lze dále řadit i pozdější fenomenologické přístupy (Buttimer

1976; srv. Tuan 1971), humanistickou geografii (jejíž základní principy a cíle definoval Tuan 1976; k další diskuzi viz např. Ley 1980; Pickles 1987; Relph 1981) a studium imaginativních geografí (Driver 1995, 2005; Gregory 1995; tento pojem ovšem nepochází od geografů samotných, ale z práce Saida 2008).

Je však třeba pamatovat, že výše uvedený výčet není úplný a je značně zjednodušující. Od počátku 70. let 20. století totiž geografie prošla (především v anglicky mluvících zemích) další diskuzí o společenské závažnosti geografických poznatků (srv. Unwin 2006). Do popředí se oproti předchozímu období vedle ekonomických dostávají i morální, politické, ideologické, náboženské a filosofické otázky (Cosgrove 1989a) a vedle již zmiňovaného humanismu se přejímají i další metodologie: marxismu (radikální geografie, Peet 1977), kritického realismu (zejména Sayer 1992) a teorie strukturace (o raný přehled směrů vývoje geografického myšlení se pokusil např. Johnston 1983, srv. 1997; nověji Cloke, Philo, Sadler 1991; z československých autorů viz např. Paulov 1986). Zejména humánní geografie se tak ještě více diverzifikovala. Zatímco poválečný rozvoj pozitivistické prostorové vědy se týkal jak humánní, tak fyzické geografie, následná diskuze o k pozitivismu alternativních přístupech se odehrávala především v humánní geografii. Fyzická geografie zůstala převážně pozitivistickou disciplínou (Bird 1993).

K uvedeným změnám v geografickém myšlení ve 2. polovině 20. století lze dále přidat i postupný obrat společenských věd ke kultuře (obecněji o něm pojednává např. Werlen 2003), který se zejména v britské a americké humánní geografii projevil sbližováním marxisticky pojaté sociální geografie a humanistické geografie v tzv. „nové“ kulturní geografii (Cosgrove 1978; Cosgrove, Jackson 1987; Jackson 1980, 1995). Ta se utvořila na základě kritiky tzv. „tradiční“ kulturní geografie, jejíž počátky sahají v americké geografii až do 30. let 20. století (přehled hlavních výzkumných témat „tradiční“ kulturní geografie podal např. Gade 1976). Hlavním cílem kritiky „tradiční“ ze strany „nové“ kulturní geografie se stala nedostatečná (či spíše chybějící) teorie kultury (viz Duncan 1980 a následující diskuze Duncan 1981; Richardson 1981; Symanski 1981; pro novější přehled přístupů ke kultuře srv. např. Duncan, Duncan 2004a) a neřešení společensky a politicky aktuálních témat (srv. např. Crang 1998; Jackson 1995; Mitchell 2000b). Obdobným způsobem však byla některými autory kritizována i „nová“ kulturní geografie za dezinterpretaci té „tradiční“

²⁹ Tedy s využitím stejné filosofie jako výše zmiňovaná prostorová věda (Johnston 1997; srv. Couclelis, Gollledge 1983).

(srv. např. diskuze Cosgrove, Duncan 1993; Jackson 1993; Price, Lewis 1993b nad příspěvkem Price, Lewis 1993a). Dochází také k pronikání zmiňovaných kulturněgeografických přístupů i do dalších národních geografických škol, např. německé (Blotevogel 2003; Lossau 2008; Natter, Wardenga 2003) či francouzské (Claval, Staszak 2008; Claval 2008; Di Méo 2008; srv. Bonnemaïson 2005) nebo portugalské (Pimenta, Sarmiento, de Azevedo, eds. 2007; Sarmiento, de Azevedo, Pimenta, eds. 2006). A přestože byl v geografii „obrat ke kultuře“ a rozvoj „nové“ kulturní geografie některými autory kritizován za přílišné teoretizování a nedostatečný příspěvek k aplikaci geografických poznatků (Barnett 2004; Martin 2001), lze jeho přínos spatřovat především v rozvoji kritických přístupů k poznávání okolního světa (viz např. Blotevogel 2003, který tuto funkci „nové“ kulturní geografie přímo zdůrazňuje; srv. Lossau 2008). Tedy kompetencí významných z hlediska obecných cílů geografického vzdělávání (viz např. Kuldová 2008; Kühnlová 2000; Řezníčková 2003a,b; srv. Cresswell 2008). Lze také argumentovat tím, že teprve zahrneme-li mezi výzkumná témata geografie hodnoty a důvody lidského jednání, stane se tento obor komplexním (Bonnemaïson 2005).

Obdobnou proměnou jako kulturní geografie prošla v 80. letech 20. století i geografie regionální (srv. např. Chromý 2003a, 2004; Paasi 1986 a přehledy 2002a, 2003, 2004). Od tohoto období se v geografii věnuje zvýšená pozornost studiu projevů kultury v každodenním způsobu života a jednání jedinců i komunit, otázkám o významu hodnot a postojů v rozhodování o nejrůznějších oblastech života (srv. Chromý 2004). Kultura je nejen prvkem umožňujícím a asimilujícím, ale také disciplinujícím a omezujícím, zdrojem konfliktů (Mitchell 2000b v tomto smyslu hovoří o „kulturních válkách“, nevěří však v existenci kultury jako takové, ale pouze její velmi silné představy, tyto války jsou pro něj proto střetem různých ideologií kultur; srv. též dřívější diskuzi Cosgrove 1996; Duncan, Duncan 1996; Jackson 1996; Mitchell 1996a k příspěvku Mitchell 1995 nebo Mitchell 2000a). Velký důraz se klade na otázky identit, jejich reprezentací a konfliktů na různých měřítkových úrovních, tedy jak jedince, tak (regionálních) komunit (např. Duncan, Duncan 2001, 2004b; Chromý, Kučerová, Kučera 2009; Paasi 2002b) nebo celých národů (Brace 1999; Lowenthal 1994; Matless 1998; v Česku se tradičně jedná o téma historiografie, viz např. Maur 2006) a civilizací (Huntington 2001; Said 2008 z negeografických prací). S rozvojem zájmu o identity pak souvisí i zvyšující se důraz na problematiku dědictví (s počátky v pracích právě již výše zmiňovaného Lowenthala 1985, 1998;

srv. např. Graham, Ashworth, Tunbridge 2000; Howard 2003; Graham, Howard, eds. 2008).

Nedochází tak jen ke sblížení výzkumných témat řešených v rámci dílčích geografických disciplín (např. kulturní, historické a religiózní geografie; Brace, Bailey, Harvey 2006; srv. Cosgrove 1989b, který uvádí, že již nemá smysl rozlišovat mezi historickou a humánní geografii; též Jones 2004 nebo Paasi 1991), ale také k jejich propojování s dalšími nejen společenskovědními obory (např. historiografie, antropologie, etnografie, sociologie, archeologie nebo architektura a územní plánování; Anschuetz, Wilshusen, Scheick 2001; Gojda 2000; Kolen, Witte 2006; Lapka 2008; Matoušek 2006; Roymans, Gerritsen, van der Heijden, Bosma, Kolen 2009; Semotanová 2002). Česká geografie zmiňované vývojové trendy zachytila teprve zčásti a všeobecně je zde zájem o kulturní a historickou geografii v takovéto problémově orientované podobě v počátcích (srv. např. Hynek 2008; Chromý, Jeleček 2005; Chromý, Kučera 2009; Kučera 2009a). Zejména se prostřednictvím výběrových šetření či srovnávacích případových studií věnuje pozornost analýze územních diferenciací kulturních složek (např. Heřmanová, Chromý a kol. 2009; Chromý, Kučerová, Kučera 2009; Havlíček, Hupková 2008; Siwek 2007; Siwek, Kaňok 2000). A to sice v návaznosti na starší tradice studia regionální diferenciací a geografické organizace společnosti (např. Hampl 1998a, 2005; Hampl, Gardavský, Kühnl 1987; srv. Hampl, Dostál, Drbohlav 2007). Nerozpracovanou však zůstává např. problematika vlivu různých (územních) společenství na utváření charakteru určitých pro ně symbolických míst a konfliktů ohledně jejich podoby a využití (viz např. Germundsson 2005; Krauss 2005; Stephens 2009; též Graham, Howard, eds. 2008).

Od 70. let 20. století tak dochází v post-positivistické geografii k rozvoji problémové orientace a diverzifikaci výzkumných směrů. V případě humánní geografie pak i k jejímu stále většímu přiklání se ke společenským vědám prohlubujícím vnitřní dualismus geografie jako celku. Zároveň lze též v souvislosti s výše charakterizovanými trendy hovořit o větší relativizaci geografického poznání včetně určitého návratu k jeho idiografické koncepci (Hampl 1998a), dále umocňovanému rozvojem feministických (Monk, Hanson 1982) a postmoderních přístupů (Dear 1994; v československé geografii podstatu postmodernismu shrnul např. Paulov 1997). Je však otázkou, zda je nutné spor o nomotetičnost či idiografičnost geografického poznání definitivně vyřešit ve prospěch jedné či druhé varianty a zda to vůbec lze. Zapomíná se totiž na to, že tato otázka velmi úzce souvisí s tím, zda konečná vědecká

výpověď bude mít podobu normativní, nebo nenormativní a že tato podoba je čistě otázkou subjektivní volby výzkumníka (Ochrana 2009). V tomto kontextu je zajímavé sledovat jak někteří autoři, kteří se v současnosti v české geografii vztahu nomotetického a idiografického věnovali (tj. např. Hampl 2008; Paulov 2008; Sýkora 2008), i přes veškerou svou snahu nedocházejí k jejich zcela vyvážené charakteristice právě proto, že jsou nuceni používat pouze subjektivně zvolené příklady a ukazují subjektivně vybrané obecné znaky zkoumaných objektů (v tomto případě regionů). Ilustrativní je příspěvek Paulova (2008), jenž se snaží ukázat, že regiony lze definovat na nomotetickém základě. Zásadní problém jmenovaného příspěvku, a tedy i autorova tvrzení, spočívá v jeho jednostrannosti. Jak Paulov (2008) správně poukazuje, regiony jsou si podobné. Zapomíná však, že pouze v něčem. Ve své úplnosti je každý specifický. Lze to vyjádřit také tak, že každý region je neopakovatelný. Ovšem nikdy ne natolik, aby s těmi ostatními neměl něco společného (srv. Kučera 2007b; Žigrai 2006). Region tedy samozřejmě je definovatelný na nomotetickém základě, ale pouze z části (srv. diskuze Bunge 1966 a Grigg 1966). Nesmí se zapomínat, že aby určitý region mohl být tím, čím je, aby získal svou identitu a alespoň omezenou autonomii, musí být institucionalizovaný a jedinečný a v neposlední řadě musí jako takový existovat v představách svých obyvatel, tj. jeho existence musí mít pro dané společenství lidí význam a hodnotu (Anderson 2008; Chromý 2003a; Paasi 1986; což mj. může významně ovlivňovat i jeho rozvoj; Blažek, Uhlíř 2002).

Jak ukázala především „nová“ kulturní a „nová“ regionální geografie, i když to takto explicitně nedokázala zformulovat, v přírodních a společenských vědách, a tedy i geografii, řadu objektů nelze vidět a pozorovat, dokud jsme o nich vůbec nepřemýšleli. Jsou to totiž abstraktní objekty, teoretické konstrukce. V tomto případě stojí za to citovat v úplnosti více než 50 let starý argument Poppera (2008, s. 109): „Tyto objekty, tyto teoretické konstrukce užívané k interpretaci naší zkušenosti, jsou výsledkem konstrukce určitých modelů (zejména modelů institucí) s cílem vysvětlit určité zkušenosti – známá teoretická metoda přírodních věd (v nichž konstruujeme modely atomů, molekul, pevných a kapalných látek atd.). Je to součást metody vysvětlení pomocí redukce nebo dedukce z hypotéz. Velmi často si nejsme vědomi toho, že zacházíme s hypotézami nebo teoriemi, a zaměňujeme své teoretické modely za konkrétní entity“. Popper v této souvislosti uvádí jako příklady abstraktních objektů armádu či válku, kdy konkrétní jsou pouze oběti válečných konfliktů. Z objektů zájmu geografie je ovšem možné také jmenovat stát, region či krajinu (jak se ukáže níže;

viz zejména následující kapitola). Popperovy abstraktní objekty se tak blíží Winchovým (2004) konceptům, jež vyjadřují naše současné chápání a určují formu předmětu, který studujeme (tedy i povahu toho, na co se např. ve výzkumu zaměřujeme). Nesmíme však také zapomínat na Winchovu poznámku o tom, že tyto koncepty (Popperovy abstraktní objekty) jsou zároveň součástí života těch, kteří je používají. Právě jejich širší význam v určité části (ne-li celé) společnosti je tím důvodem, který vede k potřebě studia těchto konceptů (viz např. časté podporování výzkumu krajiny argumentem o jejím celospolečenském významu; např. Evropská úmluva o krajině). Soudím potom, že vědec je pouze ten, kdo určitému konceptu (abstraktnímu objektu) věnuje větší pozornost než jiní. Specializuje se na něj. Není ovšem jeho výhradním uživatelem. V určitém smyslu tak rozdíl mezi zkoumanými objekty a koncepty používanými k vysvětlení jejich povahy a existence mizí. Hledáme-li regiony, vždy nějaké najdeme. Nicméně jejich výsledná charakteristika závisí nejen na konkrétních objektech, k nimž se vážou, ale také na naší momentální apriorní představě o jejich nutných znacích. V případě krajiny je situace podobná (viz Olwig 2004 a jeho definice „oběžné reference“ a podrobněji následující kapitola).

Protože abstraktní objekty existují v našich představách, je třeba věnovat pozornost nejen konkrétním objektům, zkušenostem a sociálnímu kontextu na jejichž základě se utvářejí, ale též významům a hodnotám, které jim přiřazujeme. Ty se totiž zásadním způsobem podílejí nejen na zdůvodnění existence a budoucím vývoji abstraktních objektů, ale i na proměnách těch konkrétních objektů, se kterými se existence daných abstraktních objektů spojuje. Ne zanedbatelná role idiografických přístupů potom spočívá v možnosti porozumění důvodům jejich existence a v analýze původu a důležitosti významů a hodnot těmto objektům přiřazovaných. Už proto bychom měli spíše hledat odpověď na otázku po možnostech společné koexistence nomotetických a idiografických přístupů, spíše než jednostranně upřednostňovat jedny na úkor druhých (srv. Hampl 2008; Sýkora 2008; Žigrai 2006). Na v tomto smyslu hybridní povahu geografie poukázal mimo jiných i Matlovič (2006a, 2007). Nicméně v jeho případě nelze souhlasit s implikovaným názorem, že určité koncepty jsou vhodnější k propojování idiografických a nomotetických přístupů než jiné. K výzkumu všech geografických objektů lze totiž přistupovat jak nomoteticky, tak idiograficky. Zbývá tedy snad jen dodat, že výše uvedené rozlišení přístupů na nomotetické a idiografické může sice sloužit jako vhodné kritérium pro charakteristiku proměn výzkumných směrů v geografii (viz Hampl 1998a), nemůže

však být objektivním kritériem pro jejich rozlišení na dobré a špatné, resp. nutné a vedlejší.

Diskuzí vývoje výzkumných přístupů v geografii na základě srovnání jejich alternativních koncepcí (nomotetická versus idiografická) se dostáváme k poslední části obr. 12 (viz s. 54), kterou je dělení geografických přístupů podle převládající filosofie a metodologie naznačené v dolní části schématu pod body č. 4 a 5. Dvě zde znázorněná dělení sice používají odlišné pojmy, jedná se však více o rozdílnost terminologickou než obsahovou. Různými slovy říkají v podstatě totéž. První dělení (bod č. 4) pochází z práce Holt-Jensena (1999), který rozlišuje tři základní skupiny (školy) humánně-geografických přístupů: tradiční, kvantitativní a kritické. O tradičních přístupech uvádí, že se, narozdíl od ostatních škol, dělí především podle svého tematického zaměření (např. na historickou a kulturní geografii, studium obyvatelstva a osídlení, ekonomickou geografii; srv. též obr. 10 uvedený na začátku kapitoly na s. 48) a tedy i výsledným souborem empirických poznatků o určité části reality, na niž se zaměřují. Jedná se o témata a přístupy, které dominovaly geografii před 2. světovou válkou, ale v různých formách přetrvávají dodnes. Zatímco kvantitativní přístupy se zformovaly především v 50. a 60. letech 20. století v souvislosti s rozvojem tzv. „prostorové vědy“ (tak jak je charakterizována výše) a lze je dělit především na základě teorie, s níž pracují (např. teorie centrálních míst, lokalizační teorie, systémová analýza). Poslední skupina, kritických škol, se postupně rozvíjí od 60. let 20. století a je možné ji vnitřně členit buď podle metodologie nebo převažujícího politického názoru. Holt-Jensen (1999) do ní řadí např. jak behaviorální geografii či geografii času, tak humanistickou a radikální geografii. Označení těchto přístupů jako kritických se zdá být poněkud nešťastným. Neodkazuje totiž k jejich vnitřní filosofii a tedy i cílům, nýbrž k jejich původu. Jsou kritické, protože se vymezily v rámci širší kritiky přístupů prostorové vědy.

O filosofickém pozadí geografických výzkumů lépe vypovídá Johnston (1997) dělení uvedené na obr. 12 pod bodem č. 5. S využitím Habermasova (1972) dělení věd se zde rozlišují jednak přístupy založené na filosofii pozitivismu, jednak směry hermeneutické a kritické. Vedle nich se ještě vymezuje přístup empirický, jehož ontologie, epistemologie a metodologie (přestože řadu znaků sdílí společně s pozitivismem) je založená primárně na pouhém sběru, srovnávání a prezentaci faktů (Johnston 1983). Zatímco pozitivismus se snaží o jejich vysvětlení a zobecnění poznatků do zákonitostí s cílem umožnit predikci budoucího vývoje a tak i určitou

kontrolu nad zkoumanými jevy. Oproti tomu podle hermeneutických přístupů žádný popis a pozorování nejsou hodnotově neutrální, a proto je třeba porozumět významům, které přikládáme okolnímu světu a jeho částem. Takový přístup lze dobře aplikovat pro poznávání minulosti a přítomnosti a umožňuje i omezené úvahy o budoucnosti, nikoli však predikci. Kritické přístupy nesdílejí ani implicitní determinismus pozitivismu, ani voluntarismus hermeneutických přístupů. V jejich případě se totiž předpokládá, že existují určitá základní pravidla, která bychom měli dodržovat. Nicméně pokud nepřekročíme hranici mezi přijatelným a nepřijatelným jednáním, můžeme tato pravidla volně interpretovat a v rámci nich jednat. K pochopení vybrané situace je proto třeba znát jak obecná pravidla, tak porozumět důvodům, které vedly její účastníky k určitým rozhodnutím. Cílem je, aby lidé porozuměli daným pravidlům a mohli je případně podle potřeby změnit. Empirismus dominoval v geografii v 1. polovině 20. století, zatímco od 50. let téhož století dochází k rozvoji výše charakterizovaných alternativních přístupů.

Jmenované přístupy odpovídají čtyřem základním filosofickým kategoriím relevantním pro humánní geografii: empirismu, pozitivismu, humanismu a strukturalismu (Johnston 1983; srv. 1993; hlavní charakteristiky jejich ontologie, epistemologie a metodologie uvádí tab. 5 na s. 67). Tyto kategorie mají v geografii (zejména humánní) svůj význam dodnes, neboť všechny další používané filosofie z nich vycházejí a jsou (s jistou mírou zjednodušení) jejich více či méně extrémními variantami (tak např. kritický realismus a teorie strukturace jsou mírnější verzi striktního strukturalismu a postmodernismus, s předpokladem jedinečnosti osobní pravdy, je vlastně krajní formou humanismu nepřipouštějící existenci intersubjektivní shody; srv. Johnston 1997; Blažek, Uhlíř 2002). Přístupy k výzkumu založené na těchto kategoriích jsou ovšem značně odlišné, používající různá kritéria hodnocení, a proto nesrovnatelné (viz též Eyles, Lee 1982 a příslušné části předchozí kapitoly). Můžeme v takovém případě mluvit o jedné geografii, v rámci níž se rozvíjí různé přístupy, nebo o paralelních geografích se zcela odlišnými náhledy? Myslím, že první tvrzení je spíše pravdivé, protože dochází k propojování zmiňovaných přístupů a i jejich srovnání je do určité míry možné. Jestliže mnoho z těch, kteří dnes vyznávají jinou filosofii výzkumu bylo dříve pozitivisty (Bird 1993), musí existovat i určitá možnost srovnání ospravedlňující důvody, které je k této změně vedly. Nelze říci, že zastánci jednoho druhu přístupu k výzkumu kritizující druhou stranu jí vůbec nerozumí. Jak by ji totiž mohli kritizovat (tj. odborně posuzovat a hodnotit; Klimeš 2005), kdyby alespoň

Tab. 5: Filozofické kategorie relevantní pro humánní geografii^a

Přístup	Ontologie	Epistemologie	Metodologie	Politický postoj^b
<i>empirismus</i>	prožívané věci existují jako fakta	znalosti se získávají zkušeností	prezentace zažívaných faktů	status quo
<i>pozitivismus</i>	odsouhlasená ověřitelná evidence; závisí na přijatých důkazech	znalosti se získávají skrze zkušenosti založené na ověřitelných ^c důkazech, na nichž se všichni shodneme	spočívá v ověřování tvrzení o faktech pomocí toho, co je obvykle známé jako „vědecká metoda“	status quo
<i>humanismus</i>	to, co existuje, je to, co lidé vnímají jako existující	znalosti se získávají subjektivně ve světě významů vytvořeném jedinci	zahrnuje výzkum individuálních světů a zdůrazňuje individualitu a subjektivitu spíše než opakovatelnost	liberální reformátoři
<i>strukturalismus</i>	co skutečně existuje (např. síly a struktury tvořící svět), není pozorovatelné přímo, ale pouze prostřednictvím myslí ^d	vnímaný svět jevů nemusí nutně odhalovat svět mechanismů (jenz způsobuje svět jevů)	vytváření teorií, které mohou vysvětlit pozorovatelné, ovšem nemohou být testovány, protože přímé důkazy jejich existence nejsou dostupné	radikálové

Zdroj: Upraveno podle tabulky publikované Birdem (1993, s. 45) a práce Johnstona (1983), z níž Birdova tabulka vychází.

Pozn.: Následující poznámky pocházejí z práce Birda (1993, s. 45), pokud není uvedeno jinak.

^a Pozor na zjednodušení ve formě tabulky.

^b Přidán k Johnstonovu schématu a často relevantní v těch společnostech, jejichž normou je možnost svobodně vyjádřit politické přesvědčení (pozn. Z. Kučera: politické postoje jsou ovšem pouze indikativní, neříkají nic o výsledném dopadu určitých poznatků, protože humánní geograf si nikdy nemůže být jistý, jak se jeho práce bude interpretovat, pokud přijme, že společenské změny je třeba dosáhnout argumentem a nikoli silou; viz Johnston 1983, s. 133).

^c Popperovská věda by nahradila termínem „falzifikovatelné“ evidence, tj. „vědění“ kritikou zastarává a následně nové testovatelné teorie nahrazují starší odmítnuté teorie (pozn. Z. Kučera: absolutní zohlednění falzifikačního principu, tj. přijetí tvrzení, že nikdy si nemohu být jist obecnou platností dosavadních poznatků, může vést ke ztrátě schopnosti rozhodování v důsledku nejistoty, k učinění rozhodnutí totiž potřebuji alespoň částečně věřit v platnost dosavadních závěrů vycházejících z předchozí zkušenosti).

^d „Co si myslím, tomu musíte věřit“ je možná degradace.

částečně neporozuměli jejím základům? Pro integritu oboru je proto klíčové umožnit a setrvat v kritické diskuzi a srovnávání různých přístupů.

Z přístupů uvedených v tab. 5 lze podle Johnstona (1983) propojovat humanistický a strukturalistický pohled, což umožňuje zasadit zvolené empirické případy do vhodného kontextu. Totiž to, co podle tohoto autora empiricky zaměřený

obor jakým je geografie zajímá, jsou jak obecná pravidla, tak specifické situace a jejich vztah k těmto pravidlům (srv. charakteristiku kritických přístupů uvedenou výše). Taková formulace výzkumného zaměření geografie vlastně přímo zohledňuje přístupy teorie strukturace (srv. Duncan 1985) a kritického realismu ve smyslu propojení extenzivního a intenzivního výzkumu jak je definoval Sayer (1992, 2000). Vyplývá z ní také, že všechny jmenované filosofie výzkumu jsou možné. Je třeba znovu zdůraznit, že neexistují objektivní důvody říkající, na kterou z nich bychom měli klást větší důraz. Lze se zaměřit jak na specifické situace (spíše humanistický přístup), tak na obecná pravidla (spíše pozitivistický a strukturalistický přístup) nebo na jejich propojení. Zdálo by se tedy, že nic nebrání určité syntéze geografického poznání. To by mohla být pravda, nebýt výjimky, kterou je problém zapojení pozitivismu (Johnston 1983). Ti, kteří totiž přistupují k humánní geografii jako sociální vědě obvykle zapomínají, že to často není hledání geografických zákonitostí v uspořádání společnosti jako takové, ale analýza interakce přírodní a společenské složky prostředí, co přináší výlučné postavení geografii mezi akademickými obory (Hanson 1999; Turner II 1989, 2002; srv. Poštolka 2002). Ovšem zase ti, kteří se soustředí na výzkum interakce společnost–příroda, pracují především v intencích pozitivistické tradice a opomíjejí, že: (1) společnost se skládá ze subjektů, které vyznávají určité hodnoty a svému okolí přiřazují určité významy, na základě nichž se také rozhodují; a že (2) koncepce úplného a bezprůnikového rozdělení světa na společnost a přírodu je umělou abstrakcí. Jako lidé nejednáme v interakci s na nás nezávislou přírodou, ale ve vztahu k na nás částečně závislému okolí, v němž jsou přírodní a společenská složka zastoupeny vždy v určitém poměru. Svět, který vnímáme je z části výsledkem našich představ o něm. Co geografie potřebuje nejen ve výzkumu krajiny, tedy není pouze syntéza humánně-geografických přístupů a ani jen syntéza na bázi interakce společnost–příroda. Ale propojení přístupů převážně pozitivisticky laděné geografie jako environmentální vědy a na humanistických a kritických přístupech postavené humánní geografie jako sociální vědy (viz citát Granö 1981 v úvodu této podkapitoly a následující kapitola).

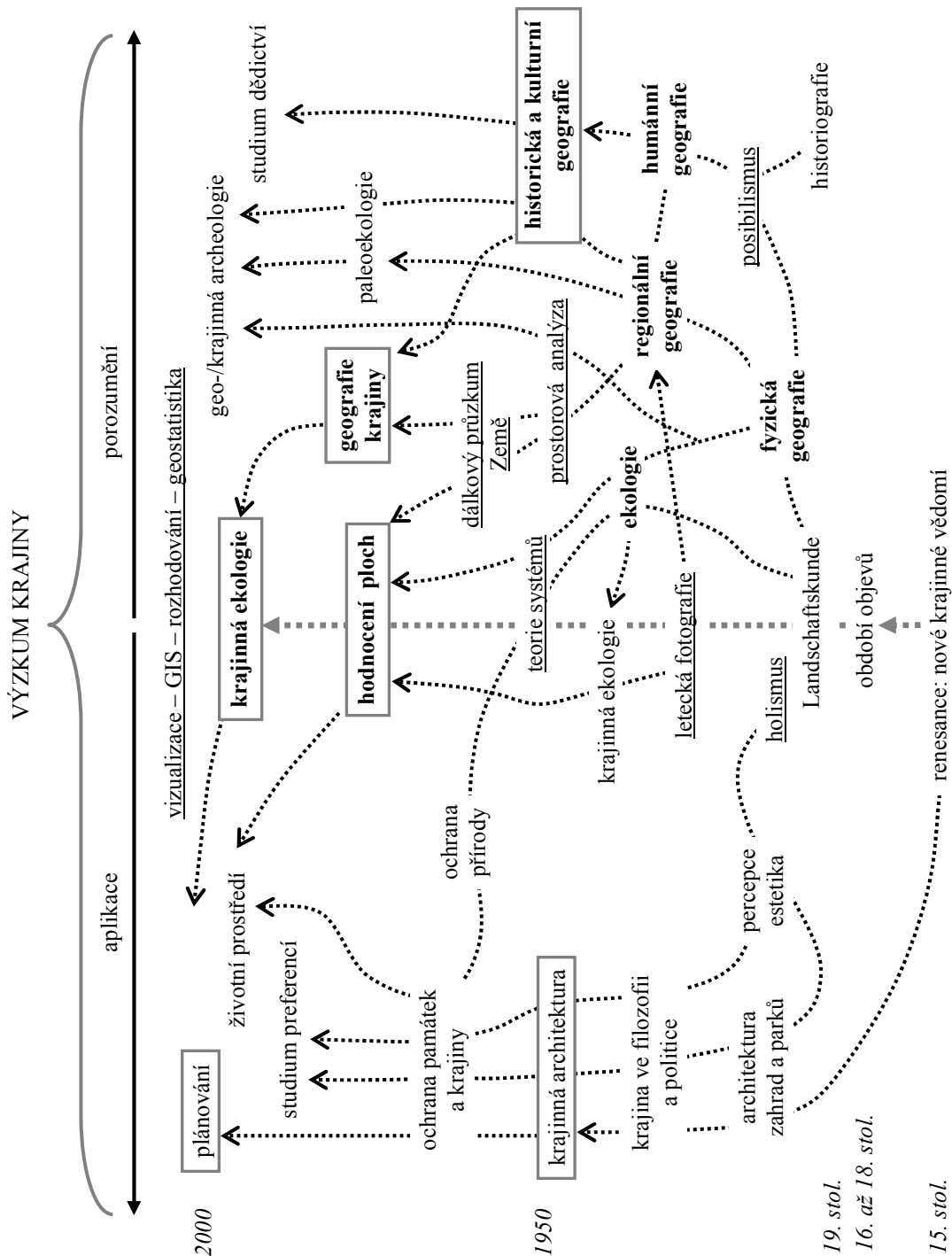
3.2. Postavení geografie v kontextu výzkumu krajiny

Dříve než přistoupím k vlastní charakteristice současného obsahu pojmu krajina a jeho minulých proměn s důrazem na oblast geografie, je ještě třeba v návaznosti na předchozí část věnovat určitou pozornost vývoji zapojení oboru geografie do problematiky studia krajiny celkově. Hlavní změny v tomto postavení charakterizuje

obr. 13 (viz s. 70). Toto znázornění si samozřejmě neklade nárok na úplnost, co se týče např. výčtu jednotlivých oborů zabývajících se krajinou. Jedná se pouze o základní utřídění hlavních trendů a s nimi spojených změn. Uvedené schéma vychází nejvíce z úvah jediného autora (Antrop 2000a, 2004, 2006), ovšem s přihlédnutím k dalším pracím. Od původního obrázku se tedy mírně odlišuje. Avšak tyto rozdíly nepovažuji za natolik podstatné, aby se jim nyní věnovala větší pozornost. Blíže jsou popsány v příslušné poznámce. Též je nutné ještě jednou zdůraznit, že následující popis vývoje přístupů je psán zejména z pohledu jednoho jediného oboru, geografie, a evropské kultury. Vedl-li bych výklad z perspektivy jiného oboru a kultury, mohl by se v určitých částech více či méně lišit. A také mi jde nyní pouze o obecnou charakteristiku změn postavení geografického výzkumu krajiny. Podrobné diskuzi vlastní náplně tohoto pojmu a konceptu se věnuji v následující kapitole.

Jak je z uvedeného schématu (obr. 13) patrné, obecně se dnes přijímá, že krajina vstoupila do kulturního vědomí evropské civilizace především v období renesance 15. století. Předtím jako by jí její příslušníci nebyli schopni vidět. Jedná se o hypotézu, která není bez důsledků na podobu současných představ o obsahu tohoto pojmu (viz např. Cosgrove 1985, 1998 a podrobněji následující kapitola). Do slovníku moderní odborné geografie pak krajina vstupuje už při jejím vzniku v 19. století. Počátky jejího výzkumu bývají spojovány především s geografii německou, jmenovitě osobami A. von Humboldta a C. Rittera (Antrop 2006; Keisteri 1990). Následně se krajina během první poloviny 20. století stává jedním z ústředních geografických konceptů a objektů výzkumu, kdy pozornost se věnuje nejen jejímu podrobnému popisu a klasifikaci (Davis 1919; Granö 1929, 1997; viz např. dílo Passarge a Schlütera, jak je pojednávají Kanter 1960 a Lautensach 1952), ale také estetickým kvalitám pozorované scenérie (viz např. Hettner 1933; pro britskou geografickou tradici srv. např. Cornish 1928; k němu též Goudie 1972; Younghusband 1920). Zbývá tak jen dodat, že přinejmenším v Německu 20. a 30. let 20. století nebyl výzkum krajiny jen výrazem odborného zájmu, ale také důsledkem potřeby širší podpory výzkumu a diskuze krajiny ve společnosti (Hard 1969). Jaké postavení měla dobová německá geografická tradice ve výzkumu krajiny, dokládá i to, že pod vlivem právě takové koncepce geografie uvádí ve 20. letech 20. století krajinu jako klíčový koncept do americké geografie C. O. Sauer (zejména 1925). Nedlouho poté jí však Hartshorne (1939) odmítá pro přílišnou neurčitost obsahu přiznat právě takovou pozici. Svou roli v tomto rozhodnutí mimo jiné pravděpodobně sehrál i Sauerův přílišný důraz na materiální a viditelné složky

Obr. 13: Vývoj výzkumu krajiny

Zdroj: Upraveno podle Antrop (2000a, s. 13, 2004 a 2006, s. 32).

Pozn.: Uvedené schéma, jehož účelem je přiblížit hlavní vlivy působící na současnou podobu oborů/disciplín utvářejících výzkum krajiny, je pouze orientační. Jedná se o kompilaci ze tří obdobných mírně se odlišujících schémat (Antrop 2000a, s. 13, 2004 a 2006, s. 32). Orámováním jsou zvýrazněny ty disciplíny, které nejvíce přispívají k rozvoji současného výzkumu krajiny. Tučně jsou pak zdůrazněny disciplíny tvořící základ tohoto výzkumu. Podtrženy jsou pro vývoj výzkumu krajiny podstatné koncepty, techniky a metody. Oproti původním schématům byl upraven průběh některých linií a doplněna disciplína kulturní geografie a problematika studia dědictví. Vymezení pozice dílčí disciplíny geografie krajiny bylo ponecháno v původním Antropově (2000a, s. 13, 2006, s. 32) pojetí. Podle tohoto autora tak geografie krajiny vychází především z regionální a historické, případně kulturní, geografie a ovlivňuje výslednou podobu krajinné ekologie (srv. Drdoš 2004a).

prostředí. Takové pojetí geografie bylo totiž pro Hartshorna nepřijatelné. Neúměrně totiž zužuje celou šíři problémů, kterými se geografie jako celek zabývá, a předem vylučuje existenci některých geografických disciplín, např. politické geografie (Harvey, Wardenga 1998; 2006).

Hartshorne (1939) tak v podstatě zakládá trend ústupu geografie od krajiny, který se plně prosadí v období po druhé světové válce, v 50. a 60. letech 20. století. V dominantním proudu geografie se názor na význam a obsah tohoto konceptu zcela mění (viz např. Morrill 1979). Krajina se nadále považuje za příliš neurčitý pojem, který nezapadá do tehdejší koncepce geografie jako prostorové vědy, a v rámci kvantitativně a nomoteticky zaměřeného paradigmatu se postupně opouští studium krajiny jako regionální syntézy (Antrop 2006). Je určitou ironií, že se tak děje v době, kdy na scénu vstupují dva autoři, kteří jsou vedle Sauera nejčastěji označováni za předchůdce současného kulturně-geografického výzkumu krajiny (viz např. Wylie 2007), W. G. Hoskins (zejména 1955) a J. B. Jackson (např. 1984; 1997, ed. by Lefkowitz-Horowitz). První z nich byl britský historik a druhý zcestovalý Američan, který se sám za vědce oddaného jedné disciplíně nepovažoval a ani za něj není považován (Baker 1992). Ať tak či onak, krajina postupně ztrácí význam stěžejního geografického pojmu a její výzkum se stává pro geografů okrajovou záležitostí spadající buď do oblasti historicky zaměřených disciplín v rámci humánní geografie, nebo do fyzické geografie.

V geografickém výzkumu krajiny počátku 2. poloviny 20. století lze rozlišovat přinejmenším čtyři hlavní skupiny výzkumů. První je historická geografie, kde se i nadále věnuje pozornost problematice morfologie krajiny (srv. Butlin 1993; Baker 1988; Helmfrid 2004; Widgren 2004). Za určitý ekvivalent této problematiky lze považovat studium morfologie sídel a osídlení³⁰, kdy osídlení jako celek se považuje za základní podmínku vzniku kulturní krajiny (Fehn 1975). Od 60. a 70. let 20. století se krajina též stává objektem studia humanisticky orientovaných geografů jako např. D. Lowenthal (např. Lowenthal, Prince 1964, 1965; Lowenthal 1968), E. Relph (např. 1981) či Y.-F. Tuan (např. 1990). Pro tyto autory je ovšem příznačné, že se podstatě krajiny a jejímu významu pro geografii primárně nevěnují a ani jeden z nich nenapsal dílo zaměřené výlučně na téma „geografie a krajina“ nebo „obsah

³⁰ Z novějších prací viz např. Roberts (1996); Szulc (2002); v Česku a na Slovensku např. Říkovský (1939); Lázníčka (1956); Lukniš (1987); viz též Bašovský, Mládek (1989). Ovšem dnes se zde téma morfologie sídel a osídlení považuje spíše za oblast archeologie, historiografie a etnografie

a význam pojmu krajina“. Ve srovnání s nástupem politicko-ekonomických přístupů se jimi řešená témata považují za natolik marginální, že jim např. Johnston (1997) ve své antologii anglo-americké humánní geografie věnuje pouze několik okrajových zmínek. Další oblastí, kde se v té době věnuje určitá pozornost krajině je prostorové plánování, když se řeší např. otázky hodnocení jejích estetických kvalit (viz např. Gilg 1975; Penning-Rowsell 1975, 1982; pro novější reflexi srv. Price 2008; v Česku např. Král 1980). Předmětem názorové výměny se ovšem stal přínos takových studií k odborné problematice výzkumu regionů (viz např. diskuze Brancher 1969; Fines 1969 nad příspěvkem Fines 1968). Přestože někteří geografové se později pokusili i zformovat teoretický rámec pro studium krajinné estetiky (např. Appleton 1975, 1990, 1996; Porteous 1996), lze tento směr výzkumu obecně považovat za pro geografii okrajový (i když srv. nárůst zájmu o estetické hodnocení krajiny ve slovenské geografii, např. O’ahel’ 1980, 1996; Barčáková 2001). Poslední výzkumnou oblastí, o níž se zmíním, je fyzická geografie či ochrana a péče o životní prostředí a krajinu (Hard 1969) dominující výzkumu krajiny zejména ve středoevropském prostoru (v Česku z pozdějších prací srv. např. Hadač 1982; Havrlant, Buzek 1985; Hynek 1984). Zde totiž problematika krajiny v polovině 20. století v podstatě „zbyla“ na fyzickou geografii (Drdoš, O’ahel’ 2006) navazující na tradice pozitivisticky, environmentálně a systémově orientované ruské a německé, resp. švýcarské geografické školy (např. Carol 1956; Neef 1967; Neef, hrsg. von Barthel 1983; Schmithüsen 1974, 1976; Wernli 1958).

Nicméně krajina jako stěžejní koncept napříč geografii začíná ožívat až od poloviny 70. a zejména 80. let 20. století. Je to ovšem i v době, kdy se začíná stále více uznávat interdisciplinární charakter výzkumu krajiny, prosazuje se pojetí široce definovaných „landscape studies“ (Antrop 2006) a v geografii se dále umocňuje dualismus mezi fyzickou a humánní geografii (viz předchozí podkapitola). Dochází také k postupnému propojování západních tradic se školami východo- a středoevropskými. Klíčovou úlohu v tomto procesu měla nizozemská geografická škola v čele s I. Zonneveldem (Antrop 2000a). S odkazem na starší tradice³¹ se rozvíjí moderní krajinná ekologie³² a v roce 1982 (Antrop 2000a; Drdoš 2004c) vzniká Mezinárodní

(viz např. Dohnal 2006; srv. dříve Černý 1979, 1992).

³¹ Především německé geografické školy reprezentované pracemi Trolla (1950; k významu tohoto autora srv. Lauer 1976).

³² O jejíž základní náplni pojednávají např. Forman, Godron (1993), Naveh, Lieberman (1983), Zonneveld (1995). Srv. ovšem práce německých autorů jako Finke (1994) či Leser (1991).

asociace pro krajinnou ekologii (IALE; <http://www.landscape-ecology.org>). Na mezinárodním poli tak k britské Landscape Research Group (<http://www.landscaperesearch.org>) založené již v roce 1967 a cyklu pravidelných setkávání v rámci „Trvalé evropské konference pro studium venkovské krajiny“ (Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape = PECSRL; <http://www.pecsrl.org>) s počátkem v roce 1957 (Baker 1988; Helmfrid 2004) přibývá nová instituce sdružující odborníky zabývající se výzkumem krajiny. Znovu se diskutují možnosti syntetizujícího přístupu ke krajině³³ a jejího plánování (viz např. Huba 1982 a zejména Ružička, Miklós 1982a,b; nověji Hrnčiarová 1999). Rozvoj informačních technologií, geografických informačních systémů a dálkového průzkumu Země umožňuje v návaznosti na starší tradici studia dané problematiky v rámci geografie zemědělství (Bičík 2005) podrobnější a rozsáhlejší sledování proměn, analýzy prostorového rozmístění a historického vývoje využití ploch a krajinné pokrývky (tato oblast se postupně rozvinula v uznávaný směr výzkumu s vlastní komisí při Mezinárodní geografické unii, jenž v Česku a na Slovensku reprezentují zejména autoři jako Bičík, Götz, Jančák, Jeleček, Mejsnarová, Štěpánek 1996; Bičík, Jeleček 2009; Bičík, Jeleček, Štěpánek 2001; Jeleček 1995; Kabrda 2008; Otáhel, Feranec 1997, 2006; Štych 2007).

Od 80. let 20. století se dále, alespoň ze strany geografie, dostává krajině větší pozornosti nejen v rámci krajinné ekologie, ale také kulturní a historické geografie. Větší část diskuze se zaměřuje jednak na obyčejné krajiny (viz např. Conzen, ed. 1990; Groth, Bressi, ed. 1997; Meinig, ed. 1979a), jednak na kulturně-historicko-geografickou analýzu proměn významu konceptu krajiny v minulosti (v té vynikají zejména Cosgrove, např. 1985, 1998, 2003a či Olwig, např. 1993, 1996, 2002, 2004; z historiků srv. Schama 1995), nebo vazbám krajiny na územní identity (regionální, Brace 1999; Cosgrove, Roscoe, Rycroft 1996 i národní, Lowenthal 1994; Matless 1998) a společenské vidění světa (např. Baker, Biger, eds. 1992; Cosgrove, Daniels, eds. 1988; srv. Andrews 1999; Mitchell, ed. 2002b). Objevují se i alternativní pojetí krajiny jako divadla (Daniels, Cosgrove 1993) či textu (Duncan 1990). Zejména poslední jmenovaný přístup je však záhy kritizován marxisticky orientovanými humánními geografy za opominutí materiální podstaty krajiny (viz např. diskuze Mitchell 1996b;

³³ Viz např. mezinárodní program krajinných syntéz organizovaný nejprve v rámci Mezinárodní geografické unie a nyní pod záštitou IALE (Antrop 2000a; srv. např. Drdoš, ed. 1983; Drdoš, Urbánek, Mazúr 1980; Mazúr, Drdoš, Urbánek 1980, 1983; Urbánek, Mazúr, Drdoš 1980 a Urbánek 1993, 2006).

Peet 1996; Walton 1996 nad příspěvkem Walton 1995). K těmto kritikům patří i D. Mitchell, který postupně rozvíjí svébytné marxistické pojetí krajiny (Mitchell 1996c; srv. nověji 2007, 2008; Breitbach 2007). Stále více se prosazují i další směry výzkumu krajiny, jako např. feministický (Nash 1996; Rose 1997) či fenomenologický (Wylie 2005, 2009).

Jak je patrné z obr. 13 (na s. 70), výzkum krajiny má v současnosti značně heterogenní podobu (srv. Pedroli, Pinto-Correia, Cornish 2006) a lze se tak setkat s názorem, že spíše než o dobře míněné a cílené studium, se jedná o používání krajiny jako módního všezahrnujícího pojmu (Lowenthal 2007). Zapojení geografie jako celku do této dělby práce se může zdát nejasné. To je vidět i na samotném užívání pojmu krajina. Zatímco dříve bylo možné se setkat spíše se slovním spojením „geografická krajina“ (tj. krajina v té podobě, v jaké ji vnímají geografové; Boesch, Carol 1960), dnes se v podobném smyslu hovoří i o „historické“ či „archeologické krajině“ (Kobyliński 2006), „politické krajině“ (tj. krajině, která je pod vlivem určitého politického zřízení; Olwig 2002; srv. Warnke 1994), „etnografické krajině“ (tj. krajině vnímané prostřednictvím specifické kultury; Hardesty 2000) nebo „religiózní krajině“ (Havlíček, Hupková 2008; Knippenberg 2005). A je jistě možné obdobně odlišovat i krajinu „ekologickou“. Avšak zatímco v případě takových označení se jedná buď o metaforický příměr, nebo se jimi vyjadřuje zájem o upřednostňovaný soubor vybraných krajinných prvků, detailů, vlastností, vztahů či hodnot (v případě historické krajiny se zpravidla jedná např. o kulturní památky a „stopy“ minulosti, archeologické krajiny o archeologické lokality a naleziště, religiózní krajiny o náboženské objekty), pod pojmem „geografická krajina“ se skrývá snaha poznat všechny relevantní části, vlastnosti, vztahy a hodnoty (Boesch, Carol 1960), neboť neexistují žádné takové, jejichž výzkum by bylo možné připsat výlučně geografii (srv. Barrows 1923; Fenneman 1919).

Ve výše uvedeném textu jsem se nezabýval popisem všech vývojových linií znázorněných na obr. 13. Z jakékoli charakteristiky výzkumu krajiny jistě nelze vynechat takové obory jakými jsou krajinná architektura, archeologie či historiografie. Diskuze jejich zapojení je ovšem nad rámec obsahu této práce, v níž se snažím věnovat především geografii. Nicméně i přesto je ještě třeba zmínit vybrané obecné trendy týkající se výzkumu krajiny, které mají svůj význam i pro postavení geografie v něm. Jak mimo jiné vyplývá ze zmiňovaného schématu, během 20. století došlo ve výzkumu krajiny k diverzifikaci řešených témat a používaných přístupů, specializaci

a profesionalizaci. Stále více se též uplatňují normativní přístupy (jak ve smyslu analýzy hodnot, tak hodnocení), protože krajina se stává politickým, a tedy i diskutovaným, tématem (v Evropě např. v rámci diskuze týkající se implementace Evropské úmluvy o krajině). Co znamenají pro geografii první tři zmiňované trendy, je více než jasné. To, že geografie není jediným oborem zabývajícím se výzkumem krajiny, není zase až tak nic nového (ke krajině se dnes vztahují i tak odlišné obory jako geologie, např. Kukul, Němec, Pošmourný 2005, či sociologie např. Lapka 2008). Ani v minulosti se krajinou jistě nezabývala pouze geografie. Stačí jen vzpomenout dnes oblíbený citát, že krajina „je kouzelný palimpsest, zápisník historie, v němž se naspaná slova překrývají, ale přesto mohou být rozluštna“, pocházející od britského historika z konce 19. století F. W. Maitlanda (viz Gojda 2000). Problémem geografie však je, že i přes bohatou tradici geografických výzkumů krajiny, se dnes lze setkat s výroky jako: „geografie nemá ke studiu krajiny co říci“, „geograf nemá vzdělání k tomu, aby se mohl zabývat společenským a kulturním významem krajiny“ nebo „neexistuje jiná disciplína, na kterou se lze v případě otázek ohledně krajiny obrátit, než je krajinná ekologie.“ Často podobné výroky můžeme slyšet právě od zastánců tzv. interdisciplinárních přístupů. Geografie se tak nevyhnutelně dostává do konkurenčního vztahu s těmi obory, které sice z geografie částečně vycházejí, často ji ovšem jako celek ignorují (viz např. kolekce příspěvků zakládajících krajinnou ekologii, Wiens, Moss, Turner, Mladenoff, eds. 2006, kde se uvádějí i práce geografů jako Berg 1915; Solnetsev 1948; Sauer 1925; Troll 1950 nebo Neef 1967, ovšem naprosto vytržené z kontextu oboru). Proklamovaná interdisciplinarita se pak více než podnětem k mezioborové diskuzi, toleranci a pochopení stává nástrojem tvorby nových oborových identit. Nelze proto souhlasit s názorem (který zastává např. Johnston 2006b v reakci na příspěvek Pitmana 2005), že geografie si proti příbuzným oborům nemusí svou identitu bránit a vystačí si pouze s diverzitou přístupů, otevřeností vůči souvisejícím oborům a diskuzí. To jsou jistě dobré vlastnosti, ale nebude-li se geografie snažit bránit svou identitu, nebude existovat. Otázkou pak zůstává, čím tedy vlastně může geografie přispět k současnému výzkumu krajiny? Ovšem dříve než se k této otázce vrátím v poslední (páté) kapitole, je třeba věnovat určitou pozornost vlastnímu obsahu pojmu a konceptu krajiny.

4. Znak krajiny v kontextu geografie

Zatímco v předchozí kapitole jsem věnoval pozornost obecným charakteristikám geografie a proměňám zapojení tohoto oboru do výzkumu krajiny jako celku, nyní se zaměřím přímo na diskuzi vybraných pojetí krajiny s důrazem na geografické přístupy. Jak vyplývá i z předchozí kapitoly, současná geografie není jednotná v tom jak ke krajině přistupovat. Jsou ovšem rozvíjené přístupy zcela rozdílné a neslučitelné, nebo je možné najít něco, co je spojuje? K řešení tohoto problému je třeba nejprve provést alespoň základní srovnání různých pojetí krajiny v geografii a teprve následně diskutovat možnosti jejich integrace. V neposlední řadě je nutné věnovat částečnou pozornost i tomu, co odlišuje krajinu od ostatních geografických konceptů a objektů výzkumu, se kterými je často směřována (jedná se zejména o životní prostředí, region a místo; Baker 2003; Hägerstrand 1995; Setten 2006). Tato tři témata proto tvoří v dané posloupnosti náplň nynější kapitoly. Také je ještě třeba předeslat, že následující diskuze uvedených témat je postavena pouze na vybraných příkladech. Jejichž výběr je sice subjektivní, doufám však, že je natolik reprezentativní a průkazný, že postačí k podpoře předkládaných argumentů.

4.1. Rozdílná pojetí krajiny v geografii

Zaměříme-li svou pozornost na různá pojetí krajiny v současné geografii, zjistíme, že máme co do činění především se třemi disciplínami: krajinnou ekologií, výzkumem využití ploch a kulturní geografii (v tomto případě tímto označením myslím pouze danou subdisciplínu humánní geografie, pokud jej tedy dále používám, nemám na mysli celou humánní geografii, resp. synonymum pro německou antropogeografii; srv. např. Lossau 2008). Povšimneme si také toho, že krajinnou ekologii, ačkoli není výlučně geografickou disciplínou,³⁴ reprezentují zejména názory fyzických geografů, zatímco v případě kulturní geografie se jedná o výzkum výlučně humánně geografický. Dále zaznamenáme, že kulturní geografie není (narozdíl od krajinné ekologie) v definici podstaty krajiny názorově jednotná a že některé typy kulturní geografie se svým pojetím

³⁴ Přestože krajinná ekologie vychází jak z poznatků geografie, tak ekologie, a věnuje se jí řada geografů, je podle Demka (1999) třeba od sebe odlišovat krajinnou ekologii, zabývající se ekologickými (biocentrickými) vazbami v krajině, a geoekologii, dílčí geografickou disciplínu, zkoumající geosystémové vazby v (především kulturní) krajině (srv. Mičian 1999). Pojetí krajiny v geoekologii a krajinné ekologii je však obdobné. S ohledem na význam krajinné ekologie a s přihlédnutím k faktu, že velká část geografů označuje svůj výzkum krajiny jako krajinněekologický a že krajinnou ekologii a geoekologii je možné z určitého pohledu považovat za synonyma (srv. Drdoš 2004c; Mičian 1984), se v této práci soustředím především na krajinnou ekologii.

Obr. 14: Vybrané disciplíny a jejich pojetí krajiny

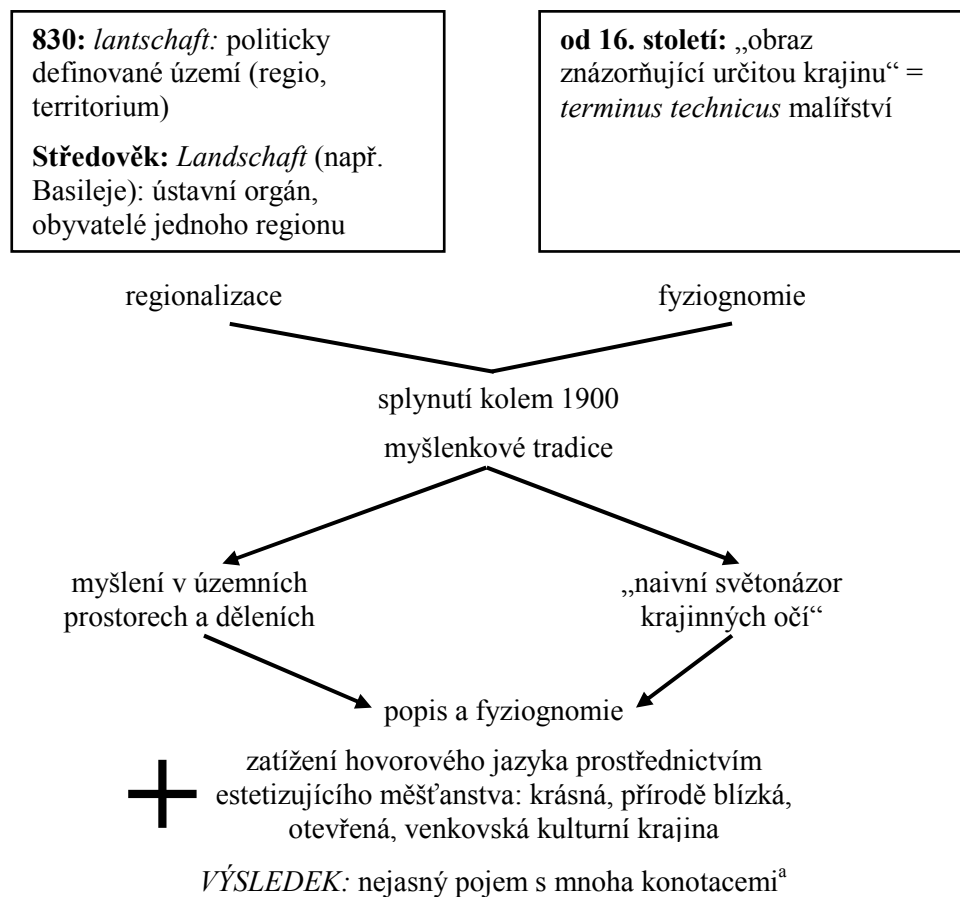

Zdroj: Autor.

krajiny překrývají s krajinnou ekologií a jiné nikoli. Též identifikujeme výzkum využití ploch jako specifický způsob výzkumu zaměřený zejména na empirickou analýzu dat o jednom speciálním znaku krajiny a jeho proměnách, ležící mezi oběma výše zmíněnými disciplínami a zprostředkovávající jim určitá empirická fakta (srv. Žigrai 2004; Žigrai, O'ahel' 2007). V neposlední řadě si všimneme, že všechny názory na podstatu krajiny prezentované v rámci jmenovaných disciplín je možné rozdělit do dvou hlavních skupin, jejichž nejvýznamnější rozdíly lze popsat slovy „krajina tam je vždy“ a „krajina tam není vždy“ a jež podle filozofií, z nichž vycházejí, můžeme pracovně pojmenovat jako „empiricko-pozitivistické“ a „kriticko-humanistické“ přístupy (pro obdobné dělení srv. Jones 1991). V prvním případě se krajina chápe jako materiální prostředí. Při jejím výzkumu se vychází z přítomnosti a vzájemného uspořádání konkrétních materiálních objektů. Určitá krajina tedy existuje nezávisle na lidském vnímání a předpokládá se, že je vnímána všemi lidmi víceméně stejně, všichni vědí, „o co jde“. Podle druhých je pak krajina určitým způsobem nahlížení na svět, epistemologií. Je tedy vnímatelná pouze za určitých kulturních podmínek a různí lidé ji vnímají odlišně. Důraz se klade především na abstraktní společenské a kulturní jevy a procesy v krajině se uplatňující a hodnoty s krajinou spojené. Vztah výše jmenovaných disciplín k těmto pojetím krajiny, spolu s jejich základními charakteristikami znázorňuje obr. 14 (srv. Kučera 2009a). A jsou to právě tyto dvě názorové skupiny a různá pojetí krajiny jimi reprezentovaná, jejichž diskuzi se budu dále v této podkapitole věnovat.

Jak jsem se již zmínil v předchozí kapitole, krajina se stala středem pozornosti geografů už při vzniku jejich oboru. Počátky jejího výzkumu dnes bývají spojovány

Obr. 15: Dějinné souvislosti pojmu „krajina“ („Landschaft“)

Zdroj Schenk (2002), s. 7, upraveno.

Pozn.:^a „druhotné složky výrazu, zvl. jeho intenzifikační, expresivní a emocionální zabarvení“ nebo též „vlastnost výrazu označovat jistý předmět n. jev s prvním souvisící (asociovaný, např. býk – síla)“ (Klimeš 2005, s. 381).

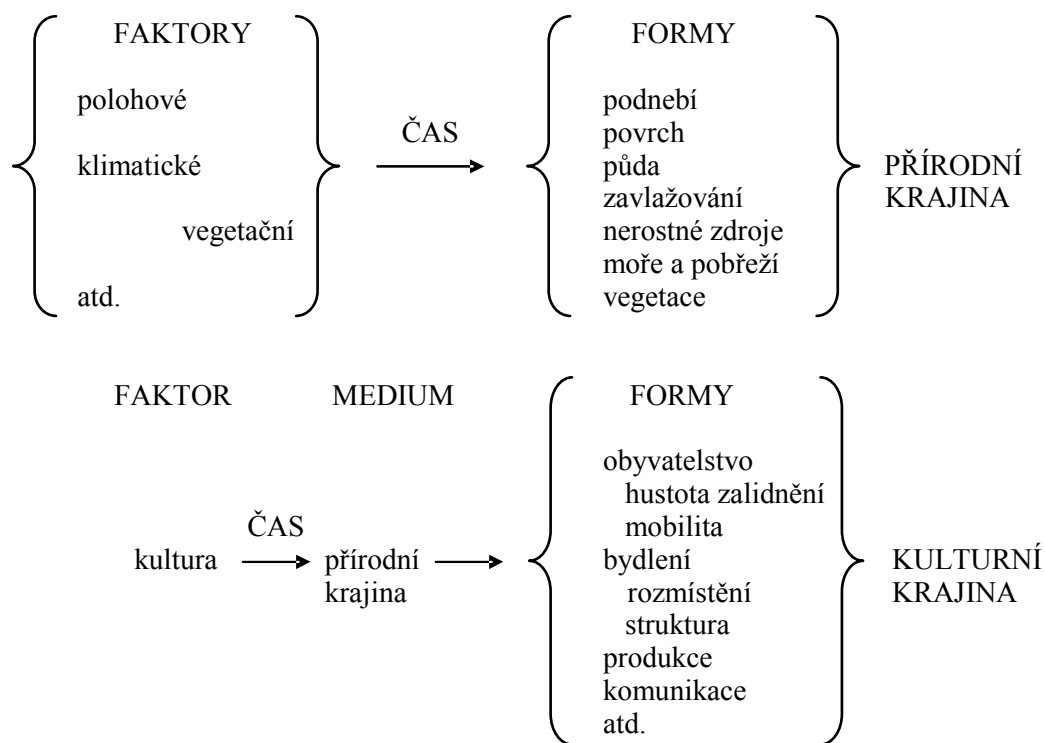
především s německou geografii, jmenovitě osobami A. von Humboldta a C. Rittera, pro něž pojem krajina („Landschaft“) neoznačoval pouze viditelné formy zemského povrchu v určité oblasti, ale také jejich umělecké reprezentace, malby a popisy (Keisteri 1990; Antrop 2006). V německé geografii první poloviny 20. století tak následně dochází k prolínání pojetí krajiny jako jedinečného regionu a krajiny jako vnímané scenérie či její reprezentace (viz obr. 15; Schenk 2002). Jedná se o dva dílčí znaky definice krajiny, úvahy o jejichž vztahu a významu ovlivní, vedle kategorií přírody a kultury, všechny následující diskuze o obsahu pojmu krajina a důležitosti tohoto konceptu pro geografii.

Narozdíl od abstraktních pojetí, k nimž se dostanu níže, se v této empiricky orientované geografické tradici krajina stává soustavou konkrétních mapou zaznamenaných objektů, jejíž vzhled lze objektivně zachytit pomocí fotografie (Minca 2007). Krajina v určité oblasti a jednotlivé prvky, z nichž se skládá, se stává

předmětem podrobného popisu a třídění. Inspirace se hledá v klasifikačních systémech geomorfologie a úloha mapy se vnímá jako klíčová. Jedinečnost a identita určité krajiny se totiž spatřuje v pravidelnosti prostorového uspořádání její struktury. A právě mapa je tím prostředkem, který umožňuje zprostředkovat nadhled, z něž je tato hledaná homogenita krajiny patrná (viz např. Schlüter cit. in Lautensach 1952; pro obdobné zdůraznění významu mapy srv. např. Wooldridge, East 1967). Odtud již není daleko k pojetí krajiny jako celkového ideálního obrazu uspořádání materiálního prostředí v určité oblasti, kdy jednotlivé regiony lze identifikovat na základě charakteristické krajiny (Cosgrove 2004). U některých geografů pak může takové pojetí vést k představě, že krajina je holistická individuální a vnitřně homogenní prostorová jednotka s konečným charakterem, kterou již nelze dále dělit, aniž by ztratila na svých vlastnostech. Celek je v takovém případě více než část, jejíž charakter je tímto celkem částečně determinován. Taková očekávaná jednotnost krajiny z hlediska všech jejích složek bude později kritizována (Boesch, Carol 1960).

Ze zmiňované německé tradice výzkumu krajiny vychází i americký geograf C. O. Sauer (k jeho dílu viz např. Leighly 1976, ed. 1983) se stěžejní studií „The morphology of landscape“ („Morfologie krajiny“, Sauer 1925). Inspiruje se přitom přímo prací již jmenovaného německého geografa Schlütera a spolu s důrazem na objektovou stránku krajiny přejímá i rozdělení na krajinu přírodní a kulturní („Naturlandschaft“ a „Kulturlandschaft“), kdy druhá vzniká přetvořením první. Zatímco přírodní krajina existuje pouze a jen bez vlivu člověka, vznik kulturní krajiny je jeho aktivitou podmíněný (viz obr. 16 na s. 80). Taková změna prostředí se ovšem neděje náhle, ale postupně a v různých fázích (srv. Whittlesey 1929). V tom lze spatřovat i důvod, proč nejen Sauer (viz např. 1941, 1974) kladl takový důraz na retrospektivní přístup zaměřený na dlouhá časová období. Sauerovo dílo posiluje vnímání krajiny, které v některých případech k jejímu výzkumu přetrvává dodnes (Baker 2003; Minca 2007). Co je charakteristickým znakem tohoto směru výzkumu krajiny není ani tak důraz na výzkum využití ploch, „land use“ (jak uvádí Hynek 2008), jako právě jednostranné upřednostňování měřitelné a klasifikovatelné objektové stránky krajiny a rozlišování mezi přírodním a kulturním prostředím. Krajina je zde zúžena na výzkum interakce společnost–příroda, jejíž výzkum tvoří klasické téma sauerovské geografické tradice (Turner II 2002; věnovali se mu ovšem i jiní autoři, srv. např. Barrows 1923). Nelze však opomíjet jeho vazby k prostorovému/chorologickému paradigmatu geografie. Vždyť sám Sauer (1925) nerozlišoval mezi obsahem pojmů krajina a region

Obr. 16: Přírodní a kulturní krajina podle Sauera (1925)

Zdroj: Sauer (1925), s. 337 a 343, upraveno.

Tab. 6: Příklady typologií krajiny podle míry přímého^a antropogenního vlivu

Zdroj	Členění
Antrop (2000b)	<i>Území:</i> venkovská, ztrácející stálé obyvatele a obsahující relikty starých krajin; venkovské zóny dojížděky; vnějšího okraje města; vnitřního okraje města; městských jader
Evropská úmluva o krajině	<i>Oblasti:</i> přírodní; venkovské; příměstské; městské
Forman, Godron (1993)	<i>Krajina:</i> přírodní; obhospodařovaná; obdělávaná; příměstská; městská
Löw, Michal (2003)	<i>Krajina:</i> relativně přírodní; intermediární; zcela přeměněná člověkem
Zonneveld (1995)	<i>Krajina:</i> čistě přírodní; zemědělsko-pastevecká; s intenzivním zemědělstvím; průmyslová či městská

Zdroj: Upraveno podle Antrop (2000b); Forman, Godron (1993); Löw, Michal (2003); Zonneveld (1995) a Evropské úmluvy o krajině. Srv. též Kučera (2009c), s. 161.

Pozn.:^a Jde o vnímatelnou míru projevu člověka v konkrétní struktuře a fungování krajiny. Příkladem nepřímého vlivu člověka na krajinu může být záměrné vyčlenění území z užívání za účelem ponechání prostředí spontánnímu vývoji.

a mezi německým „Landschaftskunde“ (nauka o krajině) a „Länderkunde“ (nauka o určité oblasti; regionální vlastivěda). Takový přístup dnes není možné považovat za přijatelný (Baker 2003), z terminologického hlediska totiž krajina a region nejsou synonyma (viz též poslední část této kapitoly).

Ještě se ovšem na chvíli zastavme u rozlišení přírodní a kulturní krajiny a toho,

co těmito pojmy myslíme. Jak ukazuje tab. 6 (viz s. 80) vztah mezi přírodní a kulturní krajinou lze pojmout jako určité kontinuum mezi dvěma extrémy, kdy pojem krajiny zcela přeměněné člověkem (Löw, Michal 2003) se často symbolicky nahrazuje pojmem město (Forman, Godron 1993; Zonneveld 1995). Proto je mimo jiné možné do zmiňované tabulky zařadit i Antropovu (2000b) typologii, která implikuje, že s rostoucí periferností území klesá vliv člověka a zvyšuje se význam přírodní složky krajiny. Lze však namítnout, že žádná kulturní krajina není bez stop původního přírodního prostředí (např. reliéf se uplatňuje i v utváření městské krajiny) a že žádná přírodní krajina není zcela neovlivněná člověkem v momentě, kdy do ní vstoupí nebo, byť třeba nevědomě a jen nepřímo, zasáhne do jejího fungování (např. turistické chodníky a stezky v chráněných územích přírody jsou kulturním prvkem v krajině, kterou neváháme nazvat alespoň relativně přírodní; srv. Löw, Michal 2003). Čistě přírodní krajina je z tohoto pohledu spíše teoretickou konstrukcí (viz Schlüter cit. in Lautensach 1952). Pak je také možné uvést, že přírodní krajina je taková, která je člověku neznámá, protože ji nikdy neviděl, nebo ji z nějakého kulturně podmíněného důvodu za přírodní považuje (jak ukazuje příklad Yellowstonského národního parku, kde původními obyvateli udržovaná kulturní krajina byla příchozími Evropany vnímána jako přírodní, tj. člověkem nedotčená, viz Schama 1995, s. 9; nebo afrických savan, viz Fairhead, Leach 1996 cit. in Widgren 2004).

Hranice mezi přírodní a kulturní krajinou je tedy méně ostrá, než by se na první pohled mohlo zdát. Jak je potom od sebe odlišovat? V hledání odpovědi na tuto otázku se lze opřít jak o vyjádření Schlütera (cit. in Lautensach 1952), tak Sauera (1925). Pokud totiž tito autoři hovoří o přírodní a kulturní krajině, blíží se obsahem svého vyjádření k definicím historické, archeologické, politické či religiózní krajiny, jak jsem je popsal v předchozí kapitole. V případě přírodní krajiny mluví pouze o těch vlivech a formách, jimž se dá připisovat na člověku nezávislá existence a původ (jako klima, povrch, půda, vegetace; srv. znovu obr. 16 na s. 80). Zatímco při charakteristice kulturní krajiny kladou důraz na ty krajinné prvky, u kterých se dá předpokládat, že vznikly lidskou činností, a jsou proto kulturního původu (např. sídla, komunikace, produkční využití země; srv. znovu obr. 16). Nekladou tak příliš velký důraz na kulturní a společenské faktory podmiňující vznik určitých krajin jako spíše na morfologické znaky těchto krajin. Navíc pokud zohledníme různé významy slov příroda („nature“), přírodní („natural“) a kultura („culture“) nabývá možnost vzájemného rozlišení mezi přírodní a kulturní krajinou na složitosti (viz tab. 7 na s. 82; Olwig 1993; Sorvig 2002;

Tab. 7: Vybrané definice přírody a přirozenosti („nature“), přírodního a přirozeného („natural“) a kultury („culture“)

DEFINICE PŘÍRODY / PŘIROZENOSTI („NATURE“)	
A	fyzický svět, obvykle venkovní, včetně všech živých věcí a jevů; vnější svět ve své celistvosti
B	síly a procesy fyzického světa nezávislé na lidské vůli či kontrole
<i>B1</i>	venkov nebo stanoviště relativně neovlivněné lidskou činností
<i>B2</i>	scenérie, která není uměle vytvořená
C	vnitřní charakteristiky nebo kvality
<i>C1</i>	typ nebo druh („něco dané povahy“)
<i>C2</i>	vnitřní charakter nebo základní složení osoby či věci, podstata
<i>C3</i>	souhrn osobních preferencí, nálad, povahy či charakteru
<i>C5</i>	spontánní přístup (jako např. štědrost)
<i>C6</i>	existenční stav neovlivněný civilizací či umělými zásahy
<i>C7</i>	vlivy působící na organismus, které nejsou naučené („povaha versus výchova“)
<i>C8</i>	realita, jejímž opakem je fantazie
<i>C9</i>	vzhled pokládáný za odraz reality (portrét „věrný povaze“)
D	uspořádání, podstata či vzorec všech živých věcí
<i>D1</i>	standards lidského chování považované za všeobecné
<i>D2</i>	normální instinkty či pocity
E	procesy a funkce těla („volání přírody“)
F	způsob existence před získáním božské přízně
DEFINICE PŘÍRODNÍHO / PŘIROZENÉHO („NATURAL“)	
G	vytvořené nebo přítomné v přírodě proti umělému, člověkem vytvořenému
<i>G1</i>	nezměněné („přírodní vlněné oblečení“ není výtvořem přírody, ale má nezměněnou barvu)
<i>G2</i>	vycházející z očekávaného řádu věcí („přirozené příčiny“)
H	vnitřní nebo vrozené, ne naučené či získané („je přirozené milovat jídlo“; „zpěvák od přírody“)
<i>H1</i>	očekávané, přijaté, morálně jisté („přirozená práva“; „přirozený závěr“)
<i>H2</i>	primitivní, necivilizované či neobrácené (ve smyslu „obrátit na víru“)
I	legitimního původu („jeho přirozená dcera“)
DEFINICE KULTURY („CULTURE“)	
J	obdělávající půdu za účelem pěstování plodin
<i>J1</i>	proces křížení rostlin či zvířat
<i>J2</i>	médium pro pěstování mikroorganismů, nebo organismy pěstované na takovém médiu
<i>J3</i>	umělé („zkulturněné perly“ nebo architektonicky „zkulturněný kámen“)
K	celkové naučené chování specifické pro určitou komunitu či skupinu
<i>K1</i>	skupina nebo populace charakteristická naučeným chováním či vírou
<i>K2</i>	společenský přenos chování učením, okruh chování takto přenesených
L	společenský a intelektuální útvar
<i>L1</i>	určitý stupeň vývoje civilizace a jeho charakteristiky
<i>L2</i>	způsob vyjádření určité společnosti či třídy
<i>L3</i>	umění jako celek, včetně intelektuálních aktivit
<i>L4</i>	vývoj či zlepšení trénováním

Zdroj: Upraveno podle Olwig (1993, zejména s. 340) a Sorvig (2002).

Pozn.: Pozor na určité zjednodušení. Uvedená tabulka vychází z prací psaných v anglickém jazyce, který nezná pojmový rozdíl mezi „přirozeností“ a „přírodou“, když se obojí může označovat jako „nature“. Do jedné kategorie jsou tak zahrnuty definice, jež by bylo z pohledu češtiny možné oddělit. S ohledem jednak na práce, z nichž tabulka vychází, a jednak na dále v textu odkazovanou literaturu ponechávám definice v původním řazení.

pozor na určité zjednodušení vysvětlené v příslušné poznámce). Slovo příroda (resp. „nature“) totiž nemusí nutně označovat pouze konkrétní objekty nevytvořené člověkem, ale vše, co se považuje za přirozené (srv. Stibral 2009). Může tak značit i fyzický svět zahrnující všechny živé věci a jevy (tedy včetně lidí; viz tab. 7, definice

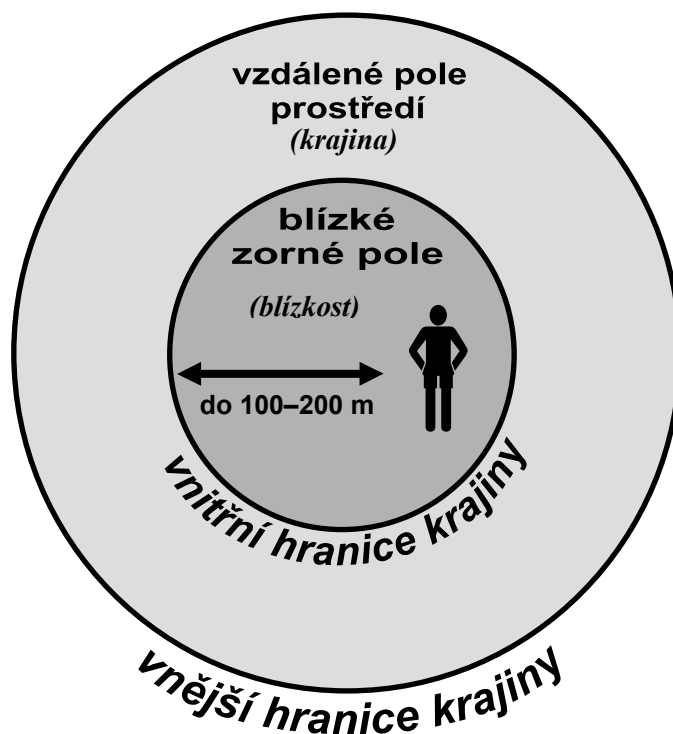
přírody v bodě A) nebo ty standardy lidského chování, které se považují za univerzální (viz definice přírody uvedená v tab. 7, bod D1). Kulturou lze ovšem též rozumět naučené chování vlastní určité komunitě či skupině celkově (viz definice kultury v tab. 7, bod K). Jak je z uvedeného vidět, pojetí přírody a kultury se mohou do značné míry prolínat (srv. Demeritt 2002; Gerber 1997) a přírodní (ve smyslu přirozená) krajina tak může obsahovat i kulturní prvky. Ovšem pouze za podmínky, že ty se považují za její nedílnou (a proto přirozenou) součást (srv. Olwig 2008).

Na základě výše uvedené diskuze a s přihlédnutím k Jonesovým (1988a, 1991, 2003; srv. též Žigrai 1972) poznatkům ohledně používání konceptu kulturní krajiny a za podmínky, že se soustředím na morfologii krajiny, u níž je mi původ všech forem znám,³⁵ bych se pak přikláněl k tomu, že kulturní krajina je taková, jejíž strukturu a fungování dominantním způsobem ovlivňuje člověk. Zatímco podobu přírodní krajiny určují na člověku svým původem nezávislé přírodní podmínky. Je však třeba pamatovat na to, že ani v jednom případě se nejedná o charakteristiku krajiny jako celku, ale o teoreticky založené analytické zdůraznění určitých znaků krajiny pokládaných za podstatné. A že při plném zohlednění vnitřních významů konceptů přírody a kultury, se rozlišení přírodní a kulturní krajiny stává o poznání komplikovanějším. I ve výběru zmiňovaných znaků se totiž prostřednictvím zvolených teoretických předpokladů uplatňuje vliv kultury, jíž jsme součástí. Vždy je proto nutné objasnit důvody, které nás vedou k tomu, že danou krajinu označíme za přírodní nebo kulturní, resp. které z přinejmenším tří nejvýznamnějších způsobů chápání kulturní krajiny upřednostňujeme: (1) přírodní krajina přetvořená lidskou činností; (2) ty součásti prostředí, jež jsou lidskými výtvoři; (3) určitým způsobem vnímaná krajina odpovídající daným kulturním a společenským normám.

Než přejdu k dalším diskuzím o obsahu pojmu krajina spadajícím zejména do druhé poloviny 20. století, musím se ještě zastavit u postavy původem finského geografa J. G. Granöa a jeho stěžejního díla *Reine Geographie*, „Čistá geografie“ (Granö 1929, nově vydáno v anglickém znění v roce 1997), působícího v Estonsku ve stejné době jako neméně významný E. Kant (zejména 1935). Nechci se zde podrobně zabývat životopisy těchto autorů, ty již pojednali jiní (viz např. s. xi–xxxvii v reedici Granö 1997; Buttimer 2005; Granö, ed. 2003, 2005; Raagmaa 2005). To, co mne zde zajímá, je přínos Granöa (1929, 1997) k výzkumu krajiny. A to především k jedné velmi

³⁵ Nemůže tedy dojít k takovým záměnám jako ve výše zmíněných případech Yellowstonského národního parku (Schama 1995) a afrických savan (Fairhead, Leach 1996).

Obr. 17: Rozdíl mezi blízkostí a krajinou podle Granöa (1929, 1997)

Zdroj: Vytvořeno podle popisu in Granö (1929, 1997).

často opomíjené stránce, kterou je rozlišování mezi krajinou a celkovým životním prostředím. Východiskem jeho práce je, že základním objektem geografického výzkumu je určitý komplex jevů a objektů, tak jak je vnímaný lidskými smysly. Jinými slovy, vnímané prostředí. Geografie je pro něj potom „teorií prostředí vnímaných lidmi a regionů na zemském povrchu, které jsou z tohoto pohledu uniformní“ (Granö 1997, s. 31),³⁶ a cílem výzkumu krajiny je analogicky „zkoumat, popsat a interpretovat krajiny na zemském povrchu a regionální entity, které jsou z hlediska jejich krajin koherentní“ (Granö 1997, s. 50).³⁷ Na základě znaků opakovaně pozorované krajinné scenerie v určité oblasti se tak provádí regionalizace.

Klíčové je ovšem při takovém výzkumu rozlišit mezi blízkým zorným polem, blízkostí, a vzdáleným polem prostředí, krajinou (Granö 1929, 1997; viz obr. 17; srv. Urbánek 1994a, který používá pojmy popředí/lokalita, centrální prostor/krajina, pozadí/dálka). A to jak v teoretické rovině, tak při mapování forem a jevů, na něž se výzkum té které části vnímaného prostředí zaměřuje. Blízké zorné pole (blízkost) je ta jeho část, která je přímo vnímatelná všemi smysly (zrak, sluch, čich,

³⁶ „a theory of human perceived environments and of regions on the surface of the earth which are uniform in this respect“

³⁷ „examine, describe, and interpret landscapes on the earth’s surface and regional entities that are coherent in terms of their landscapes“

hmat), nachází se mezi pozorovatelem a krajinou a je vždy přítomná. Je to tedy takový prostor v našem okolí, o němž říkáme, že je bezprostředně dosažitelný. Oproti tomu vzdálené pole prostředí (krajinu) vnímáme pouze zrakem, skrze formy, světlo, stíny a barvy, které je možné v dálce zahlédnout. A můžeme z něj také přijímat zvuky, teplo a vlhkost. Není však vždy vnímatelné, když k tomu potřebujeme určitou minimální vzdálenost a osvětlení. Granö (1929, 1997) dále upozorňuje na význam sezónních změn krajiny projevujících se např. proměnami její barevnosti (srv. Lauko 1991; nověji Ahas, Aasa, Slim, Roosaare 2005; Brassley 1998) či na význam zvukových vjemů z ní získaných (srv. Hendrych, Hynek 2008). Podstatné je též připomenout, že stejně jako musíme mít od pozorované krajiny, abychom ji mohli vidět, určitý minimální odstup vyjádřený vnitřní hranicí krajiny nacházející se mezi blízkostí a krajinou. Existuje také hranice, za kterou již není možné krajinu zřetelně vnímat. Tato linie se nazývá vnější hranicí krajiny (viz obr. 17). Co znamená rozdíl mezi blízkostí a krajinou pak ukazuje srovnání příkladů člověka stojícího v místnosti a v lese. V prvním případě je možné vidět krajinu pouze za předpokladu, že je k dispozici určitý jinými objekty nezablkovaný průhled (např. dveře, okno) umožňující výhled na krajinu (nebo též říkáme do krajiny) z daného místa. Krajina je tedy něco, co se nachází mimo místnost, kde právě jsme. Obdobné principy platí i v situaci, kdy se nacházíme uvnitř lesa. Tu bychom mohli charakterizovat slovy, že pro stromy není vidět les. Abychom totiž daný les mohli vidět jako krajinnou jednotku, je zapotřebí buď nalézt volný průhled mezi stromy nebo si tento les musíme představit jako viděný z určitého bodu ležícího mimo něj. Co uvedené principy vnímání krajiny znamenají dále ilustrují fotografie na obr. 18 (viz s. 86), kdy srovnání prvních dvou snímků přibližuje rozdíl mezi blízkostí a krajinou a třetí pak ilustruje význam osvětlení.

Granöovu (1929, 1997) práci lze sice z dnešního pohledu kritizovat například za čistě empirický přístup k interpretaci vnímaných jevů opomíjející význam vztahu subjektivního a objektivního a roli některých vnitřních a vnějších faktorů ovlivňujících vnímání prostředí.³⁸ I přesto má jeho dílo stále svůj význam právě pro již zmiňované rozlišení mezi krajinou a blízkostí jako dvěma součástmi lidskými smysly vnímaného prostředí (srv. např. poznámku Rose 2003a o tom, že krajiny lze pozorovat pouze z určitých míst vůči nim vnějším). Jedná se o poznání, které najdeme v některých

³⁸ Jako vnitřní se označují faktory na straně vnímajícího subjektu, např. jeho znalosti, zkušenosti, preference, hodnoty či zdravotní stav. Skupinu vnějších faktorů tvoří ty, které se týkají kontextu, v němž subjekt vnímá, např. vlastností okolního prostředí, přítomnost jiných osob, dostupnost

Obr. 18: Rozdíl mezi blízkostí a krajinou a role osvětlení při vnímání krajiny

*příklad vjemu blízkého pole prostředí
(blízkosti)*

*příklad vjemu vzdáleného pole prostředí
(krajiny)*

ukázka role osvětlení při vnímání krajiny

Foto: Silvie Kučerová.

Obr. 19: Příklad výhledu z vyvýšeného místa (pohled z Košťálova směrem na Klapý)

Foto: Božena Kuldová.

pozdějších definicích krajiny spíše implicitně než explicitně vyjádřené, když se ztrácí jasné rozlišení vnímaného prostředí jako celku a krajiny jako jedné z jeho částí (tak je tomu např. v případě definice krajiny, kterou uvádí Emmelin 1996, s. 16, podle níž je krajina „vizuální vyjádření souhrnu objektů a procesů v určité lokalitě v daném čase“³⁹). Další odlišnost lze spatřovat v tom, že pokud se používají vizuální reprezentace krajiny (např. při diskuzích nad možnými scénáři budoucího vývoje), zobrazuje se krajina tak, jak by mohla být ideálně viděna z bodu volně umístěného ve vzdušném prostoru nad ní (srv. ovšem Palang, Alumäe, Mander 2000). Takový šikmý pohled lze přirovnat ke vjemu z letícího letadla a představuje tak určitý kompromis mezi výzkumem krajiny kladoucím důraz na její reprezentaci prostřednictvím záznamu v mapě a upřednostněním lidského vjemu z úrovně zemského povrchu jako východiska jejího zkoumání. Lze ovšem pochybovat o tom nakolik zmiňovaný šikmý pohled odpovídá běžnému prožitku člověka a jeho představě o krajině. Dle mého názoru je možné jej používat pouze pokud odpovídá reálnému pohledu z určitého místa (jako např. obr. 19). Obdobným problémem vyplývajícím z Granöova (1929, 1997) přístupu ke krajině je pak též např. otázka sledování využití ploch, resp. zemského pokryvu, v určité územní jednotce a jejího vztahu ke krajině pozorované z určité lokality v téže jednotce. Pokud je totiž z této lokality viditelná krajina ležící i mimo tuto jednotku, co potom

³⁹ „the visual expression of the sum of objects and processes in a given locality at a given time“

označujeme jako ráz krajiny v dané jednotce? Myslíme jím charakter krajiny v místě, v němž se nacházíme, nebo charakter krajiny, již můžeme z tohoto místa vidět?⁴⁰ Tyto připomínky zde neuvádím proto, abych jednostranně zpochybnil jiné přístupy ke krajině. Ilustrují však některé problémy, kterým při výzkumu krajiny čelíme.

Můžeme shrnout, že z období před druhou světovou válkou geografie zdělila: (1) jak pojetí krajiny jako individuální územní jednotky, tak typologický přístup (Lautensach 1952); (2) chápání krajiny jako scénérie pozorované v určitém území; (3) pojetí krajiny jako výsledku interakce přírody a společnosti, resp. kultury a v neposlední řadě (4) náhled na krajinu jako otevřený venkovský prostor oproti uzavřenému městskému. O nakolik významné dichotomie se jedná, dokládá například

Tab. 8: Protiklady a napětí charakteristické pro obsah pojmu krajina

MEZI BLÍZKOSTÍ A VZDÁLENOSTÍ Je krajina něco vzdáleného, od nás odděleného, nebo se jedná o naše bezprostřední okolí?
MEZI POZOROVÁNÍM A OBÝVÁNÍM Je krajina scénou, na niž se díváme, nebo je to svět, ve kterém žijeme?
MEZI URČITÝM OBRAZEM ÚZEMÍ (UMĚLECKÝM DÍLEM) A ÚZEMÍM JAKO TAKOVÝM Je krajina obraz určitého území, scénérie, kterou lze zachytit jediným pohledem, je způsobem, jakým nahlížíme na svět okolo sebe, nebo se jedná o vnější objektivní a reálný svět?
MEZI KULTUROU A PŘÍRODOU Je krajina výsledkem interakce vzájemně nezávislé přírody a kultury?

Pozn.: Upraveno podle Wylie (2007), s. 1–11.

jejich srovnání s nedávno formulovanými protiklady a napětími charakteristickými pro obsah pojmu krajina (viz Wylie 2007 a tab. 8). Vztah krajiny a regionu se navíc chápal jako velmi úzký. Možnost regionalizace na základě pozorované krajinné struktury (ať už přímo jako scénérie, nebo prostřednictvím reprezentace prostorových vzorců v mapě) podporovala představu, že lidé žijící v určité oblasti tvoří spolu s obývaným fyzickým prostředím harmonický celek jedinečných kvalit (srv. Cosgrove 2004). Absolutní přijetí takového holistického pohledu na krajinu je možné kritizovat jak z pozice filosofie vědy (jak to učinil např. Popper 2008), tak geografie (viz např. Boesch, Carol 1960).

Od 50. let 20. století postupně v geografii dochází k výraznějšímu rozdělování směrů výzkumu krajiny do dvou základních skupin již naznačených na obr. 14 (viz s. 77). Nejprve dochází k přejímání řady znaků výzkumu krajiny z předcházejícího

⁴⁰ Srv. případ chráněných území, u nichž právě vizuální uzavřenost místa může být významným faktorem při utváření žádoucího dojmu z jejich návštěvy (viz Garden 2006).

období. Widgren (2004) jmenuje především důraz na empirické měření a studium forem venkovské krajiny, vysvětlování jejich původu a vývoje⁴¹ a pojetí kulturní krajiny jako výsledku interakce přírody a společnosti. Nejpozději od 70. let 20. století se však podle tohoto autora dříve zavedený přístup ke krajině stává terčem kritiky zejména jednak za opominutí společenských procesů vedoucích k utváření a přetváření kulturní krajiny a jednak za nedostatečnou diskuzi kulturní a společenské role krajiny obecně, a to včetně hodnot jí přiřkládaných a jejich proměn. Je třeba také poznamenat, že v této kritice se do značné míry uplatňuje poválečný vývoj geografického myšlení, když první a starší jmenovanou skupinu empiricko-pozitivistických přístupů lze spojovat především s „tradiční“ kulturní geografii a s fyzickou geografii, resp. později krajinnou ekologií. Zatímco typickými zástupci druhé (novější) skupiny kriticko-humanistických přístupů jsou „nová“ kulturní geografie a částečně též geografie historická a sociální (srv. opět obr. 14 na s. 77). Vnitřní dualismus geografie reprezentovaný rozdělením na humánní a fyzickou geografii se tak do určité míry projevuje i v geografickém výzkumu krajiny.

Představitelé obou zmiňovaných směrů by se asi pravděpodobně shodli jak na tom, že klíčovým smyslem pro poznávání okolního světa je zrak, tak na definici zaměření geografie, kterou zformulovali Bobek a Schmithüsen (1949, s. 182): „Objekt geografického výzkumu je lito-bio-atmosférický prostor na zemském povrchu v jeho veškerém utváření – jak v jeho dílčích prostorech, tak jako celek. Geografie se u toho neomezuje jen na zjištění a popis viditelného, i když z něj vychází“.⁴² Přesto právě role vizuálního vnímání je jim východiskem k rozdílnému chápání krajiny a cílům výzkumu. Zatímco první uvedená skupina přístupů upřednostňuje analýzu prostorového rozmístění zkoumaných objektů a jevů a jejich integrace v územních jednotkách na základě zjištěných empirických faktů, druhá upozorňuje na potřebu studia důvodů vedoucích ke zjišťování těchto faktů, hodnot, kulturního a společenského kontextu ovlivňujících jejich výběr a interpretaci. První je a priori nenormativní, druhá normativní (ve smyslu zájmu o hodnoty, nikoli hodnotící). Pro první je zrak prostředkem přímého a objektivního získávání poznatků o okolním světě, pro druhou

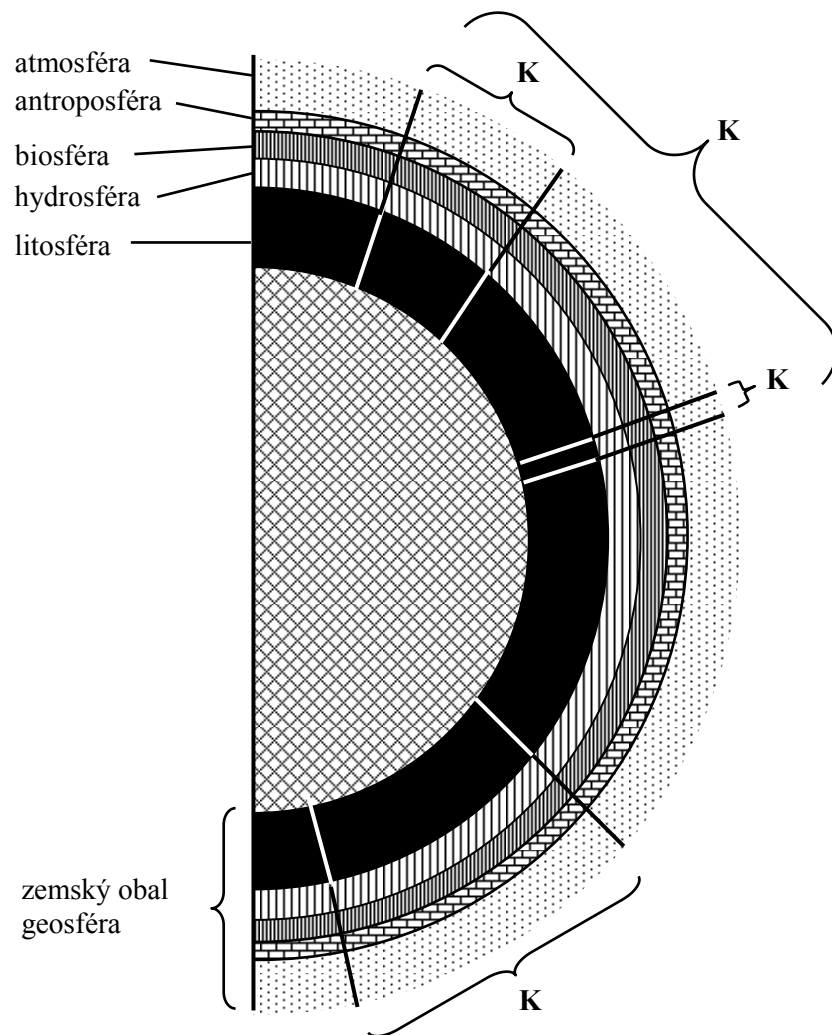
⁴¹ Srv. Troll (1950), který za podstatné znaky geografického výzkumu krajiny považuje zaměření na morfologii, chronologii, typologii a klasifikaci krajiny, k nimž ještě přidává krajinnou fyziologii či ekologii, management a design.

⁴² „Gegenstand der geographischen Forschung ist der litho-bio-atmosphärische Raum an der Erdoberfläche in seiner gesamten Ausstattung und Gestaltung – sowohl in seinen einzelnen Teilräumen als auch als Ganzes. Die Geographie beschränkt sich dabei nicht auf die Feststellung und Beschreibung des Sichtbaren, wengleich sie davon ausgeht.“

důvodem k zamyšlení nad tím, co a proč si z tohoto světa vybíráme, co a jak o něm vypovídáme a na něm zdůrazňujeme (viz např. diskuze Crang 2003; Driver 2003; Matless 2003; Rose 2003b, 2004; Ryan 2003; Thornes 2004 o postavení a důležitosti vizuálního vnímání a reprezentací v geografii). Níže ovšem tyto tradice nepojednávám takto paralelně, nýbrž odděleně v již naznačené posloupnosti. Takový postup umožňuje nejen srozumitelnější a strukturovaný výklad sledované problematiky, ale též zachovává časovou posloupnost v proměnách zastoupení těchto tradic v geografii z hlediska jejich významu.

Nejprve je tedy třeba podrobněji charakterizovat první, empiricko-pozitivistickou tradici poválečného výzkumu krajiny. Ta do určité míry kontinuálně navazuje na předválečnou tradici regionální geografie. Její zaměření si představíme prostřednictvím diskuze vybraných metodologických příspěvků z německé a švýcarské geografie. Asi nejvýstižněji shrnul tehdejší chápání krajiny v geografii opakovaně H. Carol (1956, 1957; na kterého se odkazuje např. Drdoš 2004b; srv. též Wernli 1958 a deset základních bodů o geografii a krajině, jak je formulovali Carol a Neef 1957). Pro tohoto autora není při vymezení krajiny důležitý její vnímaný obraz, ale konkrétnost smysly vnímaných objektů, ze kterých se skládá (např. řeka, les, hora, ves), a její vertikální provázanost v rámci jednotlivých sfér (obalů) Země chápaných jako ji kontinuálně obepínající vrstvy geosféry (v českém prostředí se lze setkat i s označením krajinná sféra; viz např. Gardavský, Hampl 1982; Matějček 2007). Krajiny mohou být různého měřítka a lze tak mluvit např. o krajině Prahy, Česka, Evropy či celé Země. Horizontální uspořádání není pro charakteristiku určité krajiny natolik významné jako její vertikální provázanost a s odkazem na Hartshorna (1939) se přijímá, že regiony je možné vymezit na základě libovolných kritérií (srv. Boesch, Carol 1960). Jako krajina se pak označuje část geosféry jakékoli rozlohy (nebo-li geomer). Teoreticky tak krajina může mít až stovky kilometrů nebo být totožná s celou planetou. Ovšem s tou podmínkou, že o krajině mluvíme pouze a jen tehdy, když v dané územní jednotce uvažujeme vertikální vztahy mezi všemi zemskými sférami (litosférou, hydrosférou, atmosférou, biosférou, antroposférou; viz obr. 20 na s. 91; Carol 1956). Podle stupně integrace jednotlivých sfér pak od sebe můžeme rozlišovat anorganickou, organickou a kulturní krajinu (viz tab. 9 na s. 91). Síla vzájemných vazeb mezi vzájemně se překrývajícími geografickými sférami však může být různá. Bobek a Schmithüsen (1949) proto mohou krajinu definovat jako „integraci vyššího řádu,

Obr. 20: Schematické znázornění geosféry a krajiny

Zdroj: Carol (1956), s. 114, upraveno.

Pozn.: K = krajina (geomer) jako libovolně vymezitelná část geosféry.

Tab. 9: Integrační stupně krajiny

	PŘÍRODNÍ KRAJINA		KULTURNÍ KRAJINA
	Anorganická krajina	Organická krajina	
Dílčí sféry krajiny	atmosféra hydrosféra litosféra	biosféra atmosféra hydrosféra litosféra	antroposféra biosféra atmosféra hydrosféra litosféra
Převládající zákonitosti	anorganické (abiotické, fyzikálně-chemické)	anorganické, organické (abiotické a biotické)	anorganické, organické, antropické (duchovní povahy, kulturní)
Příklady	poušť	tundra, prales	městská, zemědělská

Zdroj: Carol (1956), s. 115.

vcelku ale nižší intenzity“ (s. 195).⁴³

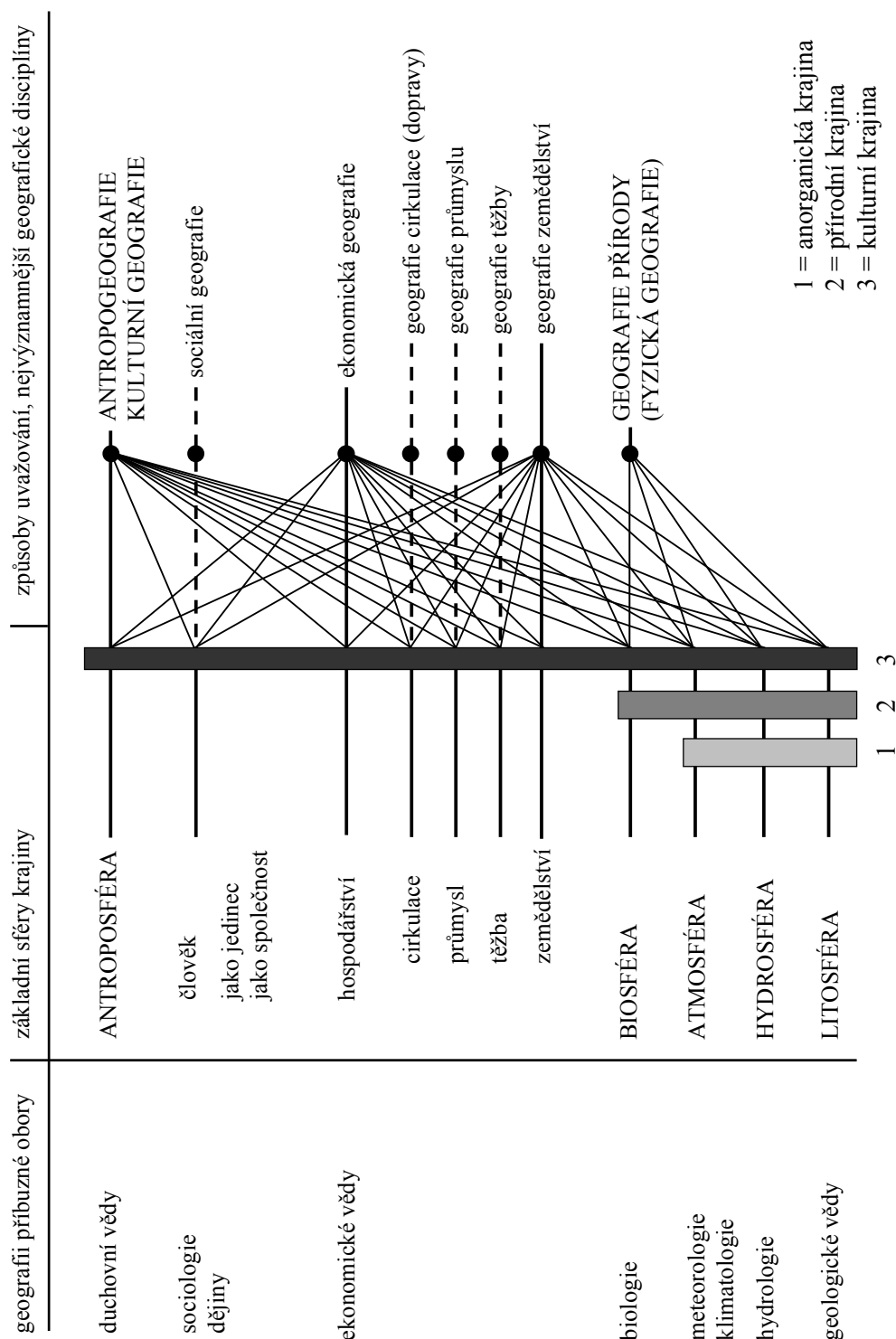
Pozdější Schmithüsenova (1963, s. 477) definice krajiny jako podoby na základě celkového charakteru pochopitelné části geosféry geograficky relevantního měřítka⁴⁴, je pak pouze upřesněním Carolem (1956, 1957) prezentovaného přístupu. Zohledňuje se poznatek, že zatím ještě nikdo přesně nestanovil spodní hranici měřítka krajiny a přesto se shodneme na tom, že např. rybník či dům krajinou nejsou (viz vysvětlení in Schmithüsen 1964, s. 491–492). Dnes se v této souvislosti hovoří o tzv. krajinném měřítku (viz např. Forman, Godron 1993; Selman 2006). A geografie má být jedinečná především tím, že studuje právě takové celky. Přičemž se v těchto celcích odlišují dva typy struktur: formální (morfologie) a funkční (fyziologie). Je nasnadě, že ty nejsou téměř nikdy souhlasné, nepřekrývají se bezezbytku (Boesch, Carol 1960). Zmiňované celky nemají všechny stejné vlastnosti.

Jak se zapojují jednotlivé geografické disciplíny do takového výzkumu krajiny, ukazuje obr. 21 (viz s. 93; srv. Carol 1956, 1957). Každému systematickému odvětví geografie odpovídá jedna krajinná vrstva. Těmi vrstvami, které patří k anorganickému či organickému světu kromě člověka a jeho aktivit, se zabývá fyzická geografie. Na lidské výtvořiny a aktivity se zaměřuje humánní geografie (v obr. 21 po německém způsobu označená jako antropogeografie nebo kulturní geografie, bližší vysvětlení těchto pojmů je uvedeno v příslušné poznámce). Celkový soubor poznatků o určité krajině je pak kombinací všech zjištění jednotlivých (pro její výzkum relevantních) geografických disciplín. Zatímco při diskuzi charakteristik přírodní krajiny si fyzická geografie vystačí sama se zaměřením na poměrně úzký výčet sfér, při sledování vlastností kulturní krajiny je třeba jak fyzické, tak humánní geografie, jejíž spektrum se vnímá jako daleko širší. Kulturní krajina se totiž chápe jako krajina přírodní s přidanou lidskou nadstavbou. Přesto lze v zaměření humánní geografie diferencovat důraz kladený na výzkum jednotlivých dílčích sfér. Jak už jsem se zmínil výše, je možné předpokládat, že pro fungování kulturní krajiny jsou vrstvy antropogenního původu a jejich vzájemný vztah významnější než vrstvy přírodní. Humánní geografie nemusí nutně obsáhnout celou fyzickou geografii a mít rovnocenný vztah ke všem geografickým sférám, když sama bude zdůrazňovat především vliv člověka na krajinu/prostředí. Klíčovou oblastí jejího zájmu je antroposféra či její dílčí části

⁴³ „einer Integration höchsten Ranges, im ganzen aber nur schwacher Intensität“

⁴⁴ „Eine Landschaft ist die Gestalt eines nach seinem Totalcharakter als Einheit begreifbaren Teiles der Geosphäre von geographisch relevanter Größenordnung.“

Obr. 21: Způsoby uvažování při výzkumu krajiny

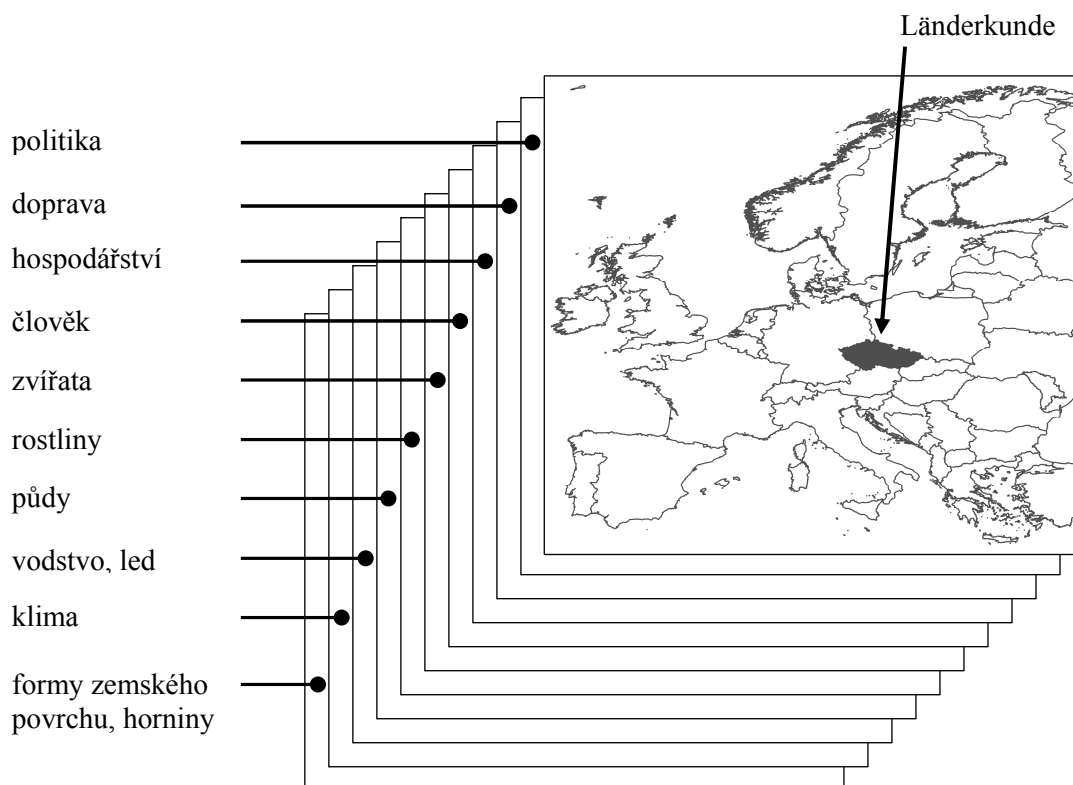
Zdroj: Upraveno podle Carol (1956), s. 121 a Carol (1957), s. 96.

Pozn.: Antropogeografie a kulturní geografie jsou jinými označeními pro humánní geografii (srv. Lossau 2008). Tučné linky znázorňují vazby jednotlivých disciplín ke sférám, jejichž výzkumem se zabývají. Tenké linky ukazují na poznatky o těch složkách krajiny, k nimž příslušné disciplíny přihlížejí. Jak je patrné, ani humánní, ani fyzická geografie se nezabývají vyváženě všemi charakteristikami krajiny jako celku.

a nikoli prostředí jako celek.⁴⁵

Nelze si též nepovšimnout, že takové Carolem (1956, 1957) prezentované pojetí krajiny se blíží, není-li s ní zcela totožné, náplni regionálně geografické syntézy (srv. např. tzv. „länderkundliches Schema“ jak jej prezentuje Leser 1980; obr. 22). Existuje však rozdíl mezi krajinou („Landschaft“) a určitým územím („Land“). Sám

Obr. 22: Způsob geografického uvažování podle tzv. „länderkundliches Schema“

Zdroj: Upraveno podle Leser (1980), s. 35.

Pozn.: Jedná se o zjednodušené schematické označení. Výčet ve schématu znázorněných sfér nemusí být konečný. Výsledné pojednání o určité oblasti je syntézou dílčích poznatků o jednotlivých sférách.

Carol (1956, 1957) tento problém zcela pomíjí. Jeho řešení není jednoduché a v německé geografii mu již byla věnována určitá pozornost. Nezdá se ovšem, že by se došlo k jednoznačnému závěru. Přesto se ve své době jednalo o důležitou metodologickou otázku. Nalezení odpovědi na ni by totiž znamenalo i vyřešení vztahu

⁴⁵ Srv. Hampl (1966, s. 103), podle něhož se ekonomickogeografický a geografický region liší jen v „komplexnosti“ jednoho a téhož regionu. „Ekonomická geografie zkoumá komplex společenských složek geografického regionu a přírodní složky uvažuje jen jako podmínky. Geografie (•komplexní?) pak zkoumá všechny složky regionu, zkoumá charakter a vztah všech druhů geografických diferenciací prostředí (tj. i fyzickogeografickou regionalizaci atd.). Nejdůležitější je ovšem i zde ‚konečná‘ diferenciacie, která je v podstatě totožná s diferenciací ekonomickogeografickou.“

mezi syntetickou naukou o krajině („Landschaftskunde“) a naukou o určité oblasti („Länderkunde“; k vývoji srv. např. Wardenga 2006). Je vhodné si připomenout obr. 10 uvedený na s. 48 na začátku předcházející kapitoly, kde se „Länderkunde“ chápe jako idiograficky zaměřené studium odvozené z nomoteticky orientovaného „Landschaftskunde“. „Landschaftskunde“ má tedy poskytovat podkladové poznatky obecné povahy pro pojednání o specifické oblasti v rámci „Länderkunde“. V této souvislosti např. Schmithüsen (1963) rozlišuje mezi krajinou („Landschaft“, „Synergose“, nebo-li synergóza) a krajinným prostorem („Landschaftsraum“, „Synergochore“, nebo-li synergochora). Zatímco krajina je kombinací vertikálně provázaných a zemské těleso kontinuálně obepínajících sfér, krajinný prostor vzniká vymezením ostrých hranic ohraničujících určité území v tomto kontinuu. Určitou krajinu pak lze podle jeho názoru hypoteticky studovat i bez přesné znalosti jejího prostorového rozsahu. Teprve určením zmiňovaných hranic vzniká objekt výzkumu „Länderkunde“, např. Porúří. Rozlišení mezi krajinou a krajinným prostorem však k řešení výše uvedeného problému vztahu nauky o krajině a o určité oblasti ve výsledku příliš nepomáhá. Jak se totiž zmiňuje Lautensach (1952), ke krajině lze přistupovat jak typologicky (tedy s cílem hledání určitých pravidelností), tak individuálně (jako k jedinečné územní jednotce). A příklonění se k jednomu z těchto přístupů je spíše otázkou subjektivního výběru výzkumníka, než objektivně zvolených kritérií. Oba jsou možné a je jen třeba dát jasně najevo, který z nich volím. Předpokládám tedy, že v rámci této německé geografické tradice nemohla být otázka vztahu krajiny a určitého území uspokojivě vyřešena, protože, alespoň se zdá, její koncepce krajiny primárně vycházela z historicky daného teritoriálního významu slova „Landschaft“ spíše než z jeho scenerického aspektu (viz např. Hard 1970a; pro jejich podrobnější diskuzi a srovnání viz níže). Jádrem vztahu mezi krajinou a regionem ale, domnívám se, spočívá právě ve vazbě určité vnímané krajinné scenerie k danému území, jež reprezentuje.

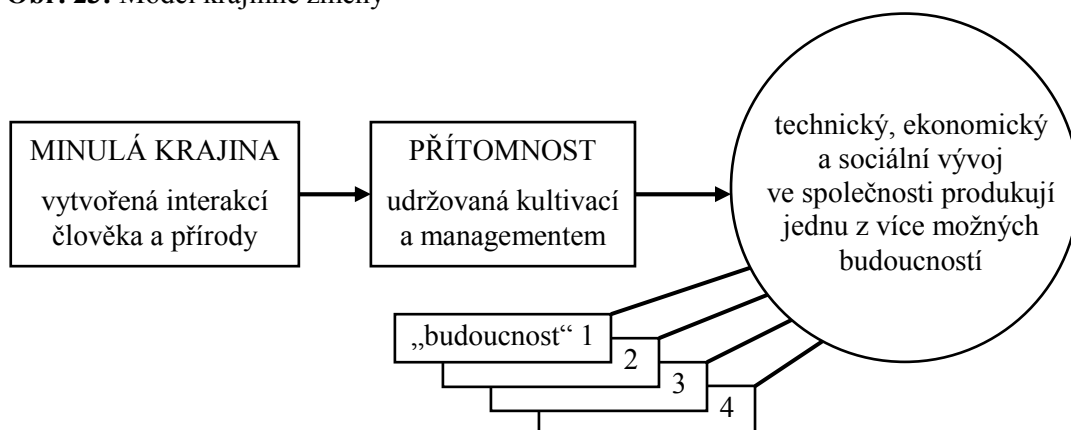
Jak jsme viděli výše, pojetí krajiny v poválečné empiricko-pozitivistické geografické tradici vedlo k jejímu teoretickému ztotožnění s životním prostředím. A je to právě takové chápání krajiny, které v druhé polovině 20. století přejímá systémově orientovaná krajinná ekologie, mezi jejíž hlavní znaky v současnosti patří důraz na exaktní postupy a matematizaci (srv. např. Andersen 2008; Metzger 2008). Právě té se s odkazem na C. Trolla (k jeho významu viz např. Lauer 1976) a E. Neefa (zejména 1967) často připisuje původ v německé, případně středoevropské či ruské

geografii (srv. např. Antrop 2000a). Podle Widgrena (2004) také v 70. letech 20. století dochází k významné metodologické změně ve studiu změn krajiny, když se začíná věnovat stále větší pozornost procesům tyto změny způsobujícím (např. urbanizaci, viz Antrop 2000b).⁴⁶ To neznamená, že by dřívější morfogeneticky zaměřené přístupy nezkoumaly změnu krajiny. Chápaly ji však jako evoluční sled stádií uspořádání krajiny z hlediska jejích forem. Hlavní metodou takového studia krajinných změn bylo srovnávání statických časových průřezů, které však neposkytuje vysvětlení příčin zjištěných změn krajiny. Přičemž při sledování těchto změn je třeba věnovat pozornost určitým charakteristikám, jimiž (podle Antropa 1998, 2008 a Lynche 1972) jsou: (1) co se mění; (2) co je příčinou změny (vzniká působením přírodních či lidských faktorů, nebo jejich kombinací); (3) perioda změny (tedy časový interval, ve kterém ji lze zachytit); (4) frekvence a vratnost změny (jak často se děje, je cyklická či nenávratná); (5) její významnost (velikost, prostorový rozsah, co vše ovlivňuje); (6) její rychlost (je postupná či náhlá) a konečně (7) zda existuje určitá souvislost, synchronizace, sledované změny s dalšími změnami. Je nutné také brát v úvahu fakt, že změny jsou relativní, tj. posuzují se vždy ve vztahu k něčemu, nějakému ideálnímu stavu. Proto jedna a táž změna může být hodnocena z různých hledisek, např. jak pozitivně, tak negativně, a neexistuje tedy objektivní hodnocení změn krajiny, pouze jejich popis srovnáním odchylek měřitelných charakteristik před a po změně (pro příklad takového srovnání viz např. Matoušek 2006). Zvláštní problém pak představuje rozlišení mezi situacemi, kdy dochází k celkové změně krajiny, a tím, kdy se mění pouze její část. Například Antrop (1998) tuto otázku řeší metaforicky, když vývoj určité krajiny přirovnává ke stárnutí člověka. S věkem se sice mění jeho vzhled, ale jsme stále schopni jej vnímat jako jednu a tu samou osobu. Některé události v životě však mohou jeho vzhled poznamenat natolik, že se nám poté zdá být někým jiným. Obdobně je to s krajinou. Můžeme též zaujmout exaktnější postoj, když řekneme, že změna krajiny je změnou její matrice (tedy její plošně nejrozsáhlejší a určující složky), narozdíl od změn jednotlivých plošek (Forman, Godron 1993).

Uznává se také, že krajina má vlastnosti otevřeného systému, tj. její budoucí vývoj není bezesbytku předpověditelný ani ovlivnitelný (Antrop 1998; Emmelin 1996).

⁴⁶ Procesy a události vedoucí ke změnám určité krajiny bývají také někdy označovány jako „hybné síly“ krajinných změn (viz např. Bičík, Jeleček, Štěpánek 2001; Bürgi, Hersperger, Schneeberger 2004). Podle Schneeberger, Bürgi, Hersperger, Ewald (2007) lze rozlišovat 5 typů „hybných sil“: kulturní, hospodářské, politické, technologické a přírodní/strukturální. Význam jejich studia narůstá také

Obr. 23: Model krajinné změny

Zdroj: Emmelin (1996), s. 17, upraveno.

Jak ukazuje obr. 23, nejprve existuje určitá krajina s vlastní strukturou a fungováním. Nicméně v jedné či více na její existenci se podílejících složek může nastat změna (v našem případě na obr. 23 se jedná o vývoj společnosti) vedoucí k iniciaci procesů, jejichž výsledkem je krajinná změna (někdy podněcovaná či usměrňovaná plánováním). V závislosti na uvažovaných i neuvažovaných podmínkách tato změna nemusí nevyhnutelně vést k jedné jediné předpokládané budoucí podobě krajiny. Vždy je jich více možných. Lze ovšem spekulovat o tom, zda těchto budoucností existuje nekonečný počet. Předpokládá se totiž, že existuje hranice, za níž se nacházejí ty změny, které se za daných podmínek a vlivem určitých procesů během sledovaného období s největší pravděpodobností již neuskuteční. Výčet možných změn je pak konečný. K záměrnému či samovolnému uskutečnění určitých změn a pro určitý způsob využívání dané jejím potenciálem (či potenciály) a únosností má určitá krajina větší předpoklady, než krajina jiná (k pojmům potenciál a únosnost krajiny srv. např. Drdoš 1995, 2004c, 2006; Drdoš, Hrnčiarová 2005; viz též např. Drgoňa 1981; Lehotský 1981; Michaeli, Ivanová 2005).⁴⁷ S určitou pravděpodobností tak lze na základě znalosti stávajícího stavu a minulého vývoje modelovat budoucí proměny krajinných charakteristik (srv. např. Kolečka, Šefrna 2007; Voženílek, Demek 2000).

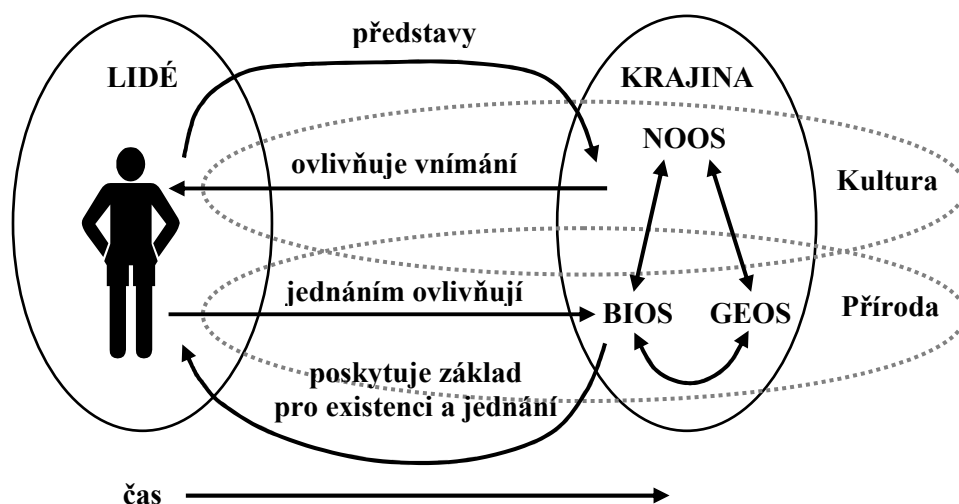
Jak už jsem se zmínil výše, empiricko-pozitivistické pojetí krajiny vedlo k jejímu chápání jako životního prostředí, které sice člověk vnímá či přetváří a v ten samý okamžik je jím ovlivňován. Zároveň se však jedná o vůči němu vnější⁴⁸ a na jeho

s poznáním, že krajina je produktem komplexních společenských procesů, praktik a rozhodnutí, jež jsou součástí mnohem širšího kontextu, než je lokální prostředí (Mitchell 2008).

⁴⁷ Pro přiblížení zmiňované myšlenky nabízím analogii s pojednáním o minulosti, kdy lze připustit, že existuje několik alternativních a vzájemně paralelních variant podání minulosti, jejichž úplný výčet je ovšem vždy uzavřený (Horský 2009).

⁴⁸ Např. Unwin (1975) rozlišuje fyzické, percepční a hodnotící vztahy mezi pozorovatelem a krajinou.

Obr. 24: Model interakce lidé–krajina

Zdroj: Tress, Tress (2001), s. 151, upraveno.

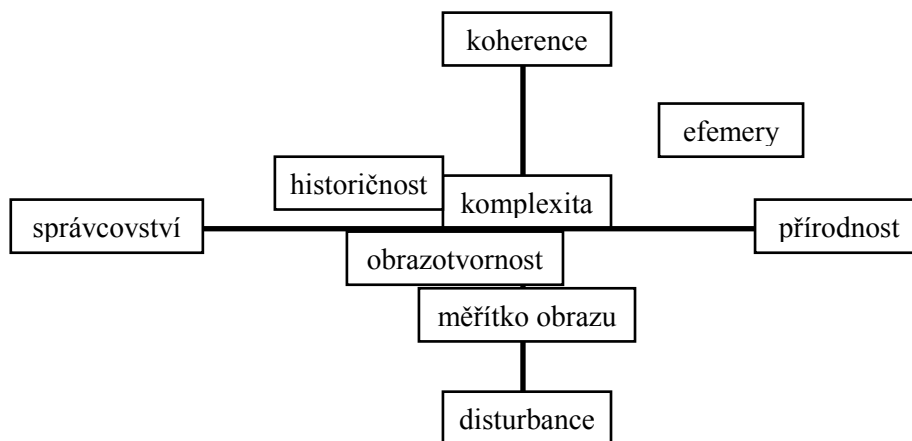
Pozn.: BIOS = biosféra; GEOS = geosféra; NOOS = noosféra.

existenci nezávislý dynamický celek (obr. 24; Tress, Tress 2001; srv. Antrop 2000c; viz též Lipský 2000 či Mazúr, Drdoš 1988, s. 7: „Krajina existuje objektivně a nezávisle na člověku, protože vznikla a vyvíjela se do současné fyzickogeografické podoby dlouho předtím, než se objevil člověk.“⁴⁹). V souvislosti s tím se také nabízí otázka, k níž se vrátím v poslední podkapitole, zda se ztotožňováním krajiny a životního prostředí vlastně nedochází k zániku krajiny, tak jak ji známe v západní kultuře (Andrews 1999).

Nicméně empiricko-pozitivistická koncepce krajiny nevede k popření podstaty krajiny jako člověkem vnímané entity (viz např. O’ahel’ 1999a; Snacken, Antrop 1983). K tomuto směru výzkumu se tak dají řadit i ty přístupy k hodnocení estetiky krajiny, které Barčáková (2001) označuje jako objektivní a jsou svým způsobem provedení expertní (srv. Lothian 1999). Je dobré si povšimnout, že o objektivitě se v takovém případě mluví jen tehdy, pokud náš výklad vztahujeme k pozorovaným objektům jako takovým. Hodnoty jim přiřazované se explicitně či implicitně neuvažují. Příkladem takových prací jsou jednak starší studie estetického hodnocení krajiny (Fines 1968; Gilg 1975; Král 1980), jednak O’ahel’ovo (1980, 1994, 1999b) studium vizuálního vjemu krajiny (srv. též Drdoš 1998) či novější syntetické studie k možnostem analýzy (Ode, Tveit, Fry 2008; Tveit, Ode, Fry 2006) a hodnocení (Joly, Brossard, Cavailhès, Hilal, Tourneux, Tritz, Wavresky 2009) vizuálního charakteru krajiny s pomocí

⁴⁹ „A landscape exists objectively and independently on man, because it came to existence and was developing to the present-day physico-geographical form long before man appeared.“

Obr. 25: Vztahy mezi koncepty používanými k popisu charakteru krajiny

Zdroj: Ode, Tveit, Fry (2008), s. 110, upraveno.

Pozn.: Pro bližší charakteristiku jednotlivých konceptů srv. tab. 10.

kvantitativních metod. Zejména práce Tveit, Ode, Fry (2006) a Ode, Tveit, Fry (2008) jsou důležité tím, že na základě širokého výběru z dostupné literatury shrnují hlavní koncepty využívané při analýze vizuálního projevu krajiny a definují jejich charakteristiky (viz tab. 10 na s. 100) a vzájemné vztahy (znázorněné na obr. 25) včetně návrhu kvantitativních indikátorů, možností jejich měření a využitelných datových podkladů (uvažují se čtyři: pozemní fotografie krajiny, ortofoto, údaje o krajinné pokrývce a terénní pozorování). Přičemž výsledné indikátory (uvedené též v tab. 10) vybrali z jejich největšího možného souboru daného použitými teoretickými znalostmi s pomocí postupného uplatnění kritérií přenositelnosti, kvantifikovatelnosti, mapovatelnosti, dostupnosti a relevance. Uvedení autoři se tímto způsobem pokusili vytvořit rámec pro hodnocení vizuálního charakteru krajiny, který: (1) poskytne transparentní data o krajinné struktuře; (2) je konzistentní mezi různými výzkumy (tj. je opakovatelný); (3) používá dostupné datové podklady; (4) je snadno propojitelný s informacemi o dalších krajinných funkcích.

Ve všech výše citovaných případech se ovšem studium estetiky krajiny pojímá jako analýza vnějších vizuálních projevů krajinných forem (jak by řekl např. O'ahel' 1980, 1999a). Neuvažuje se jim přiřazovaný význam. Na takové přístupy se proto vztahují i všechny body kritiky vznesené na adresu pozitivistických přístupů a uvedené v předchozí kapitole (viz zejména tab. 4 na s. 59). Jak už bylo řečeno, ty zdůrazňují především opominutí diskuze role důvodů a hodnot lidského jednání v ovlivňování okolního prostředí a jeho interpretaci. Barčáková (2001; obdobně Lothian 1999) takové přístupy k hodnocení estetické stránky krajiny, které je uvažují, shrnuje pod označení

Tab. 10: Koncepty používané k popisu charakteru krajiny

Komplexita	<p>A diverzita; rozmanitost; bohatost; prostorový vzorec/kombinace</p> <p>B rozmanitost a bohatost krajinných prvků, jejich promíchání stejně jako velikost zrna krajiny</p> <p>C</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) rozdělení krajinných atributů (bohatost prvků; rozmanitost pokrývky) 2) prostorová organizace krajinných atributů (hustota; heterogenita; hromadění plošek) 3) rozmanitost a kontrast (kontrast; rozmanitost tvarů a velikostí)
Koherence	<p>A korespondence s ideální situací/harmonie; jednota; stejnost; holistický; vhodnost využití ploch; vyváženost a úměrnost; neporušenost; harmonie</p> <p>B výraz jednoty scenérie; může být posílena prostřednictvím opakujících se vzorců barvy a textury; je výrazem korespondence využití ploch s přírodními podmínkami v oblasti</p> <p>C</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) prostorové uspořádání vody (přítomnost vody; korespondence tvaru země a umístění vody) 2) prostorové uspořádání vegetace (korespondence s přírodními podmínkami; fragmentace; opakování vzorce v krajině)
Disturbance	<p>A pronikání; předělání; dopad; neodpovídá kontextu; nedostatek koherence</p> <p>B nedostatek koherence a vztahu ke kontextu; vztahuje se ke konstrukcím a zásahům (jak dočasné, tak trvalé povahy) do krajiny</p> <p>C</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) přítomnost rušivých prvků (krajinné elementy klasifikované jako narušené) 2) vizuální dopad rušivých prvků (oblast vizuálně ovlivněná narušením)
Správčovství	<p>A pocit pořádku; pocit péče; údržba</p> <p>B přítomnost pocitu pořádku a péče přispívají k vnímané shodě s „ideální“ situací; odráží lidskou péči o krajinu skrze aktivní a pečlivý management</p> <p>C</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) míra obhospodařování vegetace (míra opuštění; přítomnost plevele; typ managementu; frekvence obhospodařování) 2) stav člověkem vytvořených struktur (stav/zachovalost struktur jako např. ploty, budovy)
Obrazotvornost	<p>A duch místa; genius loci; velkolepost; identita místa; pronikavost; jedinečnost</p> <p>B krajinné kvality přítomné v její totalitě nebo skrze elementy; významné orientační body a zvláštní prvky, jak přírodní, tak kulturní, utvářející v pozorovateli silný obraz a dělající krajinu odlišitelnou a zapamatovatelnou</p> <p>C</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) nápadné, jedinečné nebo význačné prvky (hustota nápadných, jedinečných nebo významných stavebních či historických prvků a orientačních bodů; podíl vody) 2) výhledové body (hustota výhledových bodů)
Měřítko obrazu	<p>A krajinný prostor; viditelnost; otevřenost; uzavřenost; prostornost</p> <p>B definuje se pomocí percepčních jednotek, které odrážejí zážitek krajinných prostorů, viditelnosti a otevřenosti</p> <p>C</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) otevřená oblast (podíl otevřených ploch; velikost a obrys pohledové oblasti; hloubka/šířka pohledu) 2) překážky ve výhledu (hustota překážejících objektů; míra průhlednosti vegetace)
Přírodnost	<p>A nedotčenost; divokost; přírodní; ekologická robustnost; zdraví vegetace</p> <p>B blízkost k předpokládanému přírodnímu stavu</p> <p>C</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) přirozenost vegetace (podíl přirozené vegetace; stupeň sukcese; tvar okrajů) 2) vzorec krajiny (fraktálnost; fragmentace) 3) voda (podíl vody)
Historičnost	<p>A historická kontinuita; bohatost historie</p> <p>B určují ji dvě dimenze: historická kontinuita a bohatost; historická kontinuita odráží vizuální přítomnost různých časových vrstev a je ovlivněna také jejich stářím; bohatost historie se vztahuje k množství, stavu a různorodosti kulturních prvků</p> <p>C</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) kontinuita vegetace (podíl pokrývky s kontinuitou; podíl ploch s tradičním využitím) 2) organizace krajinných atributů (velikost pole; obrys tvar; prostorové uspořádání vegetace) 3) krajinné elementy (hustota kulturních prvků; tvar liniových prvků)
Efemery	<p>A sezónní změna (člověkem podmíněná a přírodní); změny počasí</p> <p>B elementy a typy krajinné pokrývky měnící se s ročním obdobím a počasím</p> <p>C</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) sezónní aktivity (přítomnost živočichů; přítomnost cyklických zemědělských aktivit) 2) krajinné atributy se sezónní změnou (sezónní proměnlivost přirozené vegetace, zemědělské půdy a vody) 3) krajinné atributy s charakteristikami počasí (přítomnost vody)

Poznámky k tab. 10 na s. 100

Zdroj: Upraveno podle Ode, Tveit, Fry (2008).

*Pozn.: A = synonyma; B = definice konceptu; C = návrh indikátorů krajinné charakteristiky.
Pro charakteristiku vztahů mezi koncepty srv. obr. 25 na s. 99.*

subjektivní (upozorňují, že subjektivním se v tomto případě myslí zaměření na vlastní názory dotčených subjektů, nikoli nahodilost analyzovaných dat a získaných poznatků). Zapomíná však (snad pod vlivem toho, že její příspěvek je primárně zaměřený na možnosti využití estetického hodnocení krajiny v plánování), že i práce v tomto směru je dále možné rozdělit přinejmenším do dvou skupin. První stále spočívá spíše na pozitivistickém základě a jako takovou je možné ji přiřadit spíše k behaviorální geografii nebo k tomu, co Porteous (1996) označuje jako experimentální přístup v environmentální estetice. Krajina se zde stále ztotožňuje s životním prostředím, které je vůči člověku vnější. Klíčová otázka pak zní: Jaké pozorované formy prostředí a jejich uspořádání jsou pro člověka významné z hlediska jeho prostorového chování, fyzické a duševní pohody? Příkladem takových prací mohou být studie Lynche (2004 rozlišující cesty, okraje, oblasti, uzly a významné prvky jako nejvýznamnější komponenty obrazu vnímaného prostředí; pro příklad jejich aplikace ve výzkumu krajiny viz např. Guttormsen, Jerpåsen 2002), Appletona (1990, 1996 pracující s teoriemi stanoviště, výhledu-útočiště a hazardu) či Kaplanových (např. Kaplan, Kaplan 1989). Cílem je přímo uplatnit získané poznatky při plánování konkrétních forem krajiny/prostředí. Druhou skupinu subjektivních přístupů k výzkumu estetických kvalit krajiny, kterou však Barčáková (2001) neuvažuje, lze označit jako kriticko-humanistickou (srv. Porteous 1996 pro obdobné pojmenování). A protože je to právě tato skupina názorů, která v poslední době vedla podstatným způsobem k (někdy kontroverzní) reinterpetaci významu a postavení krajiny v geografii, budu se jí nyní zabývat podrobněji.

Cílem kriticko-humanistických přístupů není ani tak bezprostředně uplatnit získané poznatky v plánování,⁵⁰ ale ve vzdělávání vedoucím k lepšímu porozumění fungování okolního světa a naší pozici v něm. Předpokladem těchto přístupů je, že existují určité hodnoty, které daným způsobem vnímanému prostředí přiřazujeme, a že krajina samotná je takovým způsobem. Z jednotlivým subjektem či jejich souborem (tedy např. celou společností) hodnoceného objektu (Lauko 1991) se krajina stává

⁵⁰ Byť někteří představitelé aplikovaných oborů jako je krajinná architektura či územní, prostorové plánování se na jejich poznatky odkazují (viz např. Gallent, Andersson, Bianconi 2006; Thompson 2009; k využitelnosti zjištění kriticko-humanistických přístupů srv. též Cosgrove, Roscoe, Rycroft 1996).

prostředkem hodnocení vnímaného životního prostředí. A protože zmiňované hodnoty přímo či nepřímo ovlivňují naše jednání a rozhodování, je třeba zkoumat, interpretovat a diskutovat jejich význam, původ a proměny, včetně role institucí za nimi stojících (viz Lowenthal 1968; srv. Jackson 1995). Takové poznatky jsou mimo jiné důležité i proto, že ti, kteří rozhodují o plánování a ochraně krajiny, vliv zmiňovaných hodnot občas přímo či nepřímo přiznávají. Jejich hodnoty a kulturní a společenský kontext, v němž se pohybují, jsou v jejich rozhodnutích obsažené, i když to odmítají přiznat, nebo je nepovažují za předmět hodný seriózního vědeckého výzkumu. Tak např. Sauer (1925) uznává, že existují stránky krajiny (označované jako duše, rytmus či harmonie) ležící mimo zájem pozitivní vědy a Bobek se Schmithüsenem (1949) upozorňují, že vědění o krajině je často jednodušší obsáhnout pocity než slovy. A například Demek (1981), jeden z představitelů pozitivistického a systémově orientovaného přístupu ke krajině jak jsem jej charakterizoval výše (srv. Demek 1974, 1979, nověji např. 1999), upozorňuje, že používat termín kulturní krajina pro člověkem přetvořené prostředí není vždy vhodné, protože například skládky odpadků jsou zcela nekulturní! V tomto výroku se ovšem, ať vědomě či nevědomě (narozdíl od čistě analytického rozlišování přírody a kultury popsaného výše), uplatňují jím akceptované kulturní hodnoty, umožňující mu rozlišit mezi patřičným a nepatřičným. Pro podporu analýzy a diskuze hodnot stojících za našimi rozhodnutími je také možné odkázat na jednu z Birdem (1993) zformulovaných hypotetických reakcí na kritiku pozitivismu uvedených v předchozí kapitole, podle níž je pozitivistický předpoklad oddělení vědce od zkoumaných dat sám o sobě hypotézou, již je třeba testovat (viz bod ad 1 v tab. 4 na s. 59). Nelze v takovém případě vlastně kriticko-humanistické přístupy k výzkumu krajiny chápat jako určitý způsob testování uvedené hypotézy?

Jiný rozdíl mezi empiricko-pozitivistickými a kriticko-humanistickými přístupy si můžeme ukázat na jejich práci s reprezentacemi. Obě skupiny věnují určitým způsobem pozornost vnímání krajiny. To, jak ji určitý subjekt vnímá, však není výzkumníkovi přístupné přímo, ale pouze prostřednictvím sekundárních pramenů. Ať už se jedná o mluvené slovo, dotazník, literární dílo či obrazový záznam. Ovšem zatímco pro první jsou tyto reprezentace zdrojem přímé výpovědi o společné realitě (viz např. Vočadlová 2009). Druhé tvrdí, že reprezentace vypovídají často více o hodnotách a postojích těch, které reprezentují (Burke 2001; srv. Said 2008). Funkcí reprezentací je tak sice utvrzovat v určitém vidění světa (viz znaky reprezentace

Tab. 11: Hlavní znaky reprezentace

1	Reprezentace konají; nejsou o přiřazování „správných“ slov, zvuků či obrazů k národnostně odděleným věcem. Nejsou nápodobou, ale „prostředkem vytváření spojitostí“.
2	Reprezentace vždy stabilizuje to, co chce „reprezentovat“. Přestože může existovat více různých vzájemně soutěžících či doplňujících se reprezentací těch samých věcí, a i když tyto reprezentace mohou být předmětem změny, vždy vypovídají o věcech jako by „zachycovaly“ nějakou jejich podstatnou kvalitu nebo rys.
3	Bod 2 znamená, že kdykoli a na jakýchkoli základech se ti, kdož reprezentují, snaží ospravedlnit oprávněnost svých reprezentací (např. přesnost svého výzkumu nebo jejich společensky rozpoznanou odbornost), reprezentace ve skutečnosti nikdy nepřenáší „podstatnou“ část či úplný souhrn kvalit reprezentovaných věcí.
4	I když reprezentace není jediným prostředkem zaznamenávání lidských potřeb, přání či tužeb, jsou jistě nejvýznamnějším prostředkem.
5	Jestliže přijmeme, že svět se vytváří skrze vztahy – spíše než z entit, mezi nimiž se vztahy následně vytvářejí – je na kategorizaci věcí jako by měly specifickou povahu či identitu něco politicky výhodného
6	Zatímco reprezentace vždy vytvářejí tiché násilí, kontra-hegemonní reprezentace světa mohou mít reálný a smysluplný dopad. Nejsou však ani prostředkem umožňujícím utlačovaným, pozmeněným nebo neviditelným „vypovídat sami za sebe“, ani neumožňují zobrazit doposud mlčící a ignorované „takové jací opravdu jsou“. Protikladné reprezentace jsou (stejně jako ti, jimž oponují) strategické a selektivní; i tehdy, když předstírají, že takové nejsou.
7	Důvodem toho (viz bod 6) je, že politiky skrze reprezentace jsou stále významným prostředkem změny světa.
8	Málo pozornosti se věnuje tomu, že většina vědců nemusí rozpoznat, že jejich reprezentace jsou nahodilými intervencemi spíše než nositeli zpráv o přirozených pravdách. Reprezentace jsou však nevyhnutelnou součástí vědy.

Zdroj: Upraveno podle Castree, Macmillan (2004).

uvedené v tab. 11; Castree, Macmillan 2004; Prendergast 2000), avšak právě proto se dají využít i jako zdroje informací o něm.

Vlastní počátek kriticko-humanistických přístupů lze spatřovat ve Wrightově (1947) studii směřující k definici geosofie, o které jsem se zmínil již v první kapitole. Proto není potřeba se jejímu obsahu podrobněji věnovat. Postačí znovu zopakovat informaci, že tento autor upozornil na nutnost studia představ o okolním světě nejen na straně odborných geografů, ale u všech lidí obecně. Na jeho práci navázal „poloviční“ historik D. Lowenthal (1961) v obecném pojednání o vzájemném vztahu vnějšího světa a našich představ. V návaznosti vznikají studie o anglické krajině (Lowenthal, Prince 1964) a americké scénérii (Lowenthal 1968), „zalíbení“ (preferovaném vidění) anglické krajiny (Lowenthal, Prince 1965). K těmto pracím lze přiřadit i články Hugilla (1986) o anglicizaci amerických preferencí ve vztahu ke krajině nebo Zaringové (1977) o představách spojovaných s Walesem (z novějších prací obdobného zaměření srv. např. della Dora 2008; z českých autorů srv. zejména Librová 1988; Stibral 2005). Dále je možné zmínit i již uvedené rozlišení mezi fenomenálním

Tab. 12: Axiomy pro čtení krajiny

AXIOM KRAJINY JAKO KLÍČE KE KULTUŘE
člověkem vytvořená krajina (souhrn běžných věcí, které lidé vytvořili a rozmístili na zemském povrchu) je významným záznamem toho, jací lidé jsme nebo jsme byli a jakými se stáváme
AXIOM KULTURNÍ JEDNOTY A KRAJINNÉ KVALITY
téměř všechny prvky lidských krajin určitým způsobem odrážejí kulturu, neexistují téměř žádné výjimky; navíc, tyto prvky lidské krajiny nejsou o nic více a o nic méně důležité než prvky jiné (ve smyslu jejich role jako klíče ke kultuře)
AXIOM OBYČEJNÝCH VĚCÍ
obyčejné krajiny (jakkoli jsou důležité) jsou ze své povahy obtížně zkoumatelné konvenčními akademickými prostředky
HISTORICKÝ AXIOM
ve snaze odhalit význam současných krajin a co o nás „říkají“ má historie významné postavení
GEOGRAFICKÝ (NEBO EKOLOGICKÝ) AXIOM
prvky kulturní krajiny dávají malý kulturní smysl jestliže jsou studovány odděleně od svého geografického (tj. místního) kontextu
AXIOM ENVIRONMENTÁLNÍ KONTROLY
většina kulturních krajin je úzce svázaná s fyzickým prostředím; proto čtení kulturní krajiny též předpokládá základní znalost fyzické krajiny
AXIOM KRAJINNÉ ZÁHADY
většina objektů v krajině (přestože sdělují celou řadu „poselství“) nesděluje tato poselství jasným způsobem

Zdroj: Upraveno podle Lewis (1979).

a behaviorálním prostředím představené historickým geografem Kirkem (1963). Pokud lze tyto práce považovat za součást možných kořenů pozdějších kriticko-humanistických přístupů, již z nich je zřejmé, že pro ně i nadále bude charakteristický více historický přístup ke studiu zvolené problematiky.

Za další stupeň v tomto vývoji je pak možné považovat moment, kdy Meinig (1979b) upozorní, že to, co vnímáme jako krajinu, se nachází částečně v oku pozorovatele, a identifikuje deset různých krajinných metafor. Krajina jako: příroda, místo k bydlení (habitat), artefakt, systém, problém, bohatství, ideologie, historie, místo, estetika. A to v eseji, jež je součástí publikace, ve které dosavadní kulturně-historicko-geografický přístup ke krajině v sedmi bodech shrnul P. Lewis (1979; viz tab. 12). V 70. letech 20. století také Y.-F. Tuan (1976; srv. též Tuan 1971) postupně definuje cíle humanistické geografie, jež se má zaměřovat především na bytí člověka v tomto světě a zařadit vedle dalších humanitních oborů jako historie, literatura, nauka o umění a filosofie a která později ovlivní vznik „nové“ kulturní geografie (viz též předchozí kapitola). Její hlavní témata mají být: geografické vědění, teritorium a místo, davové a soukromé, žití (především se jedná o vztah ekonomických a neekonomických aktivit) a náboženství. Cílem je přispět k diskuzi témat obvykle ležících mimo zájem vědecké geografie, jako je poznání povahy a šíře lidské zkušenosti a myslí, kvalita a intenzita

emocí, protikladnost v hodnotách či význam symbolů. Aby se vším tím mohl zabývat, musí mít humanistický geograf také zájem o dějiny, otázky jazyka a významů slov, filosofii a být dobrým pozorovatelem. Jeho společenská funkce se pojí především se vzděláváním. Příznačné ovšem je, že v článku, v němž se tyto charakteristiky humanistické geografie uvádějí, není citována ani předchozí studie Wrighta (1947), ani Lowenthala (1961; s výjimkou práce Lowenthal 1975). Toto své zaměření Tuan dále potvrzuje pozdější definicí geografie jako studia Země jako domova lidí (Tuan 1991a) a v řadě dílčích studií na témata jako: dvojznačnost v přístupech k prostředí (Tuan 1973), místo pohledem zkušenosti (Tuan 1975), znak a metafora (Tuan 1978), kontinuita a diskontinuita (Tuan 1984), cizinci a cizost (Tuan 1986), role jazyka při utváření místa (Tuan 1991b) nebo oddělenost lidí v propojeném moderním světě (Tuan 1995). Překvapivě málo prostoru však tento autor věnuje konceptu krajiny, např. se jím nezabývá v jediném samostatném příspěvku. O krajině se zmiňuje na několika stranách Topofilie (Tuan 1990, první vydání 1974), zejména v kapitole nazvané „Od kosmu ke krajině“ (s. 129–149) zabývající se přechodem od středověké koncepce vertikálně uspořádaného kosmu ke stále více sekulárnímu horizontálnímu způsobu reprezentace světa v Evropě zhruba od 16. do 18. století. Přičemž uvádí, že důraz na vertikální rozměr obvykle koresponduje s cyklickou koncepcí času, vyjádřenou např. v řadě meziročně se opakujících společenských slavností. Zmiňovaný přechod se podle něj neodehrál náhle, ale proběhl nejprve v evropských městských kulturách formovaných komerčními hodnotami. Jeho nejpřesvědčivějším vyjádřením je rozvoj evropské krajinomalby. Projevil se nejen takto v umění, ale též v proměně významů a vzájemných vztahů úzce provázaných slov „příroda“, „krajina“ a „scénérie“. Dnes se podle Tuana (1990) krajina a scénérie často vzájemně zaměňují a také implikují přírodu. Největšími historickými změnami prošlo pojetí přírody, od označení pro vše, po výraz znamenající venkov a divočinu (srv. též již dříve uvedené definice v tab. 7 na s. 82). Nejméně se změnil význam scénérie spojovaný tradičně s divadlem, zatímco krajina původně odkazovala k reálnému světu (jako „soubor farem či ohraničených polí, někdy malá doména nebo administrativní jednotka“;⁵¹ Tuan 1990, s. 133). Teprve od 16. století postupně získávala význam scénérie viděné z určitého bodu, její umělecké reprezentace či oficiálního portrétu, a jako taková se stala součástí světa představ, jimž máme věřit.

⁵¹ „a collection of farms or fenced fields, sometimes a small domain or administrative unit“

Tuan tyto své poznatky o krajině dále nerozvádí, když těžiště jeho zájmu zůstává ve studiu vztahů člověka a jeho životního prostředí a povahy místa. Obrat k percepci (Tuan 2003) v 60. letech 20. století, ke kterému se tento autor hlásí, tak sice přinesl nové pohledy na problematiku lidského vnímání a interpretace, nicméně pro diskuzi pokusů o systematické uchopení problematiky vnitřní podstaty krajiny je třeba se obrátit k autorům pozdějším. Ti nám znovu svým specifickým způsobem připomínají, že jestliže má krajina svůj význam a hodnotu, tak, abychom jí porozuměli, je nutné se zabývat i její minulostí, vznikem a vývojem. Ovšem i když svým zaměřením navazují na dřívější humanistické tradice, již patří především k „nové“ kulturní geografii rozvíjející se od konce 70. let 20. století. A přestože se v některých názorech (např. v otázce původu krajiny) částečně rozcházejí, společné je jim především to, že ji primárně chápou jako abstraktní představu vzniklou v určitých geografických a historických podmínkách a nikoli jako soubor konkrétních objektů (Kučera 2009a). K tomu lze poznamenat, že pokud toto pojetí krajiny přijmeme, pak je vlastně výzkum minulosti určité krajiny aplikací naší ideální představy o tom, co je to krajina, na stav prostředí v minulosti, jenž si právě prostřednictvím současné koncepce krajiny vysvětlujeme. Nemá smysl například mluvit o vnímání krajinných prvků někým, kdo neví, co to krajina je. Právě dílo níže uvedených autorů vedlo k dalším podstatným reinterpretacím konceptu krajiny v geografii, a proto mu nyní budeme věnovat pozornost.

Klíčovou postavou zmiňovaného vývoje se stal v roce 2008 zesnulý D. Cosgrove (k jeho osobě viz např. Agnew, Duncan, Staszak 2009; Driver 2009; Duncan 2008) a jeho práce *Social Formation and Symbolic Landscape* (Cosgrove 1998, první vydání 1984). Ten nám připomíná, že je to teprve způsob lidského vnímání, který vytváří z prostředí krajinu, a je tedy třeba se jí nejprve naučit vidět (viz též Keisteri 1990; jak to později, mj. právě s odkazem na „novou“ kulturní geografii vyjádřil historik S. Schama 1995, s. 10: „zdá se být správné připustit, že to je naše utvářející vnímání, co vytváří rozdíl mezi hrubou hmotou a krajinou“).⁵² Názor, v němž se neodlišuje ani od některých historiků umění (viz např. Andrews 1999; Clark 1949). Pro Cosgrova je krajina především myšlenkou, tj. určitým způsobem nahlížení na svět.⁵³ Pojem krajina se podle něj začal nejprve používat v Evropě 15. a na počátku 16. století,

⁵² „it seems right to acknowledge that it is our shaping perception that makes the difference between raw matter and landscape“

zejména v Itálii a Nizozemí, jako označení pro malby přirozené⁵⁴ neměstské scenérie, pro jejíž poznání je důležitý vynález lineární perspektivy poskytující po technické stránce tentýž základ jak pro krajinomalbu, tak mapování (Cosgrove 1985; srv. Andrews 1999). V tom se jeho poznatky shodují s výše uvedeným Tuanovým postřehem.

Přestože Cosgrove (1998) svůj názor na období vzniku krajiny v evropské kultuře později revidoval,⁵⁵ základní myšlenka zůstává. Krajina je určitou koncepcí vidění světa vzniklou ve specifických historických, společenských a kulturních podmínkách, kterým je nutné při její interpretaci věnovat náležitou pozornost.⁵⁶ A přestože se naše poznatky o okolním prostředí utvářejí na základě různých vjemů, klíčovým smyslem pro vnímání krajiny je zrak, jenž se v ten samý moment považuje za hlavní zdroj „realistických“ poznatků o okolním světě („vidět znamená věřit“).⁵⁷ Člověk ovšem v krajině vidí pouze to, co v ní chce vidět, a má potřebu ji i takovou zachovat (viz např. proces estetizace prostředí, jenž zmiňují Duncan, Duncan 2001, 2003, 2004b). A přestože koncept krajiny prošel v 19. století určitými změnami, řada

Tab. 13: Různé typy utopických představ spojovaných s krajinou

1	<i>Estetická nebo esteticko-ekologická utopie:</i> krásná krajina jako neporušený ekosystém a ideální životní prostor.
2	<i>Utopie celistvého bezprostředního poznání:</i> prohlídka krajiny jako privilegované poznání přírody.
3	<i>Krajinněekologická utopie:</i> utopie ekologické vědy celé krajiny.
4	<i>Utopie krajinné fyziognomie:</i> podoba krajiny jako nepominutelný, dostatečný a privilegovaný přístup k poznání přírody a kultury, lidu a společnosti.
5	<i>Regionalistická nebo kulturněekologicko-regionalistická utopie:</i> kultury jako rovnováhy člověka a přírody a jako produkty svých krajin.
6	<i>Politická nebo politicko-plánovací utopie:</i> organizace hospodářství a společnosti na (přirozených) krajinných základech.

Zdroj: Hard (1983), s. 189, upraveno.

Pozn.: „Utopizací“ se myslí přeměna zřetelné sémantické vlastnosti slovního znaku nebo obsahu slova „krajina“ do utopických programů (politické, plánovací, poznávací, vědecké programy). Podle Harda (1983) jsou dějiny „myšlenky krajiny“ plně takových utopizací.

⁵³ Jedná se o označení pocházející z Bergerovy (1972) publikace *Ways of Seeing* upozorňující na to, že vidění je aktem výběru podle určitých naučených konvencí.

⁵⁴ Myšleno spíše ve smyslu určité harmonie, než přírody bez vlivu člověka.

⁵⁵ S přihlédnutím k poznatkům a argumentům dalšího autora, k němuž se dostaneme níže (viz např. Cosgrove 2003a, 2004).

⁵⁶ Což mj. odpovídá již výše zmíněnému Winchovu (2004) tvrzení, že koncepty, které používáme, úzce souvisejí se společenským kontextem, v němž se tak děje. Rozlišovat mezi přírodní a kulturní krajinou tak částečně ztrácí smysl, protože z tohoto pohledu lze veškerou krajinu považovat za krajinu kulturní (Jones 2003).

⁵⁷ Byť v současnosti se někteří autoři s odkazem na práci antropologů jako např. Okely (2001) snaží centralitu zraku ve vztahu ke krajině omezit (viz např. Macpherson 2006).

jeho znaků zůstala zachována. Především se jedná o zdůraznění vzdálenosti mezi pozorovatelem a pozorovaným objektem a podporu vnímání světa jako neměnného a stabilního prostředí (srv. Olwig 2008 a tvrzení Harda 1983, že krajina je úzce spojena s několika typy utopických představ, jejichž přehled uvádí tab. 13 na s. 107). V této podobě podle Cosgrova (1998) krajina v 19. století vstoupila do moderní empiricky zaměřené geografie a pro tohoto autora je tak spojena s určitou vnitřní ideologií, kdy pozorovatel a pozorovaný jsou ve vzájemném nerovném vztahu. Pozorovatel je totiž vždy ten, kdo kontroluje danou situaci a vnímá ty, kteří jsou tzv. „uvnitř“ určité krajiny, jako její nedílnou součást (z toho lze analogicky odvozovat, že oni naopak mohou vnímat daného pozorovatele jako součást jiné jimi pozorované krajiny). Což ovšem nemá být problém k vyřešení, ale je třeba jej zkoumat v různých kontextech.

Uvedené základní principy uvažování o krajině, je dále možné doplnit o několik následujících bodů (upraveno z textu Cosgrove 2003a): otázky zaměřené na co, kdo a kde může vidět jsou klíčové pro diskuzi o společenském utváření prostoru; myšlenka krajiny je historicky nejvýznamnějším pokusem vzájemně propojit vizuálně vnímaný obraz a materiální svět; pozorovatel uplatňuje i svou představivost, když převádí materiální prostředí na krajinu; existuje úzká souvislost mezi myšlenkou krajiny, změnami ve způsobu vlastnictví a využití ploch a technologiemi umožňujícími reprezentovat viděný prostor; vyvíjející se vztah mezi pohledem, technologií a krajinou není morálně a politicky neutrální záležitostí; obrazy nejsou jen přímým odrazem určité reality, ale podílejí se také na jejím utváření; záliba a móda jsou stále významnými faktory ovlivňujícími krajinu; zrak je zárukou pravdy a skrze tuto jeho roli problematika krajiny úzce souvisí s utvářením identit a konflikty mezi nimi (např. obrazy často geograficky nereprezentativních krajin se v mnoha případech staly základem pro formování národní hrdosti a identity); kontrola krajiny je symbolickým stejně tak jako materiálním aktem; konvenční důraz na viditelné krajinné formy je logickým výsledkem jejího konceptuálního a historického vývoje na Západě; mnoho výzkumných technik vyvinutých pro potřeby geografického výzkumu krajiny si zachovává zaměření na zrak, pohled a obraz, nicméně vztah mezi pozorováním, grafickou reprezentací a objektivitou se dnes v rovině epistemologie chápe jako velmi problematický; a konečně, diskuze o postavení a významu vnímání krajiny zrakem umožňuje lépe poznat její konceptuální a empirické bohatství. Takové chápání krajiny není nepodobné devíti tvrzením o krajině prezentovaným historikem umění W. J. T. Mitchellem (2002c), zde uvedeným v tab. 14 (viz s. 109). Rozdíl ovšem spočívá v tom, že podle

Tab. 14: Vybrané teze o povaze krajiny

1	Krajina není uměleckým žánrem, ale prostředkem.
2	Krajina je prostředkem směny mezi lidským a přírodním, mezi námi samými a ostatními. Krajina je jako peníze: sama o sobě není k ničemu dobrá, ale potenciálně je nekonečnou rezervou hodnot.
3	Stejně jako peníze je i krajina společenským hieroglyfem, jenž zastírá skutečnou podstatu své hodnoty. Činí tak „zdomáčováním“ ^a svých konvencí ^b a konvencionalizací své přirozenosti (povahy).
4	Krajina je přirozenou scénou zprostředkovanou kulturou. Je jak reprezentovaným, tak prezentovaným prostorem, jak signifikantem, ^c tam tím, co se naznačuje, jak rámem, tak tím, co rám obsahuje, jak skutečným místem, tak jeho simulakrem, ^d jak balíkem, tak komoditou uvnitř tohoto balíku.
5	Krajina je prostředkem nacházejícím se ve všech kulturách.
6	Krajina je určitou historickou formací spojenou s evropským imperialismem.
7	Teze 5 a 6 se vzájemně nevylučují.
8	Krajina je vyčerpaným prostředkem, již není více životaschopným způsobem uměleckého vyjadřování. Stejně jako život, i krajina je nudná; nesmíme tak mluvit.
9	Krajina, na niž se odkazuje v tezi 8, je totožná s krajinou v tezi 6.

Zdroj: Upraveno podle Mitchell (2002c), s. 5.

Pozn.: ^a V originále je použit výraz „by naturalizing“, tedy cosi jako „zpřirozňování“, činiti přirozeným. S ohledem na význam slova „naturalizace“ (zdomácnění v cizím prostředí, přizpůsobení; viz Klimeš 2005, s. 489) překládám s určitým zjednodušením jako „zdomáčováním“.

^b „Konvence“ se v tomto případě rozumí „ustálený, navyklý způsob jednání, společenské pravidlo; zvyklost“ (Klimeš 2005, s. 387).

^c „Signifikantem“ se rozumí „zvuková nebo grafická složka jazykového znaku, již je něco označováno“ (viz Internetová jazyková příručka dostupná na <http://prirucka.ujc.cas.cz>).

^d „Simulakrum“ je napodobeninou bez originálu. Johnson (2005, s. 317) podává následující vysvětlení. V případě originálního objektu je každý jeho obraz jeho reprezentací a replika jeho kopii. Někdy jsou ovšem i kopie dále kopírovány a nové výtvoři se stále více odlišují od originálu. A to natolik, že se vztah kopie k původně napodobovanému originálu ztrácí. Příkladem simulakra může být napodobenina „pařížské kavárny“, pro kterou však neexistuje žádná originální předloha, skutečně existující pařížská kavárna.

Mitchella je krajina v určité podobě přítomna ve všech kulturách. Její evropské pojetí je pouze jedním z více možných případů (což je poznatek, k němuž se ještě vrátím níže).

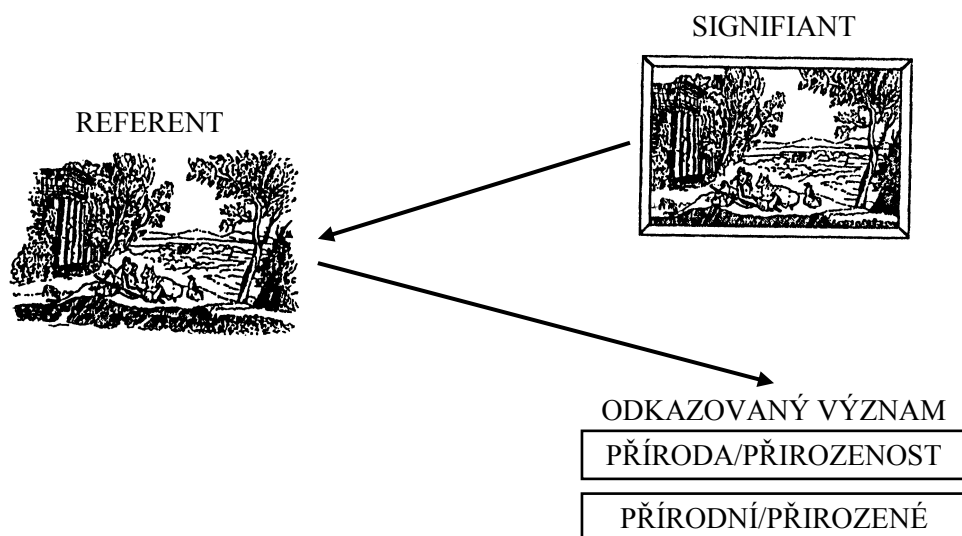
Cosgrove svým dílem výrazně ovlivnil přístupy ke krajině v současné geografii. Nicméně pouze v určitém směru. Jak je totiž z předcházejícího přehledu patrné, klade velký důraz na pojetí krajiny jako vizuálně vnímané scenerie. Ovšem již dříve jsem se zmínil, že toto je pouze jedno ze dvou možných základních pojetí krajiny. Jejím druhým podstatným znakem je teritoriální aspekt (viz opět obr. 15 na s. 78; Schenk 2002). Právě na pojetí krajiny jako určité oblasti či regionu později znovu upozornil především K. R. Olwig (částečný přehled jeho díla již uvedl např. Mels 2003). Ten svůj argument primárně neodvívá od anglického výrazu „landscape“ (tradičně svázaného spíše se scenerickým aspektem krajiny), nýbrž od německého „Landschaft“ (tradičně více svázaného právě s teritoriálním aspektem krajiny). Podle něj původní význam

slova krajina nebyl vnímaná scenérie, ale označoval se jím určitý územně-politický celek, resp. území spravované komunitou s jedním společným zvykovým právem. Historii tohoto pojetí krajiny je možné sledovat hlouběji do středověku a dnes můžeme mluvit o tzv. „politické krajině“, území pod vlivem určitého politického zřízení (Olwig 1996, 2002). Jeho původ Olwig hledá v oblastech severního Fríska a na ostrovech při jižní hranici Dánska. Tato periferní a hospodářsky málo významná území (viz též Cosgrove 2004) byla pod menším vlivem centrální moci a tedy s větší možností sebevymezení. Ke zdůraznění významu krajiny jako vizuálně vnímané scenérie došlo až později, když její obrazy (krajinomalby) začaly sloužit jako „způsob reprezentace, konkretizace, více abstraktní, společenské představy krajiny vyjádřené zastupitelskými právními orgány a jimi vytvářenými zákony“⁵⁸ (Olwig 2002, s. 25; srv. Mels 2006). Krajinomalba představuje způsob konkrétní reprezentace abstraktní povahy politického společenství prostřednictvím odkazů k materiálním jevům vyplývajícím z jeho správy (Olwig 2004). Vzpomeňme Tuanovu (1990) poznámku, že v prvních krajinomalbách byl podstatný jejich didaktický obsah a nemusely tak nutně být reprodukcí skutečné scenérie. Olwig (2004, srv. 2002; Claval 2004) původně abstraktní význam slova „krajina“ („landscape“; „Landschaft“; „landschap“) odvozuje od prvotního obsahu slova „země“ („land“; „Land“), který je podobný francouzskému „pays“ tím, že označuje určité politické uskupení lidí („polity“; „country“; české „stát“) a nikoli materiální prostředí (anglické „land“ ve smyslu francouzského „terre“; české „pevnina“ nebo „půda“). Tato dvojakost významu slova země (obdobně jako se v češtině jedná jak o označení pro souš, pevninu či půdu, tak o označení pro stát, např. ve smyslu otázky: „Z jaké země pocházíš?“) pak vede i k dvojímu chápání krajiny. Nicméně původní krajinomalby (obrazové reprezentace „landschap“) nizozemských malířů byly podle tohoto autora prokazatelně reprezentacemi země lidí („land of people“, Olwig 2004, s. 56), kdy prostřednictvím zaznamenaných materiálních jevů symbolicky odkazovaly k povaze („nature“, „-schap“, nebo „-schaft“) této země jako politického zřízení.⁵⁹ Ke ztotožnění krajiny s vnímanou vnitrozemskou scenérií utvářenou fyzickými charakteristikami prostředí, což je její současné pojetí, dochází až později.

Celý tento proces posunu od abstraktní představy krajiny k jejímu ztotožnění s konkrétním prostředím se označuje jako „znakový posun“ (resp. „semiotic shift“,

⁵⁸ „a way of representing, and making concrete, the more abstract, social idea of landscape expressed by representative legal bodies and the law they generated“

Obr. 26: Schéma znakového posunu podle Olwiga (1993)

Zdroj: Olwig (1993), s. 320, upraveno. Jako autorka původních kreseb uvedena Ulla Hoffman.

Pozn.: Pro definici „signifiantu“ viz pozn. č. 60 v textu. Pro různé významy slov „příroda/přirozenost“, resp. „nature“ srv. tab. 7 na s. 111. Podle Olwigovy (1993, s. 320) poznámky k danému obrázku je krajinomalba, řečeno sémiotickou terminologií, „signifiantem“. Jedná se o „krajinu“ v nejranějším smyslu slova moderní angličtině, znamenající „obraz přirozené vnitrozemské scenérie“. K vytvoření významu signifiant odkazuje k něčemu vůči němu vnějššímu, co je známé osobě dívající se na signifiant, v tomto případě pastorální prostředí. Význam naznačovaný signifiantem je otázkou interpretace, ale v minulosti takové scény často symbolizovaly abstraktní význam přírody/přirozenosti jako např. „vrozený charakter“, „tvořivá síla“. „Znakový posun“ nastává, když se pojmem „krajina“ přestává označovat především signifiant, malba, ale aplikuje se na referent, skutečné prostředí (např. „krajina“ jako „část země, kterou může oko obsáhnout v jediném pohledu“). Nicméně „stopa“ původního významu zůstává, když se jako „krajina“ stále definuje spíše něco viděného z perspektivy někoho pozorujícího nebo malujícího obraz. V tom samém období, v němž nastává uvedený posun ve významu krajiny, se také mění i význam slova „příroda/přirozenost“, resp. „nature“. A to tím způsobem, že se též aplikuje na referent představovaný jako krajina (např. „přírodní/přirozená scenérie“). Blíže viz též text na s. 110–112.

viz Olwig 1993 a obr. 26). Rozumí se jím přechod od významu pojmu krajina odkazujícího přímo k určité malbě, přes způsob její tvorby, ke ztotožnění krajiny s materiálním prostředím, které je předmětem malby. Obsah krajiny se tak mění z uměleckého symbolu na konkrétní svět, jenž tento symbol zobrazuje. Krajinomalba se tedy původně chápala jako konkrétní věc odkazující na abstraktní a přirozený řád. Dělo se tak ovšem „odkazováním k nějakému známému vnějššímu konkrétnímu jevu, např. pastorálnímu prostředí, který se v dané kultuře ztotožňuje s abstraktním významem, jenž signifiant⁶⁰ (malba) naznačuje, např. „přirozené“ uspořádání

⁵⁹ Měl-li bych to vyjádřit opisem, pak asi takto: „landscape painting is the representation of the nature of the land as a polity“, nebo-li „krajinomalba je reprezentací povahy země jako politického zřízení“.

⁶⁰ „zvuková nebo grafická složka jazykového znaku, již je něco označováno“ (viz Internetová jazyková příručka dostupná na <http://prirucka.ujc.cas.cz>)

společnosti⁶¹ (Olwig 1993, s. 319, kurzíva v originále). Představa o správné povaze vnější reality se tak utvářela s pomocí určité umělecké konvence, kdy umělecké dílo nemuselo nutně odkazovat k reálnému uspořádání materiálního prostředí. K posunu dochází, když se význam slova „krajina“ začíná postupně přenášet z typu uměleckého díla na to, co bylo původně jeho vnějším referentem, konkrétní prostředí. Tento proces přenosu významu dále podporuje stále častější zobrazování skutečných míst a rozvoj krajinářského parku. V té samé době se také posouvá význam slova „příroda“ („nature“) od něčeho abstraktního, na co odkazovalo umělecké dílo, k označení pro konkrétní fyzické prostředí. Když se ovšem krajina a příroda stanou synonymy fyzického prostředí, neznamená to, že by ztrácely své normativní významy odkazující na to, co je přirozené. Spíše naopak, „tyto významy se stávají ještě přirozenějšími, protože se již neodvozují ze subjektem (autor nebo umělec) komponovaného uměleckého obrazu, ale z objektivní fyzické reality jako takové“⁶² (Olwig 1993, s. 319). A v ten samý moment dochází k přenosu významu „národa“ na politicky definovanou územní jednotku. Pro příslušnost k takové komunitě přestává být rozhodující pokrevní příbuznost, ale vzrůstá důležitost územní sounáležitosti dané místem narození (srv. Anderson 2008). Krajina vnímaná jako uspořádání forem uvnitř regionu jako celku se stává součástí identity zmiňované komunity (srv. Cosgrove 2004). I pro Olwiga tak scenerický aspekt zůstává podstatným znakem krajiny. A to i přesto, že zdůrazňuje její teritoriální aspekt a jeho vztah ke způsobu správy dané oblasti.

Přístupům reprezentovaným výše diskutovanými autory bývá někdy vyčítáno, že své poznatky odvozují ze specifických případů z oblasti západní kultury a nejsou tedy přímo zobecnitelné na problematiku studia percepce prostředí (viz např. Appleton 1990). To ovšem neznamená ani to, že by si tohoto omezení nebyli výše uvedení autoři sami vědomi (viz např. Cosgrove 2003b recenze Olwigova 2002 díla), ani to, že by jejich zjištění byla bezcenná. Jestliže se totiž nevyhnutelně jedná o případové studie, pak nás též upozorňují, že krajina nemá ve všech kulturách stejný význam.⁶³ Odtud

⁶¹ „by referring to some familiar external concrete phenomenon, e.g. a pastoral environment, which in a given culture is identified with the abstract meaning which the signifier (the painting) signifies, e.g. a ‘natural’ form of society“

⁶² „those meanings become even more naturalised because they no longer appear to derive from an artistic scene composed by a subject, an author or artist, but from objective physical reality itself“

⁶³ S odkazem na Demka (1983, s. 62) lze uvést, že rozdílné společnosti či komunity mají různou „kulturu krajiny“, tj. odlišují se z hlediska svých požadavků na „racionální uspořádání kulturní krajiny, které zabezpečuje plnění jak jejich *materiálních* funkcí (výrobní, obytné, rekreační ap.), tak i funkcí vhodného životního prostředí po stránce *zdravotní, estetické, povzbuzující atd.*“, resp. *duchovní* (kurzíva Z. Kučera).

pramení poznání, že například pokud chceme porozumět způsobům interpretace prostředí v některých tichomořských kulturách, nemá smysl tak činit prostřednictvím nám známého evropského konceptu krajiny, protože ten jim není vlastní (Roberts 2009; srv. Bonnemaison 2005). Obdobně slova jako „krajina“, „Landschaft“, „landscape“ či „paysage“ má smysl používat jako synonyma jen za předpokladu, že protože náleží k jednomu významnému kulturnímu okruhu, rozdíl v jejich obsahu není příliš veliký. Striktně vzato se však o synonyma nejedná, protože vznikly v různých kulturních a společenských podmínkách (ovšem jiné měřítkové úrovni, než je západní civilizace). I krajina tak má svou (kulturní) geografii (srv. Gehring, Kohsaka 2007). Nabízí se pak z této geografie vyplývající otázka (k níž se dostanu v diskuzi případu Evropské úmluvy o krajině v následující podkapitole), co tím vlastně děláme, snažíme-li se zavést jednotnou mezinárodní definici krajiny.

Významy a hodnoty, které krajině přikládáme, charakter krajiny v určité oblasti a to, co se krajinou vůbec myslí, nám také často nejsou dostupné přímo. Řadu poznatků získáváme pouze prostřednictvím studia reprezentací, mezi kterými mají v případě krajiny, právě pro její úzké propojení se zrakem, prominentní postavení vizuální záznamy (kresba, malba, fotografie, film). Ty ovšem nereprezentují realitu takovou jaká je, nýbrž významně ovlivňují její výslednou podobu, jak vnímanou, tak materiální (Cosgrove 2003). Je proto třeba studovat jejich roli a postavení v daném společenském kontextu (Daniels 1989, 2004; Cosgrove 2008), včetně jejich pohybu a prostorového šíření (della Dora 2009). A to zejména ve vztahu k utváření územních identit, představ a povědomí o charakteru míst či oblastí (DeBres, Sowers 2009; Schwartz 1996) a přetváření, resp. zakrývání (srv. Prince 1988), aktuálního stavu fyzického prostředí. Tyto vlastnosti reprezentací krajiny mají dále svou implikaci pro vlastní geografickou praxi. Nejenže se geografové musí naučit si uvědomovat, co používáním vizuálních záznamů dělají (Rose 2003b). Je také nutné je vzdělávat v tom, jak tento materiál zpracovávat (Rose 2000), interpretovat (Rose 2007) a s kritickým využitím získaných znalostí používat a vytvářet (Thornes 2004, 2008; srv. Sanders 2007; Sidaway 2002).

Nesporným přínosem prací v rámci výše uvedeného kriticko-humanistického přístupu ke krajině je to, že upozornily na potřebu zohlednění širších společenských a kulturních podmínek, v nichž určitá krajina vzniká, vnímá se a interpretuje. Ke klíčovým konceptům používaným při jejím studiu se tak vedle formy, funkce a procesu přidává kontext (Widgren 2004). Zašlo se ovšem příliš daleko, když se krajina do značné míry ztotožnila s jejími reprezentacemi (srv. např. kritiku in Ingold 1993;

Kolen, Witte 2006). Symbolem tohoto významového posunu se stala následující definice: „Krajina je kulturní obraz, obrazový způsob reprezentace, strukturace nebo symbolizace okolí. To neznámá, že krajiny jsou nemateriální. Mohou být reprezentovány celou řadou materiálů a na mnoha površích – malbou na plátně, textem na papíře, půdou, kamenem, vodou a vegetací na povrchu“⁶⁴ (Daniels, Cosgrove 1988, s. 1). Nicméně problémem kritiky této definice je, že ti, kteří chtějí zachovat povědomí o krajině jako materiálním prostředí, kladou na tuto její stránku až příliš jednostranný důraz. Uvedená definice totiž materiální povahu krajiny zcela nepopírá. Staví však na roveň materialitu obrazových výrazových prostředků s materialitou mnoha dalších objektů, které svou podobou a vzájemným upořádáním reprezentují naše pojetí krajiny. Jsou to právě tyto objekty jiného typu (jako např. stavby, charakteristické části prostředí) a jejich vzájemné vztahy, s nimiž naši současnou představu krajiny zejména spojujeme (Mitchell 2002c; Olwig 1993). Krajinomalba, fotografie krajiny, její písemný či ústní popis jsou potom spíše reprezentacemi reprezentace v tom smyslu, že ukazují (žádoucí, ideální, či nežádoucí) stav prostředí vnímaný, posuzovaný a ovlivňovaný v kontextu naší současné koncepce krajiny reprezentující určité hodnoty (srv. tvrzení Mitchella 2002c, s. 14, že: „Před všemi těmito druhotnými reprezentacemi je krajina jako taková fyzickým a vícesmyslovým médiem (...), v němž jsou zakódovány kulturní významy a hodnoty, ať už jsou tam dodány fyzickou přeměnou místa krajinou architekturou, nebo jsou nalezené v místě formovaném, jak říkáme, ‚přírodou‘. (...) krajina je již něčím umělým v momentě jejího spatření, mnohem dříve než se stane předmětem obrazové reprezentace“⁶⁵).

Nelze tak zapomínat na to, že stav krajiny má i svou materiální stránku. To, co krajinou myslíme, vychází jednak ze zkušenosti s okolními konkrétními objekty, jednak ze společenského a kulturního kontextu, ve kterém tuto zkušenost interpretujeme (viz již výše zmiňovaná definice Popperových 2008 abstraktních objektů a Winchovo 2004 pojetí konceptů). Krajina v sobě zahrnuje jak přírodu, tak lidi, jak minulost, tak přítomnost a ve formě potenciálu i budoucnost, jak materiální prostředí, tak hodnoty

⁶⁴ „A landscape is a cultural image, a pictorial way of representing, structuring or symbolising surroundings. This is not to say that landscapes are immaterial. They may be represented in a variety of materials and on many surfaces – in paint on canvas, in writing on paper, in earth, stone, water and vegetation on the ground“

⁶⁵ „Before all these secondary representations, however, landscape is itself a physical and multisensory medium (...) in which cultural meanings and values are encoded, whether they are put there by the physical transformation of a place in landscape gardening and architecture, or found in a place formed, as we say, ‘by nature’. (...) landscape is already artifice in the moment of its beholding, long before it becomes the subject of pictorial representation“

a významy, jež mu přiřazujeme (srv. Selman 2006; Phillips 2002). Krajina je jak reprezentací, tak tím, co se reprezentuje (Olwig 2004). Na tyto charakteristiky se však, jak jsme viděli na případě empiricko-pozitivistických přístupů, také často zapomíná (srv. např. nedávnou práci Matloviče 2006b, který krajinu ztotožňuje pouze s materiálním prostředím). V souladu s výše uvedenou diskuzí je potom možné krajinu definovat jako určitým způsobem a v daném společenském a kulturním kontextu vnímanou, interpretovanou, měnící se a ovlivňovanou část prostředí, která má svou formu, funkci, význam a hodnotu a jejíž jsme z určitého pohledu nedílnou součástí, ale zároveň se vůči ní můžeme vymezit. Uvádím záměrně „část prostředí“, protože nesdílím názor, že krajina je pouze určitá oblast (Evropská úmluva o krajině) skládající se z míst (Olwig 2005a). Jde totiž také o to, že určitou krajinu, soustavu míst, můžeme pozorovat zase jen z určité vzdálenosti a míst jí vnějších (Rose 2003a; srv. Cresswell 2004), přičemž mapa je jen prostředkem k vytvoření nutné vzdálenosti mezi pozorovatelem a tím, co pozoruje. Krajinu jako oblast pak vymezujeme na základě (skutečných nebo předpokládaných) opakujících se znaků vnímané scenérie (Granö 1929, 1997; srv. již komentované Schmithüsenovo 1963 rozlišení mezi krajinou a krajinným prostorem).

4.2. Jsou odlišné přístupy ke krajině nutně v protikladu?

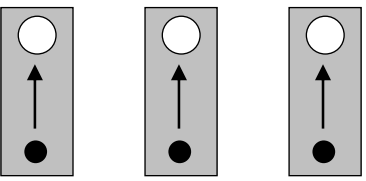
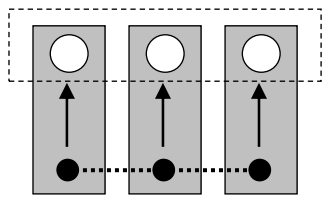
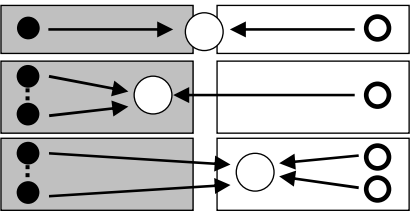
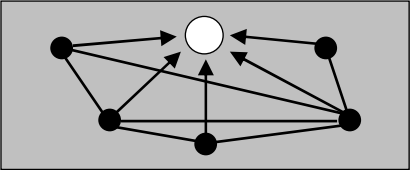
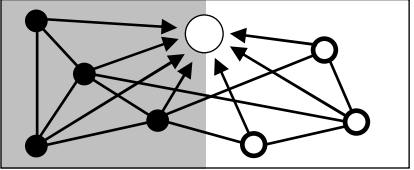
V předchozí části jsem se pokusil charakterizovat základní pojetí krajiny v geografii, když jsem je rozdělil na ta, která říká, že „krajina je tam vždy“, a ta, jež věří, že „krajina tam není vždy“. Do značné míry jsem je prezentoval jako oddělené, ne-li svou náplní protichůdné, oblasti. Soudím však také, že by bylo nesprávné je považovat za zcela neslučitelné alternativy. Abych se vyhnul dojmu tvorby další zbytečné dichotomie, pokusím se nyní zformulovat, jak spolu výše diskutované přístupy souvisí a proč je důležité této jejich vzájemné závislosti věnovat pozornost. Z předchozích sdělení by totiž již mělo být zřejmé, že odlišné přístupy ke krajině se vyvíjely ve vzájemných reakcích na postupy a závěry těch druhých. Nemohou tedy existovat bez vzájemné komunikace (Kučera 2009a). Je třeba také pamatovat, že se jedná o dva neslučitelné světy pouze do té míry, pokud mluvíme o obhajobě určité metodologie a způsobu vysvětlení a řešení zvolených problémů. Žádný z těchto přístupů není ani lepší, ani horší než ten druhý (Appleton 1996). Volba toho kterého přístupu je totiž vždy subjektivní záležitostí a je jasné, že jejím nevyhnutelným důsledkem bude upřednostnění určitých charakteristik zkoumaného objektu na úkor jiných. Nesmíme

ovšem zapomínat na kontext své práce a na to, že objekt našeho zájmu má i jiné vlastnosti a problémy, jimiž se momentálně nezabýváme, protože je v daný okamžik nepovažujeme za podstatné, ale kdokoli jiný může. K řešení v určitém kontextu zvolených problémů jsou prostě určité přístupy vhodnější než jiné, přičemž právě zmiňovaný kontext je umožňuje označit za v daný moment relevantní (Staehele, Mitchell 2005). Je to obdobné jako s definicemi. Asi málokdo by pochyboval, že definice krajiny jako části „zemského povrchu s charakteristickým reliéfem“ tvořené „souborem funkčně propojených ekosystémů“ (zákon č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny, §3, písm. k) je z hlediska cílů ochrany přírody vhodná. Kulturní geograf by jistě nabídl zcela rozdílnou definici krajiny. Co totiž bude obhájece vzájemně odlišných definic rozdělovat, není samotná podstata krajiny ležící někde mezi nimi, nýbrž účel jimi zastávaných definic vedoucí ke zdůraznění vybraných dílčích charakteristik krajiny na úkor jiných. Žádná definice tak není absolutně správná (ostatně proto je třeba je srovnávat a diskutovat), ale přece ani špatná, dokud plní právě svůj účel. Nejvíce nedorozumění vyplývá především z nepochopení tohoto faktu. Zároveň to také znamená, že pokud v této práci nabízím jakoukoli definici krajiny, je správná jen pro mne a jako taková je otevřená diskuzi a případným změnám.

Výše uvedené lze chápat i tak, že každý přístup k výzkumu krajiny vychází z mnohem širší myšlenkové oblasti, v rámci níž má marginální postavení. Nicméně krajinu jako celek je možné poznat pouze tehdy, pokud budeme schopni do určité míry odhlédnout od vztahů jednotlivých dílčích přístupů k oborům, z nichž vycházejí, a začít vytvářet vazby mezi nimi (Appleton 1997). Ovšem dříve než začneme rozvíjet takové vztahy mezi obory, je nutné je rozvíjet i mezi jednotlivými disciplínami uvnitř dotčených oborů (srv. Widgren 1985). A právě krajina je jedním z konceptů, který takový rozvoj vnitrooborové interdisciplinaritě v geografii umožňuje. Nejprve se proto krátkou diskuzí konceptů mezioborové spolupráce pokusím objasnit, co se tímto myslí. Teprve poté přejdu k diskuzi vybraných příkladů možností vzájemného propojení různorodých přístupů ke krajině.

Ke zmiňovanému srovnání konceptů mezioborové spolupráce použiji příklad jediné práce (Tress, Tress, Fry 2006), která jejich obsah shrnuje pro daný účel dostatečně. Ta rozlišuje pět typů výzkumů: oborový (disciplinární), multioborový (multidisciplinární), participativní, interdisciplinární a transdisciplinární, jejichž hlavní znaky shrnuje tab. 15 (viz s. 117) a vztahy mezi nimi znázorňuje obr. 27 (viz s. 118). Z nich je patrné, že tyto přístupy lze dále dělit podle toho koho propojují (pouze

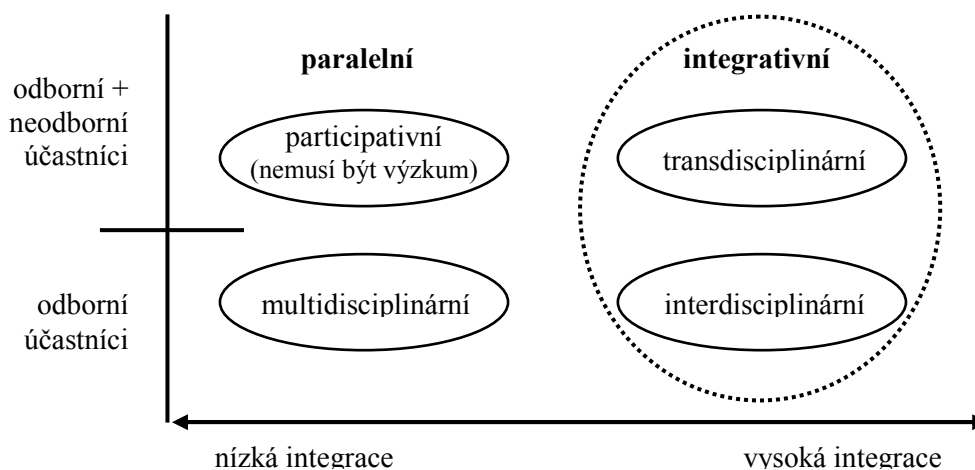
Tab. 15: Přehled konceptů: disciplinární (oborový), multidisciplinární (multioborový), participativní, interdisciplinární (mezioborový) a transdisciplinární (transoborový)

<p style="text-align: center;">DISCIPLINÁRNÍ (OBOROVÝ)</p> <ul style="list-style-type: none"> • uvnitř jedné akademické disciplíny; • cíle odpovídají dané disciplíně; • bez spolupráce s dalšími disciplínami; • cílem je rozvoj nového vědění a teorie uvnitř disciplíny; 										
<p style="text-align: center;">MULTIDISCIPLINÁRNÍ (MULTIOBOROVÝ)</p> <ul style="list-style-type: none"> • zapojují se různé disciplíny; • zahrnutí různých disciplinárních cílů pod jedno zastřešující téma; • slabá spolupráce a výměna znalostí mezi disciplínami; • cílem je rozvoj teorie uvnitř disciplín; 										
<p style="text-align: center;">PARTICIPATIVNÍ</p> <ul style="list-style-type: none"> • zahrnuje jednak odborné výzkumníky, jednak neodborné účastníky; • dochází k výměně znalostí, ale soubory znalostí se neintegrují; • může být disciplinární nebo multidisciplinární; • nejedná se nutně o výzkum, cíle mohou, ale nemusí, být odborné; 										
<p style="text-align: center;">INTERDISCIPLINÁRNÍ (MEZIOBOROVÝ)</p> <ul style="list-style-type: none"> • překračuje disciplinární hranice; • společné vymezení cíle; • dochází k integraci disciplín; • cílem je tvorba integrovaného vědění a teorie; 										
<p style="text-align: center;">TRANSDISCIPLINÁRNÍ (TRANSOBOROVÝ)</p> <ul style="list-style-type: none"> • překračuje disciplinární a odborné hranice; • společné vymezení cíle; • integrace disciplín a neodborných účastníků; • cílem je rozvoj integrovaného vědění sdíleného vědou a společností; 										
<table border="0"> <tbody> <tr> <td>● disciplína/obor</td> <td>→ směřování k cíli</td> <td>□ tematická oblast</td> </tr> <tr> <td>○ neodborní účastníci</td> <td>..... kooperace</td> <td>■ soubor odborných znalostí</td> </tr> <tr> <td>○ cíl výzkumného projektu</td> <td>— integrace</td> <td>□ soubor neodborných znalostí</td> </tr> </tbody> </table>		● disciplína/obor	→ směřování k cíli	□ tematická oblast	○ neodborní účastníci kooperace	■ soubor odborných znalostí	○ cíl výzkumného projektu	— integrace	□ soubor neodborných znalostí
● disciplína/obor	→ směřování k cíli	□ tematická oblast								
○ neodborní účastníci kooperace	■ soubor odborných znalostí								
○ cíl výzkumného projektu	— integrace	□ soubor neodborných znalostí								

Zdroj: Tress, Tress, Fry (2006), s. 16, upraveno.

Pozn.: Výše uvedené přístupy lze označovat jak za oborové, tak disciplinární. Charakterizují totiž jak míru spolupráce mezi jednotlivými, tak mezi jednotlivými disciplínami uvnitř těchto oborů. V původní znění se všechny uvedené koncepty označují jako disciplinární, protože angličtina nedělá rozdíl od češtiny rozdíl mezi obory a dílčími disciplínami, když oboje označuje právě jako disciplíny, resp. „disciplines“.

Obr. 27: Míra integrace a zapojení neodborných účastníků v rámci integrativních a neintegrativních přístupů

Zdroj: Tress, Tress, Fry (2006), s. 17.

Pozn.: Pro definice jednotlivých přístupů srv. tab. 15 na s. 117.

odborníky, nebo odborníky a neodborníky) a nakolik intenzivně. Disciplinární přístup je potom takový, jehož cílem je pouze přispět k rozvoji vlastního oboru. Multidisciplinární přístup pak vzniká zahrnutím více různých oborů pod jednu instituci z toho důvodu, že se zaměřují na jedno společné výzkumné téma či problém, i když s rozdílnými cíli. Vazby mezi jednotlivými obory ve smyslu výměny poznatků zůstávají slabé. Participativní přístupy se od výše jmenovaných dále liší tím, že jejich cílem je do výzkumu zapojit nejen odborníky na studovanou problematiku, ale také neodborníky za účelem vzájemné výměny znalostí. Zcela odlišný způsob řešení problémů se pak pojí se zbylými dvěma koncepcemi, interdisciplinární a transdisciplinární, které se jinak označují jako integrativní. První z nich značí spolupráci mezi různými obory, zatímco druhý počítá se zapojením neakademických pracovníků.⁶⁶ Shodné jsou však tím, že propojují různé obory za účelem naplnění jednoho společného cíle. Snaží se tedy jejich integrací vytvořit takový soubor poznatků, který se může využít při efektivním řešení zvoleného problému, jenž by jednotlivé na něm zainteresované obory řešily samostatně jen velmi obtížně.

Často se ovšem podle mého názoru zapomíná na dvě věci. Jednak na to, co Tress, Tress, Fry (2006) popisují jako rozdíl mezi „nevysloveným věděním“ a „zřejmým věděním“. První je implicitní, osobní, nepřístupné jiným, odtržené od kontextu dalších poznatků, zatímco druhé je vyjádřené jazykem, nadosobní,

přístupné ostatním, hmatatelné, dostupné prostřednictvím určitého média, vnímatelné v kontextu již existujících poznatků. Dokud získané poznatky nesdělíme ostatním formou určité reprezentace, nemůžeme je srovnávat, hodnotit jejich přínos a volně interpretovat (viz častá poznámky o tom, že po vydání již díla přestávají být pod kontrolou svých vlastních autorů a „žijí“ svým vlastním životem; např. Anderson 2008). Především v komunikační funkci spočívá význam vědeckých publikací. Ostatně jinak by ani tato práce neměla smysl. Jednak je třeba pochopit (na což ovšem Tress, Tress, Fry 2006 neupozorňují), že výše zmiňovaná interdisciplinarita a transdisciplinarita není záležitostí spolupráce mezi obory jako celky (geografie s historiografií, sociologií apod.) na jedné specifické měřítkové úrovni, ale i na dalších úrovních v hierarchicky uspořádané soustavě vědění, mezi dílčími oborovými disciplínami. Je to, soudím, teprve snaha (tedy, zdůrazňuji, již to, že se o ni pokoušíme, a ne až to, kdy ji nalezneme) najít společnou definici klíčových konceptů a s nimi spojených problémů, co umožňuje integrovat poznání jednotlivých disciplín (např. fyzické a humánní geografie; srv. Vilímek, Spilková 2009) na kvalitativně vyšší úroveň a jejich další propojování do smysluplných oborů schopných se zapojovat do mezioborové spolupráce. K tomu, aby takové propojování bylo vůbec možné, pak potřebujeme kriticky srovnávat, diskutovat a propojovat různá vnitrooborová pojetí náplně nejvýznamnějších konceptů, jako je, vedle dalších, pro geografii krajina.

Nyní se omezím na diskuzi několika příkladů koncepcí výzkumu krajiny, které se podle mého názoru pokusily překlenout zdánlivý rozpor mezi pojetími krajiny charakterizovanými v předchozí podkapitole. Ze zde prezentovaného srovnání vyplynula též určitá definice krajiny uvedená v závěru podkapitoly, na níž budu nadále trvat. Ta upozorňuje, že krajina má jak svou konkrétní, tak abstraktní stránku. Asi nejznámějším konceptem používaným v české a slovenské geografii naznačujícím možné propojení těchto dvou aspektů krajiny je rozlišování mezi její primární, sekundární a terciární strukturou. Ani definice těchto struktur však nejsou ustálené a lze se setkat s různým chápáním jejich obsahu. Tak například jedna z nevlivnějších současných publikací zabývající se rázem krajiny obecně (Löw, Míchal 2003) všechny tyto struktury a s nimi i celou krajinu striktně označuje jako materiální (viz přehled definic jmenovaných struktur podaný v tab. 16 na s. 120). Hlavním rozlišovacím

⁶⁶ K tomu lze poznamenat snad jen to, že ideální stav takové participace nastává až tehdy, když se vědec z pouhého příjemce názorů participantů stává moderátorem diskuze směřující ke vtažení všech zúčastněných do uvažování nad možným řešením společného problému.

Tab. 16: Primární, sekundární a terciární struktura krajiny podle Löw, Michal (2003)

PRIMÁRNÍ STRUKTURA KRAJINY
<p>přírodní subsystém kulturní krajiny</p> <p>je geneticky primární; to, co vzniklo nezávisle na člověku a jeho záměrech a co zčásti přetrvává a trvale působí i v krajině zcela přeměněné člověkem</p> <p>vrstva té části vnějšího světa, nad níž lidská společnost nemá přímou kontrolu, nedokáže ji ovládat</p> <p>náleží přírodním vědám</p>
SEKUNDÁRNÍ STRUKTURA KRAJINY
<p>kulturně-technický subsystém kulturní krajiny</p> <p>je tvořena výtvyry člověka přetvářejícího primární krajinnou strukturu</p> <p>dominantní je pro ni funkční aspekt uplatňování lidských materiálních nároků vůči přírodním danostem</p> <p>vznik dobové sekundární krajinné struktury se opírá o dobové racionální prostředky a elementární ekonomické kalkulace</p> <p>je limitována v přetváření primární struktury tím, že společnost nemůže činit to, nač nemá technické prostředky</p> <p>náleží biotechnickým a technickým disciplínám</p>
TERCIÁRNÍ STRUKTURA KRAJINY
<p>kulturně-historický subsystém kulturní krajiny</p> <p>tvořena těmi hmotnými výtvyry, které jsou spjaty s duchovní orientací společnosti v době jejich vzniku</p> <p>vzniká paralelně, nikoliv následně se sekundární strukturou krajiny, a to jako ta část vnějšího hmotného světa, která nemá zjevnou souvislost s praktickými funkcemi, která je plodem sebevyjádření společnosti prostřednictvím znakové (symbolické) funkce a která se vzpírá kvantitativním kalkulacím, metodám a vorcům</p> <p>spadá do kompetence řady humanitních věd</p>

Zdroj: Upraveno podle Löw, Michal (2003), s. 111–112.

Pozn.: Pro alternativní definice primární, sekundární a terciární krajinné struktury viz tab. 18 na s. 124.

znakem jednotlivých struktur má být míra, v jaké se na jejich existenci svými aktivitami podílí člověk. Jako primární krajinná struktura se pak označuje to, co je v krajině svým původem na člověku nezávislé (jak v abiotické, tak biotické formě). Zatímco sekundární a terciární struktura přímo vyplývají z lidské činnosti v prostředí.

Navrhované definice posledních dvou jmenovaných struktur jsou ale problematické především ze dvou důvodů. Prvním je to, že se nenabízí jasné rozlišení obsahu zmiňovaných struktur. Jestliže je totiž terciární krajinná struktura tvořena „těmi hmotnými výtvyry, které jsou spjaty s duchovní orientací společnosti v době jejich vzniku“ (Löw, Michal 2003, s. 112) a sekundární krajinnou strukturou se myslí „výtvyry člověka přetvářejícího primární krajinnou strukturu“ (Löw, Michal 2003, s. 112), pak terciární struktura nutně musí být součástí struktury sekundární. Málokdo asi bude pochybovat o tom, že například určitý památkově chráněný objekt (třeba zámek) nebo jejich soubor (kupříkladu krajinářský park) jsou lidským zásahem do původně (primárně) přírodního prostředí v místě a že jejich výsledný charakter

odpovídá dobovým technickým možnostem. Tyto stavby by přece nemohly být realizovány, pokud by k tomu neexistovaly technické prostředky. Druhá připomínka se týká předpokládané spjatosti terciární krajinné struktury s duchovní orientací společnosti v době jejího vzniku a její domnělé neekonomické funkce související s tím, že tato struktura nemá praktický účel (myšleno ve smyslu naplnění alespoň elementárních životních potřeb jakými jsou přístřeší a dostatek potravy). Jestliže je totiž krajina znakem jistých hodnot a „klíčem k hodnocení krajinného rázu je jak se přírodní, technicko-ekonomické a kulturně-historické charakteristiky mění v společensky relevantní hodnoty“ (Löw, Míchal 2003, s. 113), pak hovoříme o hodnotách současných. To, že určité objekty či jejich soubory označujeme jako památky a chápeme jako nedílnou součást dědictví, jež má nutně i svou ekonomickou stránku (Graham, Ashworth, Tunbridge 2000), je přece produktem duchovní orientace společnosti v současnosti (Howard 2003; Lowenthal 1998). Jedině při zohlednění takové podmínky lze připustit zařazení prvků krajiny, které původně vznikaly ze spíše produkčně-ekonomických než duchovních potřeb, do její terciární struktury (jedná se např. o tzv. lidovou architekturu; viz Löw, Míchal 2003, s. 510 a zejména výkres terciární krajinné struktury na s. 518, kde je prostorové rozmístění „tradičních“ venkovských domů a sídel klíčovým prvkem). Ostatně, kam by jinak patřilo třeba industriální dědictví, nutnou podmínkou jehož vzniku je právě ztráta hospodářské funkce dotčených objektů? Navíc určité hodnoty nepřikládáme jen lidským výtvorům, ale také součástí primární krajinné struktury (Kučera 2009c).

Pokud by se tedy mělo zachovat Löwem a Míchalem (2003) navržené pojetí krajinných struktur, musela by se terciární krajinná struktura redefinovat jako soubor těch prvků primární a sekundární krajinné struktury, které v daném geograficky a historicky specifickém společenském kontextu plní roli kulturně-duchovní, přičemž jsou součástí identity těch, kteří je ochraňují (předpokládám samozřejmě, že např. účelem vyhlášení chráněných území není čistě ochrana stavu prostředí, ale jedná se též o vyjádření kulturně podmíněných preferencí; srv. Fall 2002; Stibral 2005, 2009). Tak sice zůstane zachován přístup ke krajině jako vůči člověku vnějšimu materiálnímu prostředí. Zůstane ovšem problematický předpoklad, že vnímané prostředí/krajina je nositelem hodnot samo o sobě, kdy úkolem hodnotitele je tyto objektivizované hodnoty rozpoznat (srv. Vorel, Bukáček, Matějka, Culek, Sklenička 2006). Je to přece vnímající subjekt, který krajině přikládá určité hodnoty (Lauko 1991; viz též předchozí podkapitola). Löw a Míchal (2003) se tak odlišují od dalších autorů

Tab. 17: Pojmy vztahující se k charakteru krajiny

CHARAKTER
Zřetelný, rozpoznatelný a konzistentní vzorec prvků v krajině, jenž odlišuje jednu krajinu od druhé, aniž by některou z nich činil lepší nebo horší. Charakter vytvářejí určité kombinace geologického podloží, terénních forem, půd, vegetace, využití ploch, vzorců polí a lidských sídel. Charakter dělá určitou krajinu či její část pozoruhodnou. Zda si však ceníme danou krajinu pro její zvláštnost, je samostatná otázka.
CHARAKTERISTIKY
Prvky nebo kombinace prvků, které určitým způsobem přispívají k tvorbě jasného charakteru.
PRVKY
Individuální komponenty, z nichž se krajina skládá, jako např. stromy či remízy.
RYSY
Obzvláště význačné nebo zrak poutající prvky, jakými jsou např. skupiny stromů, kostelní věže či zalesněný horizont.
CHARAKTERIZACE
Relativně bezhodnotový proces vymezování oblastí podobného charakteru, jejich klasifikace a mapování a popisu jejich charakteru.

Zdroj: Swanwick et al. (2002), s. 8–9, upraveno.

zabývajících se problematikou krajinného rázu (resp. v tomto případě přesněji charakteru), kteří jeho studium obvykle definují jako nezávislou expertní analýzu vnějších projevů určitým způsobem vnímaných materiálních objektů a jejich vztahů, z nichž se krajina skládá (srv. např. Clark, Darlington, Fairclough 2004; Swanwick et al. 2002; Turner 2006; viz též tab. 17). Pro tyto autory jsou hodnoty především záležitostí subjektivní volby a spatřují tedy významný rozdíl mezi hodnocením charakteru krajiny a hodnocením krajiny ve smyslu diskuze hodnot s určitou krajinou spojovaných a/nebo uplatňování hodnot při rozhodování o její budoucí podobě (srv. Hurni Jensen 2006; Swanwick et al. 2002). Zaměřují se a priori pouze na její konkrétní materiální složky. Těžko si ovšem představit analýzu stávajícího stavu a fungování jakékoli krajiny jako celku, aniž bychom uvažovali abstraktní společenské a kulturní prostředí podmiňující hodnoty s ní spojované.

Pro jiné pojetí primární, sekundární a terciární krajinné struktury je třeba se obrátit k Atlasu krajiny Slovenskej republiky (Miklós, ed. 2002; především Kapitola I. Krajina a jej zobrazenie). Obdobně jako u výše komentované publikace se přijímá, že krajina je komplexní geosystém skládající se z dílčích subsystémů. Ovšem s tou výhradou, že v takovém případě se jedná pouze o model skutečné (reálné) krajiny (srv. již citovanou poznámku Birda 1993 upozorňující, že systém je jen jedním z možných modelů reality). Můžeme dále rozlišovat dva druhy tohoto modelu: topický, v němž se krajina skládá z vertikálně provázaných geografických sfér (ovzduší, technické objekty a využití země, rostlinstvo a živočišstvo, reliéf, půdy, vodstvo,

geologický základ), a chorický, v němž se krajina skládá z prostorových subsystémů nazývaných krajinněekologické komplexy. Do značné míry tak zůstává zachováno např. Carolem (1956, 1957) prezentované pojetí krajiny diskutované v předchozí podkapitole. Pokud však zohledníme i poznatky dalších diskutovaných autorů (jako např. Cosgrove 1998, 2003a; Olwig 2002, 2004), musíme přijmout, že se jedná o model něčeho, co je samo modelem používaným k vysvětlení naší zkušenosti s okolním prostředím. Jinými slovy řečeno, to, co zkoumáme jako realitu, částečně vychází z nás samých (Johnston 1982) a geosystém je tak modelem krajiny, která je sama modelem (určitým způsobem vnímání) okolního prostředí. Ostatně jak již upozornil obr. 7 na s. 31 (tedy v první kapitole), v případě ontologie se nejedná o realitu samotnou, ale o předpoklady o její povaze (srv. Johnston 1983).⁶⁷ Předpoklady, jež ovšem nelze donekonečna zpochybňovat, protože pokud chceme zkoumat a diskutovat okolní svět, je třeba přijmout určité východisko. Nicméně stanovení takového východiska je, usuzuji, záležitostí subjektivního rozhodnutí. V tomto kontextu je třeba vnímat například Hamplovo (1998a) vyjádření (zejména s. 24), že systémy je třeba ontologizovat. Předpokládá tak, že jím vnímaná realita je systémově uspořádaná, protože si ji přeje zkoumat s využitím systémové teorie, což mu umožňuje určitým způsobem vysvětlit jevy, s nimiž se setkává ve své zkušenosti. Analogicky je to s krajinou, chci-li se jí zabývat, musím předpokládat, že v určité podobě (ať už abstraktní, konkrétní, nebo jako něco mezi tím) reálně existuje. Doufám též, že tento příklad alespoň z části ilustruje, proč zároveň nesmíme zapomínat diskutovat, co tím děláme, když používáme určité pro nás důležité koncepty k vysvětlení zkušenosti s okolním světem, a v čem mimo jiné tkíví význam participativních přístupů k plánování krajiny (problémy, ke kterým se níže vrátím při diskuzi Evropské úmluvy o krajině).

Definice krajinných struktur podle zmiňovaného atlasu uvádí tab. 18 (viz s. 124; pro obdobné rozlišení krajinných struktur srv. Brandt 1999, viz pozn. pod příslušnou tabulkou). Zde se primární krajinnou strukturou rozumí ty prvky, na které má člověk nejmenší vliv (např. geologické podloží, atmosféra), stavebními kameny sekundární krajinné struktury jsou pak všechny konkrétní prvky nacházející se na zemském povrchu (tzv. „land cover“, zemský pokryv nebo krajinná pokrývka) a terciární krajinná struktura se skládá z nehmotných (!) společensko-ekonomických jevů projevujících se v přetváření předchozích jmenovaných materiálních struktur krajiny prostřednictvím

⁶⁷ Viz též např. tvrzení Demka (1980, s. 47), že „geografie (...) vychází z představy krajinné sféry jako objektivní reality“ (kurzíva Z. Kučera).

Tab. 18: Primární, sekundární a terciární struktura krajiny podle Miklós, ed. (2002)

PRIMÁRNÍ KRAJINNÁ STRUKTURA
soubor těch prvků krajiny, které tvoří původní a trvalou základnu ostatních krajinných struktur; existovala už před člověkem a v současnosti je různě změněná
principy fungování této struktury jsou nezměnitelné, vlastnosti jejích prvků jsou racionálně těžko změnitelné, nebo neměnné
člověk tuto strukturu nejméně ovlivnil v porovnání se sekundární nebo terciární strukturou, které přímo vytvořil
abiotické prvky krajiny
prvky této struktury jsou převážně přírodními zdroji, proto pro člověka tvoří cíl využívání (představují prvotní nabídku krajiny), zároveň jsou základnou pro přetváření a vytváření nových prvků v krajině
SEKUNDÁRNÍ KRAJINNÁ STRUKTURA
soubor těch prvků krajiny, které tvoří pokrývku zemského povrchu, jsou člověkem ovlivněné, přetvořené nebo přímo vytvořené
tyto prvky s charakteristickou fyziognomií přetvořil nebo vytvořil člověk postupným využíváním krajiny
vlastnosti prvků druhotné krajinné struktury jsou změnitelné dodáním určité energie
biotické prvky (rostlinstvo a živočišstvo), prvky využití země a technické objekty v krajině
změna této struktury je hlavním zájmem a nejvýraznějším důsledkem činnosti člověka v krajině
TERCIÁRNÍ KRAJINNÁ STRUKTURA
soubor těch <i>nehmotných</i> prvků krajiny (socioekonomických jevů) vážících se na vybrané hmotné prvky primární a sekundární krajinné struktury, které vyjadřují zájmy různých odvětví při využívání krajiny a přírodních zdrojů, vzájemně se podporují, omezují nebo vylučují, resp. vyjadřují důsledky lidských činností v krajině
tato struktura je nehmotná, je změnitelná právními a administrativními opatřeními (bez dodání fyzické energie)
socioekonomické jevy v krajině: vážící se na (a) výrobní aktivity a objekty; (b) urbanizaci; (c) ochranu přírody, kulturních památek a přírodních zdrojů; (d) charakterizující deteriorizaci (narušování) životního prostředí; (e) vyplývající z administrativního členění
jsou to základní legislativní nástroje na zabezpečení žádaného využití krajiny člověkem, mají velmi významný vliv na činnosti člověka

Zdroj: Upraveno podle kapitoly „I. Krajina a jej zobrazenie“ in Miklós, ed. (2002), zejména s. 22–27.

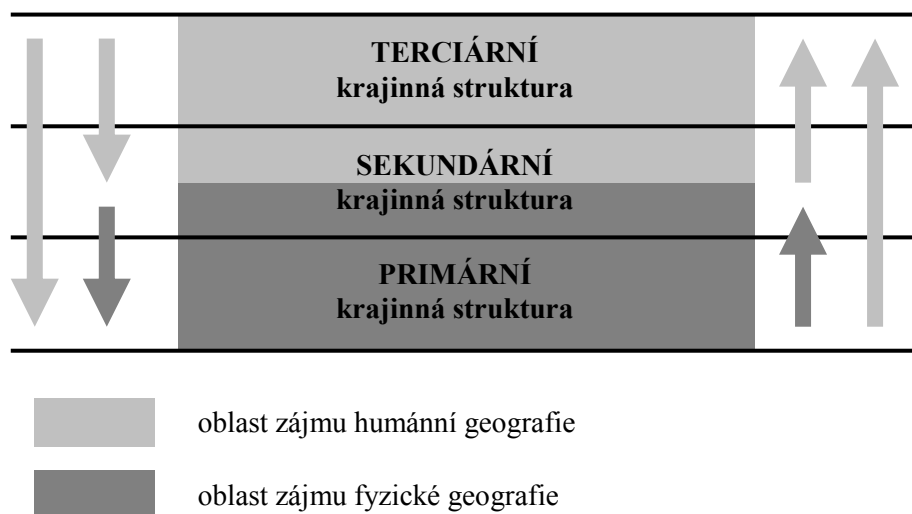
Pozn.: Pro obdobné definice krajinných struktur srv. Brandt (1999). Pro alternativní definice primární, sekundární a terciární struktury krajiny srv. tab. 16 na s. 120.

jednání různých aktérů (srv. Hynek, Vávra 2007). Narozdíl od výše diskutovaného pojetí Löwa a Míchala (2003) jsou tak podle Atlasu krajiny Slovenskej republiky (Miklós, ed. 2002) všechny abstraktní společenské, ekonomické a kulturní charakteristiky a hodnoty a s nimi související procesy nedílnou součástí krajinného systému. Znovu se tedy dostáváme k již několikrát zmiňovanému problému toho, že krajina není jen tím, co leží mimo nás, ale také, čím chceme, aby byla. Jestliže totiž platí, že to, co vnímáme jako krajinu částečně vyplývá z institucionálního kontextu a kulturních, společenských, politických a ekonomických procesů (jak upozorňují mj. Cosgrove 1998 a Olwig 2002), jejichž jsme součástí, pak určitá část definice krajiny spočívá v ní samotné, její terciární struktuře. To by však neměl být problém

k překonání, nýbrž k další diskuzi nad společenskou úlohou krajiny zabývající se například otázkou, pro koho a proč je krajina důležitá (srv. Kučera 2008b, 2009c; Kučera, Kučerová-Kuldová, Chromý 2008). V metodologické rovině se nabízí otázka, jak prokázat správnost a relevanci svých tvrzení, když volba způsobu vysvětlení zkušenosti (tj. konceptů k tomu používaných; viz Winch 2004) je sice daným geografickým a historickým kontextem ovlivněná, ale přesto subjektivní? Připustit lze Birdův (1993) pragmatický přístup, podle něhož jsou zvolené metody vhodné, pokud se dosažený výsledek v dané situaci přijímá jako přínosný a smysluplný. Ovšem k tomu, aby použitý výzkumný postup a dosažené výsledky nebyly pouze a nekriticky účelové, musí existovat možnost jejich srovnání v otevřeném (Hynek 2009) a diverzifikovaném (Baker 2003) diskurzu a musí vycházet z jasně zdůvodněných a trpělivě a kriticky vytvářených argumentů (srv. Johnston 1983; Unwin 2006). „Když totiž nejsme kritičtí, vždycky najdeme to, co potřebujeme; budeme hledat a nacházet potvrzení, a budeme odvracet zrak od všeho, co by mohlo našim zamilovaným teoriím být nebezpečné“ (Popper 2008, s. 108). A podle definice abstraktních objektů uvedené na s. 63, je krajina právě takovou teorií. Bez vnitřní sebekritiky nemůžeme porozumět tomu proč „naše“ krajina, není ta jediná správná.

Jeden z hlavních přínosů rozlišování tří výše jmenovaných krajinných struktur spočívá v tom, že nám umožňují porozumět vztahům mezi humánní a fyzickou geografii při výzkumu krajiny (viz obr. 28 na s. 126). Podle výše uvedených charakteristik zmiňovaných struktur lze totiž usuzovat, že terciární krajinnou strukturou, v ní probíhajícími procesy a s tím spojenými problémy se zabývá humánní geografie, zatímco výzkum primární krajinné struktury připadá na geografii fyzickou. Zvláštní pozici mezi nimi má struktura sekundární, o níž se zajímá jak humánní, tak fyzická geografie (srv. Žigrai 2004; Žigrai, O'ahel' 2007 a jejich poukazování na integrační roli výzkumu využití ploch ve výzkumu krajiny). Nicméně jestliže geografie je vědou o vztazích (Barrows 1923; Hampl 1998a, 2006), pak ji nezajímá jen fungování uvnitř primární, sekundární či terciární krajinné struktury jako takové, ale především vztahy mezi těmito strukturami (viz obr. 28). Humánní geografie se potom soustředí zejména na vztahy a procesy probíhající mezi terciární a primární či sekundární krajinnou strukturou (jedná se o interakci abstraktního společenského a konkrétního materiálního prostředí), zatímco fyzická geografie se zajímá o vzájemné ovlivňování materiálních struktur krajiny (primární a sekundární). To je patrné například z role, jaká se přikládá změnám ve využití ploch. Zatímco humánní geograf zdůrazní jejich vztah

Obr. 28: Fyzická a humánní geografie a výzkum primární, sekundární a terciární krajinné struktury

Zdroj: Autor.

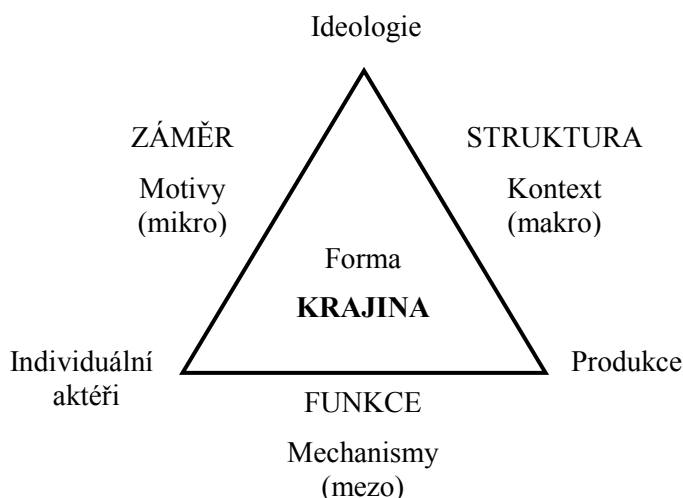
Pozn.: Humánní geografie se zabývá zejména terciární a částečně sekundární krajinnou strukturou a vzájemnými vztahy mezi terciární a primární či sekundární krajinnou strukturou. Fyzická geografie se zabývá především primární a částečně sekundární krajinnou strukturou a vzájemnými vztahy mezi nimi. Bližší vysvětlení viz text. Použité definice primární, sekundární a terciární krajinné struktury viz tab. 18 na s. 124.

ke společenským procesům (Bičík, Jančák 2005; Bičík, Jeleček 2009; Bičík, Jeleček, Štěpánek 2001; Kabrda 2004), institucionálnímu (Kabrda, Jančák 2007a,b) či kulturnímu (Chromý 2003b) prostředí v pozadí, je to především fyzický geograf, koho zajímá jejich vztah k přírodnímu prostředí (Kliment, Matoušková 2006; Kolečka 2001, 2003; Langhammer, Vilímek 2006). Dostáváme se tak k podobné definici vztahů a výzkumných problémů geografie, jak je mimo jiné navrhl již v první kapitole zmíněný Kirk (1963), když rozlišil mezi fenomenálním a behaviorálním prostředím (srv. obr. 6 na s. 28).

Rozlišení vztahů dílčích geografických disciplín k výzkumu jednotlivých krajinných struktur dále umožňuje pochopit nejméně tři věci. Zaprvé ukazuje proč je při výzkumu krajiny nutná spolupráce fyzické a humánní geografie a proč právě krajina může sehrát klíčovou roli při překonávání dualismu geografie a propojování výzkumných zájmů jednotlivých geografických disciplín. Je samozřejmé, že k tomu je třeba překonat názor, s nímž se občas setkávám, že krajina je výlučným objektem zájmu fyzické geografie či krajinné ekologie. Navíc je zjevné proč harmonická krajina musí nutně být utopií. Má sice smysl se o ni snažit, protože může být sjednocujícím cílem, pokud se dokážeme shodnout na jejích charakteristikách. Zároveň je však velmi těžko dosažitelná. Vlivy vycházející z terciární krajinné struktury budou totiž vždy směřovat

k naplnění lidských potřeb a překonávání přírodních daností (srv. Hampl 1998a, 2002, 2003). Navíc by se musel splnit předpoklad o možnosti rozdělení světa do konečného počtu vzájemně se nepřekrývajících komplexních regionů. To znamená, bylo by nutné souhlasit s obtížně přijatelnou pravdivostí geografického determinismu a ignorovat fakt, že prostorové uspořádání primární, sekundární a terciární krajinné struktury není a nemůže být v úplném vzájemném souladu. Každý, kdo tvrdí, že našel harmonické uspořádání krajiny, bude dříve nebo později zklamán zjištěním, že vlastně až tak harmonické není (srv. případ estetizace prostředí diskutovaný v pracích Duncan, Duncan 2001, 2003, 2004b). Použijeme-li jako určité východisko současné typologie krajiny vycházející z jejích forem (tedy primární a/nebo sekundární struktury; srv. Lipský, Romportl 2007; van Eetvelde, Antrop 2009), pak nás nesmí zajímat jen tyto typy jako takové, ale také to, jak se v jednom typu projevují různé procesy a vztahy (např. jádro–periferie) uplatňující se v terciární struktuře nebo jak jsou různé krajinné typy ovlivňovány určitým druhem procesů a vztahů uvnitř terciární krajinné struktury v daném regionu. Přímým projevem jejich konfliktu může být vnímaný nesoulad mezi formální a funkční strukturou krajiny a jedině v případě studia takových vztahů lze hovořit o kulturní krajině jako průniku fyzické krajiny a nodálního regionu, jak navrhuje Hynek, Hynek (2006). Je také zřejmé, že součástí filosofie krajinného plánování řešícího ze zmíněných konfliktů vyplývající problémy pravděpodobně musí být pozitivismus směřující k definici určitého budoucího ideálního stavu krajiny (srv. např. pojetí krajinného plánování jak jej prezentuje Sklenička 2003). Je ovšem zároveň nutné zopakovat, že taková vize nikdy nebude zcela bezkonfliktní. Nicméně v daný moment je nutná, protože plní určitý zdůvodněný účel. Do třetice se ukazuje, proč obvykle navzájem se kritizující pozitivismus a vůči němu alternativní přístupy jsou při výzkumu krajiny do značné míry komplementární. Jedině k výzkumu vztahů mezi primární a sekundární krajinnou strukturou je možné efektivně přistupovat pozitivistickým způsobem. V případě diskuze ostatních naznačených interakcí je již postavení pozitivismu výrazně slabší. Z toho usuzuji, že pochyby některých krajinných ekologů o možnostech zkoumání terciární krajinné struktury (reprezentované výroky jako: „nedá se objektivně zkoumat“ či „dá se pouze omezeně nebo vůbec ji nelze kvantifikovat“) pramení jednak z nedostatečného pochopení odlišné povahy primární, sekundární a terciární krajinné struktury a jejich vztahů a jednak z nesprávné snahy aplikovat stejné výzkumné postupy na analýzy všech charakteristik těchto struktur. Jinými slovy, problémem výzkumu komplexního celku krajiny není to, jak například

Obr. 29: Vzájemné vztahy mezi faktory přispívajícími k vysvětlení kulturní krajiny

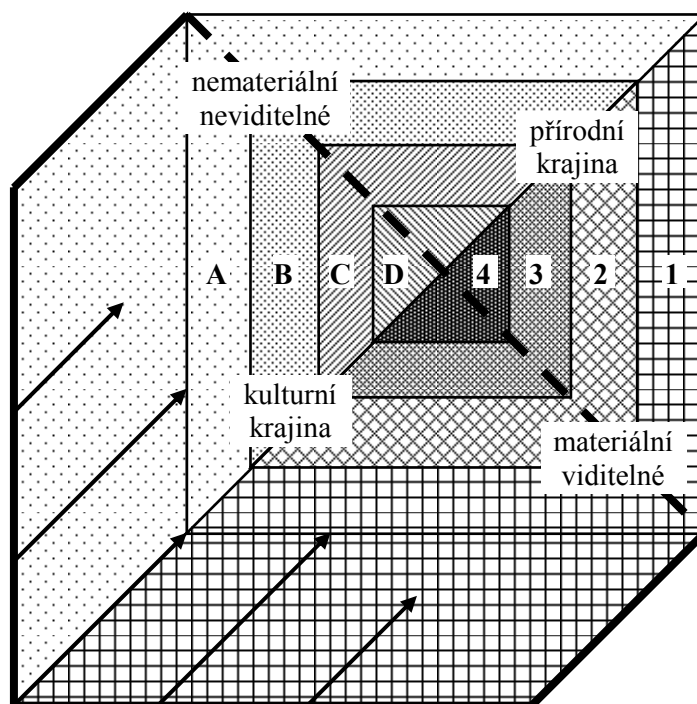
Zdroj: Jones (1988b), s. 203.

kvantifikovat hodnoty, ale jak operativně sladit rozdílné výzkumné postupy a zájmy za účelem naplnění společného cíle (viz definice integrativních přístupů uvedená výše).

Odlišný model studia krajiny naznačující možnosti integrace různých přístupů k jejímu výzkumu diskutuje Jones (1988b; obr. 29). Jak sám autor upozorňuje, tento model nevznikl a priori deduktivním způsobem, ale je induktivně odvozen z řady výzkumů kulturní krajiny na vnějším pobřeží středního Norska. Základním předpokladem zmiňovaného modelu je, že „procesy změn mohou být plně osvětleny pouze za použití kombinace metod a vysvětlení na různých geografických úrovních“⁶⁸ (Jones 1988, s. 199). Přičemž se uvažují tři způsoby explanace (intencionální, funkční a strukturální) vztahující se k různým měřítkovým úrovním. Výzkum na nejnižší úrovni velkého měřítka (mikroúroveň) je více idiografický. Cílem je odhalit vztah mezi způsobem využití země či specifickými krajinnými prvky a potřebami, předsudky, motivy a hodnotami, rozhodnutími a jednáním jednotlivců krajinu obývajících. Mezi používané výzkumné postupy patří především terénní pozorování a metody zaměřené na analýzu subjektivních výpovědí jednotlivých aktérů jako řízený rozhovor či průzkum lokálních archivů. Nejčastěji kladenou otázkou je kdo, co, kde, kdy, jak a proč udělal? V mezoměřítku se pak odehrává funkční analýza, jejímž cílem je zjistit pravidelnosti či podobnosti ve fungování krajiny vyplývající z určitého způsobu využití zdrojů a organizace společnosti a hospodářství v širší oblasti. Výsledkem je zpravidla generalizovaný model krajinného systému. Ke dvěma zmiňovaným úrovním

⁶⁸ „processes of changes can only be fully elucidated by using a combination of methods and explanations at different geographical levels“

Obr. 30: Víceúrovňový model krajiny podle Keisteri (1990)

Zdroj: Keisteri (1990), s. 46–58, upraveno.

Pozn.: Tučná linie znázorňuje předěl mezi kulturní a přírodní krajinou, který však není zcela ostrý. Čtverce s různou výplní představují odlišné měřítkové úrovně, nemateriálních a neviditelných faktorů v levé horní části (úroveň: A = kultury; B = svět názoru; C = hodnoty; D = dojmy) a materiálních viditelných faktorů v pravé dolní části (úroveň: 1 = kontinentu; 2 = země; 3 = provincie; 4 = sídlo). Šipky znázorňují faktory nacházející se v pozadí krajinných změn.

se v makroměřítku přidává strukturální analýza, která se zaměřuje na diskuzi kontextu, v němž jednotliví aktéři jednají a krajina funguje. Cílem je v teoretické rovině odhalit skryté struktury ovlivňující lidské jednání. Všechny tři jmenované typy výzkumu jsou podle Jonese (1988) komplementární a žádný z nich nelze při studiu krajiny podceňovat.

Podobný model analýzy krajiny a jejích proměn rozvinula na základě diskuze širokého výběru literatury Keisteri (1990; obr. 30). S tím ovšem, že klade větší důraz na vzájemnou provázanost krajinných složek a z toho vyplývající krajinnou dynamiku. Rozlišují se tři základní komponenty uvedeného modelu: konkrétní materiální viditelná složka krajiny (reprezentovaná krajinnými formami a funkčním využitím ploch), abstraktní nemateriální a neviditelná složka krajiny (reprezentovaná uměleckými díly, dojmy návštěvníků či výpověďmi obyvatel) a faktory a procesy nacházející se v pozadí jejich změn. Tyto komponenty lze studovat na různých měřítkových úrovních jak samostatně, tak ve vzájemné interakci (srv. Soövali 2004), jak v přírodní, tak kulturní krajině. Model krajiny podle Keisteri (1990) ukazuje nakolik

mnohoznačným objektem výzkumu krajina je. Ideální je při jejím studiu věnovat vyváženou pozornost všem třem jmenovaným komponentám, čehož však lze efektivně dosáhnout pouze v plošně malé výzkumné oblasti. Ovšem ani tak se pravděpodobně nepodaří podchytit všechny vlivy vycházející z různých měřítkových úrovní.

Další dva modely výzkumu krajiny, o nichž se zmíním, jsou proti výše jmenovaným o poznání mladší. Přestože mají různý původ, je jim společné to, že kladou větší důraz na historickogeografické poznání a roli identity jedinců a komunit s danou krajinou spjatých. Jedním z jejich hlavních východisek je, že poznání minulosti hraje významnou roli při snaze porozumět současné podobě krajiny a její případné budoucnosti. První z nich, Scheinův (2009) metodologický rámec pro interpretaci běžných krajin stále čeká na další testování. Schein svůj model odvozuje z diskuze studií o krajině, které dělí do několika skupin podle zaměření na: deskripci dějin krajiny; diskuzi významu krajiny; roli krajiny jako zprostředkovatele politických, společenských, kulturních a hospodářských záměrů a debat; krajinu jako ústřední téma kulturní a společenské reprodukce (jak ve smyslu epistemologie, tak ve smyslu schopnosti materiální formy krajiny či její reprezentace normalizovat společenské vztahy). Z tohoto přehledu pak vyvozuje rámec studia kulturní krajiny o čtyřech komponentách (viz Schein 2009, s. 383): (1) dějiny krajiny soustředící se na empirickou dokumentaci toho kdo, kdy, kde, jak a proč krajinu vytvořil či přetvořil; (2) analýza významů krajiny tážící se, co určitá krajina znamená pro identity jedinců a komunit, kteří v ní žijí; (3) diskuze krajiny jako prostředku určitých politických, společenských, ekonomických a kulturních zájmů a debat; (4) důraz na krajinu jako materializovaný diskurz (tedy otázky po tom, jak krajina na jedné straně normalizuje a reprodukuje společenské jednání a vztahy a jak se na druhé straně stává nástrojem jejich změny). V historickogeografické interpretaci určité krajiny podle Scheina (2009) nejde ani tak o to podat uzavřený výčet jejích významů, jako spíše porozumět tomu, jak se určitá krajina stává součástí společenské a kulturní praxe.

Druhým přístupem jsou v Nizozemí rozvíjené biografie krajiny. Jedná se o označení pro strategii výzkumu dlouhodobého vývoje určité krajiny, jejímž cílem je získat poznatky využitelné při formulaci doporučení pro management dědictví, tvorbu krajiny a prostorové plánování (Roymans, Gerritsen, van der Heijden, Bosma, Kolen 2009).⁶⁹ Přestože tato strategie byla zformulována nejprve v archeologii, dnes lze

⁶⁹ Pro poněkud odlišné pojetí biografie krajiny srv. Samuels (1979) a pro alternativní model dlouhodobého výzkumu krajiny srv. Stabbetorp, Sollund, Brendalsmo, Norderhaug (2007).

rozlišovat především tři linie tohoto výzkumu (Kolen, Witte 2006, s. 130): (1) geografickou, propojující různé pohledy z kulturní geografie, antropologie a krajinné archeologie; (2) etnologickou, integrující kulturní dějiny, antropologii a nové směry v muzeologii; a třetí (3) tvořenou společenskovědními přístupy ke studiu dědictví a krajiny s cílem zapojit problematiku dědictví do plánování. Za nejvýznamnější se považuje první ze jmenovaných linií, geografická, která se definuje jako „interdisciplinární studium prostorových (a příbuzných kulturních) transformací“⁷⁰ (Kolen, Witte 2006, s. 130). Přičemž se zdůrazňuje, že (převzato podle Kolen, Witte 2006, s. 131–133): (1) prostorové transformace vždy zahrnují komplexní interakce mezi fyzickými strukturami na jedné straně a změnami v kulturních hodnotách a mentalitách na straně druhé; (2) všechny prostorové transformace jsou víceúrovňové v tom smyslu, že zahrnují přeuspořádání a re-prezentaci minulosti, což propůjčuje krajinným procesům téměř nelineární charakter; (3) všechny společnosti rozvíjejí svůj vlastní více či méně kulturně specifický způsob nakládání s prostředím; (4) biografické studie krajiny nám nejen pomáhají porozumět procesům probíhajícím v prostředí, ale též osvětlují vývoj praxe dědictví. Jinými slovy, biografie krajiny studují krajinu jako syntézu čtyř dimenzí: fyzické, chronologické, společensky předurčených významů a institucionální (viz předmluva in van der Knaap, van der Valk, eds. 2006), respektive kladou důraz na vztah mezi: využitím a uspořádáním krajiny, její reprezentací a identitami jedinců a komunit ji obývajících (Roymans, Gerritsen, van der Heijden, Bosma, Kolen 2009, s. 340), kdy se za podstatný zdroj informací o určité krajině považují i pomístní jména, zvyky, písně či vyprávění (van der Valk, Bloemers 2006). Svou náplní přispívají biografie krajiny k reflexivnímu plánování zohledňujícímu dějiny a dědictví určitého území, protože (podle Kolen, Witte 2006, s. 141): (1) umožňují pochopit historii krajiny ve smyslu prostorových transformací odvíjejících se z minulosti do přítomnosti; (2) osvětlují kulturní kontexty, v nichž se tyto transformace odehrávají; (3) interpretují krajiny jako integrované celky utvářené procesy a vyprávěními, fyzickými strukturami a prostorovými mentalitami či koncepty; (4) upozorňují na různorodou povahu prostorové zkušenosti a místa. V idiograficky a regionálně specificky zaměřených biografiích krajiny tak znovu dochází ke sblížení výzkumných zájmů geografie, historiografie a archeologie. Jsou též dokladem, že i idiograficky a historicky zaměřené přístupy mohou vedle vzdělávání

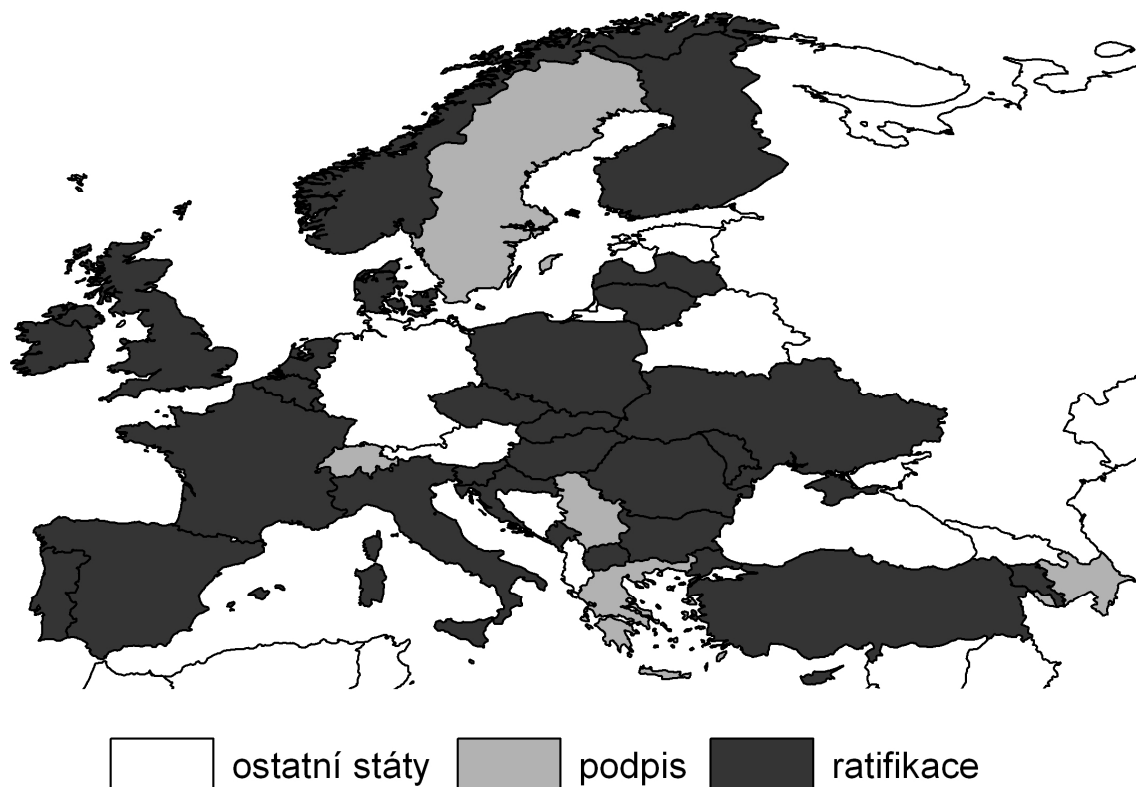
⁷⁰ „interdisciplinary study of spatial (and related cultural) transformations“

příspěť k plánování a ochraně krajiny, mají-li dobře stanovený rámec a cíle.

Všechny čtyři výše diskutované koncepce krajiny byly vyvinuty pro studium venkovské či městské kulturní krajiny. Jak jsem však uvedl již v předchozí podkapitole, veškerou krajinu lze považovat za kulturní v tom smyslu, že je vnímaná člověkem. Uvedené koncepce je proto možné uplatnit i ve studiu krajiny přírodní. Přinejmenším tam, kde se jedná o určitou formu územní ochrany přírody. Chráněná území přírody, byť primárně slouží k ochraně něčeho na člověku nezávislého, jsou přece umělým kulturním výtvořem a jako taková se stávají předmětem sporů a debat (např. Eiter 2004; Krauss 2005; srv. práce Beresford, Phillips 2000, Brown, Mitchell, Beresford, eds. 2004 a Phillips 2003 do značné míry akcentující kulturní a společenský význam chráněných území přírody). Řada z výše diskutovaných znaků je tak pro jejich výzkum relevantní. Jmenované modely výzkumu krajiny také určitým způsobem vždy zohledňují její teritoriální a scenerický aspekt a konkrétní materiální a abstraktní společenskou složku. Je to ale především Evropská úmluva o krajině (dále též Úmluva), která na počátku 21. století všechny tyto znaky propojila v jediné definici krajiny. Této Úmluvě se dnes věnuje značná, někdy nekritická, pozornost. Mým záměrem není diskutovat všechny její znaky a literaturu k ní se vztahující. Úmluva již byla dostatečně představena jinde (např. Déjeant-Pons 2006; srv. Dower 2008a; Kyselka 2001; Weber 2007), stala se námětem řady odborných setkání (např. Jones, Howard, Olwig, Primdahl, Sarlöv-Herlin 2007; Young, Howard, eds. 2008), výkladové publikace (Landscape and Sustainable Development) a předmětem popularizace (Berengo, Di Maio 2009). Pouze ve stručnosti se proto dotknu jejího obsahu, zejména ve vztahu ke geografickému výzkumu krajiny.

Evropská úmluva o krajině byla přijata 20. října 2000 ve Florencii a v Česku vstoupila v platnost 1. října 2004. Ke dni 29. 3. 2010 ji podepsalo 36 evropských států, z nichž 30 Úmluvu ratifikovalo (viz obr. 31 na s. 133). V mezinárodním rámci ochrany krajiny se jedná o natolik významnou iniciativu, že ji Phillips (2002) a Selman (2006) řadí mezi tři nejvýznamnější počiny v této oblasti (viz tab. 19 na s. 133). Je třeba též připomenout, že i když je Úmluva zvána „evropskou“, nemá žádnou souvislost s existencí Evropské unie, ale jedná se výhradně o dokument Rady Evropy (bližší viz <http://www.coe.int>; srv. Kučera 2009c). Tedy mezivládního sdružení států (47 řádných členů a 5 pozorovatelských zemí) reprezentujícího spíše geograficky definovanou Evropu. Jehož cíli jsou zejména: ochrana lidských práv, pluralitní demokracie a dodržování zákonů; podpora povědomí o kulturní identitě a různorodosti

Obr. 31: Evropské státy, ve kterých již byla podepsána či ratifikována Evropská úmluva o krajině (stav 29. 3. 2010)

Zdroj: Upraveno podle seznamu na <http://conventions.coe.int>, přehled úmluv (full list), úmluva č. 176 European Landscape Convention.

Pozn.: podpis = Úmluva byla pouze podepsána; ratifikace = Úmluva byla ratifikována a vstoupila v platnost.

Tab. 19: Mezinárodní přístupy k ochraně krajiny

Iniciativa	Geografický rozsah	Typy zahrnutých krajín	Důraz politiky a managementu
Úmluva o světovém dědictví (kulturní krajiny)	globální	krajiny vynikající a univerzální hodnoty	chránit hodnoty dědictví
Evropská úmluva o krajině	evropský	všechny krajiny, městské a venkovské	ochrana, management a plánování krajiny
Chráněná území IUCN (Kategorie V: chráněné krajiny / mořská území)	národní / uvnitř státu	významné kulturní venkovské krajiny / mořská území zasluhující ochranu	sjednotit aktivity, zvýšit přírodní a kulturní hodnoty

Zdroj: Phillips (2002) a Selman (2006), s. 127.

Pozn.: Viz též Kučera (2009c). K ochraně kulturní krajiny v rámci Úmluvy o světovém dědictví viz např. Fowler (2003) a publikaci *Cultural Landscapes: The Challenges of Conservation*.

Evropy; hledání společných řešení aktuálních problémů evropské společnosti; utváření demokratické stability v Evropě podporou politické, legislativní a ústavní reformy. Rada Evropy také mimo jiné projednává a schvaluje úmluvy (též konvence) týkající se ekonomických, společenských, kulturních, vědeckých, právních a administrativních otázek (přehled přijatých konvencí je uveden na internetové adrese <http://conventions.coe.int>), které jsou po svém schválení přístupné k případnému dobrovolnému podpisu jednotlivým členským státům. Schválení a ratifikace určité úmluvy pak zcela závisí na samostatném rozhodnutí každého z nich. K tomu, aby určitá úmluva vstoupila v platnost, k ní nemusí přistoupit všechny ani většina členských zemí a územní působnost jednotlivých úmluv je proto velmi různorodá. Jak ostatně ukazuje samotný případ Úmluvy (viz obr. 31).

Ve smyslu používaném Radou Evropy je konvence, spíše než zákonem či nařízením přicházejícím „shora“ a z vnějšku, „odspodu“ a zevnitř vycházejícím kompromisním ujednáním vyplývajícím z daného navyklého způsobu jednání, zvyklostí a majícím určitý společný, a tedy sdílený, účel (srv. Olwig 2007 a Klimeš 2005, heslo „konvence“). Evropská úmluva o krajině je obecným dokumentem sjednocujícím určitým způsobem pohled na danou problematiku, jenž je však otevřený volné interpretaci (Olwig 2007) a s nímž se za určitých podmínek může ztotožnit kterýkoli evropský stát (Kapitola IV, Článek 14 Úmluvy). Doprovází ji též samostatná výkladová zpráva (viz <http://conventions.coe.int>, přehled úmluv, úmluva č. 176 European Landscape Convention), která je ovšem pouze vyjádřením nezávislého expertního stanoviska vybrané skupiny odborníků, a nikoli závaznou a jedinou správnou autoritativní interpretací ustanovení Úmluvy (Olwig 2007; srv. Groening 2007). Stejně tak plnění těchto ustanovení se sice sleduje (Kapitola III, Článek 10 Úmluvy), nicméně způsob jejich provádění je plně v kompetenci toho kterého státu. V praxi se proto v některých státech, které Úmluvu ratifikovaly, vyvíjí minimální aktivity při její implementaci (viz Dower 2008b). Každý stát, který Úmluvu podepsal, ji též může kdykoli vypovědět (Kapitola IV, Článek 16 Úmluvy).

Evropská úmluva o krajině je bezpochyby jedním z nejvýznamnějších dokumentů formujících náš přístup ke krajině. Jejím cílem je upoutat pozornost k současné podobě krajiny a poskytnout rámec pro diskuzi o její minulosti a budoucnosti. A to nejen ve sféře odborného, ale též veřejného a politického života. Má tedy jak vědecký, tak společenský či politický rozměr. Z nichž první je dán v Úmluvě prezentovanou definicí krajiny a souvisejících pojmů, druhý důrazem

Tab. 20: Klíčové pojmy a opatření definované Evropskou úmluvou o krajině

DEFINICE KLÍČOVÝCH POJMŮ
<i>krajina</i> znamená část území, tak jak je vnímána obyvatelstvem, jejíž charakter je výsledkem činnosti a vzájemného působení přírodních a/nebo lidských faktorů
<i>cílová charakteristika krajiny</i> jsou přání a požadavky obyvatel týkající se charakteristických rysů krajiny, v níž žijí, formulované pro danou krajinu kompetentními veřejnými orgány
<i>ochrana krajiny</i> jsou činnosti směřující k zachování a udržení význačných nebo charakteristických rysů krajiny
<i>správa krajiny</i> je činnost, která má (...) zajistit pravidelné udržování krajiny s cílem řízení a harmonizace změn
<i>plánování krajiny</i> jsou činnosti s výhledem do budoucna, které mají za cíl zvýšení hodnoty, obnovu nebo vytvoření krajin
VŠEOBECNÁ OPATŘENÍ
<i>právně uznat krajinu jako základní složku prostředí</i> , v němž obyvatelé žijí, jako výraz rozmanitosti jejich společného kulturního a přírodního dědictví a základ jejich identity
<i>zavést a provádět krajinné politiky</i> zaměřené na ochranu, správu a plánování krajiny
<i>zavést postupy pro účast veřejnosti</i> , místních a regionálních orgánů a jiných stran, které jsou zainteresovány na definování a provádění krajinných politik
<i>začlenit krajinu do politik územního a urbánního plánování</i> , jakož i do dalších politik s možným přímým či nepřímým dopadem na krajinu
ZVLÁŠTNÍ OPATŘENÍ
<i>zvyšování povědomí</i> : o hodnotě, úloze a změnách krajin
<i>vzdělávání a výchova</i> : vzdělávací programy zaměřené na hodnoty spjaté s krajinou, její ochranu, správu a plánování
<i>vymezení a hodnocení</i> : (1) vymezit vlastní typy krajin na celém svém území; (2) analyzovat jejich charakteristiky, síly a tlaky, které je mění; (3) zaznamenávat jejich změny; (4) vyhodnotit tyto krajiny s ohledem na jejich zvláštní hodnoty
<i>cílové charakteristiky krajiny</i> : definovat po konzultaci s veřejností
<i>plnění</i> : zavést nástroje zaměřené na ochranu, správu a/nebo plánování krajiny

Zdroj: Upraveno podle Evropské úmluvy o krajině.

kladeným na celospolečenskou hodnotu krajiny a třetí důvody přijetí Úmluvy v různých evropských zemích a způsoby její implementace a tím, co nového přináší pro nakládání s krajinou na území toho kterého státu. Úmluva definuje klíčové pojmy a opatření, jejichž obsah shrnuje tab. 20. Již v Preambuli Úmluvy se dozvídáme, že krajina „hraje významnou úlohu z hlediska veřejného zájmu“, „přispívá k vytváření místních kultur“ a „je součástí přírodního a kulturního dědictví“, „je všude důležitou součástí kvality života lidí“ a „její ochrana, správa a plánování jsou spojeny s právy a povinnostmi pro každého“ a že Úmluva se týká všech evropských krajin. Krajinou se pak rozumí „část území, tak jak je vnímána obyvatelstvem, jejíž charakter je výsledkem činnosti a vzájemného působení přírodních a/nebo lidských faktorů“ (Kapitola 1, Článek 1 Úmluvy).

I když se s ním lze ztotožnit, takto definovaný přístup ke krajině je značně široký a skrývá v sobě některá úskalí. První rozpor je zřejmý už z českého překladu definice krajiny, která je nutně širokým kompromisem formulovaným tak, aby vyhovoval všem

zúčastněným stranám. Definice např. implikuje, že krajina je něčím vnějším. Lidské percepci se sice přiznává určitý význam, ovšem ne utvářející role daná kulturními a společenskými podmínkami v pozadí. Více než k propojování diskutovaných přístupů ke krajině, tak Úmluva přispívá k uznání jejich paralelní existence. Navíc český překlad není dokonalý v tom smyslu, že používá výraz „obyvatelstvem“ tam, kde anglický originál hovoří o „people“, tedy lidech. Důsledkem je možný rozdíl v interpretaci daného sdělení spočívající v tom, že zatímco české „obyvatelstvem“ může navozovat dojem, že krajina v určité oblasti se týká pouze těch, kteří v ní žijí, výraz „people“ (lidmi) připouští, že daná krajina se týká všech, kteří se o ni zajímají. Dále je možné za problematický považovat Úmluvou přijímaný předpoklad, že krajina je jaksi automaticky dědictvím všech. Navozuje se tím dojem, že již není třeba se ptát pro koho a proč je krajina důležitá. To však může být v rozporu s faktem, že ne všude v Evropě musí být krajina primární a nejdůležitější součástí identit jednotlivců a komunit (srv. Terkenli 2008). V souvislosti s Úmluvou je proto nutné věnovat pozornost i postavení krajiny v jednotlivých národních kulturách a jeho proměnám. Narozdíl od problematiky minulého (Emanuelsson 2009) i budoucího (Verburg, Eickhout, van Meijl 2008) vývoje, její typologie (např. Lipský, Romportl 2007; Múcher, Bunce, Jongman, Klijn, Koomen, Metzger, Wascher 2003; van Eetvelde, Antrop 2009; Wascher, ed. 2005) či krajinného plánování (např. Scazzosi, ed. 2001 a 2002) se však tomuto tématu na evropské úrovni věnuje malá pozornost (určitou výjimku lze spatřovat v publikaci Pedrolí, Van Doorn, De Blust, Paracchini, Wascher, Bunce, eds. 2007, která je ovšem velmi úzkým souborem expertních pojednání o vybraných aspektech zvolených krajin a jejich významu). Problém lze též spatřovat v tom, že Úmluva z určitého pohledu znovu nastoluje otázku geografického determinismu. Spolu s důrazem na typologii krajiny totiž Úmluva může navozovat dojem, že lze jednak identifikovat určité ideální typy krajin, jež je třeba do budoucna zachovat, a jednak dosáhnout harmonického vztahu mezi člověkem a jeho prostředím, jenž má být vyjádřením jednoty člověka a krajiny v určité oblasti. S Úmluvou tak do určité míry ožívá utopické a holistické myšlení, jehož základním problémem je, že je ze své podstaty nedemokratické. Jestliže je někdo součástí určitého celku, musí se mu plně a po všech stránkách přizpůsobit, splynout s ním, nebo k tomu v zájmu zachování daného celku bude donucen (Popper 2008). Kdo ale rozhodne jaká podoba celku je ta správná? A znamená to, že je-li určitý typ krajiny součástí něčí identity, nesmí se změnit?

V případě společnosti a krajiny jejich určité části pravděpodobně nikdy nebudou zcela harmonickou součástí celku. V Úmluvě je tak obsažené napětí mezi neměnností tradice a situací se přizpůsobujícími zvyklostmi (srv. Olwig 2001), sjednocujícím a homogenizujícím „přirozeným“ a z různorodých lokálních podmínek vycházejícím „zvykovým“ právem (Olwig 2005b) či expertním a „lidovým“ věděním (Groening 2007; Olwig 2007). Setkáváme se s ním například v definici cílové charakteristiky krajiny, podle níž se jedná o „přání a požadavky obyvatel formulované kompetentními veřejnými orgány“ (Kapitola 1, Článek 1 Úmluvy; srv. tab. 20 na s. 135). Čili je třeba hledat vyvážený vztah mezi univerzálními zákony vytvářenými centrální mocí a působícími vůči určitému území shora a z vnějšku a zvyklostmi utvářenými odspodu a vycházejícími zevnitř daného území (Olwig 2007; srv. Germundsson 2005). A právě k tvorbě takového vztahu mají napomoci v Česku v souvislosti s krajinným plánováním zatím málo diskutované (viz Löw, Míchal 2003 či Sklenička 2003, kteří toto téma zcela pomíjejí) participativní přístupy, jež umožňují (podle Jonese 2007 diskutujícího jejich různé podoby) demokratizaci celé diskuze o krajině, legitimizaci přijatých rozhodnutí, výměnu informací a překonávání konfliktů, zachování rozmanitosti krajin a práva každého participovat na rozhodování o jejich podobě (srv. Buchecker, Hunziker, Kienast 2003, kteří upozorňují na potřebu hledání společného rámce, jenž umožní zapojit do diskuze o krajině vedle vlastníků půdy i všechny její další uživatele). Úmluva tak do značné míry posouvá obsah krajinného plánování od jeho tradičního chápání jako územního plánování či pozemkových úprav (viz Sklenička 2003) k jeho definici jako plánování strategického. Skutečný integrativní přínos Evropské úmluvy o krajině nespočívá v tvorbě speciálních a univerzálně platných restriktivních pravidel, nýbrž ve vytváření podmínek pro existenci širokého a otevřeného diskurzu o pod vlivem různorodých kultur rozmanitě vnímané krajině (srv. Howard 2004; Olwig 2007). A v tomto smyslu poskytuje i příležitost pro uznání plurality přístupů a propojování různých geografických disciplín ve výzkumu krajiny (srv. Lipský 2007a, 2008).

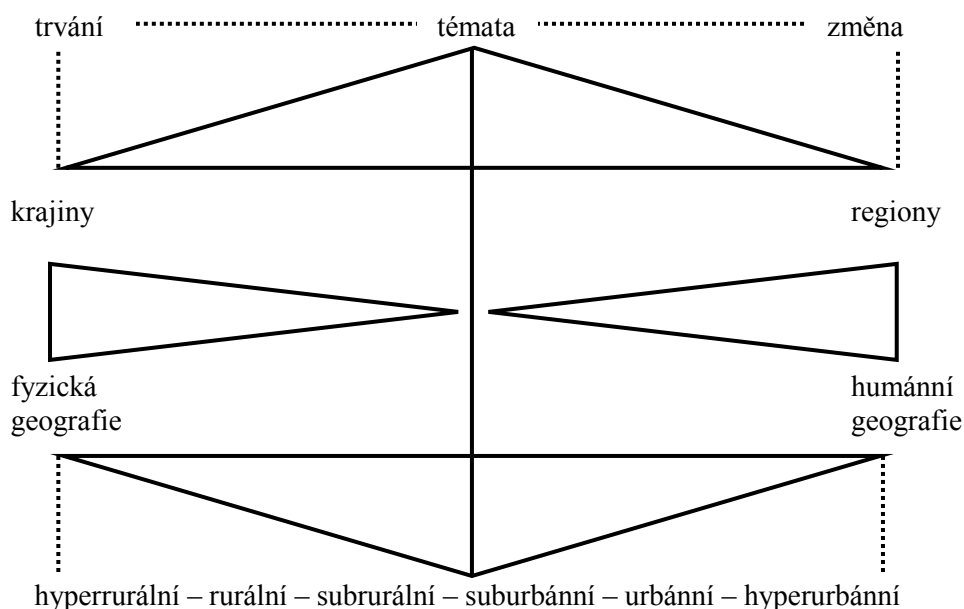
4.3. Co je a co není krajina?

V předchozích částech této kapitoly jsem se snažil diskutovat, co to je krajina. Viděli jsme, že existují různá pojetí tohoto konceptu a že vývoj jeho definice není zcela uzavřený. Krajina též není jediným v geografii používaným konceptem. Vedle ní existují i další koncepty, s nimiž má řadu charakteristik společných a které se často používají k vysvětlování její povahy. Přesto však s nimi není zcela totožná. Jak by také

mohla být, když se nejedná o synonyma.⁷¹ Koncepty, jejichž obsah se často s krajinou ztotožňuje či zaměňuje jsou především následující tři: region, místo a životní prostředí. Krajina je určitým způsobem spojená s každým z nich. Nechci se ovšem zabývat podrobnou diskuzí obsahu těchto konceptů a jejich vzájemných vztahů. Vždyť představení každého z nich by vydalo na samostatnou publikaci. Samotným vztahům mezi místem, regionem a životním prostředím se věnuje pozornost pouze tehdy, pokud je to bezpodmínečně nutné. Pouze v krátkosti se zmíním jak o jejich spojitostech s krajinou, tak o tom, co je od ní odlišuje. O uvedených konceptech a jejich vztahu ke krajině se níže pojednává v již výše daném pořadí. Není tomu tak proto, že by se snad některý z nich dal považovat za významnější ve srovnání s ostatními. Spíše to odráží změny v jejich postavení jako klíčových konceptů geografického výzkumu.

Prvním z konceptů tradičně s krajinou spojovaných, o němž se zmíním, je tedy region. Vývoj postavení tohoto konceptu v geografickém výzkumu ve 20. století má dvě hlavní charakteristiky. Jedna, k níž se vrátím níže, je, že přibližně od poloviny zmiňovaného období, začal být region některými autory postupně nahrazován zcela jiným konceptem místa. V tom samém období region i jím se zabývajícím geografická

Obr. 32: Domény české fyzické a humánní geografie

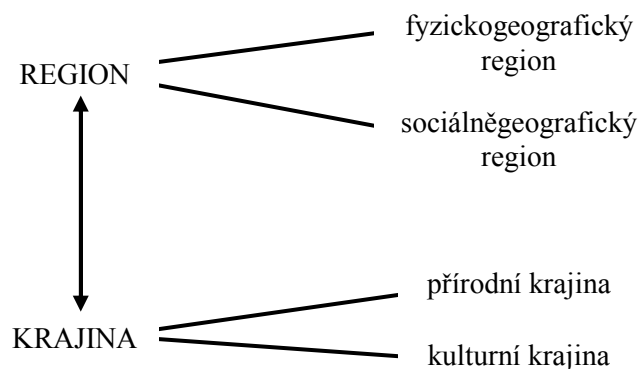
Zdroj: Hynek, Hynek (2006), s. 12.

⁷¹ Podle Klimeše (2005, s. 725) se synonymem rozumí „jazykový prostředek (slovo, tvar), který vyjadřuje též nebo podobný význam jako prostředek jiný; souznačné pojmenování“ a synonymní pak znamená „mající stejný nebo podobný význam; (...) souznačný“.

disciplína (regionální geografie) ztratily klíčový geografické výzkumy sjednocující význam (srv. Appleton 1997). Druhá charakteristika spočívá v tom, že region a krajina jako vzájemně odlišné koncepty se do určité míry staly symbolem vnitřního dualismu geografie. Jak uvádějí Hynek a Hynek (2006), rozdíl v zaměření humánní a fyzické geografie se často chápe tak, že objektem zájmu první jmenované disciplíny je primárně region, zatímco ústředním tématem fyzickogeografického výzkumu je krajina (srv. obr. 32 na s. 138). Již by mělo být jasné, že takové rozlišení je neudržitelné, protože jedním a tímž objektem se může zabývat více různých oborů a disciplín (srv. Gardavský, Hampl 1982; Hampl 1998a). Ostatně lze se setkat jak se sociálněgeografickými, tak fyzickogeografickými regiony, jak s humánněgeografickým, tak fyzickogeografickým výzkumem krajiny. Hynkové problém vztahu výzkumného zaměření humánní a fyzické geografie dávají do souvislosti s výzkumem kulturní krajiny, když upozorňují na její hybridní povahu. Docházejí pak k tvrzení, že kulturní krajina je průnikem fyzické krajiny a humánního regionu (viz Hynek, Hynek 2006, s. 12). Takový závěr ovšem nelze považovat za pravdivý. Jednak fyzická krajina obsahuje i lidské výtvoř (typicky např. stavby) a je tedy spíše totožná s Kirkovým (1963) fenomenálním prostředím (viz obr. 6 na s. 28). Nemůže tak být výlučně objektem zájmu fyzické geografie. Jednak krajina a region jsou přece dva samostatné pojmy a koncepty nacházející se společně na stejné, ale zároveň jiné úrovni než kulturní krajina. Ta je přece krajinně podřazená, protože se jedná pouze o určitý typ krajiny, jehož vztah k regionu je třeba studovat, nikoli jej s ním ztotožňovat (srv. obr. 33).

Ve studiu vzájemného vztahu krajiny a regionu jde mimo jiné o hledání odpovědi na následující otázky: (1) Jak jsme přišli na to, že to, co vnímáme je krajina?;

Obr. 33: Region, krajina a jejich druhy

Zdroj: Autor.

(2) Jak jsme došli k tomu, že tato krajina je reprezentativním obrazem⁷² určitého regionu? První otázce se dostatečně věnují předchozí podkapitoly, a proto se nyní zaměřím pouze na otázku druhou. Zmiňované tvrzení, že kulturní krajina je průnikem fyzické krajiny a humánního regionu, nás vrací k již v předchozí podkapitole uvedené diskuzi vztahu mezi naukou o krajině („Landschaftskunde“) a regionální vlastivědou („Länderkunde“) v německé geografii první poloviny 20. století. Jak jsme viděli, povahu krajiny i regionu lze vysvětlovat na nomotetickém základě, nicméně ve výsledku se předpokládá vazba určité charakteristické krajiny k jedinečnému regionu. Dochází tak k tvorbě dojmu integrace všech geografických sfér do silně provázaného celku v určité oblasti. To v sobě skrývá dva druhy problémů. Jednak takový dojem je právě jen dojemem, protože vertikální vazby mezi složkami jednotlivých geografických sfér v určité krajině nemusí být vysoké intenzity, přestože jsou si tyto složky prostorově blízké (srv. Bobek, Schmithüsen 1949 a Boesch, Carol 1960). Jednak nelze uvedený předpoklad vazby krajiny a regionu považovat za bezezbytku platné pravidlo či dokonce zákonitost. Jestliže totiž krajina i region jsou na základě zvolených charakteristik libovolně vymezitelnou částí zemského povrchu (srv. Carol 1956, 1957; Hartshorne 1939), mohou, ale nemusí se vzájemně překrývat. Jedna a táž krajina může zasahovat do více regionů (v takovém případě mluvíme např. o přeshraničních krajinách; srv. např. Lipský 2006, 2007b; Wascher, Pérez-Soba, eds. 2004), ale stejně tak se v rámci jednoho regionu může vyskytovat více různých krajin. Na což mimo jiné ve své diskuzi vztahu krajiny a regionu upozorňuje Hynek (2004). Přesto však v závěru svého příspěvku ztotožňuje s odkazem na francouzského geografa Vidal de la Blache krajinu s regionem. Jenže jak jsme viděli i v Olwigově (2002) případě, podmínky pro takovou shodu splňují jen periferní oblasti s nevýrazně vyvinutou nodální organizací a relativně homogenními přírodními podmínkami. Bonnemaision (2005) uvádí, že Vidal chápal regiony primárně jako venkovské. Vlivem urbanizace však dochází k diferenciaci krajin uvnitř nodálního regionu (typicky na urbánní, suburbánní a rurální, viz Claval 1988; srv. Antrop 2000b; Lowenthal 1997). Není tak pravidlem, že by geografický výskyt určité krajiny musel být totožný s územním vymezením určitého regionu.

Klíčem k pochopení vztahu mezi krajinou a regionem je její scenerický aspekt

⁷² Říkám obrazem, ale myslím tím spíše obraznost určitého způsobu vyjadřování. Představu viděné krajiny tak nutně nemusí vyvolávat čistě obrazová forma reprezentace (např. malba či fotografie), ani tuto krajinu nemusíme vidět tzv. „na vlastní oči“. Dojem viděného obrazu krajiny v nás může vyvolávat

a s ním související rozdílná míra konkrétnosti krajiny a regionu. Zatímco region je čistě abstraktní (Hartshorne 1939; Chromý 2003a; Paasi 1986), krajina vždy předpokládá určitou vazbu ke konkrétnímu materiálnímu prostředí (srv. Hägerstrand 1995). Vnímáme regiony skrze jejich krajiny a nikoli krajiny skrze regiony, s nimiž se spojují. Určitá krajina či její reprezentace se může (ale také nemusí; viz Zografos, Martínez-Alier 2009) stát významnou součástí identity určitého regionu a smysly vnímatelnou reprezentací jeho charakteru, součástí jeho image. Takový vjem však opět nemusí být (a protože se klade důraz na jedinečnost tohoto vjemu, tak často není) ani geograficky⁷³, ani obsahově⁷⁴ reprezentativní. Přesto může mít podstatný význam pro utváření přesvědčení o stejnorodosti charakteru vnitřního prostředí regionu a představy o jeho vlastnostech či charakteristikách objektů z tohoto prostředí pocházejících (srv. např. Kučera, Kučerová 2009; Vollet, Candau, Gineli, Michelin, Ménadier, Rapey, Dobremez 2008). Navíc jedna a táž krajina může být součástí identity více regionů různých měřítkových úrovní (srv. Graham, Ashworth, Tunbridge 2000). Krajina je tedy prostředkem konkretizace abstraktní představy určitého regionu, jenž sám je reprezentací územní sounáležitosti určitého společenství. Hybridita krajiny pak nespočívá ani tak v propojování přírodního a společenského (či kulturního), jako spíše abstraktního společenského a konkrétního materiálního prostředí.

Dalším v souvislosti s krajinou často zmiňovaným pojmem je místo. Nemíním se zde tímto konceptem zabývat natolik podrobně jako např. Cresswell (2004, 2008), Massey (1995) či Rose (1995). Pro základní objasnění vztahu místa ke krajině postačí diskutovat jeho nejvýznamnější znaky. Místo se jako samostatný koncept začíná prosazovat především v anglo-americké humánní geografii ve 2. polovině 20. století zejména v souvislosti s rozvojem disciplíny humanistické geografie (viz např. Tuan 1977, 1990) a postupně pro některé autory nahrazuje koncept regionu, resp. se s ním ztotožňuje (viz např. Cresswell 2004). Přestože není statické (Pred 1984), je místo vyjádřením vztahu člověka k okolí, jeho identity jako jedince (srv. Paasi 1986). Avšak takový vztah existuje na různých měřítkových úrovních. Jako místo lze označovat nejen určité části domova (např. židle, stůl), bydliště jako takové, ale též celé regiony či státy (Tuan 1975). Jak uvádí Setten (2006, s. 40), tradičně se vztah místa a krajiny zejména

i mluvené slovo či psaný text (Wylie 2007).

⁷³ V případě, kdy vnímaná krajina ve skutečnosti tvoří pouze malou část regionu, k němuž se vztahuje.

⁷⁴ Mohou nastat dvě možnosti. První představuje situace, kdy náš dojem z určité krajiny se dominantně zakládá na jedinečných prvcích, které z nějakého důvodu vnímáme intenzivněji než ostatní, „běžné“

v anglo-americké humánní geografii chápe asi takto: zatímco krajina je spojená s viděním, místo je spojené s bytím; krajina je vůči člověku vnější, zatímco místo je jeho existenční potřebou; krajina obklopuje lidskou bytost, zatímco místo je bytím; na krajinu se díváme, zatímco místo prožíváme; krajina zakrývá kulturní a společenské konflikty, zatímco místo na ně upozorňuje. O řadě z těchto znaků krajiny jsem se již zmínil v předchozích podkapitolách. Podle Setten (2006) však určitá krajina není jen vizuálním jevem, produktem těch, kteří ji pozorují, ale také těch, kteří ji produkují, resp. vytvářejí zevnitř (Mitchell 1996c, 2008; Setten 2003, 2004, 2005). Obdobně jako místo, i určitá krajina může být součástí něčí identity a prostředí, jež daný jedinec prožívá. Mimo jiné s odkazem na dříve zmiňované Olwigovy (1993, 1996, 2002) práce, tak pro Setten (2006) řada výše jmenovaných rozdílů mezi krajinou a místem mizí, když krajinu je možné označit jako místo a naopak (srv. Cresswell 2004, s. 10–11, který, přestože zdůrazňuje vzájemné rozdíly mezi místem a krajinou, upozorňuje na podobný problém, když říká, že jednu a tu samou část zemského povrchu lze za určitých podmínek vnímat jako místo a za jiných naopak jako krajinu).

Jaký je tedy rozdíl mezi místem a krajinou? K zodpovězení této otázky je třeba připomenout některé již dříve komentované poznatky o krajině. Jednak, že má jak vizuální, tak teritoriální aspekt. Tyto dva aspekty nejsou ve vzájemném protikladu, ale jsou společně součástí jednoho a téhož konceptu krajiny (viz např. Schenk 2002). Jednak, že lze krajinu chápat jako místo či lépe soustavu míst (Olwig 2005a), přičemž tuto soustavu pozorujeme zase pouze z jiných míst vně (Rose 2003a). Tedy z určité minimální vzdálenosti (Granö 1929, 1997). A nakonec, že je to vertikální provázanost celku vnímané krajiny a nikoli přesná znalost jejího územního rozsahu, resp. vymezení areálu jejího výskytu, co je nutné znát k pochopení podstaty určité krajiny (srv. Carol 1956, 1957; Schmithüsen 1963, 1964). Geograficky nereprezentativní krajina se proto může stát základem identity širší územní jednotky (Cosgrove 2003a). Též panuje široká shoda v tom, že o krajině mluvíme pouze tehdy, pokud jí myslíme pozorovatelnou komplexní soustavu objektů určité minimální měřítkové úrovně. Takové měřítko, od kterého lze teprve mluvit o krajině, se nezdá nazývat krajinné (viz např. Forman, Godron 1993; Selman 2006). Koncept měřítka je pro porozumění vztahu místa a krajiny klíčový. Určitá krajina viděná z daného místa (přímo zrakem, nebo nepřímo prostřednictvím reprezentace, např. malby, fotografie,

součástí dané krajiny. Druhou je situace, kdy naše představa o krajině v určité oblasti vychází z její reprezentace, jež ovšem zobrazuje pouze vybrané prvky dané krajiny, nebo krajinu zcela imaginární.

mapy, textu) je buď prostředkem definice identity místa, z něhož ji pozorujeme, anebo místa vyšší měřítkové úrovně, jehož je toto místo, ze kterého danou krajinu pozorujeme, nedílnou součástí. Dívám-li se tedy například oknem z místnosti tzv. „ven“, mohu vidět krajinu, jež činí ono místo odkud ji pozoruji jedinečným právě proto, že ji mohu pozorovat odtud a odnikud jinud. Stejně tak pro mne ovšem může reprezentovat stát (nebo jiné územně definované společenství), jehož se mohu cítit být součástí. Takový pohled lze též nahradit jinou formou reprezentace. Ono druhé větší místo (např. zmiňovaný stát) tedy jako celek existuje pouze v představách podporovaných reprezentacemi (jimiž jsou vnímaná krajina nebo její náhražka), s nimiž je ztotožnitelné pouze na základě subjektivních názorů (Anderson 2008; viz též výše uvedená poznámka, že krajina je konkretizací regionu). A za použití vybraných technických prostředků umožňujících posunout naše vnímání na vyšší měřítkovou úroveň, než na které je toto druhé místo samo, pak lze objektivizovat vztah mezi ním a určitou krajinou (či krajinami). Jinými slovy to, co nám umožňuje hovořit o krajině států a kontinentů je rozvoj mapování a dálkového průzkumu Země. Přesto má ale myslím přímý nezprostředkovaný smyslový prožitek pozorované krajiny pořád svůj význam. Proto se stále hojně navštěvují určitá místa, z nichž lze vidět krajinu považovanou za správnou reprezentaci charakteru krajiny celé oblasti (srv. např. Melnick 2000). Jak se ovšem došlo k tomu, že právě tato určitá scenérie je ta správná, je otázka jiná. Vztah mezi místem a krajinou není otázkou možnosti triviální záměny jejich obsahu (jak implikuje Setten 2006), ale vychází z našeho způsobu vnímání a interpretace okolního světa včetně jejich technických možností (srv. Cosgrove 2003a).

Posledním pojmem, o jehož vztahu ke krajině se zmíním, je životní prostředí. To obvykle chápeme jako „vše, co vytváří přirozené podmínky existence organismů včetně člověka a je předpokladem jejich dalšího vývoje. Jeho složkami jsou zejména ovzduší, voda, horniny, půda, organismy, ekosystémy a energie“ (Zákon č. 17/1992 Sb. o životním prostředí, změna č. 100/2001 Sb.). Je to něco, co obklopuje každý organismus, ne jen člověka. „Životní prostředí jsou podmínky, v nichž se odehrává život lidí, zvířat, rostlin“⁷⁵ (Rolston III 1995, s. 179) a které mohou být pro existenci určitého organismu příznivé či nepříznivé. Takto objektivně a materiálně pojímané životní prostředí se často s krajinou ztotožňuje. Natolik, že například Carlson (2009)

⁷⁵ „Environments are settings under which life takes place, for people, animals, plants“

může navrhnout, že pojímat životní prostředí jako krajinu již nemá více smysl a je nutné naopak ke krajině přistupovat jako k životnímu prostředí. Andrews (1999) pak vyjadřuje obavu, že ztotožnění krajiny a životního prostředí vede k zániku dosavadního chápání obsahu krajiny v západní euroamerické civilizaci a že v důsledku toho vlastně krajina, tak jak jsme ji znali doposud, zaniká. Posun k pojímání krajiny jako životního prostředí ve 20. století (srv. Scazzosi 2004) sice vedl k určité unifikaci a globalizaci chápání obsahu tohoto konceptu přinášející možná určité výhody při jeho aplikaci, přesto však myslím, že by bylo nevhodné na krajinu pohlížet jen tímto způsobem. Zmiňovaný Carlson (2009) totiž při obracení vzájemného vztahu krajiny a životního prostředí zapomíná, že životní prostředí je pouze onou Schamovou (1995, s. 10) „hrubou hmotou“, z níž člověk svou percepcí krajinu vytváří. Krajina je konceptem antropocentrickým, jenž je prostředkem interakce člověka s jeho prostředím (srv. Mitchell 2002c; Rolston III 1995). Je to určitým způsobem vnímané životní prostředí. Vlastní vnímání krajiny pak má dvě nedílné části, environmentální, vztahující se ke smyslu vnímatelným charakteristikám konkrétních materiálních objektů a jejich vztahů, a kulturní, vycházející ze specifického společenského, kulturního a institucionálního prostředí, v němž krajinu vnímáme (srv. např. Appleton 1996; Cosgrove 1998 a též předchozí podkapitoly). Ti, kteří krajinu ztotožňují s životním prostředím, tak vlastně nemluví o krajině jako celku, ale pouze její části, primární a sekundární struktuře. Ovšem jaký význam má právě krajina pro studium problémů životního prostředí, ukazuje například poznatek, že je to především koncept krajiny, jehož prostřednictvím se velká část těchto problémů popularizuje (Widgren 2004; srv. Beunen, Hagens 2009, s. 573, kteří uvádějí, že dokud se ekologické sítě prezentují jako součást krajiny, je přístup veřejnosti k nim o poznání kladnější, než když se prezentují jako nástroj ochrany přírody, kdy si je někteří uživatelé krajiny, např. farmáři, spojí s restriktivními legislativně podpořenými opatřeními).

Jak jsem se pokusil ukázat, krajina, region a životní prostředí mají mnoho společného, přesto nejsou totožné. Nejedná se o synonyma. Jejich obsah lze vzájemně zaměňovat pouze metaforicky (často za použití slovního spojení „krajina jako ...“). Jestliže je ovšem možné alespoň omezeně krajinu ztotožnit s regionem, místem či životním prostředím, nabízí se také otázka, zda lze problematiku geografického výzkumu krajiny přiřadit k určité disciplíně. V úvahu připadají alespoň čtyři možnosti: regionální geografie, kulturní geografie, krajinná ekologie a geografie krajiny jako samostatná vědní disciplína. Nicméně krajina též není výlučně objektem zájmu

geografie, a proto je třeba věnovat i určitou pozornost vztahu geografického výzkumu krajiny a ostatních oborových přístupů.

5. Různé podoby geografie krajiny

V předcházející kapitole jsem diskutoval různá pojetí krajiny v geografii a možnosti jejich propojení. Cílem této kapitoly je pak alespoň částečně zodpovědět otázku, zda existuje specifická disciplína, jíž by bylo možné přiřadit geografický výzkum krajiny jako celek. Kapitola má dvě části. V první se diskutuje zapojení vybraných stávajících geografie rozvíjených disciplín do výzkumu krajiny. Logicky se nabízejí zejména tři možnosti: regionální geografie, kulturní geografie a krajinná ekologie. Jedná se o disciplíny, jejichž vztahu ke krajině jsem se již několikrát dotknul v předcházejícím textu. Netvrdím, že jsou jediné, které se krajinou zabývají. Vždyť v podstatě každá geografická disciplína má ke krajině co říci. Jsou to však jediné disciplíny, které cíleně ke krajině přistupují jako k určitému celku. Ve druhé části je položena otázka, zda a za jakých podmínek je možné uvažovat o samostatné disciplíně geografie krajiny. Jako určité východisko pro následující diskuzi pak použiji definici krajiny zformulovanou v závěru druhé části předchozí kapitoly (viz s. 115). Ta říká, že krajina je určitým způsobem a v daném společenském a kulturním kontextu vnímaná, interpretovaná, měnící se a ovlivňovaná část prostředí, která má svou formu, funkci, význam a hodnotu a jejíž jsme z určitého pohledu nedílnou součástí, ale zároveň se vůči ní můžeme vymezit. Tato definice krajiny jistě není jediná správná. Jak už jsem se několikrát zmínil, odpověď na otázku po správnosti určité definice je výsledkem subjektivní volby vycházející z osobní zkušenosti a odrážející daný společenský a environmentální kontext (srv. Staeheli, Mitchell 2005; Unwin 2006). Protože je však mnou použitá definice výsledkem srovnání minulých pojetí krajiny, jež jsou však stále nedílnou součástí identit stávajících geografických disciplín, poskytuje vhodný rámec pro následující srovnání.

5.1. Geografie krajiny jako součást vybraných vědních disciplín

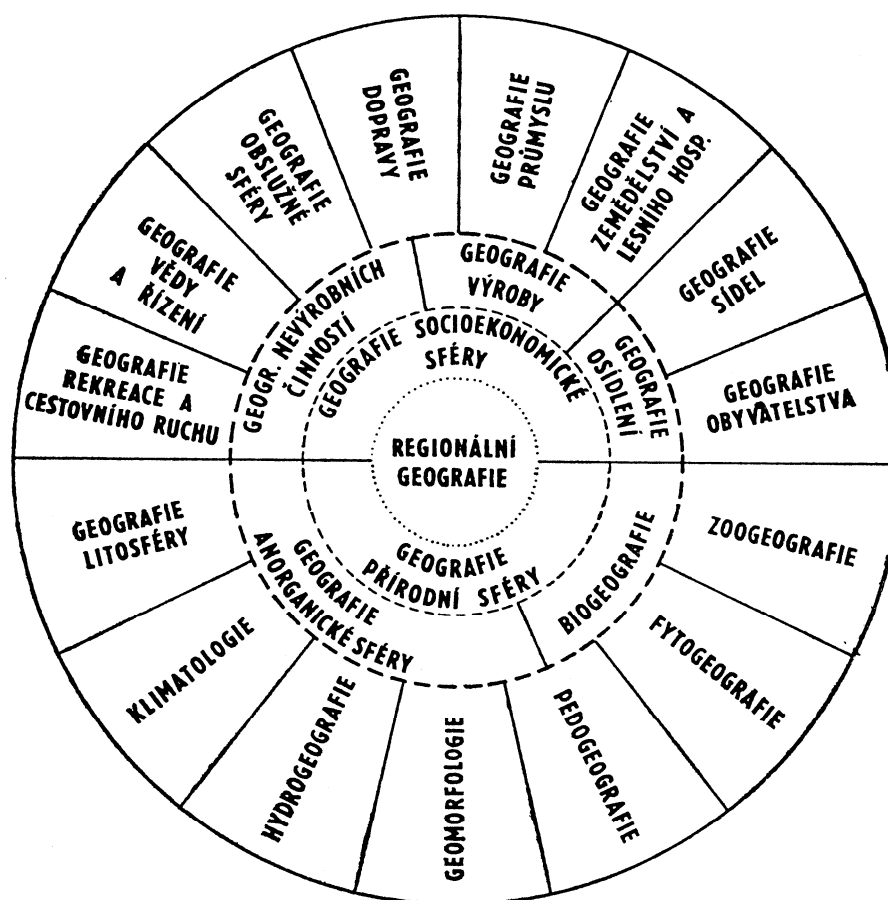
Krajina je jedním z nejvýznamnějších geografických konceptů a patří mezi hlavní objekty geografického výzkumu. Přestože řada dílčích geografie rozvíjených disciplín se svým zaměřením dotýká problematiky krajiny alespoň částečně, žádná z nich nespojila definici svého předmětu s krajinou tak výrazně jako následující tři: regionální geografie, kulturní geografie a krajinná ekologie. Nehodlám se však zabývat ani podrobnou charakteristikou vnitřního vývoje těchto disciplín, ani detailně diskutovat různé aspekty v nich uplatňovaných pojetí krajiny. Chci se zaměřit pouze na ty stránky uvedených disciplín, které podle mého názoru úzce souvisejí s jejich zapojením

do geografického výzkumu krajiny. Některé části následujícího textu se tak mohou překrývat s náplní předcházejících kapitol. Ovšem pokud se tak děje, je tomu jen proto, že je třeba znovu v odlišném kontextu vyzdvihnout již uvedené poznatky. O zmiňovaných disciplínách pak pojednávám ve výše daném pořadí, které nemá být známkou jejich důležitosti, ale víceméně odráží proměny jejich významu v geografickém výzkumu krajiny.

Se studiem krajiny se již tradičně spojuje regionální geografie.⁷⁶ A to přesto, že jejím ústředním konceptem je region a nikoli krajina. Zejména ve francouzské a německé empiricky zaměřené geografické tradici v období před 2. světovou válkou se vztah specifického regionu a určité krajiny chápal jako velmi úzký (Claval 2007b), když regiony měly být z hlediska svého rázu homogenními jednotkami. Odraz takového názoru lze spatřovat v přirozených krajích a oblastech Československa vymezených Dědinou (1927). Zmiňovaný vztah krajiny a regionu dále přetrval i do 2. poloviny 20. století, když se krajině a regionu přičítaly obdobné vlastnosti. Jak krajinu, tak region lze označit za libovolně územně vymezenou část krajinné sféry (resp. zemského povrchu; srv. Boesch, Carol 1960) a obojí je možné zkoumat jak na nomotetickém, tak idiografickém základě (srv. Lautensach 1952). K výraznějšímu odlišení krajiny a regionu nevedla ani tradice komplexní regionální geografie, kterou například Bičík, Brinke (1987, s. 273–274) definují jako disciplínu využívající „základních výsledků výzkumu dílčích geografických věd. Ty se zaměřují na jednotlivé složky krajinné sféry (především na jejich rozmístění, strukturu, dynamiku rozmístění a struktury), vztahy a vzájemné působení mezi jednotlivými složkami krajinné sféry v konkrétní krajině. (...) Regionální geografie (RG) zkoumá vzájemné vztahy mezi přírodním prostředím a lidskou společností v konkrétních územích – oblastech neboli regionech. Objektem zkoumání RG jsou nezaměnitelné celky krajinné sféry (regiony) vymezené postupem nazývaným regionalizace.“ Region se tedy v této tradici chápe jako určitý v rámci krajinné sféry vymezený územní komplex společenských a přírodních jevů a regionální geografie jako syntetizující disciplína zaměřená na jeho výzkum (srv. obr. 34 na s. 148 a též Demek 1980, 1987; Lauko 1982; Martinec 1982). Což je přístup v podstatě totožný s již diskutovanou Carolovou (1956, 1957) definicí krajiny (viz s. 90–94).

⁷⁶ Především v počátcích moderní geografie dominující na syntézu zaměřená disciplína, již se ovšem i ve 2. polovině 20. století věnovala značná pozornost (viz např. přehledy Paterson 1974; Gilbert 1988; Pudup 1988 a zejména Claval 1998, 2007b; z českých a slovenských autorů srv. Korčák 1954; Demek 1980, 1987; Lauko 1982; Martinec 1982; Bičík, Brinke 1987 nebo nověji soubor příspěvků Novotná a kol. 2000 či *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 52).

Obr. 34: Postavení regionální geografie v systému geografických věd podle Fričové, Kühnla (1982/83)

Zdroj: Bičík, Brinke (1987), s. 274.

Pozn.: Pro obdobné schéma postavení regionální geografie srv. Lauko (1982, s. 271), který dodává, že od obvodu směrem ke středu kruhu, kde se nachází regionální geografie jako nejkompexnější geografická věda, narůstá komplexnost geografických věd. Tentýž autor také v rámci geografie nevýrobních činností ještě vymezuje geografii vědy a kultury.

Krajina a region však, přestože mají mnoho společného nejsou totéž, když určitou krajinu lze zkoumat bez znalosti jejího územního rozsahu (Schmithüsen 1963, 1964). Je to především vnímaná krajina, která přispívá k definici jedinečné identity určitého regionu, když regionální geografie (resp. zeměpis) „má podávat výstižný a ucelený obraz *pozorované* oblasti po stránce přírodní i společenské“ (Korčák 1954, s. 39, kurzíva Z. Kučera). Právě návrat „nové“ regionální geografie ke studiu zvláštností regionů a jejich identit (viz např. Paasi 1986) v 80. letech 20. století vedl jednak k poznání, že zaměření na obecné nebo specifické charakteristiky regionů nejsou vzájemně protichůdné, ale doplňující se způsoby jejich studia (Gilbert 1988), jednak k pochopení, že vztah mezi vnímáním určité územní jednotky a jejím prostorovým vymezením není přímočarý a objektivní (tj. hodnotově neutrální a na pozorovateli nezávislý). Určitý region jako celek je obtížně poznatelný, a proto je o něm třeba utvářet

povědomí a podporovat jeho identitu prostřednictvím reprezentací (Anderson 2008). Ať už jsou jimi různé formy záznamů či způsoby uspořádání krajiny v místě nebo ustálené zvyky, normy a obyčeje. Zmiňovaná inovace ve výzkumném přístupu regionální geografie nevedla k úplnému nahrazení starého novým, ale spíše k jeho doplnění. Claval (2007b) tak může konstatovat, že dnes existují dva komplementární druhy studia regionů. Klasický, zdůrazňující objektivní realitu a ekonomické vlivy, a přístup k regionu jako k žitému prostoru, zaměřený na reprezentace, znaky, symboly či významy. Hlavním objektem zájmu regionální geografie je region a nikoli krajina. Regionální geografie se nesoustředí na krajinu jako takovou, ale zejména na diskuzi vzájemného vztahu mezi regionem a v něm se nacházející krajinou. Určitá vnímaná krajina je více prostředkem konkretizace abstraktní představy regionu než regionem samotným. Regionální geografii pak hlavně zajímá jednak jak se různé procesy a jevy probíhající v určitém regionu projevují ve v něm ležící krajině či krajinách, jednak jak tato jeho krajina (či krajiny), její stav a proměny, vnímání a význam, ovlivňuje vlastní existenci, institucionalizaci (Chromý 2003a; Paasi 1986) daného regionu, jak přispívá k tvorbě jeho jedinečnosti.

Studium role krajiny při utváření regionálních identit však dnes nelze považovat výlučně za oblast zájmu regionální geografie. Vztah krajiny a identity je též jedním z ústředních výzkumných témat současné kulturní a historické geografie. Ovšem ani tento směr studia krajiny nelze považovat za úplný a bezproblémový. Vyzdvihuje totiž hlavně otázky týkající se vnímání krajiny a významu hodnot jí přiřazovaných. Často také vyvolává dojem, že se klade až přehnaný důraz na abstraktní teoretické úvahy, než řešení vybraných problémů. Možná i proto bylo vydávání pravidelných přehledů vývoje výzkumu krajiny v humánní geografii v předním periodiku *Progress in Human Geography* jeho redakční radou zastaveno s odůvodněním, že v této oblasti nedochází k významnějším posunům (Wylie 2007). Zprávy Mitchella (2001, 2002a, resp. 2003) tak zatím zůstávají jako poslední. Navíc se pod vlivem kulturní geografie postupně do geografického výzkumu krajiny zavedla celá řada metafor (přirovnání na základě určité podobnosti; srv. Klimeš 2005). A ti, kteří nejsou podrobněji obeznámeni s jejich původem a významem, pak někdy častěji kladou větší důraz na tyto metafory jako takové a ztotožňují je s realitou. Zapomínají, že jde právě jen a pouze o metafory. Neuvědomují si, že se jedná pouze o za určitým účelem vytvářené a používané modely (srv. Livingstone, Harrison 1981). Prostě je třeba mít na paměti, že krajina není jen divadlo, text nebo cokoli jiného. Pokud s pomocí takových pojmů definujeme náš

přístup ke krajině, činíme tak pouze proto, abychom se mohli zaměřit na analýzu námi vybraných určitých vlastností, znaků krajiny a přiblížit se tím poznání její pravé podstaty. Kulturní geografie bývá často kritizována za podíl na odklonu geografie k přílišnému, i když ne zbytečnému, teoretizování a volá se po větší přesnosti a relevanci geografických poznatků, přičemž se upozorňuje na nebezpečí ztráty jejich aplikovatelnosti (např. Martin 2001). Nicméně takové výroky mohou pramenit ze vzájemného nedorozumění a podcenění vztahu teorie a praxe. Ty se až příliš často považují za striktně oddělené úrovně lidské činnosti (Markusen 1999).

Naopak představitelé krajinné ekologie v kontrastu ke kulturní a historické geografii často zdůrazňují aplikovatelnost svých poznatků zejména v plánovací praxi. Poměrně složité počátky krajinné ekologie však vedly k tomu, že se o ní nemluví jen jako o samostatné ekologické disciplíně (Kovář 2008; srv. Demek 1999; oborový přístup), ale též o tom, že v sobě propojuje různé obory (multidisciplinární přístup), nachází se mezi nimi (interdisciplinární přístup) nebo je zastřešuje prostřednictvím jednotícího pohledu na studovanou problematiku (transdisciplinární přístup).⁷⁷ Zůstává tak otázkou, zda to, že krajinnou ekologii lze chápat alternativně jako samostatný obor, nebo oblast vzájemného pronikání a setkávání více různých oborů, tato dvojakost definice krajinné ekologie, jí více prospívá, nebo škodí (Bastian 2001). Krajinná ekologie jistě z určitého pohledu přispívá k rozvoji holistického pohledu na krajinu a s tím i k potřebnému vnímání kontextu při řešení zvolených problémů, k ochraně a plánování krajiny či rozvoji integrativních přístupů, které dnes někteří považují při studiu krajiny za tolik žádoucí (viz např. soubor prací Tress, Tress, Fry, Opdam, eds. 2006). Je však také především pozitivistickou disciplínou, jejímž cílem je odhalit pravidelnosti či zákonitosti krajiny (srv. Brabec, Lipský 2007), jejichž poznání má usnadňovat rozhodování o její budoucnosti. Identita krajinné ekologie je tak z hlediska svého obsahu omezená. Krajinná ekologie často neuvažuje jiné stránky krajiny, než jsou její hmotná struktura a procesy v ní probíhající, když krajinu ztotožňuje s ekosystémově pojatým životním prostředím (viz např. pojem celkového lidského ekosystému jak jej definuje Naveh 2000a,b). Navíc konkuruje i dalším oborům, které mohou části jí řešených témat považovat za svou oblast zájmu. Zvláště patrné je to na vztahu krajinné ekologie a geografie, kdy existence krajinné ekologie může identitu geografie

⁷⁷ Rozlišení posledních tří jmenovaných přístupů pochází z práce Antropa (2000a; srv. Lipský 1998; Mazúr, Drdoš 1988). Opakovaně se diskuzí různých vymezení krajinné ekologie ve vztahu ke geografii zabýval zejména Mičian (1984, 1988, 1999).

jak posilovat, tak oslabovat. Posiluje ji tím, že krajinná ekologie, jež má geografické počátky (Drdoš 2004a; Michaeli, ed. 2007), může vést ke zviditelnění a praktickému uplatnění geografických poznatků. Zároveň však krajinná ekologie geografii oslabuje přebíráním části původně geografických témat a odborníků pod jiné označení (Ira, Huba, Lehotský 2006). Přijata definice krajiny jako životního prostředí a systémový přístup se v krajinné ekologii nezdá též berou za natolik samozřejmé, že nedochází k jejich kritickému srovnávání s dalšími možnostmi (např. Burel, Baudry 2003). Zapomíná se, že v geografii existují i jiné přístupy k chápání a výzkumu krajiny (na což upozorňuje např. Hynek 2008), mezi jejichž představiteli a zástupci krajinné ekologie je komunikace velmi omezená (Kučera 2009; Chromý, Kučera 2009).

Ani jedna z výše jmenovaných disciplín (regionální geografie, kulturní geografie, krajinná ekologie) se buď bezezbytku nesoustředí pouze na krajinu, nebo na všechny stránky tohoto objektu. Každá z nich tak sice určitým způsobem přispívá ke geografickému výzkumu krajiny. Nikoli však k jeho jednotné identitě, která by ovšem mohla vést k posílení pozice geografie ve výzkumu krajiny obecně. Nabízí se proto otázka, zda by nebylo výhodnější sdružit rozmanité geografické výzkumy krajiny pod jednotné označení geografie krajiny a za jakých podmínek by to bylo možné.

5.2. Geografie krajiny jako zvláštní odvětví geografie

Je potřebné mluvit o samostatné geografické disciplíně zvané geografie krajiny? A za jakých podmínek je to možné? To jsou otázky, na něž se pokusím odpovědět v této podkapitole. Ovšem dříve, než tak učiním, je třeba se vrátit k diskuzi s nimi úzce souvisejícího problému zmiňovaného v závěru druhé části třetí kapitoly. Zde jsem se ptal, čím zvláštním může geografie přispět k současnému výzkumu krajiny?

Odpověď na tuto otázku již částečně obsahují předchozí kapitoly. Osobně se domnívám, že geografie může k současnému výzkumu krajiny přispět právě propojením teorie a praxe (jakkoli jejich rozlišení může být zavádějící; viz Markusen 1999) a „měkkých“ přístupů humanitně a kulturně orientovaných věd s „tvrdými“ přístupy pozitivistických systémově orientovaných věd environmentálních. Jak se mi snad podařilo ukázat výše, v obou těchto skupinách jsou dnes geografové zastoupeni. Je určitou ironií, že k takovému propojování dochází častěji na bázi krajinného plánování, architektury, archeologie a kulturních dějin (viz např. soubor prací van der Knaap, van der Valk, eds. 2006 a z nich zejména příspěvek de Jonge 2006),

než v rámci humánní a fyzické geografie. Přestože tyto geografické disciplíny by k sobě měly mít (logicky?) podstatně blíže. Jedná se přece o dvě části jednoho a téhož institucionalizovaného oboru. K naplnění takové spolupráce uvnitř geografie je však nutné jednak najít návod na to, jak udržet vnitřní rozmanitost oboru, který v ten samý moment musí navenek působit jako jednotný celek, jednak překonat vzájemný vnitřní antagonismus mezi pozitivistickými a kritickými humanisticky a normativně (ve smyslu analýzy a výkladu hodnot) zaměřenými přístupy.

Je třeba připustit, že se nejedná o přístupy vzájemně se vylučující, ale komplementární. Obojí jsou totiž potřeba. Na jedné straně je jistě nutné shromažďovat poznatky za účelem úvah o budoucím vývoji okolního prostředí a možnostech jeho ovlivnění. Na druhou stranu také potřebujeme porozumět hodnotám a významům, které se krajině přikládají, a postojům, jež tyto hodnoty reprezentují, aby o nich bylo možné diskutovat, rozhodovat a kriticky je reflektovat (mít možnost si mezi nimi vybrat a zpětně se poučit z minulých rozhodnutí). Rozhodnutí týkající se krajiny mají často podobu normativní (ve smyslu hodnotící), a to i ze strany (objektivních?) vědců a plánovačů. Stěží kdy také budou zcela vyvážená, protože se v nich musí projevit nutná omezení jako: (1) různorodost zkušeností, znalostí a preferencí; (2) nerovnost v přístupu k informacím; (3) omezená moc rozhodovat a (4) rozmanitost potřeb, možností a schopností dané znalosti, zkušenosti a preference prosazovat a uplatňovat (Kučera 2008a). Tak například kladné hodnoty krajinného rázu se často spatřují spíše v krajinách přírodních (Vorel 2006), harmonických (Löw, Míchal 2003) nebo tradičních (Antrop 1997), aniž bychom se ptali, kde se tato tradice bere (Hobsbawm, Rover, eds. 1983). Takové krajiny mají obvykle mít jasnou strukturu a významné přírodní, kulturní a estetické hodnoty, dlouhou historii a vyznačovat se harmonickým vztahem mezi abiotickou, biotickou a kulturní složkou. V jejich vývoji převládají krátká období změn a dlouhá období konsolidace. Jedná se tedy o krajiny, jejichž výraz se během 20. století příliš nezměnil. Proti tomu moderní krajiny se považují za výsledek uniformních a racionálních rozhodnutí, postrádající identitu a osobnost (Antrop 1997). Znamená to však, že krajiny nedávno vzniklé nemohou mít jasně odlišitelný ráz, svou hodnotu, být čitelné, těšit nás a umožňovat tvorbu vztahu k místům a tradicím (Selman 2006)? I moderní krajiny mohou přece mít kladné stránky (srv. Gallent, Andersson, Bianconi 2006; Janssen, Knippenberg 2008). Krajina se neustále mění (Schein 1997) a z minulosti je třeba chránit to, co je v přítomnosti pro nás důležité s ohledem na budoucí vývoj (Lynch 1972). Měli bychom tak uvažovat

i tom, co si představujeme pod budoucností a jejím vztahem k minulosti (Lowenthal 1995, srv. 1999). Krajinu pak nemůžeme zcela zakonzervovat nejen proto, že je to nemožné (Farmer 1995), ale též proto, že je to nepotřebné (Selman 2007). Naše preference a potřeby nejsou pokaždé stejné a my potřebujeme, aby krajina byla nejen ekologicky udržitelná, ovšem také aby nám byla srozumitelná a odrážela náš vnitřní myšlenkový vývoj (Selman 2006; srv. Löw, Michal 2003). Náš pohled na to, co chápeme jako dědictví hodné pozornosti, zachování a ochrany se mění (Lowenthal 1985; Negussie 2004), stejně jako krajina. Ta se ve výsledku stává dědictvím multihistorickým (Daugstad, Grytli 1999) a záleží jen na našich hodnotách, co z tohoto dědictví necháme zaniknout a co nikoli (Lowenthal 1993). Je nevhodné a nemožné, aby se v obou případech jednalo o vše. A chceme-li zdůraznit význam geografie v tomto rozhodování, měli bychom i diskutovat její podíl na utváření zmiňovaných hodnot.

Jak se krajina stává celospolečenským a politickým tématem v rámci diskurzu o její ochraně a plánování, jsou stále více potřeba i druhé výše jmenované kriticko-humanistické přístupy zaměřené spíše na poznání a porozumění než aplikaci. S tím ovšem, že jejich poznatky jsou přímo uplatnitelné nejen v oblasti diskuze o krajině jako dědictví (Kučera 2009c), ale také v rámci vzdělávání o otázkách krajiny. Je to právě vzdělávací sféra, která představuje druhou neméně významnou oblast aplikace geografického poznání (srv. Hynek 1997, 2000a; Řezníčková 2009). Na což se často zapomíná, když se tzv. praktické uplatnění geografických poznatků jednostranně ztotožňuje s plánováním (viz obr. 13 na s. 70; srv. Baše 2006). V této souvislosti je dobré si připomenout více než 50 let stará slova britské architektky: „V nejširším smyslu slova tvoří podmínky (...) života a práce geografické prostředí (...). Proto plánovací autorita musí brát ohled na geografii a geograf, jehož celoživotním studiem je vzájemný vztah věcí, má právo se vyjadřovat k plánování“⁷⁸ (Taylor 1941, s. 240 cit. in Matless 1998, s. 201). Geografie poskytuje aplikovaným oborům, jako je krajinná ekologie, potřebný teoretický základ nutný pro jejich rozhodování (Drdoš 2004b). Geografové mohou pomoci plánovačům například zohlednit jimi často opomíjený (Taylor 2006) dopad úzce lokálně zaměřených projektů v širším regionálním kontextu. Vzdálenost mezi geografii a plánováním se může zdát veliká (Phelps, Tewdwr-Jones 2008), není ovšem nepřekonatelná (jak ukazují citace geografických prací v dílech

⁷⁸ „In its broadest sense the setting of (...) life and work is the geographical environment (...). Hence a planning authority must have regard to geography, and a geographer whose life-time study is the inter-relatedness of things has a right to speak upon planning“

Obr. 35: Schéma vztahů mezi výzkumem, vzděláváním, rozhodováním a jednáním

Zdroj: Kučera (2008a), s. 62.

některých plánovačů/architektů; viz např. Gallent, Andersson, Bianconi 2006; Selman 2006; Thompson 2009).

Vyváženého vývoje krajiny dosáhneme pouze porozuměním a vyváženým rozvojem vztahů mezi výzkumem, vzděláváním, rozhodováním a jednáním (viz obr. 35; Kučera 2008a; srv. 2008b). Krajinu každý z nás vnímá a jedná v ní svým vlastním specifickým způsobem. Plánování je v rámci krajiny pouze jednou z mnoha činností (Selman 2006), u které nelze vždy s jistotou garantovat naplnění očekávaného cíle (Antrop 1998). Má-li se naplnit požadavek na péči o krajinu jako dědictví nás všech (Evropská úmluva o krajině), nemůže se žádná z vazeb naznačených na obr. 35 jednoznačně upřednostňovat. Pokud se např. pominou vazby výzkumu a jednání na vzdělávání, riskuje se, že rozhodnutí podložená výzkumem zůstanou většinou společnosti nepochopena. Připouštím, že cesta od výzkumu přes vzdělávání k jednání a rozhodování se někdy může zdát příliš dlouhá a nejistá na to, aby uspokojila aktuální potřebu rychlých a účinných rozhodnutí. Nicméně pokud se má krajina chránit jako dědictví (a součást naší identity), je třeba kultivovat naše hodnoty s cílem o vyvážené vztahy mezi výzkumem, vzděláváním a rozhodováním a jednáním. Dokud se bude krajina určitým způsobem vnímat, tak bude vždy existovat diskuze o tom, jak provádět její ochranu, management a plánování. Navrhovaná řešení problémů ovšem budou nevyhnutelně odrážet momentální stav společnosti a různorodé hodnoty upřednostňované v jejím přístupu ke krajině. Budou podmíněná a relativní. Proto by nemělo být ani tak cílem tuto diskuzi ukončit, jako ji spíše zachovat, aby v daném okamžiku mohla být přijata nejvhodnější řešení zvolených problémů (Kučera 2008a; srv. Olwig 2007; Buchecker, Hunziker, Kienast 2003).

Zdá se, že hlavním přínosem geografie k současnému výzkumu je její schopnost odhlédnout od trendu k formálnímu pojmání krajiny typického například pro krajinnou ekologii (Drdoš 1995; srv. Urbánek 1992, 1994b). Výchozí myšlenkovou pozicí takové geografie je potom kriticky pojatý sociální konstruktivismus (Hynek 2009) přijímající,

že krajina není jen vnímaným materiálním prostředím, ale především konceptem umožňujícím nám pochopit a smysluplně uspořádat naši zkušenost s tímto prostředím. Jak uvádí Drdoš (2004b, s. 39), „(...) krajina může být zmysluplným predmetom, avšak krajinu treba v konkrétnom výskume ponímať nie ako materiálno objektívnu realitu, ale ako myšlienkovú konštrukciu, ktorá dovoľuje *účelovo* a cielene zoskupovať informácie o území do celku“ (kurzíva Z. Kučera). Ona účelovost krajiny však nemá být připomínkou subjektivity používaných definic vedoucí k jejich odmítnutí jako neurčitých, ale podnětem k uznání rozmanitosti chápání vlastní zkušenosti s okolním prostředím. Jestliže určité vnímané prostředí označuji jako nějakou krajinu, činím tak na základě pro mne v daný moment z určitého důvodu platné koncepce krajiny. Do mnou přijímané definice krajiny se tak promítá společenský a kulturní kontext, v němž se pohybují (srv. Buijs, Pedroli, Luginbühl 2006; Schaller, Grandgirard 1995; Urbanc 2008). Více než objektem pro plánování je pak krajina rámcem pro diskuzi o minulé, současné a budoucí možné podobě vnímaného prostředí (srv. Selman 2006). V její definici je obsaženo jak konkrétní materiální prostředí, k němuž pojem krajiny vztahujeme, tak abstraktní společenské a kulturní prostředí, jež ovlivňuje obecně přijímanou podobu obsahu tohoto pojmu.

Opodstatnění takové kritické geografie krajiny, soustředící se v rámci výzkumu krajiny na vztah mezi abstraktním společenským a kulturním prostředím a konkrétním materiálním prostředím a jejich vzájemné ovlivňování, pak vidím především v tom, že studium krajiny, ač se jedná o jedno z ústředních geografických témat, nemá svou vlastní geografickou disciplínu. Identitu geografického výzkumu krajiny v současnosti často na jedné straně supluje krajinná ekologie, na druhé straně se o krajinu výrazněji zajímá kulturní a historická geografie. Ani jedna z těchto disciplín ovšem nepokrývá všechny jeho otázky. Problémy krajiny nejsou jen problémy environmentální, ale ani jen kulturní (v nejširším smyslu slova). Existence samostatné disciplíny geografie krajiny by přitom mohla přispět nejen k posílení role geografie v krajinném výzkumu, ale též k přiblížení a rozvoji komunikace mezi různými geografickými směry studia krajiny, jež se často nevhodně vnímají jako od sebe striktně oddělené a spolu nesouvisející. Přičemž tato jejich zdánlivá nepropojitelnost je umocňována vnitřním dualismem geografie, reprezentovaným jejím rozdělením na fyzickogeografickou a humánněgeografickou složku. Za důsledek, pokud ne explicitního, tak implicitního, přijímání uvedeného dualismu pak lze považovat určitou neschopnost geografů zabývajících se metodologií výzkumu krajiny překonat hranice vlastní geografické

disciplíny i tam, kde je to možné. Příkladem tohoto jevu je kulturním geografem R. Scheinem (2009) zformulovaný metodologický rámec pro interpretaci běžných krajin, diskutovaný ve druhé části čtvrté kapitoly (viz s. 130). Prvním doporučením tohoto rámce je konstatování, že je třeba studovat dějiny krajiny soustředící se na empirickou dokumentaci toho kdo, kdy, kde, jak a proč krajinu vytvořil či přetvořil. Přitom pokud by do tohoto tvrzení byly zahrnuty i přírodní charakteristiky a procesy krajiny utvářející, přispěl by daný rámec nejen k přiblížení fyzické a humánní geografie ve studiu krajiny. Byl by též uplatnitelný při komplexně geografické analýze všech typů krajin, a to nejen kulturních silně ovlivněných lidskou činností,⁷⁹ ale také relativně přírodních. Toto konstatování není v rozporu se skutečností, že zbývající tři body rámce upozorňují na krajinu jako součást politických, společenských, ekonomických a kulturních zájmů a debat a její význam při utváření identit. I přírodní krajina, obvykle považovaná z hlediska své materiální existence za na člověku nezávislou, je určitým způsobem vnímaná a jsou jí přiřazovány určité hodnoty. To mimo jiné dokládají aktivity spojené s její ochranou. Nutnost rozvoje výše zmiňovaného interdisciplinárního dialogu uvnitř geografie (srv. Schoenberger 2001), podpořeného společnou platformou pro výměnu názorů v podobě geografie krajiny, lze považovat za nevyhnutelnou, mají-li se zohlednit nároky kladené na podle některých autorů v současnosti stále potřebný (viz např. Šebo 2009) komplexní a na syntézu zaměřený geografický výzkum krajiny.⁸⁰ Tedy, že je třeba věnovat pozornost nejen materiální a funkční struktuře krajiny a jejímu fungování jako systému, ale též kontextu v němž se určitá krajina vyvíjí, je vnímána a ovlivňována. Je nutné zabývat se jak přírodními a společenskými procesy určitou krajinu utvářejícími či přetvářejícími a jejich příčinami, průběhem a důsledky, tak diskutovat hodnoty a významy dané krajině přisuzované a v neposlední řadě i důvody vedoucí k určitým tvrzením a rozhodnutím o této krajině (srv. Widgren 2004).

Nicméně zůstává otázkou, zda by se uvedená, svým charakterem monistická, geografie krajiny byla schopna plně vymezit vůči geografii regionální. Krajina a region sice nejsou synonyma a studium jejich vzájemného vztahu se již týká něčeho jiného než vlastní podstaty krajiny. Na druhou stranu je diskuze o vztahu krajiny a regionu pro geografii asi důležitější, než výzkum krajiny samotné. Krajinu a region je často obtížné od sebe oddělit. Lhostejno zda krajinou myslíme určitý způsob nahlížení na svět

⁷⁹ Sám Schein možnosti navrženého rámce demonstruje na příkladě krajiny městské.

⁸⁰ Zmiňované nároky mj. vyplývají z již získaných poznatků o krajině shrnutých v první části čtvrté kapitoly a zde navržené definice krajiny (viz s. 115).

nebo konkrétní materiální prostředí, častěji než po vlastnostech určité krajiny se jako geografové budeme ptát po vlastnostech krajiny v určité oblasti a jejím významu pro tuto oblast. Dokáže však regionální geografie věnovat vyváženou pozornost krajině i regionu, aniž by je nekriticky ztotožňovala?

6. Závěr

V předcházejících kapitolách jsem se věnoval diskuzi různých aspektů geografického výzkumu krajiny. V návaznosti na současné debaty o jeho povaze v české geografii (viz např. Bičík 2008; Hynek 2008; Kolečka 2008; Kučera 2009a) a s ohledem na potřebu reflexe vlastní zkušenosti z obdobných diskuzí umožněných mimo jiné účastmi na vědeckých konferencích a několika výzkumných projektech jsem se pokusil zformulovat určité stanovisko k dané problematice. Toto stanovisko jsem při zohlednění kontextu obecného vývoje geografie odvodil z již získaných poznatků o povaze krajiny. Připouštím, že prezentovaná diskuze je z hlediska své podrobnosti a rozsahu odkazované literatury omezená. Přičemž její selektivnost je dána nejen rozsahovými možnostmi této práce a časovým limitem jejího zpracování, ale též subjektivními znalostmi, schopnostmi, možnostmi a preferencemi autora (jak jsem se pokusil naznačit ve druhé kapitole věnované možnostem a významu poznání minulosti geografie). Argumenty obsažené v předcházejícím textu je proto třeba vnímat ne jako autoritativní a definitivní stanoviska, ale jako vyjádření, jejichž výběr a obsah je částečně determinovaný v úvodu zformulovanými cíli práce, ovlivněný subjektivní potřebou vyzdvihnout určité aspekty geografického výzkumu krajiny na úkor jiných a o nichž též lze a je třeba, právě pro jejich neúplnost, dále diskutovat. Pouze další diskuze zvoleného tématu totiž může potvrdit či vyvrátit správnost a potřebnost předkládaných tvrzení a závěrů (srv. Horský 2009; Lowenthal 2003; Wishart 1997).

Předkládaná práce si kladla za cíl upozornit na význam geografie ve výzkumu krajiny. V souladu s ním hledala především, co rozmanité přístupy geografů ke studiu krajiny spíše sjednocuje, než rozděluje. Přesto je nejprve třeba se zmínit o několika trendech, jež jednak provázejí narůstající rozmanitost výzkumů krajiny, jednak charakterizují více jejich rozdílnost než jednotu, a které jsou i částečně patrné z předcházejícího výkladu. Prvním z těchto trendů je právě narůstající různorodost přístupů k výzkumu krajiny. Zatímco dříve bylo možné krajinu považovat především za objekt geografického zájmu (viz např. v úvodu citovaný Schmithüsen 1964, s. 501), výsledkem postupné diverzifikace disciplinárních přístupů nejen ke studiu krajiny uvnitř i vně geografie je skutečnost, která občas vyvolává dojem, že krajina je v současnosti více než seriózně pojímaným konceptem, módním a všezahrnujícím pojmem (Lowenthal 2007). V extrémním případě se pak lze setkat i s vyjádřením, že geografie, přestože se jedná o jeden z jejích klíčových konceptů, nemá k problematice výzkumu krajiny co říci. Jednou z možných obran proti negativním důsledkům takového tvrzení

je právě podpora širší diskuze a komparace (i konfrontace) odlišných přístupů ke studiu krajiny v rámci geografie. Právě v tom lze hledat jednu z motivací k napsání této práce. Pokud má geografie uspět v konkurenci různých oborů, je nutné věnovat pozornost nejen rozvoji mezioborové spolupráce, ale podívat se též dovnitř oboru, na povahu jeho jádra tvořícího jeho identitu (srv. Hampl 1998b; Widgren 1985). Zde ovšem narážíme na absenci podrobnější a širší teoreticko-metodologické diskuze v české geografii. S povahou této diskuze souvisí i další trend. Je jasné, že geografie v současnosti není jediným oborem zabývajícím se krajinou. K té se dále hlásí i jiné obory, jako například krajinná ekologie, environmentální estetika či environmentální dějiny (k těm viz např. Jeleček 1994; Winiwarter a kol. 2004). Společné jim je to, že ke krajině přistupují jako k životnímu prostředí, aniž by se podrobněji věnovali diskuzi rozdílů v obsahu těchto pojmů a konceptů (viz např. Carlson 2009; Forman, Godron 1993; Lipský 1998).⁸¹ Na druhou stranu je to právě pojetí krajiny jako životního prostředí, které vedlo k určité unifikaci a globalizaci v jejím vnímání. Ovšem ne zcela. Přinejmenším v geografii se můžeme setkat například jak s pojetím krajiny jako konkrétního materiálního prostředí, tak jako abstraktního způsobu nahlížení na svět (srv. Cosgrove 1998). Ale většinou se nejedná o rozdílné přístupy uplatňované uvnitř jednotlivých národních geografických škol, ale především o různorodost v chápání krajiny mezi odlišnými národními geografickými tradicemi. Zatímco středoevropští geografové uvádějí, že v anglicky mluvících zemích krajina nemusí nutně znamenat materiální prostředí, nýbrž způsob nahlížení na svět (viz např. Hynek 2008; Kučera 2009a), Američtí geografové upozorňují, že pojmání krajiny jako životního prostředí se ve středo- a východoevropské geografické tradici nechápe jako problematičké (viz např. Shaw, Oldfield 2007; Turner II 2002). Možnost srovnávat a propojovat různá pojetí krajiny v geografii je tak omezena vlastní geografii geografických přístupů (Johnston 1998a; Livingstone 2003), protože určitá pojetí krajiny se vždy chápou v kontextu dané národní geografické školy jako významnější než jiná. Tento problém vlivu kultury národní geografické školy však lze překonávat ve vlastním individuálním výzkumu, kde existuje možnost volit odkazované práce podle jejich obsahu a autora a nikoli oblasti původu. V pořadí třetím trendem je časté zapomínání, že podstatou geografie není jen výzkum interakce společnosti a přírody v prostředí, ale také diskuze

⁸¹ Je ovšem nutné zmínit, že životní prostředí není jediným pojmem, který bývá zaměňován s krajinou. Často se tak děje i v případě dalších geografických konceptů: regionu a místa (Baker 2003; Hägerstrand

vztahu mezi lidmi a jejich prostředím, tj. interakce mezi subjekty a objekty (srv. např. Granö 1981; Kirk 1963). Jestliže krajina neznamena jen materiální prostředí, ale též hodnoty, které mu přiřazujeme (Selman 2006), pak je při jejím výzkumu třeba zohlednit obě uvedené charakteristiky zaměření geografie.

Jak je možná patrné i z výše uvedeného, současné geografické názory na podstatu krajiny lze zjednodušeně rozdělit do dvou hlavních skupin: na „empiricko-pozitivistické“ a „kriticko-humanistické“ (viz čtvrtá kapitola, s. 76–115). Podle prvních je krajina vnějším materiálním prostředím, svou existencí nezávislým na lidském vnímání, které lze dále podle vzájemného poměru přírodní a společenské složky typologicky dělit na přírodní a kulturní. Podle druhých je krajina vnímatelná pouze ve specifických kulturních podmínkách, je určitou koncepcí nahlížení na svět (epistemologií) a je tedy vždy kulturní (Jones 2003). První reprezentují například krajinná ekologie či výzkum využití ploch, druhé pak zejména tzv. „nová“ kulturní geografie a částečně geografie historická. Tyto dva přístupy se často vnímají jako protikladné a vzájemně nepropojitelné, což je, soudím, způsobeno i následujícími faktory: (1) Zmiňované přístupy, přestože ani jeden z nich dnes nelze v diskuzi geografických výzkumů krajiny opomíjet, se nevyvíjely paralelně. První z nich je starší, když do něj vlastně patří i tzv. „tradiční“ geografie z období před druhou světovou válkou. Zatímco druhý se vymežil v rámci filozoficko-metodologických debat o zaměření geografie ve 2. polovině 20. století a nemalý vliv na jeho rozvoj měl i všeobecný obrat společenských věd ke kultuře v 80. letech téhož století (k tomu např. Werlen 2003). (2) Velká část těchto metodologických posunů se ovšem odehrála především v anglicky mluvících zemích, a tak se ve významu uvedených přístupů uplatňuje již výše zmiňovaná geografie geografie, kdy kriticko-humanistické přístupy jsou typické především pro britskou a americkou geografii a přístupy empiricko-pozitivistické mají svůj význam zejména ve středo- a východoevropské geografické tradici. (3) Dalším z faktorů je domnělá rozdílnost v aplikovatelnosti poznatků o krajině získaných v rámci zmiňovaných přístupů. Na jedné straně se jedná o možnosti jejich uplatnění při plánování krajiny, často spojované s krajinnou ekologií, na druhou stranu se kulturní geografii, jež se soustředí především na diskuzi hodnot a významů krajině přisuzovaných, často vyčítá přílišné teoretizování, odklon od exaktnosti výzkumů a podíl na ztrátě přímé aplikovatelnosti geografických poznatků (viz např. Martin 2001).

1995; Setten 2006). Alespoň částečné diskuzi vztahů těchto konceptů a krajiny proto byla věnována jedna celá část čtvrté kapitoly (viz s. 137–145).

Doufejme, že tento rozpor je spíše nedorozuměním, vyplývajícím z odlišných metodologií a tradic výzkumu. Jak totiž ukazuje příklad biografii krajiny (Kolen, Witte 2006; Roymans, Gerritsen, van der Heijden, Bosma, Kolen 2009), blíže diskutovaných v druhé části čtvrté kapitoly (s. 130–131), výsledky obou přístupů lze využít v plánovací praxi. Přičemž samozřejmě nelze opomíjet jejich význam i pro další oblast uplatnění geografických poznatků, jíž je geografické vzdělávání, tj. zvyšování geografické gramotnosti obyvatelstva (Hynek 1997, 2000a; Řezníčková 2009). (4) Posledním faktorem přispívajícím k roztržitému geografickým výzkumů krajiny, který zde uvedu, je rozdílná politika směřování výzkumného zaměření geografických disciplín zabývajících se krajinou, v níž se projevuje vnitřní dualismus oboru rozděleného na fyzickogeografickou a humánněgeografickou složku (viz např. Hampl 2006; Johnston 2003) a odrážející dichotomii přírodních a společenských věd. Zatímco krajinná ekologie, vycházející mimo jiné z fyzické geografie, rozvíjí své vazby k dalším přírodovědným a environmentálním oborům, kulturní geografie se překlání k oborům společenským a humanitním.⁸² S nárůstem významu těchto, vůči geografii vnějších, vztahů se ovšem oslabuje i identita oboru ve výzkumu krajiny (srv. např. Ira, Huba, Lehotský 2006). Pokud nechceme, aby geografie ztratila své postavení v současné diskuzi o krajině, je třeba vedle srovnávání rozdílností dvou výše jmenovaných skupin přístupů upozorňovat i na jejich komplementaritu a diskutovat možnosti jejich existence ve vzájemné symbióze (srv. Matlovič 2009). Je to totiž především jejich propojování, co může geografie jako kritická (Johnston 1997), komplexní (Hampl 1998a, 2006) a integrativní (Brandt 1999) věda nabídnout současnému výzkumu krajiny.

S vědomím této potřeby jsem se nejprve pokusil kriticky porovnat a shrnout dosavadní poznatky o povaze krajiny (první část čtvrté kapitoly) v jediné definici krajiny jako určitým způsobem a v daném společenském a kulturním kontextu vnímané, interpretované, měnící se a ovlivňované části prostředí, která má svou formu, funkci, význam a hodnotu a jejíž jsme z určitého pohledu nedílnou součástí, ale zároveň se vůči ní můžeme vymezit (viz s. 115). Je zřejmé, že tato definice je účelová. Nelze však zapomínat, že jakákoli definice je smysluplná pouze tehdy, pokud plní určitý předem daný účel. Neexistují absolutně správné nebo špatné definice, ale pouze správné nebo špatné definice používané ve specifických situacích a kontextech. Důležitá je

⁸² Což se mj. projevuje i v náplni některých přehledů geografických přístupů ke krajině, které i přes obecný název (jako např. „Krajina“) často o krajině pojednávají ve smyslu jedné nebo druhé skupiny přístupů (namátkou viz např. Nash 2005; Wylie 2007).

ovšem vůle takovou definici hledat. Tato vůle totiž podporuje otevřenou diskuzi a výměnu poznatků, její nedostatek ji umrtvuje. Každý nakonec zaujme určité individuální stanovisko k tomu, jak krajinu zkoumat a co tímto pojmem myslí. Je však důležité, aby se vždy pokusil odhalit a vyložit důvody, proč tak činí (srv. Johnston 1983; Unwin 2006). V tomto kontextu je též třeba nahlížet na různé možnosti integrace rozdílných přístupů ke studiu krajiny v geografii diskutované ve druhé části čtvrté kapitoly. Vezměme si za příklad české geografii známý koncept primární, sekundární a terciární krajinné struktury (viz s. 119–126). Netvrdím, že jediný správný přístup ke studiu krajiny je takový, který věnuje rovnocennou pozornost všem třem strukturám a jejich vztahům. Při výzkumu krajiny se lze z pozice dílčí geografické disciplíny zaměřit pouze na jednu z těchto struktur nebo specifický typ vazeb mezi nimi (jak ostatně naznačuje obr. 28 na s. 126).

Pokud však chceme, aby si geografie uchovala své postavení v diskuzích o krajině, je třeba zároveň pamatovat na vztah takových dílčích výzkumů k oborovému přístupu jako celku (srv. Taylor 1976). Je nasnadě, že rozvoji diskuze o vzájemných vztazích dílčích geografických výzkumů krajiny by mohla napomoci existence určité platformy pro společnou výměnu názorů. Poslední část čtvrté kapitoly proto byla věnována samostatné diskuzi možných podob geografie krajiny. Existují dvě možnosti jejího ustanovení: buď zahrnout problematiku studia krajiny do jedné z geografie rozvíjených disciplín, nebo vymezit samostatnou, na problematiku krajiny specializovanou, geografickou disciplínu. Pro využití první možnosti se nabízejí zejména krajinná ekologie, kulturní geografie a regionální geografie. Netvrdím, že to jsou jediné disciplíny, jež se krajinou zabývají. Vždyť v podstatě každá geografická disciplína má ke krajině co říci. Jsou to však jediné disciplíny, které cíleně ke krajině přistupují jako k určitému celku. S ohledem na v této práci zformulovanou definici krajiny je ovšem jejich integrační potenciál omezený. Krajinná ekologie i kulturní geografie totiž kladou primárně důraz na dílčí aspekty krajiny, kterými jsou její materiální formy, respektive významy a hodnoty jí přiřazované. Pro potřeby integrace různých přístupů se zdá být slibnější využití regionální geografie, u níž je ovšem otázkou, zda bude schopna věnovat vyváženou pozornost regionu i krajině, aniž by je nekriticky ztotožňovala. Ani jedna ze tří jmenovaných disciplín se buď beze zbytku nesoustředí pouze na krajinu, nebo na všechny stránky tohoto objektu. Každá z nich tak sice určitým způsobem přispívá ke geografickému výzkumu krajiny. Nikoli však k jeho jednotné identitě, která by mohla vést k posílení pozice geografie

ve výzkumu krajiny obecně. Nabízí se proto otázka, zda by nebylo výhodnější sdružit rozmanité geografické výzkumy krajiny pod jednotné označení geografie krajiny. Nicméně v takovém případě čelíme přinejmenším dvěma následujícím problémům. Jednak by bylo třeba vyjasnit vztah geografie a krajinné ekologie. Dosud se však pozornost věnuje spíše přínosu geografie pro krajinnou ekologii (viz obr. 13 na s. 70; Antrop 2000a; Michaeli, ed. 2007). Mají-li se ovšem geografové hlásící se ke krajinné ekologii ztotožnit s geografii krajiny, bude nutné diskutovat i přínos krajinné ekologie ke geografickému výzkumu krajiny. Dále též zůstává otázkou, zda by se uvedená, svým charakterem monistická, geografie krajiny byla schopna plně vymezit vůči geografii regionální. Diskuze o vztahu krajiny a regionu je totiž pravděpodobně pro geografii důležitější, než výzkum krajiny samotné. Častěji než po vlastnostech určité krajiny se jako geografové budeme ptát po vlastnostech krajiny v určité oblasti a jejím významu pro tuto oblast.

Předkládaná práce nastínila řadu témat a problémů, z nichž mnohým se mohla z důvodu časových a rozsahových omezení věnovat pouze parciálně. V obecně geografické rovině se pokusila upozornit na význam studia a diskuze dějin, filozofie a metodologie nejen geografie jako takové, ale též dílčích geografických disciplín a používaných konceptů. Je třeba se dále věnovat jak geografii jako celku, tak komparaci různých geografických tradic v odlišných částech světa a na rozdílných měřítkových úrovních (Johnston 1998a; Livingstone 2003). V rovině vlastního výzkumu krajiny je nutné dále pokračovat v již započaté teoreticko-metodologické debatě o pojetí krajiny v geografii a diskutovat vztah krajiny k dalším geografickým konceptům, jakými jsou například životní prostředí, region a místo, s nimiž se často směšuje. Závěry této práce vycházejí především z kvalitativního srovnání a diskuze zvolené literatury. Prostřednictvím obsahových analýz souborů odborných textů by však bylo možné dále odhalit a upozornit na některé trendy ve výzkumu krajiny. Nastíněné možnosti integrace dílčích geografických přístupů ke studiu krajiny je třeba následně ověřit aplikací v rámci pokračujících výzkumů. V rovině empirického výzkumu krajiny se též podařilo upozornit na některá, v české geografii dosud omezeně řešená, dílčí výzkumná témata, spadající především do oblasti kulturní a historické geografie. Zejména se jedná o další studium otázek týkajících se kulturního významu krajiny, hodnot s ní spojovaných a jejich ochrany a proměn. Rozvoj tohoto typu výzkumu by českou geografii jednak obohatil o nové teoretické a metodologické přístupy a empirické poznatky, jednak by též umožnil její intenzivnější zapojení do diskurzu

o krajinných hodnotách a potřebě ochrany krajiny jako dědictví jak na české, tak evropské úrovni (např. v rámci implementace Evropské úmluvy o krajině). Celkově by pak přispěl k rozvoji geografie jako na syntézu zaměřené komplexní vědy, včetně posílení jejího postavení ve výzkumu krajiny. V praxi by takové posílení role geografie mohlo přispět k formulaci potřebných řešení jednak vnímaných konfliktů mezi kulturní a přírodní složkou krajiny vyplývajících z jejich odlišné povahy, jednak problémů, které by byly bez zohlednění významu obou těchto složek a jejich vzájemných vztahů jinak nepřekonatelné. Geografie by se prostřednictvím svých poznatků mohla nejen více začlenit do diskurzu o možnostech a potřebách správy a ochrany krajiny jako dědictví, ale též by mohla participovat na kritické evaluaci a tvorbě dílčích opatření prováděných v rámci ochrany, managementu a plánování jednotlivých krajin, včetně jejich zasazení do širšího kontextu vývoje geografického prostředí.

Literatura

- AALBERS, M. B. (2004): Creative destruction through the Anglo-American hegemony: A non-Anglo-American view on publications, referees and language. *Area*, 36, č. 3, s. 319–322.
- AALBERS, M. B., ROSSI, U. (2006): Beyond the Anglo-American hegemony in human geography: A European perspective. *GeoJournal*, 67, s. 137–147.
- ACKERMAN, E. A. (1945): Geographic training, wartime research, and immediate professional objectives. *Annals of the Association of American Geographers*, 35, č. 4, s. 121–143.
- ACKERMAN, E. A. (1963): Where is a research frontier? *Annals of the Association of American Geographers*, 53, č. 4, s. 429–440.
- Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 52. Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava 2009, 127 s.
- AGNEW, J., DUNCAN, J. S., STASZAK, J.-F. (2009): Denis E. Cosgrove (1948–2008). *Progress in Human Geography*, 33, č. 4, s. 552–559.
- AHAS, R., AASA, A., SLIM, S., ROOSAARE, J. (2005): Seasonal indicators and seasons of Estonian landscapes. *Landscape Research*, 30, s. 173–191.
- ANDERSEN, B. J. (2008): Research in the journal *Landscape Ecology*, 1987–2005. *Landscape Ecology*, 23, s. 129–134.
- ANDERSON, B. (2008): Představy společenství: Úvahy o původu a šíření nacionalismu. *Karolinum, Praha*, 274 s.
- ANDREWS, A. W. (1897): The teaching of geography in relation to history. *The Geographical Journal*, 9, č. 4, s. 427–438.
- ANDREWS, M. (1999): *Landscape and Western Art*. Oxford University Press, Oxford, 248 s.
- ANSCHUETZ, K. F., WILSHUSEN, R. H., SCHEICK, C. L. (2001): An archaeology of landscapes: perspectives and directions. *Journal of Archaeological Research*, 9, č. 2, s. 157–211.
- ANTROP, M. (1997): The concept of traditional landscapes as a base for landscape evaluation and planning: The example of Flanders Region. *Landscape and Urban Planning*, 38, s. 105–117.
- ANTROP, M. (1998): Landscape change: Plan or chaos? *Landscape and Urban Planning*, 41, s. 155–161.
- ANTROP, M. (2000a): Geography and landscape science. *Belgeo*, 17, č. 1–4, s. 9–35.
- ANTROP, M. (2000b): Changing patterns in the urbanized countryside of Western Europe. *Landscape Ecology*, 15, s. 257–270.
- ANTROP, M. (2000c): Background concepts for integrated landscape analysis. *Agriculture, Ecosystems and Environment*, 77, s. 17–28.
- ANTROP, M. (2004): The power of landscape, the power of geography? University Ghent, Department of Geography, 25 s. (staženo z <http://geoweb.ugent.be>).
- ANTROP, M. (2006): From holistic landscape synthesis to transdisciplinary landscape management. In: Tress, B., Tress, G., Fry, G., Opdam, P. (eds.): *From Landscape Research to Landscape Planning: Aspects of Integration, Education and Application*. Wageningen UR Frontis Series, Vol. 12, Springer, New York, s. 27–50.
- ANTROP, M. (2008): Landscape at risk: about change in the European landscapes. In: Dostál, P. (ed.): *Evolution of Geographical Systems and Risk Processes in the Global Context*. Charles University in Prague, Faculty of Science and P3K, Prague, s. 57–79.

- APPLETON, J. (1975): Landscape evaluation: The theoretical vacuum. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 66, s. 120–123.
- APPLETON, J. (1990): *The Symbolism of Habitat: An Interpretation of Landscape in the Arts*. University of Washington Press, Seattle–London, 113 s.
- APPLETON, J. (1996): *The Experience of Landscape*. Revised Edition, Wiley, Chichester, 282 s.
- APPLETON, J. (1997): The integrity of the landscape movement. In: Groth, P., Bressi, T. W. (eds.): *Understanding Ordinary Landscapes*. Yale University Press, New Haven–London, s. 189–199.
- BAILLY, A., FERRAS, R. (2006): *Éléments d'épistémologie de la géographie*. 2e édition, Armand Colin, Paris, 191 s.
- BAKER, A. R. H., ed. (1972): *Progress in Historical Geography*. David & Charles, Newton Abbot, 311 s.
- BAKER, A. R. H. (1988): Historical geography and the study of the European rural landscape. *Geografiska Annaler, Series B, Human Geography*, 70, č. 1, s. 5–16.
- BAKER, A. R. H. (1992): Introduction: On ideology and landscape. In: Baker, A. R. H., Biger, G. (eds.): *Ideology and landscape in historical perspective: essays on the meanings of some places in the past*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 1–14.
- BAKER, A. R. H. (2003): *Geography and History: Bridging the Divide*. Cambridge University Press, Cambridge, 279 s.
- BAKER, A. R. H. (2007): Classifying geographical history. *Professional Geographer*, 59, č. 3, s. 344–356.
- BAKER, A. R. H., BIGER, G., eds. (1992): *Ideology and Landscape in Historical Perspective*. Cambridge University Press, Cambridge, 356 s.
- BARČÁKOVÁ, I. (2001): Prístupy k hodnoteniu estetickéj (vizuálnej) kvality krajiny. *Geografický časopis*, 53, č. 4, s. 343–356.
- BARNES, T. J. (2001): 'In the beginning was economic geography' – a science studies approach to disciplinary history. *Progress in Human Geography*, 25, č. 4, s. 521–544.
- BARNETT, C. (1995): Awakening the dead: who needs the history of geography? *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 20, č. 4, s. 417–419.
- BARNETT, C. (2004): A critique of the cultural turn. In: Duncan, J. S., Johnson, N. C., Schein, R. H. (eds.): *A Companion to Cultural Geography*. Blackwell, Malden, s. 38–48.
- BARROWS, H. H. (1923): Geography as human ecology. *Annals of the Association of American Geographers*, 13, č. 1, s. 1–14.
- BARTON, F. T., KARAN, P. P. (1992): *Leaders in American Geography*. New Mexico Geographical Society, Mesilla, 267 s.
- BASSETT, K. (1999): Is there progress in human geography? The problem of progress in the light of recent work in the philosophy and sociology of science. *Progress in Human Geography*, 23, č. 1, s. 24–47.
- BASTIAN, O. (2001): Landscape ecology: Towards a unified discipline? *Landscape Ecology*, 16, s. 757–766.
- BAŠE, M. (2006): *Sídla a stavby na venkově*. ČVUT, Praha, 80 s.
- BAŠOVSKÝ, O., MLÁDEK, J. (1989): *Geografie obyvateľstva a sídiel*. Univerzita Komenského, Bratislava, 223 s.
- BAŠOVSKÝ, O., LAUKO, V. (1990): *Úvod do regionálnej geografie*. SPN, Bratislava, 120 s.

- BECK, H. (1954): Methoden und Aufgaben der Geschichte der Geographie. *Erdkunde*, 8, s. 51–57.
- BECK, H. (1977): Das Problemfeld der Geschichte der Geographie. *Erdkunde*, 31, č. 2, s. 81–85.
- BERDOULAY, V. (1981): The contextual approach. In: Stoddart, D. R. (eds.): *Geography, Ideology and Social Concern*. Basil Blackwell, Oxford, s. 8–16.
- BERENGO, C., DI MAIO, S. (2009): *We are the Landscape: Understanding the European Landscape Convention*. Giunti Progetti Educativi S.r.l., Florence, 64 s.
- BERESFORD, M., PHILLIPS, A. (2000): Protected landscapes: A conservation model for the 21st century. *The George Wright FORUM*, 17, č. 1, s. 15–26.
- BERG, L. S. (1915): The objectives and tasks of geography. Translated by Alexander V. Khoroshev and Sergie Andronikov. *Proceedings of the Russian Geographical Society*, 15, č. 9, s. 463–475 [citace podle verze přetištěné in: Wiens, J. A., Moss, M. R., Turner, M. G., Mladenoff, D. J., eds. (2006): *Foundation Papers in Landscape Ecology*. Columbia University Press, New York, s. 11–18].
- BERGER, J. (1972): *Ways of Seeing*. BBC and Penguin Books, London, 166 s.
- BERRY, B. J. L., HARRIS, D. C. (1970): Walter Christaller: An appreciation. *Geographical Review*, 60, č. 1, s. 116–119.
- BERRY, B. J. L., ed. (1978): *The Nature of Change in Geographical Ideas. Perspectives in geography 3*, Northern Illinois University Press, Illinois, 167 s.
- BEUNEN, R., HAGENS, J. E. (2009): The use of the concept of ecological networks in nature conservation policies and planning practices. *Landscape Research*, 34, č. 5, s. 563–580.
- BIČÍK, I. (2005): Proměny geografie zemědělství. *Geografie – Sborník ČGS*, 110, č. 2, s. 91–102.
- BIČÍK, I. (2008): Geografie ve studiu krajiny. Reakce na stejnojmenný příspěvek doc. Hynka. *Geografie – Sborník ČGS*, 113, č. 1, s. 85–88.
- BIČÍK, I., BRINKE, J. (1987): Regionální geografie na rozcestí. Poznámky k vývoji, obsahu a chápání regionální geografie. *Sborník Československé geografické společnosti*, 92, č. 4, s. 272–281.
- BIČÍK, I., GÖTZ, A., JANČÁK, V., JELEČEK, L., MEJSNAROVÁ, L., ŠTĚPÁNEK, V. (1996): Land Use/Land Cover Changes in the Czech Republic 1845 – 1995. *Geografie – Sborník ČGS*, 101, č. 2, s. 92–109.
- BIČÍK, I., JANČÁK, V. (2005): Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 104 s.
- BIČÍK, I., JELEČEK, L. (2009): Land use and landscape changes in Czechia during the period of transition 1990–2007. *Geografie – Sborník ČGS*, 114, č. 4, s. 263–281.
- BIČÍK, I., JELEČEK, L., ŠTĚPÁNEK, V. (2001): Land-use changes and their social driving forces in Czechia in the 19th and 20th centuries. *Land Use Policy*, 18, č. 1, s. 65–73.
- BILLINGE, M. (1983): The Mandarin dialect: An essay on style in contemporary geographical writing. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 8, č. 4, s. 400–420.
- BIRD, J. (1993): *The Changing Worlds of Geography: A Critical Guide to Concepts and Methods*. Clarendon Press, Oxford, 307 s.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): *Teorie regionálního rozvoje – nástin, kritika, klasifikace*. Karolinum, Praha, 211 s.

- BLOTEVOGEL, H. H. (2003): „Neue Kulturgeographie“ – Entwicklung, Dimensionen, Potenziale und Risiken einer kulturalistischen Humangeographie. *Berichte zur Deutschen Landeskunde*, 77, č. 1, s. 7–34.
- BOBEK, H., SCHMITHÜSEN, J. (1949): Die Landschaft im logischen System der Geographie. *Erdkunde*, 3, č. 2–3, s. 112–120 [citace podle verze přetištěné in: *Schmithüsen, J. (1974): Landschaft und Vegetation: Gesammelte Aufsätze von 1934 bis 1971. Selbstverlag des Geographischen Instituts der Universität des Saarlandes, Saarbrücken, s. 182–197*].
- BOESCH, H., CAROL, H. (1960): Principles of the concept “landscape”. *Geographica Helvetica*, 15, s. 254–256.
- BONNEMAISON, J. (2005): *Culture and Space: Conceiving a New Cultural Geography*. I.B. Tauris, London–New York, 154 s.
- BOSMAN, J. (2009): The changing position of society journals in geography. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 100, č. 1, s. 20–32.
- BRABEC, P., LIPSKÝ, Z. (2007): Geoekologické zákonitosti využívání krajiny: případová studie z pramenné oblasti Konopišťského potoka. *Geografie – Sborník ČGS*, 112, č. 1, s. 33–47.
- BRACE, C. (1999): Finding England everywhere: Regional identity and the construction of national identity, 1890–1940. *Ecumene*, 6, č. 1, s. 90–109.
- BRACE, C., BAILEY, A. R., HARVEY, D. C. (2006): Religion, place and space: A framework for investigating historical geographies of religious identities and communities. *Progress in Human Geography*, 30, č. 1, s. 28–43.
- BRANDT, J. (1999): Geography as “landscape ecology”. *Geografisk Tidsskrift, Danish Journal of Geography, Special Issue*, 1, s. 21–32.
- BRANCHER, D. M. (1969): Critique of K. D. Fines: Landscape Evaluation. A Research project in East Sussex. *Regional Studies*, 3, č. 2, s. 91–92.
- BRASSLEY, P. (1998): On the unrecognized significance of the ephemeral landscape. *Landscape Research*, 23, č. 2, s. 119–133.
- BREITBACH, C. (2007): The geographies of a more just food system: Building landscapes for social reproduction. *Landscape Research*, 32, č. 5, s. 533–558.
- BROOKFIELD, H. C. (1969): On the environment as perceived. In: Board, Ch., Chorley, R. J., Haggett, P., Stoddart, D. R. (eds.): *Progress in Geography: International Reviews of Current Research. Volume 1*, Edward Arnold, London, s. 51–80.
- BROWN, J., MITCHELL, N., BERESFORD, M., eds. (2004): *The Protected Landscape Approach: Linking Nature, Culture and Community*. IUCN, Gland–Cambridge, 270 s.
- BUCHECKER, M., HUNZIKER, M., KIENAST, F. (2003): Participatory landscape development: Overcoming social barriers to public involvement. *Landscape and Urban Planning*, 64, s. 29–46.
- BUIJS, A. E., PEDROLI, B., LUGINBÜHL, Y. (2006): From hiking through farmland to farming in a leisure landscape: changing social perceptions of the European landscape. *Landscape Ecology*, 21, s. 375–389.
- BUNGE, W. (1966): Annals commentary: locations are not unique. *Annals of the Association of American Geographers*, 56, č. 2, s. 375–376.
- BUREL, F., BAUDRY, J. (2003): *Landscape Ecology: Concepts, Methods and Applications*. Science Publishers, Enfield (New Hampshire), 362 s.
- BURKE, P. (2001): *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*. Reaktion, London, 224 s.

- BURKE, P. (2004): Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929–1989). Knižnice Dějin a současnosti sv. 25, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 136 s.
- BUTLIN, R. A. (1993): Historical Geography: Through the Gates of Space and Time. A. Arnold of Hoder and Stroughton, New York, 306 s.
- BUTTNER, A. (1976): Grasping the dynamism of lifeworld. Annals of the Association of American Geographers, 66, č. 2, s. 277–292.
- BUTTNER, A. (1981): On people, paradigms, and ‘progress’ in geography. In: Stoddart, D. R. (eds.): Geography, Ideology and Social Concern. Basil Blackwell, Oxford, s. 81–98.
- BUTTNER, A. (2005): Edgar Kant (1902 – 1978): a Baltic pioneer. Geografiska Annaler, Series B, Human Geography, 87, č. 3, s. 175–192.
- BÜRGI, M., HERSPERGER, A. M., SCHNEEBERGER, N. (2004): Driving forces of landscape change – current and new directions. Landscape Ecology, 19, s. 857–868.
- CAPEL, H. (1981): Institutionalization of geography and strategies of change. In: Stoddart, D. R. (eds.): Geography, Ideology and Social Concern. Basil Blackwell, Oxford, s. 37–69.
- CARLSON, A. (2009): Nature and Landscape: An Introduction to Environmental Aesthetics. Columbia University Press, New York, 188 s.
- CARMODY, P. (2008): The geography of small nations’ journals: strategies and scale: lessons from the Irish case. Scottish Geographical Journal, 124, č. 1, s. 2–7.
- CAROL, H. (1956): Zur Diskussion um Landschaft und Geographie. Geographica Helvetica, 11, s. 111–133.
- CAROL, H. (1957): Grundsätzliches zum Landschaftsbegriff. Petermanns Geographische Mitteilungen, 101, č. 2, s. 93–97.
- CAROL, H., NEEF, E. (1957): Zehn Grundsätze über Geographie und Landschaft. Petermanns Geographische Mitteilungen, 101, č. 2, s. 97–98.
- CASTREE, N., MACMILLAN, T. (2004): Old news: representation and academic novelty. Environment and Planning A, 36, s. 469–480.
- CLARK, K. (1949): Landscape Into Art. John Murray, London, 148 s.
- CLARK, J., DARLINGTON, J., FAIRCLOUGH, G. (2004): Using Historic Landscape Characterisation. English Heritage’s review of HLC applications 2002–03. English Heritage, Lancashire County Council, 63 s.
- CLAVAL, P. (1981): Epistemology and the history of geographical thought. In: Stoddart, D. R. (eds.): Geography, Ideology and Social Concern. Basil Blackwell, Oxford, s. 227–239 [poprvé vydáno jako Claval, P. (1980): *Epistemology and the history of geographical thought. Progress in Human Geography*, 4, s. 371–384].
- CLAVAL, P. (1988): European rural societies and landscapes, and the challenge of urbanization and industrialization in the nineteenth and twentieth centuries. Geografiska Annaler, Series B, Human Geography, 70, č. 1, s. 27–38.
- CLAVAL, P. (1998): An Introduction to Regional Geography. Blackwell, Oxford, 299 s.
- CLAVAL, P. (2004): The languages of rural landscapes. In: Palang, H., Sooväli, H., Antrop, M., Setten, G. (eds.): European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment. Kluwer, Dordrecht, s. 41–65.
- CLAVAL, P. (2007a): *Épistémologie de la géographie*. 2e édition, Armand Colin, Paris, 303 s.
- CLAVAL, P. (2007b): Regional geography: past and present (a review of ideas, approaches and goals). Geographia Polonica, 80, č. 1, s. 25–42.

- CLAVAL, P. (2008): La géographie culturelle dans les pays anglophones. *Annales de géographie*, č. 660–661, s. 8–26.
- CLAVAL, P., STASZAK, J.-F. (2008): Oú en est la géographie culturelle?: introduction. *Annales de géographie*, č. 660–661, s. 3–7.
- CLOKE, P., CRANG, P., GOODWIN, M., eds. (2005): *Introducing Human Geographies*. 2nd edition, Hodder Arnold, London, 653 s.
- CLOKE, P., PHILO, C., SADLER, D. (1991): *Approaching Human Geography: An Introduction to Contemporary Theoretical Debates*. Paul Chapman, London, 240 s.
- CORNISH, V. (1928): Harmonies of scenery. An outline of aesthetic geography. *Geography*, 14, s. 275–283 a 383–394.
- COSGROVE, D. (1978): Place, landscape, and the dialectics of cultural geography. *Canadian Geographer*, 22, č. 1, s. 66–72.
- COSGROVE, D. (1985): Prospect, perspective and the evolution of the landscape idea. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 10, s. 45–62.
- COSGROVE, D. (1989a): Geography is everywhere: Culture and symbolism in human landscapes. In: Gregory, D., Walford, R. (eds.): *Horizons in Human Geography*. Macmillan, London, s. 118–135.
- COSGROVE, D. (1989b): A terrain of metaphor: Cultural geography 1988–89. *Progress in Human Geography*, 13, s. 566–575.
- COSGROVE, D. (1996): Ideas and culture: A response to Don Mitchell. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 21, s. 574–575.
- COSGROVE, D. E. (1998): *Social Formation and Symbolic Landscape*. The University of Wisconsin Press, Madison, 293 s.
- COSGROVE, D. (2003a): Landscape and the European sense of sight – eyeing nature. In: Anderson, K., Domosh, M., Pile, S., Thrift, N. (eds.): *The Handbook of Cultural Geography*. Sage, London, s. 249–268.
- COSGROVE, D. (2003b): Landscape, Nature, and the Body Politic: From Britain's Renaissance to America's New World (Book). *Geographical Review*, 93, č. 1, s. 136–138.
- COSGROVE, D. (2004): Landscape and Landschaft. *Bulletin of the German Historical Institute*, No. 35, s. 57–70.
- COSGROVE, D. (2008): Images and imagination in 20th-century environmentalism: from the Sierras to the Poles. *Environment and Planning A*, 40, s. 1862–1880.
- COSGROVE, D., DANIELS, S., eds. (1988): *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments*. Cambridge University Press, Cambridge, 318 s.
- COSGROVE, D., DOMOSH, M. (1993): Author and authority: Writing the new cultural geography. In: Duncan, J. S., Key, D. (eds.): *Place/Culture/Representation*. Routledge, London, s. 25–38.
- COSGROVE, D., DUNCAN, J. S. (1993): On “The reinvention of cultural geography” by Price and Lewis. *Annals of the Association of American Geographers*, 83, č. 3, s. 515–519.
- COSGROVE, D., JACKSON, P. (1987): New directions in cultural geography. *Area*, 19, č. 2, s. 95–101.
- COSGROVE, D., ROSCOE, B., RYCROFT, S. (1996): Landscape and identity at Ladybower Reservoir and Rutland Water. *Transaction of the Institute of British Geographers, New Series*, 21, č. 3, s. 534–551.

- COUCLELIS, H., GOLLEDGE, R. (1983): Analytic research, positivism, and behavioral geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 73, č. 3, s. 331–339.
- CRANG, M. (1998): *Cultural Geography*. Routledge, London, 215 s.
- CRANG, M. (2003): The hair in the gate: Visuality and geographical knowledge. *Antipode*, 35, č. 2, s. 238–243.
- CRESSWELL, T. (2004): *Place: A Short Introduction*. Blackwell, Oxford, 153 s.
- CRESSWELL, T. (2008): Place: Encountering geography as philosophy. *Geography*, 93, č. 3, s. 132–139.
- Cultural Landscapes: The Challenges of Conservation. World Heritage 2002 Shared Legacy, Common Responsibility Associated Workshops 11–12 November 2002, Ferrara – Italy. World Heritage Papers 7. UNESCO World Heritage Centre, Paris 2003, 191 s.
- ČERNÝ, E. (1979): Zaniklé středověké osady a jejich plužiny. *Metodika historickogeografického výzkumu v oblasti Dražanské vrchoviny*. Academia, Praha, 168 s.
- ČERNÝ, E. (1992): Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin. *Historicko-geografická studie v regionu Dražanské vrchoviny*. Muzejní a vlastivědná společnost, Brno, 143 s.
- DANIELS, S. (1989): Marxism, culture, and the duplicity of landscape. In: Peet, R., Thrift, N. (eds.): *New Models in Geography*. Unwin Hyman, London, s. 196–220.
- DANIELS, S. (2004): Landscape and art. In: Duncan, J. S., Johnson, N. C., Schein, R. H. (eds.): *A Companion to Cultural Geography*. Blackwell, Malden, s. 430–446.
- DANIELS, S., COSGROVE, D. (1988): Introduction: iconography and landscape. In: Cosgrove, D., Daniels, S. (eds.): *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 1–10.
- DANIELS, S., COSGROVE, D. (1993): Spectacle and text: Landscape metaphors in cultural geography. In: Duncan, J., Ley, D. (eds.): *Place/Culture/Representation*. Routledge, London, s. 57–77.
- DARBY, H. C. (1953): On the relations of geography and history. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 19, s. 1–11.
- DAUGSTAD, K., GRÝTLI, E. (1999): How to study and manage a multihistoric landscape. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 53, s. 85–92.
- DAVIS, W. M. (1919): Passarge's principles of landscape description. *Geographical Review*, 8, č. 4/5, s. 266–273.
- DEAR, M. (1994): Who's afraid of postmodernism? *Annals of the Association of American Geographers*, 84, s. 295–300.
- DEBRES, K., SOWERS, J. (2009): The emergence of standardized, idealized, and placeless landscapes in Midwestern Main Street postcards. *Professional Geographer*, 61, č. 2, s. 216–230.
- DE JONGE, J. (2006): Forward to history. In: van der Knaap, W., van der Valk, A. (eds.): *Multiple Landscape: Merging Past and Present*. International Studygroup on Multiple Uses of Land (ISOMUL), Wageningen, s. 73–86.
- DELLA DORA, V. (2008): Mountains and memory: embodied visions of ancient peaks in the nineteenth-century Aegean. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 33, s. 217–232.
- DELLA DORA, V. (2009): Travelling landscape-objects. *Progress in Human Geography*, 33, č. 3, s. 334–354.

- DEMEK, J. (1974): Systémová teorie a studium krajiny. *Studia Geographica*, 40, Geografický ústav, Brno, 200 s.
- DEMEK, J. (1977): Úvod do studia geografie, 1. část: Teoretické základy geografie. *Studia geographica* 63, Geografický ústav ČSAV, Brno, 93 s.
- DEMEK, J. (1979): Teorie kulturní krajiny. *Sborník Československé geografické společnosti*, 84, s. 22–35.
- DEMEK, J. (1980): Teorie regionální geografie. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, XV, Supplementum, s. 43–52.
- DEMEK, J. (1981): Nauka o krajině a její vyučování v 7. ročníku základní školy. *Sborník Československé geografické společnosti*, 86, č. 4, s. 298–306.
- DEMEK, J. (1983): Kultura krajiny. *Životné prostredie*, 17, č. 2, s. 62–66.
- DEMEK, J. (1987): Lesk a bída regionální geografie. *Sborník Československé geografické společnosti*, 92, č. 2, s. 119–123.
- DEMEK, J. (1999): Geoekologie do 21. století. *Geografický časopis*, 51, č. 4, s. 361–372.
- DEMERRITT, D. (2002): What is the ‘social construction of nature’? A typology and sympathetic critique. *Progress in Human Geography*, 26, č. 6, s. 767–790.
- DÉJEANT-PONS, M. (2006): The European Landscape Convention. *Landscape Research*, 31, č. 4, s. 363–384.
- DĚDINA, V. (1927): Přirozené kraje a oblasti Československa. *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, 33, s. 21–25.
- DI MÉO, G. (2008): La géographie culturelle: quelle approche sociale? *Annales de géographie*, č. 660–661, s. 47–66.
- DICKINSON, R. E., HOWARTH, O. J. R. (1933): *The Making of Geography*. Clarendon, Oxford, 264 s.
- DOHNAL, M. (2006): Vesnická sídla a kulturní krajina na Táborsku v 15.–19. století. *Etnologický ústav AV ČR, Praha*, 351 s.
- DOWER, M. (2008a): The European Landscape Convention – its origins, focus and relevance at European level to land use and landscape planning. *LCN News*, 27, s. 10–15.
- DOWER, M. (2008b): Taking stock, taking opportunities. In: Young, B., Howard, P. (eds.): *Summary Report of the Sheffield Conference on the European Landscape Convention, 19th/20th November 2007*. Landscape Research Group, London, s. 6–8.
- DRBOHLAV, D. (1990): Podněty behaviorální geografie ve struktuře geografického výzkumu. *Geografie – Sborník ČGS*, 95, č. 4, s. 298–307.
- DRDOŠ, J., ed. (1983): *Landscape Synthesis: Geocological Foundations of the Complex Landscape Management*. Veda, Bratislava, 249 s.
- DRDOŠ, J. (1995): O histórii jednej výskumnej témy (ešte o krajinnom potenciáli). *Geografický časopis*, 47, č. 4, s. 299–308.
- DRDOŠ, J. (1998): O krajinnom obraze. *Folia Geographica*, 1, s. 65–75.
- DRDOŠ, J. (2004a): Geografická paradigma v environmentálnom plánovaní. *Folia Geographica*, 7, s. 44–61.
- DRDOŠ, J. (2004b): O holistickom prístupe v geografii: tradície a súčasnosť. *Folia Geographica*, 7, s. 28–43.
- DRDOŠ, J. (2004c): Geoekológia a environmentalistika. I. Časť: Krajinná ekológia/geoekológia, jej environmentálne poslanie a úlohy. *Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešov*, 201 s.
- DRDOŠ, J. (2006): Krajinný potenciál: integračná téma geografie? *Folia Geographica*, 10, s. 112–122.

- DRDOŠ, J., HRNČIAROVÁ, T. (2005): Únosnosť – metodika na stanovenie limitov využívania krajiny. *Folia Geographica*, 8, s. 219–231.
- DRDOŠ, J., OŤAHEL, J. (2006): Poznámky k vývoju integračného myslenia vo fyzickej geografii na Slovensku v posledných desaťročiach. *Folia Geographica*, 10, s. 123–139.
- DRDOŠ, J., URBÁNEK, J., MAZÚR, E. (1980): Landscape syntheses and their role in solving the problems of environment. *Geografický časopis*, 32, č. 2–3, s. 119–129.
- DRGOŇA, V. (1981): Hodnotenie krajiny z hľadiska jej potenciálu pre poľnohospodársku výrobu v novšej geografickej literatúre. *Geografický časopis*, 33, č. 2, s. 197–212.
- DRIVER, F. (1995): Visualizing geography, a journey to the heart of the discipline. *Progress in Human Geography*, 19, s. 123–134.
- DRIVER, F. (2003): On geography as a visual discipline. *Antipode*, 35, č. 2, s. 227–231.
- DRIVER, F. (2005): Imaginative geographies. In: Cloke, P., Crang, P., Goodwin, M. (eds.): *Introducing Human Geographies*. 2nd edition, Hodder Arnold, London, s. 144–155.
- DRIVER, F. (2009): Editorial: Denis Cosgrove: historical geography unbound. *Journal of Historical Geography*, 35, s. 1–2.
- DUNCAN, J. S. (1980): The superorganic in American cultural geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 70, č. 2, s. 181–198.
- DUNCAN, J. S. (1981): Comment in reply. *Annals of the Association of American Geographers*, 71, č. 2, s. 287–291.
- DUNCAN, J. S. (1985): Individual action and political power: A structuration perspective. In: Johnston, R. J. (ed.): *The Future of Geography*. Methuen, London–New York, s. 176–189.
- DUNCAN, J. S. (1990): *The City as Text: The Politics of Landscape Interpretation in the Kandyan Kingdom*. Cambridge University Press, Cambridge, 229 s.
- DUNCAN, J. (2008): In memoriam: Denis Edmund Cosgrove 3 May 1948– 21 March 2008. *Cultural Geographies*, 15, s. 411–412.
- DUNCAN, J., DUNCAN, N. (1996): Reconceptualizing the idea of culture in geography: A reply to Don Mitchell. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 21, s. 576–579.
- DUNCAN, J. S., DUNCAN, N. G. (2001): The aestheticization of the politics of landscape preservation. *Annals of the Association of American Geographers*, 91, č. 2, s. 387–409.
- DUNCAN, J., DUNCAN, N. (2003): Can't live with them; can't landscape without them: Racism and the pastoral aesthetic in suburban New York. *Landscape Journal*, 22, s. 88–98.
- DUNCAN, J. S., DUNCAN, N. G. (2004a): Culture unbound. *Environment and Planning A*, 36, s. 391–403.
- DUNCAN, J. S., DUNCAN, N. G. (2004b): *Landscapes of Privilege: The Politics of the Aesthetic in an American Suburb*. Routledge, New York–London, 261 s.
- EITER, S. (2004): Protected areas in the Norwegian mountains: Cultural landscape conservation – whose landscape? *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 58, s. 171–182.
- EMANUELSSON, U. (2009): *The Rural Landscapes of Europe: How Man Has Shaped European Nature*. The Swedish Research Council Formas, Stockholm, 383 s.
- EMMELIN, L. (1996): Landscape Impact Analysis: a systematic approach to landscape impacts of policy. *Landscape Research*, 21, č. 1, s. 13–36.

- Evropská úmluva o krajině (přijata ve Florencii 20. října 2000 a jménem České republiky podepsána ve Štrasburku dne 28. listopadu 2002, viz Sbírká mezinárodních smluv č. 13 / 2005, Částka 6).
- EYLES, J., LEE, R. (1982): Human geography in explanation. Transactions of the Institute of British Geographers, New Series, 7, č. 1, s. 117–122.
- FAIRHEAD, J., LEACH, M. (1996): Misreading the African Landscape: Society and Ecology in a Forest-Savanna Mosaic. Cambridge University Press, Cambridge, 354 s.
- FAJKUS, B. (2005): Filosofie a metodologie vědy. Vývoj, současnost a perspektivy. Academia, Praha, 339 s.
- FALL, L. (2002): Divide and rule: Constructing human boundaries in 'boundless nature'. GeoJournal, 58, s. 243–251.
- FARMER, S. B. (1995): Oradour-sur-Glane: Memory in a preserved landscape. French Historical Studies, 19, č. 1, s. 27–47.
- FEHN, K. (1975): Stand und Aufgaben der Historischen Geographie. Die Blätter für deutsche Landesgeschichte, 111, s. 31–53.
- FENNEMAN, N. M. (1919): The circumference of geography. Annals of the Association of American Geographers, 9, s. 3–11.
- FINES, K. D. (1968): Landscape evaluation: A research project in East Sussex. Regional Studies, 2, s. 41–55.
- FINES, K. D. (1969): Landscape evaluation – A research project in East Sussex: Rejoinder to critique by D. M. Brancher. Regional Studies, 3, č. 2, s. 219.
- FINKE, L. (1994): Landschaftsökologie. Westermann, Braunschweig, 232 s.
- FORMAN, R. T. T., GODRON, M. (1993): Krajinná ekologie. Academia, Praha, 583 s.
- FOWLER, P. J. (2003): World Heritage Cultural Landscapes 1992–2002. World Heritage Papers 6. UNESCO World Heritage Centre, Paris, 140 s.
- FREEMAN, T. W. (1986): The unity of geography: Introduction. Transactions of the Institute of British Geographers, New Series, 11, č. 4, s. 441–442.
- FRIČOVÁ, H. KÜHNEL, K. (1982/83): Regionální geografie – její didaktické ztvárnění a význam pro všeobecné vzdělání. Přírodní vědy ve škole, 34, č. 8, s. 307–312.
- GADE, D. W. (1976): L'optique culturelle dans la géographie américaine. Annales de géographie, 85, č. 472, s. 672–693.
- GALLENT, N., ANDERSSON, J., BIANCONI, M. (2006): Planning on the Edge. The Context for Planning at the Rural-Urban Fringe. Routledge, Abingdon, 232 s.
- GARCIA-RAMON, M.-D. (2003): Globalization and international geography: the questions of languages and scholarly traditions. Progress in Human Geography, 27, č. 1, s. 1–5.
- GARDAVSKÝ, V. (1988): Poznávací, aplikační a vzdělávací funkce geografie. Studia Geographica 92, Geografický ústav ČSAV, Brno, 176 s.
- GARDAVSKÝ, V., HAMPL, M. (1982): Základy teoretické geografie. Univerzita Karlova v Praze, Praha, 85 s.
- GARDEN, M.-C. E. (2006): The heritagescape: Looking at landscapes of the past. International Journal of Heritage Studies, 12, č. 5, s. 394–411.
- GEHRING, K., KOHSAKA, R. (2007): 'Landscape' in the Japanese language: Conceptual differences and implications for landscape research. Landscape Research, 32, č. 2, s. 273–283.
- GERBER, J. (1997): Beyond dualism – the social construction of nature and the natural and social construction of human beings. Progress in Human Geography, 21, č. 1, s. 1–17.

- GERMUNDSSON, T. (2005): Regional cultural heritage versus national heritage in Scania's disputed national landscape. *International Journal of Heritage Studies*, 11, č. 1, s. 21–37.
- GILBERT, A. (1988): The new regional geography in English and French-speaking countries. *Progress in Human Geography*, 12, č. 2, s. 208–228.
- GILG, A. W. (1975): The objectivity of Linton type methods of assessing scenery as a natural resource. *Regional Studies*, 9, s. 181–191.
- GLACKEN, C. J. (1967): *Traces on the Rhodian Shore: Nature and Culture in Western Thought from Ancient Times to the End of the Eighteenth Century*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles, 763 s.
- GOJDA, M. (2000): *Archeologie krajiny – Vývoj archetypů kulturní krajiny*. Academia, Praha, 238 s.
- GOLLEDGE, R. G., STIMSON, R. J. (1997): *Spatial Behavior: A Geographic Perspective*. Guilford, New York, 620 s.
- CONZEN, M. P., ed. (1990): *The Making of the American Landscape*. Unwin Hyman, Winchester, 433 s.
- GOUDIE, A. (1972): Vaughan Cornish: Geographer (with a bibliography of his published works). *Transactions of the Institute of British Geographers*, 55, s. 1–16.
- GOULD, P. (1979): Geography 1957–1977: the Augean period. *Annals of the Association of American Geographers*, 69, s. 118–120.
- GOULD, P., WHITE, R. (1986): *Mental Maps*. Routledge, London, 172 s.
- GRAHAM, B., ASHWORTH, G. J., TUNBRIDGE, J. E. (2000): *A Geography of Heritage: Power, Culture and Economy*. Arnold, London, 284 s.
- GRAHAM, B., HOWARD, P., eds. (2008): *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. Ashgate, Aldershot–Burlington, 461 s.
- GRANÖ, J. G. (1929): *Reine Geographie. Eine methodologische Studie Beleuchtet mit Beispielen aus Finnland und Estland*. *Acta Geographica* 2, Helsinki, 202 s.
- GRANÖ, J. G. (1997): *Pure Geography*. Edited by Olavi Granö and Anssi Paasi, Translated by Malcom Hicks. The Johns Hopkins University Press, Baltimore (Maryland), 191 s.
- GRANÖ, O. (1981): External influence and internal change in the development of geography. In: Stoddart, D. R. (eds.): *Geography, Ideology and Social Concern*. Basil Blackwell, Oxford, s. 17–36.
- GRANÖ, O., ed. (2003): *Origin of Landscape Science. J. G. Granö and A New Pure Geography for a New State*. The Turku University Foundation, Turku, 143 s.
- GRANÖ, O. (2005): J. G. Granö and Edgar Kant: teacher and pupil, colleagues and friends. *Geografiska Annaler, Series B, Human Geography*, 87, č. 3, s. 167–173.
- GREGORY, D. (1995): Imaginative geographies. *Progress in Human Geography*, 19, s. 447–485.
- GRIGG, D. (1966): Reply comment. *Annals of the Association of American Geographers*, 56, č. 2, s. 376–377.
- GROENING, G. (2007): The “Landscape Must Become the Law” – Or Should It? *Landscape Research*, 32, č. 5, s. 595–612.
- GROTH, P., BRESSI, T. W., eds. (1997): *Understanding Ordinary Landscapes*. Yale University Press, New Haven–London, 272 s.
- GUTIÉRREZ, J., LÓPEZ-NIEVA, P. (2001): Are international journals of human geography really international? *Progress in Human Geography*, 25, č. 1, s. 53–69.
- GUTTORMSEN, T. S., JERPÅSEN, G. B. (2002): Travelling spaces – mobility in the historical landscape of Nannestad. In: Swensen, G. (ed.): *Cultural Heritage*

- on the Urban Fringe. Nannestad workshop report March 2002. NIKU publikasjoner 126, NIKU, Oslo, s. 7–12.
- HABERMAS, J. (1972): Knowledge and Human Interests. Heinemann, London.
- HADAČ, E. (1982): Krajina a lidé. Úvod do krajinné ekologie. Academia, Praha, 152 s.
- HAGGETT, P. (1994): Prediction and predictability in geographical systems. Transactions of the Institute of British Geographers, New Series, 19, č. 1, s. 6–20.
- HAGGETT, P., CLIFF, A., FREY, A. (1977): Locational Analysis in Human Geography, Volume I: Locational Models, Volume II: Locational Methods. Edward Arnold, London, 605 s.
- HAMPL, M. (1966): Příspěvek k teorii regionu. Sborník Československé společnosti zeměpisné, 71, č. 2, s. 97–114.
- HAMPL, M. (1988): Teorie strukturální a vývojové organizace geografických systémů: principy a problémy. Studia Geographica 93, Geografický ústav ČSAV, Brno, 78 s.
- HAMPL, M. (1989): Hierarchie reality a studium sociálněgeografických systémů. Rozpravy ČSAV, Řada matematických a přírodních věd, ročník 99, sešit 1, Academia, Praha, 76 s.
- HAMPL, M. (1998a): Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha, 110 s.
- HAMPL, M. (1998b): Výzkumné trendy v sociální geografii. Geografie – Sborník ČGS, 103, č. 4, s. 437–444.
- HAMPL, M. (2002): Regionální organizace společnosti: principy a problémy studia. Geografie – Sborník ČGS, 107, č. 4, s. 333–348.
- HAMPL, M. (2003): Diferenciace a zvraty regionálního vývoje Karlovarska: unikátní případ nebo obecný vzor? Geografie – Sborník ČGS, 108, č. 3, s. 173–191.
- HAMPL, M. (2005): Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha, 147 s.
- HAMPL, M. (2006): Sociální geografie: proměny tematické orientace i přetrvávání výchozích problémů studia. Geografie – Sborník ČGS, 111, č. 4, s. 382–400.
- HAMPL, M. (2008): Nomotetická nebo idiografická geografie: alternativnost nebo komplementarita? Acta Geographica Universitatis Comenianae, 50, s. 19–31.
- HAMPL, M., DOSTÁL, P., DRBOHLAV, D. (2007): Social and cultural geography in the Czech republic: under pressures of globalization and post-totalitarian transformation. Social and Cultural Geography, 8, č. 3, s. 475–493.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNL, K. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. Univerzita Karlova, Praha, 255 s.
- HANDLEY, M. (1993): John K. Wright and human nature in geography. Geographical Review, 83, č. 2, s. 183–193.
- HANSON, S. (1999): Isms and schisms: Healing the rift between the nature-society and space-society traditions in human geography. Annals of the Association of American Geographers, 89, s. 133–143.
- HARD, G. (1969): Die Diffusion der Idee der Landschaft. Präliminarien zu einer Geschichte der Landschaftsgeographie. Přetištěno in: Hard, G. (2002): Landschaft und Raum. Aufsätze zur Theorie der Geographie, Band 1. Osnabrücker Studien zur Geographie, Band 22. Universitätsverlag Rasch, Osnabrück, s. 103–132.
- HARD, G. (1970a): Die „Landschaft“ der Sprache und die „Landschaft“ der Geographen. Semantische und forschungslogische Studien zu einigen zentralen Denkfiguren in der deutschen geographischen Literatur. Colloquium Geographicum, Band 11. Ferdinand Dümmlers Verlag, Bonn, 278 s.

- HARD, G. (1970b): „Was ist eine Landschaft?“ Über Etymologie als Denkform in geographischen Literatur. Přetištěno in: Hard, G. (2002): *Landschaft und Raum. Aufsätze zur Theorie der Geographie, Band 1. Osnabrücker Studien zur Geographie, Band 22.* Universitätsverlag Rasch, Osnabrück, s. 133–154.
- HARD, G. (1983): Zu Begriff und Geschichte von „Natur“ und „Landschaft“ in der Geographie des 19. und 20. Jahrhunderts. Přetištěno in: Hard, G. (2002): *Landschaft und Raum. Aufsätze zur Theorie der Geographie, Band 1. Osnabrücker Studien zur Geographie, Band 22.* Universitätsverlag Rasch, Osnabrück, s. 171–210.
- HARDESTY, D. L. (2000): *Ethnographic landscapes: Transforming nature into culture.* In: Alanen, A. R., Melnick, R. Z. (eds.): *Preserving Cultural Landscapes in America.* The Johns Hopkins University Press, Baltimore (Maryland)–London, s. 169–185.
- HARRIS, C. D. (2001): English as international language in geography: development and limitations. *Geographical Review*, 91, č. 4, s. 675–689.
- HARRISON, R. T., LIVINGSTONE, D. N. (1980): Philosophy and problems in human geography: a presuppositional approach. *Area*, 12, č. 1, s. 25–31.
- HART, J. F. (1982): The highest form of the geographer's art. *Annals of the Association of American Geographers*, 72, s. 1–29.
- HARTSHORNE, R. (1939): The nature of geography: A critical survey of current thought in the light of the past. *Annals of the Association of American Geographers*, 29, č. 3 a 4, s. 173–412 a 413–658.
- HARTSHORNE, R. (1948): On the mores of methodological discussion in American geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 38, č. 2, s. 113–125.
- HARVEY, D. (1969): *Explanation in Geography.* Edward Arnold, London, 521 s.
- HARVEY, F., WARDENGA, U. (1998): The Hettner-Hartshorne connection: Reconsidering the process of reception and transformation of a geographic concept. *Finisterra*, 33, 65, s. 131–140.
- HARVEY, F., WARDENGA, U. (2006): Richard Hartshorne's adaptation of Alfred Hettner's system of geography. *Journal of Historical Geography*, 32, s. 422–440.
- HAVLÍČEK, T., HUPKOVÁ, M. (2008): Religious landscape in Czechia: New structures and trends. *Geografie – Sborník ČGS*, 113, č. 3, s. 302–319.
- HAVRLANT, M., BUZEK, L. (1985): *Nauka o krajině a péče o životní prostředí.* SPN, Praha, 132 s.
- HÄGERSTRAND, T. (1970): What about people in regional science? *Papers of the Regional Science Association*, 24, č. 1, s. 7–24.
- HÄGERSTRAND, T. (1989): Reflections on „What about people in regional science?“. *Papers of the Regional Science Association*, 66, č. 1, s. 1–6.
- HÄGERSTRAND, T. (1995): Landscape as overlapping neighbourhoods. In: Benko, G. B., Strohmayer, U. (eds.): *Geography, History and Social Sciences.* Kluwer, Dordrecht–London–Boston, s. 83–96.
- HÄUFLER, V. (1967): *Dějiny geografie na Universitě Karlově 1348 – 1967.* Universita Karlova, Praha, 421 s.
- HÄUFLER, V., KORČÁK, J., KRÁL, V. (1960): *Zeměpis Československa.* Nakladatelství ČSAV, Praha, 667 s.
- HELMFRID, S. (2004): The Permanent Conference and the study of the rural landscape: A retrospect. In: Palang, H., Sooväli, H., Antrop, M., Setten, G. (eds.): *European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment.* Kluwer, Dordrecht, s. 467–482.

- HENDRYCH, T., HYNEK, A. (2008): Akustická typologie krajiny. *Geografie – Sborník ČGS*, 113, č. 2, s. 183–194.
- HEŘMANOVÁ, E., CHROMÝ, P. a kol. (2009): *Kulturní regiony a geografie kultury*. ASPI, Praha, 348 s.
- HESS, D. J. (1997): *Science Studies: An Advanced Introduction*. New York University Press, New York, 197 s.
- HETTNER, A. (1933): Zur Ästhetischen Landschaftskunde. *Geographische Zeitschrift*, 39, s. 93–98.
- HOBBSAWM, E., RANGER, T., eds. (1983): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 322 s.
- HOLT-JENSEN, A. (1999): *Geography, History and Concepts: A Students' Guide*. Sage, London, 228 s.
- HORÁK, B. (1954): *Dějiny zeměpisu I. Starověk a středověk*. Nakladatelství ČSAV, Praha, 158 s.
- HORÁK, B. (1958): *Dějiny zeměpisu II. Doba velkých objevů (15. a 16. století)*. Nakladatelství ČSAV, Praha, 177 s.
- HORÁK, B., STADLEROVÁ, M. (1954): Referát o historickém zeměpisu. *Sborník Československé společnosti zeměpisné*, 59, č. 2, příloha, s. 1–8.
- HORÁK, B., TRÁVNÍČEK, D., HONL, I. (1968): *Dějiny zeměpisu III. Novověk od 17. století*. Academia, Praha, 284 s.
- HORNÍK, S. a kol. (1986): *Fyzická geografie II. Státní pedagogické nakladatelství*, Praha, 320 s.
- HORSKÝ, J. (2009): *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním: Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*. Argo, Praha, 339 s.
- HOSKINS, W. G. (1955): *The Making of the English Landscape*. Penguin, London, 327 s.
- HOWARD, P. (2003): *Heritage: Management, Interpretation, Identity*. Continuum, London, 278 s.
- HOWARD, P. (2004): Spatial planning for landscape: Mapping the pitfalls. *Landscape Research*, 29, č. 4, s. 423–434.
- HRNČIAROVÁ, T. (1999): Krajinnoeologické plánovanie pomocou metodiky LANDEP a metodiky EÚK. *Geografický časopis*, 51, č. 4, s. 399–413.
- HUBA, M. (1982): Štrnásť krokov na ceste za krajinným plánom. *Geografický časopis*, 34, č. 2, s. 145–157.
- HUBBARD, P., KITCHIN, R., VALENTINE, G., eds. (2004): *Key Thinkers on Space and Place*. Sage, London, 356 s.
- HUGILL, P. J. (1986): English landscape tastes in the United States. *Geographical Review*, 76, č. 4, s. 408–423.
- HUNTINGTON, E. (1924): *Civilization and Climate*. 3rd edition, Yale University Press, New Haven, 453 s.
- HUNTINGTON, S. P. (2001): *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Rybka Publishers, Praha, 447 s.
- HURNI JENSEN, L. (2006): Changing conceptualization of landscape in English landscape assessment methods. In: Tress, B., Tress, G., Fry, G., Opdam, P. (eds.): *From Landscape Research to Landscape Planning: Aspects of Integration, Education and Application*. Wageningen UR Frontis Series, Vol. 12, Springer, New York, s. 161–171.
- HYNEK, A. (1984): *Geografický výzkum krajiny a percepce životního prostředí*. Folia facultatis scientiarum naturalium Universitatis Purkynianae Brunensis, Geographia 18. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Přírodovědecká fakulta, Brno, 85 s.

- HYNEK, A. (1997): Profesní příprava geografů – pedagogů: SWOT analýza. Geografie – Sborník ČGS, 102, č. 3, s. 181–188.
- HYNEK, A. (2000a): Training geography educators. Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 2, s. 177–189.
- HYNEK, A. (2000b): Regionální geografie: sociální konstrukce. In: Novotná, M. a kol.: *Miscellanea geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis 7: „Jak dál v regionální geografii“*. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň, s. 46–53.
- HYNEK, A. (2004): Krajiny a regiony identických území. In: Herber, V. (ed.): *Fyzickogeografický sborník 2: Kulturní krajina*. Masarykova univerzita, Brno, s. 13–19.
- HYNEK, A. (2008): Geografie ve studiu krajiny. Geografie – Sborník ČGS, 113, č. 1, s. 79–85.
- HYNEK, A. (2009): Politika české geografie. In: Lipský, Z., Popková, K., Poštolka, V., Šmída, J. (eds.): *Geodny Liberec 2008. Sborník příspěvků*. Výroční mezinárodní konference ČGS. FP TUL, Liberec, s. 108–113.
- HYNEK, A., HYNEK, N. (2006): Investigating hybrids and coproductions: Epistemologies, (disciplinary) politics and landscapes. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, XLI, č. 1–2, s. 3–19.
- HYNEK, A., VÁVRA, J. (2007): (Přinejmenším) čtyři prostorovosti krajiny. In: Herber, V. (ed.): *Fyzickogeografický sborník 5: Fyzická geografie – výzkum, vzdělávání, aplikace*. Masarykova univerzita, Brno, s. 7–14.
- CHRISTINA, P. (2009): Historical geography in the 21st century. *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 13, s. 183–195.
- CHRISTALLER, W. (1933): Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen. Jena, Fischer, 331 s.
- CHROMÝ, P. (2001): Výzvy pro českou historickou geografii? *Historická geografie*, 31, s. 87–108.
- CHROMÝ, P. (2003a): Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů. In: Jančák, V., Chromý, P., Marad, M. (eds.): *Geografie na cestách poznání*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 163–178.
- CHROMÝ, P. (2003b): Vývoj krajiny a formování identity území: příspěvek k environmentálním dějinám na příkladu České Kanady. *Historická geografie*, 32, s. 115–134.
- CHROMÝ, P. (2004): *Historická a kulturní geografie a nové přístupy v regionálním studiu*. Dizertační práce, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 60 s. + přílohy.
- CHROMÝ, P., JELEČEK, L. (2005): Tři alternativní koncepce historické geografie v Česku. *Historická geografie*, 33, s. 327–345.
- CHROMÝ, P., KUČERA, Z. (2009): *Religiózní krajina Česka*, Praha 12. 12. 2008. Geografie – Sborník ČGS, 114, č. 1, s. 80–81.
- CHROMÝ, P., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2009): Regional identity, contemporary and historical regions and the issue of relict borders – the case of Czechia. In: Heffner, K. (ed.): *Historical Regions Divided By the Borders: Cultural Heritage and Multicultural Cities. Regions and Regionalism*, No. 9, vol. 2. Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu, Opole, s. 9–19.
- IGGERS, G. G. (2002): *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 177 s.

- INGOLD, T. (1993): The temporality of the landscape. *World Archaeology*, 25, č. 2, s. 152–174.
- IRA, V. (2001): Geografia času: prístup, základné koncepty a aplikácie. *Geografický časopis*, 53, č. 3, s. 231–246.
- IRA, V., HUBA, M., LEHOTSKÝ, M. (2006): Príspevok do diskusie o súčasnosti a budúcnosti geografického výskumu na Slovensku v medzinárodnom kontexte. *Folia Geographica*, 9, s. 56–57.
- JACKSON, J. B. (1984): *Discovering the Vernacular Landscape*. Yale University Press, New Haven–London, 165 s.
- JACKSON, J. B., ed. by LEFKOWITZ-HOROWITZ, H. (1997): *Landscape in Sight: Looking at America*. Yale University Press, New Haven–London, 400 s.
- JACKSON, P. (1980): A plea for cultural geography. *Area*, 12, č. 2, s. 110–113.
- JACKSON, P. (1993): Berkeley and beyond: Broadening the horizons of cultural geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 83, č. 3, s. 519–520.
- JACKSON, P. (1995): *Maps of Meaning: An Introduction to Cultural Geography*. Routledge, London, 213 s.
- JACKSON, P. (1996): The idea of culture: A response to Don Mitchell. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 21, s. 572–573.
- JANSSEN, J., KNIPPENBERG, L. (2008): The heritage of the productive landscape: Landscape design for rural areas in the Netherlands, 1954–1985. *Landscape Research*, 33, č. 1, s. 1–28.
- JELEČEK, L. (1990): *Obraz britské a severoamerické historické geografie v Journal of Historical Geography*. *Sborník Československé geografické společnosti*, 95, č. 3, s. 201–208.
- JELEČEK, L. (1994): Environmentální dějiny v USA a geografie. *Geografie – Sborník ČGS*, 99, č. 4, s. 261–269.
- JELEČEK, L. (1995): Využití půdního fondu České republiky 1845 – 1995: hlavní trendy a širší souvislosti. *Geografie – Sborník ČGS* 100, č. 4, s. 276–291.
- JELEČEK, L. (2004): An outline of czech geography evolution since the second half of the 19th century until 1980's. In: Drbohlav, D., Kalvoda, J., Voženílek, V. (eds.): *Czech Geography at the Dawn of the Millenium*. Palacky University in Olomouc, Olomouc, s. 11–22.
- JELEČEK, L., CHROMÝ, P., MARTÍNEK, J. (2006): Vývoj geografie na Univerzitě Karlově v kontextu české geografie do poloviny 19. století. *Geografie – Sborník ČGS*, 111, č. 4, s. 343–367.
- JOHNSON, N. C. (2005): Memory and heritage. In: Cloke, P., Crang, P., Goodwin, M. (eds.): *Introducing Human Geographies*. 2nd edition, Hodder Arnold, London, s. 314–325.
- JOHNSTON, R. J. (1978): Paradigms and revolutions or evolution? Observations on human geography since the Second World War. *Progress in Human Geography*, 2, č. 2, s. 189–206.
- JOHNSTON, R. J. (1980): On the nature of explanation in human geography. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 5, s. 402–412.
- JOHNSTON, R. J. (1982): On the nature of human geography. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 7, s. 123–125.
- JOHNSTON, R. J. (1983): *Philosophy and Human Geography: An Introduction to Contemporary Approaches*. Edward Arnold, London, 152 s.

- JOHNSTON, R. J. (1985): Introduction: exploring the future of geography. In: Johnston, R. J. (ed.): *The Future of Geography*. Methuen, London–New York, s. 3–26.
- JOHNSTON, R. J. (1986): Four fixations and the quest for unity in geography. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 11, s. 449–453.
- JOHNSTON, R. J. (1996): A place in geography. In: Rawling, E. M., Daugherty, R. A. (eds.): *Geography into the Twenty-first Century*. John Wiley, Chichester, s. 59–76.
- JOHNSTON, R. J. (1997): *Geography and Geographers. Anglo-American Human Geography Since 1945*. Arnold, London, 475 s.
- JOHNSTON, R. J. (1998a): Fragmentation around a defended core: the territoriality of geography. *The Geographical Journal*, 164, č. 2, s. 139–147.
- JOHNSTON, R. (1998b): Replacing geography. *Progress in Human Geography*, 22, č. 1, s. 129–132.
- JOHNSTON, R. (2000): Authors, editors, and authority in the postmodern academy. *Antipode*, 32, č. 3, s. 271–291.
- JOHNSTON, R. (2003): Geography: a different sort of discipline? *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 28, s. 133–141.
- JOHNSTON, R. (2006a): The politics of changing human geography's agenda: textbooks and the representation of increasing diversity. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 31, s. 286–303.
- JOHNSTON, R. (2006b): Geography (or geographers) and earth system science. *Geoforum*, 37, s. 7–11.
- JOHNSTON, R., SIDAWAY, J. D. (2004): The trans-Atlantic connection: 'Anglo-American' geography reconsidered. *GeoJournal*, 59, s. 15–22.
- JOLY, D., BROSSARD, T., CAVAILHÈS, J., HILAL, M., TOURNEUX, F.-P., TRITZ, C., WAVRESKY, P. (2009): A quantitative approach to the visual evaluation of landscape. *Annals of the Association of American Geographers*, 99, č. 2, s. 292–308.
- JONES, M. (1988a): Progress in Norwegian cultural landscape studies. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 42, s. 153–169.
- JONES, M. (1988b): Land-tenure and landscape change in fishing communities on the outer coast of central Norway, c. 1880 to the present: Methodological approaches and modes of explanation. *Geografiska Annaler, Series B, Human Geography*, 70, č. 1, s. 197–204.
- JONES, M. (1991): The elusive reality of landscape: Concepts and approaches in landscape research. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 45, s. 229–244.
- JONES, M. (2003): The concept of cultural landscape: Discourse and narratives. In: Palang, H., Fry, G. (eds.): *Landscape Interfaces: Cultural Heritage in Changing Landscapes*. Kluwer, Dordrecht–Boston–London, s. 21–51.
- JONES, M. (2007): The European Landscape Convention and the question of public participation. *Landscape Research*, 32, č. 5, s. 613–634.
- JONES, M., HOWARD, P., OLWIG, K. R., PRIMDAHL, J., SARLÖV-HERLIN, I. (2007): Multiple interfaces of the European Landscape Convention. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 61, č. 4, s. 207–215.
- JONES, R. (2004): What time human geography? *Progress in Human Geography*, 28, č. 3, s. 287–304.
- KABRDA, J. (2004): Vliv polohové exponovanosti na rozložení využití ploch v kraji Vysočina. *Geografie – Sborník ČGS*, 109, č. 3, s. 223–235.

- KABRDA, J. (2008): Změny prostorového vzorce využití ploch v České republice a jejich příčin. Dizertační práce, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 69 s. + přílohy.
- KABRDA, J., JANČÁK, V. (2007a): České zemědělství a krajina po vstupu Česka do EU: nový institucionální rámec. In: Kraft, S., Mičková, K., Rypl, J., Švec, P., Vančura, M. (eds.): Česká geografie v evropském prostoru. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice, s. 104–112.
- KABRDA, J., JANČÁK, V. (2007b): Vliv vybraných politických a intitucionálních faktorů na české zemědělství a krajinu. Geografie – Sborník ČGS, 112, č. 1, s. 48–60.
- KANT, E. (1935): Bevölkerung und Lebensraum Estlands. Ein Anthropolökologischer Beitrag zur Kunde Baltoskandias. Akadeemiline kooperatiiv, Tartu, 280 s. + přílohy.
- KANTER, H. (1960): Siegfried Passarges Gedanken zur Geographie. Erde, 91, č. 1, s. 41–51.
- KAPLAN, R., KAPLAN, S. (1989): The Experience of Nature: A Psychological Perspective. Cambridge University Press, Cambridge, 340 s.
- KAŠPAR, J. (1990): Vybrané kapitoly z historické geografie a z nauky o mapách. Univerzita Karlova v Praze, Praha, 109 s.
- KEIGHREN, I. M. (2005): Geosophy, imagination, and *terrae incognitae*: exploring the intellectual history of John Kirtland Wright. Journal of Historical Geography, 31, s. 546–562.
- KEISTERI, T. (1990): The study of changes in cultural landscapes. Fennia, 168, č. 1, s. 31–115.
- KIRK, W. (1963): Problems of geography. Geography, 47, s. 357–371.
- KIRK, W. (1978): The road from Mandalay: Towards a geographical philosophy. Transactions of the Institute of British Geographers, New Series, 3, č. 4, s. 381–394.
- KLIMENT, Z., MATOUŠKOVÁ, M. (2006): Changes of runoff regime according to human impact on the landscape. Geografie – Sborník ČGS, 111, č. 3, s. 292–304.
- KLIMEŠ, L. (2005): Slovník cizích slov. SPN, Praha, 864 s.
- KNIPPENBERG, H. (ed.) (2005): The Changing Religious Landscape of Europe. Spinhuis, Amsterdam, 218 s.
- KOBYLIŃSKI, Z. (2006): Challenges, conflicts and opportunities: Cultural landscapes in Poland after the great socio-economic transformation. In: van der Knaap, W., van der Valk, A. (eds.): Multiple Landscape: Merging Past and Present. International Studygroup on Multiple Uses of Land (ISOMUL), Wageningen, s. 45–72.
- KOELSCH, W. A. (2003): William H. Tillinghast, John K. Wright, and some antecedents of American humanistic geography. Journal of Historical Geography, 29, č. 4, s. 618–630.
- KOLEJKA, J. (2001): Geoekologické souvislosti vzniku a důsledku povodní. Geografie – Sborník ČGS, 106, č. 2, s. 65–73.
- KOLEJKA, J. (2003): Geoekologické aspekty zmírňování povodňových škod. Geografie – Sborník ČGS, 108, č. 1, s. 1–13.
- KOLEJKA, J. (2008): Reakce na diskusní příspěvek doc. Hynka. Geografie – Sborník ČGS, 113, č. 1, s. 89–90.
- KOLEJKA, J., ŠEFRNA, L. (2007): Landscape models and their utilising. In: Dostál, P., Langhammer, J. (eds.): Modelling Natural Environment and Society: Geographical Systems and Risk Processes. P3K, Prague, s. 159–175.
- KOLEN, J., WITTE, M. (2006): A biographical approach to regions, and its value for spatial planning. In: van der Knaap, W., van der Valk, A. (eds.): Multiple

- Landscape: Merging Past and Present. International Studygroup on Multiple Uses of Land (ISOMUL), Wageningen, s. 125–145.
- KORČÁK, J. (1954): Regionální zeměpis. Sborník Československé společnosti zeměpisné, 59, s. 39–47.
- KORČÁK, J. (1973): Geografie obyvatelstva ve statistické syntéze. Univerzita Karlova, Praha, 147 s.
- KOVÁŘ, P. (2008): Ekosystémová a krajinná ekologie (texové teze). Karolinum, Praha, 89 s.
- KRAUSS, W. (2005): The natural and cultural landscape heritage of Northern Friesland. *International Journal of Heritage Studies*, 11, č. 1, s. 39–52.
- KRÁL, V. (1980): Hodnocení estetiky krajiny na příkladu Severočeského kraje. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, XV, č. 1, s. 39–45.
- KRÁL, V. (2001): Fyzická geografie Evropy. Academia, Praha, 348 s.
- KRÁMSKÝ, D. (2009): Transdisciplinarita jako metodologická otázka. In: Dlouhá, J. a kol.: *Vědění a participace. Teoretická východiska environmentálního vzdělávání*. Karolinum, Praha, 151–155.
- KUČERA, Z. (2006): Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 115 s.
- KUČERA, Z. (2007a): Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945 – základní analýza. *Historická geografie*, 34, s. 317–334.
- KUČERA, Z. (2007b): Historická geografie mezi geografii a historiografií. *Historická geografie*, 34, s. 9–19.
- KUČERA, Z. (2008a): Krajina v regionech, region v krajině (Několik poznámek k ochraně krajiny jako regionálního dědictví). In: Šimůnek, R. (red.): *Regiony – časoprostorové průsečíky? Práce Historického ústavu AV ČR, řada, C., Sv. 21, Historický ústav AV ČR, Praha, s. 47–63*.
- KUČERA, Z. (2008b): Changing the view of areal preservation: From heritage in landscape towards landscape as heritage. In: Szabó, P., Hédl, R. (eds.): *Human Nature: Studies in Historical Ecology and Environmental History*. Institute of Botany of the Academy of Sciences, Brno, s. 36–43.
- KUČERA, Z. (2009a): Krajina v české geografii a otázka relevance přístupů anglo-americké humánní geografie. *Geografie – Sborník ČGS*, 114, č. 2, s. 145–155.
- KUČERA, Z. (2009b): A. R. H. Baker: Geography and History: Bridging the Divide. *Geografie – Sborník ČGS*, 114, č. 1, s. 83–84.
- KUČERA, Z. (2009c): Krajina jako dědictví. In: Heřmanová, E., Chromý, P. a kol.: *Kulturní regiony a geografie kultury*. ASPI, Praha, s. 156–180.
- KUČERA, Z., KUČEROVÁ, S. (2009): Heritage in changing landscape – selected examples from Czechia. In: Sobczyński, M. (ed.): *Historical Regions Divided By the Borders: General Problems and Regional Issue. Regions and Regionalism*, No. 9, vol. 1. Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski w Opolu, Opole, s. 217–227.
- KUČERA, Z., KUČEROVÁ-KULDOVÁ, S., CHROMÝ, P. (2008): Landscape heritage between areal preservation and areal development – the case of Czechia. *Geographia Polonica*, 81, č. 2, s. 5–23.
- KUHN, T. (1997): *Struktura vědeckých revolucí*. Oikoymenth, Praha, 206 s.
- KUKAL, Z., NĚMEC, J., POŠMOURNÝ, K. (2005): *Geologická paměť krajiny*. Česká geologická služba, Praha, 224 s.

- KULDOVÁ, S. (2008): Image geografie v edukačních dokumentech: příspěvek k diskusi nad textem revize Mezinárodní charty geografického vzdělávání. *Geografie – Sborník ČGS*, 113, č. 1, s. 61–73.
- KUNA, M. (ed.) a kol. (2004): *Nedestruktivní archeologie – teorie, metody a cíle*. Academia, Praha, 555 s.
- KÜHNLOVÁ, H. (1997): Reflexe světových trendů v pojetí a obsahu perspektivního geografického vzdělávání v České republice. *Geografie – Sborník ČGS*, 102, č. 3, s. 161–174.
- KÜHNLOVÁ, H. (2000): New trends in geographical education in the Czech Republic as an intellectual challenge. *Acta Universitatis Carolinae*, XXXV, č. 1, s. 77–87.
- KYSELKA, I. (2001): Co pro nás vyplývá z přijetí Evropské úmluvy o krajině. *Urbanismus a územní rozvoj*, 4, č. 3, s. 25–32.
- Landscape and Sustainable Development: Challenges of the European Landscape Convention*. Council of Europe Publishing, Strasbourg 2006, 213 s.
- LANGHAMMER, J., VILÍMEK, V. (2006): Present approaches to evaluation of anthropogenous changes in landscape as a factor of flood risk. *Geografie – Sborník ČGS*, 111, č. 3, s. 233–246.
- LAPKA, M. (2008): *Úvod do sociologie krajiny*. Karolinum, Praha, 86 s.
- LAU, L., PASQUINI, M. (2008): ‘Jack of all trades’? The negotiation of interdisciplinarity within geography. *Geoforum*, 39, s. 552–560.
- LAUER, W. (1976): Carl Troll – Naturforscher und Geograph. *Erdkunde*, 30, č. 1, s. 1–9.
- LAUKO, V. (1982): Podstata regionálnej geografie a jej postavenie v systéme geografických vied. *Geografický časopis*, 34, č. 3, s. 265–275.
- LAUKO, V. (1991): K niektorým teoretickým problémom hodnotenia krajiny. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 30, s. 5–26.
- LAUKO, V. (2000): Transformácia regionálnej geografie. In: Novotná, M. a kol.: *Miscellanea geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis 7: „Jak dál v regionální geografii“*. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň, s. 24–31.
- LAUTENSACH, H. (1952): Otto Schlüters Bedeutung für die methodische Entwicklung der Geographie. Ein kritischer Querschnitt durch ein Halbjahrhundert erdkundlicher Problemstellung in Deutschland. *Petermanns Geographische Mitteilungen*, 96, č. 4, s. 219–231.
- LÁZNIČKA, Z. (1956): *Typy venkovského osídlení v Československu*. Nakladatelství ČSAV, Praha.
- LEHOTSKÝ, M. (1981): Evaluácia krajiny z hľadiska jej potenciálu pre poľnohospodársku výrobu a prognóza jeho využitia. *Geografický časopis*, 33, č. 2, s. 180–196.
- LEIGHLY, J. (1976): Carl Ortwin Sauer, 1889–1975. *Annals of the Association of American Geographers*, 66, č. 3, s. 337–348.
- LEIGHLY, J., ed. (1983): *Land and Life: A selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 435 s.
- LESER, H. (1980): *Geographie*. Georg Westermann, Braunschweig, 207 s.
- LESER, H. (1991): *Landschaftsökologie*. Eugen Ulmer, Stuttgart, 647 s.
- LEWIS, P. (1979): Axioms for reading the landscape: Some guides to the American scene. In: Meinig, D. W. (ed.): *The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays*. Oxford University Press, Oxford–New York, s. 11–32.
- LEY, D. (1980): *Geography without Man: A Humanistic Critique*. Research paper 24, University of Oxford, School of Geography, Oxford, 24 s.
- LIBROVÁ, H. (1988): *Láska ke krajině? Blok*, Brno, 168 s.

- LIPSKÝ, Z. (1998): Krajinná ekologie pro studenty geografických oborů. Karolinum, Praha, 129 s.
- LIPSKÝ, Z. (2000): Sledování změn v kulturní krajině. Lesnická Práce, Kostelec nad Černými Lesy, 71 s.
- LIPSKÝ, Z. (2006): Přeshraniční krajiny v Evropě. Životné prostredie, 40, č. 1, s. 41–46.
- LIPSKÝ, Z. (2007a): Implementace Evropské úmluvy o krajině v pilotním projektu Nové Dvory – Kačina – Žehušice: konvergence fyzické a sociální geografie v kulturní krajině. In: Herber, V. (ed.): Fyzickogeografický sborník 5: Fyzická geografie – výzkum, vzdělávání, aplikace. Masarykova univerzita, Brno, s. 24–30.
- LIPSKÝ, Z. (2007b): Význam a specifika přeshraničních krajin v Evropě. In: Kraft, S., Mičková, K., Ryppl, J., Švec, P., Vančura, M. (eds.): Česká geografie v evropském prostoru. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice, s. 154–160.
- LIPSKÝ, Z. (2008): Cultural landscape as a space for convergence of physical and human geography: experiences from the implementation of the European landscape convention. In: Svatoňová, H. et al.: Geography in Czechia and Slovakia: Theory and Practice at the Onset of 21st Century. Masaryk University, Brno, s. 41–47.
- LIPSKÝ, Z., ROMPORTL, D. (2007): Typologie krajiny v Česku a zahraničí: stav problematiky, metody a teoretická východiska. Geografie – Sborník ČGS, 112, č. 1, s. 61–83.
- LIVINGSTONE, D. N. (1992): The Geographical Tradition: Episodes in the History of a Contested Enterprise. Blackwell, Oxford, 434 s.
- LIVINGSTONE, D. N. (1995): The spaces of knowledge: Contributions towards a historical geography of science. Environment and Planning D: Society and Space, 13, s. 5–34.
- LIVINGSTONE, D. N. (2000a): Putting geography in its place. Australian Geographical Studies, 38, č. 1, s. 1–9.
- LIVINGSTONE, D. N. (2000b): Geography, history of. In: Johnston, R. J. et al. (eds.): The Dictionary of Human Geography. Blackwell, London, s. 304–308.
- LIVINGSTONE, D. N. (2003): Putting Science in its Place: Geographies of Scientific Knowledge. University of Chicago Press, Chicago–London, 234 s.
- LIVINGSTONE, D. N., HARRISON, R. T. (1981): Meaning through metaphor: Analogy as epistemology. Annals of the Association of American Geographers, 71, č. 1, s. 95–107.
- LOSSAU, J. (2008): Kulturgeographie als Perspektive. Zur Debatte um den cultural turn in der Humangeographie – eine Zwischenbilanz. Berichte zur Deutschen Landeskunde, 82, č. 4, s. 317–334.
- LOTHIAN, A. (1999): Landscape and the philosophy of aesthetics: is landscape quality inherent in the landscape or in the eye of the beholder? Landscape and Urban Planning, 44, s. 177–198.
- LOWENTHAL, D. (1961): Geography, experience, and imagination: Towards a geographical epistemology. Annals of the Association of American Geographers, 51, č. 3, s. 241–260.
- LOWENTHAL, D. (1968): The American scene. Geographical Review, 58, č. 1, s. 61–88.
- LOWENTHAL, D. (1975): Past time, present place: Landscape and memory. Geographical Review, 65, č. 1, s. 1–36.

- LOWENTHAL, D. (1985): *The Past Is a Foreign Country*. Cambridge University Press, Cambridge, 489 s.
- LOWENTHAL, D. (1993): Memory and oblivion. *Museum Management and Curatorship*, 12, s. 171–182.
- LOWENTHAL, D. (1994): European and English landscapes as national symbols. In: Hooson, D. (ed.): *Geography and National Identity*. Blackwell, Oxford, s. 15–38.
- LOWENTHAL, D. (1995): The forfeit of the future. *Futures*, 27, č. 4, s. 385–395.
- LOWENTHAL, D. (1997): European landscape transformations: The rural residue. In: Groth, P., Bressi, T. (eds.): *Understanding Ordinary Landscapes*. Yale University Press, New Haven–London, s. 180–188.
- LOWENTHAL, D. (1998): *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge University Press, Cambridge, 338 s.
- LOWENTHAL, D. (1999): From landscapes of the future to landscapes of the past. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 53, s. 139–144.
- LOWENTHAL, D. (2003). Postscript. *Annals of the Association of American Geographers*, 93, č. 4, s. 885.
- LOWENTHAL, D. (2007): Living with and looking at landscape. *Landscape Research*, 32, č. 5, s. 635–656.
- LOWENTHAL, D., PRINCE, H. C. (1964): The English landscape. *Geographical Review*, 54, č. 3, s. 309–346.
- LOWENTHAL, D., PRINCE, H. C. (1965): English landscape tastes. *Geographical Review*, 55, č. 2, s. 186–222.
- LÖW, J., MÍČHAL, I. (2003): Krajinný ráz. *Lesnická práce*, Kostelec nad Černými Lesy, 552 s.
- LUKNIŠ, M. (1987): Rozloženie a hustota sídiel v SSR. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 26, s. 3–25.
- LYNCH, K. (1972): *What Time Is This Place?* MIT Press, Cambridge (Massachusetts), 277 s.
- LYNCH, K. (2004): *Obraz města. The Image of the City*. Bova Polygon, Praha, 224 s.
- MACPHERSON, H. (2006): Landscape's ocular-centrism – and beyond? In: Tress, B., Tress, G., Fry, G., Opdam, P. (eds.): *From Landscape Research to Landscape Planning: Aspects of Integration, Education and Application*. Wageningen UR Frontis Series, Vol. 12, Springer, New York, s. 95–104.
- MAIR, A. (1986): Thomas Kuhn and understanding geography. *Progress in Human Geography*, 10, s. 345–370.
- MARKUSEN, A. (1999): Fuzzy concepts, scanty evidence, policy distance: the case for rigour and policy relevance in critical regional studies. *Regional Studies*, 33, č. 9, s. 869–884.
- MARTIN, R. (2001): Geography and public policy: The case of the missing agenda. *Progress in Human Geography*, 25, č. 2, s. 189–210.
- MARTINEC, F. (1982): O niektorých otázkach regionálnej geografie. *Geografický časopis*, 34, č. 3, s. 255–264.
- MARTÍNEK, J. (2008): *Geografové v českých zemích 1800–1945: (biografický slovník)*. Práce Historického ústavu AV ČR, Řada A, Monographia, sv. 22. Historický ústav AV ČR, Praha, 245 s.
- MARTÍNEK, J., MARTÍNEK, M. (1998): *Kdo byl kdo, naši cestovatelé a geografové*. Libri, Praha, 509 s.
- MASSEY, D. (1995): The conceptualization of place. In: Massey, D., Jess, P. (eds.): *A Place in the World? Places, Cultures and Globalization*. Oxford University Press, Oxford, s. 45–86.

- MATĚJČEK, T. (2007): Malý geografický a ekologický slovník. Nakladatelství České geografické společnosti, Praha, 136 s.
- MATLESS, D. (1998): Landscape and Englishness. Reaktion Books, London, 367 s.
- MATLESS, D. (2003): Gestures around the visual. *Antipode*, 35, č. 2, s. 222–226.
- MATLOVIČ, R. (2006a): K problematike hľadania platformy symbiózy idiografického a nomotetického spôsobu produkcie geografických poznatkov. *Geografická revue*, 2, č. 2, s. 25–39.
- MATLOVIČ, R. (2006b): Geografia – hľadanie tmelu (k otázke autonómie a jednoty geografie, jej externej pozície a inštitucionálneho začlenenia so zreteľom na slovenskú situáciu). *Folia Geographica*, 9, s. 6–43.
- MATLOVIČ, R. (2007): Hybridná idiograficko-nomotetická povaha geografie a koncept miesta s dôrazom na humánnu geografiu. *Geografický časopis*, 59, č. 1, s. 3–23.
- MATLOVIČ, R. (2009): K problematike novej systemizácie regionálnogeografických poznatkov. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 52, s. 11–18.
- MATOUŠEK, V. (2006): Třebel – obraz krajiny s bitvou. Academia, Praha, 367 s.
- MATTHEWS, J. A., HERBERT, D. T., eds. (2004): *Unifying Geography: Common Heritage, Shared Future*. Routledge, Abingdon, 402 s.
- MAUR, E. (2006): Paměť hor – Šumava, Říp, Blaník, Hostýn, Radhošť. Havran, Praha, 375 s.
- MAZÚR, E., DRDOŠ, J. (1988): Landscape ecology – geographical research direction or an interdisciplinary research programme? *Geografický časopis*, 40, č. 1–2, s. 3–11.
- MAZÚR, E., DRDOŠ, J., URBÁNEK, J. (1980): Geography and the changing world. *Geografický časopis*, 32, č. 2–3, s. 97–107.
- MAZÚR, E., DRDOŠ, J., URBÁNEK, J. (1983): Krajinné syntézy – ich východiská a smerovanie. *Geografický časopis*, 35, č. 1, s. 3–19.
- MEINIG, D. W. (1978): The continuous shaping of America: A prospectus for geographers and historians. *American Historical Review*, 83, č. 5, s. 1186–1205.
- MEINIG, D. W., ed. (1979a): *The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays*. Oxford University Press, Oxford–New York, 255 s.
- MEINIG, D. W. (1979b): The beholding eye: Ten versions of the same scene. In: Meinig, D. W. (ed.): *The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays*. Oxford University Press, Oxford–New York, s. 33–48.
- MEINIG, D. W. (1983): Geography as an art. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 8, č. 3, s. 314–328.
- MELNICK, R. Z. (2000): Considering nature and culture in historic landscape preservation. In: Alanen, A. R., Melnick, R. Z. (eds.): *Preserving Cultural Landscapes in America*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore–London, s. 22–43.
- MELS, T. (2003): Landscape unmasked: Kenneth Olwig and the ghostly relations between concepts. *Cultural Geographies*, 10, s. 379–387.
- MELS, T. (2006): The Low Countries' connection: Landscape and the struggle over representation around 1600. *Journal of Historical Geography*, 32, s. 712–730.
- METZGER, J. P. (2008): Landscape ecology: perspectives based on the 2007 IALE world congress. *Landscape Ecology*, 23, s. 501–504.
- MEUSBURGER, P. (2000): The spatial concentration of knowledge: some theoretical considerations. *Erdkunde*, 54, č. 4, s. 352–364.
- MIČIAN, Ľ. (1984): Pokus o novú definíciu krajinej ekológie (geoekológie). *Ekológia*, 3, č. 1, s. 109–121.

- MIČIAN, L. (1988): Some problems concerning conception of landscape ecology. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 29, s. 11–21.
- MIČIAN, L. (1999): Geografie, fyzická geografie, krajinná ekológia, geoekológia: ich interpretácie a funkcie. *Geografický časopis*, 51, č. 4, s. 331–345.
- MICHAELI, E., ed. (2007): Contribution of Geography to the Development of Landscape Ecology in Slovakia / Prínos geografie k rozvoju krajinej ekológie na Slovensku. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy, XLVI., Folia Geographica*, 11. Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej Univerzity, Prešov, 128 s.
- MICHAELI, E., IVANOVÁ, M. (2005): Regionálna geoekologická štruktúra krajiny a primárny rozvojový potenciál Prešovského samosprávneho kraja. *Folia Geographica*, 8, s. 116–142.
- MIKESSELL, M. W. (1978): Tradition and innovation in cultural geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 68, č. 1, s. 1–16.
- MIKLÓS, L., ed. (2002): Atlas krajiny Slovenskej republiky. MŽP SR, Bratislava, 342 s.
- MINCA, C. (2000): Guest editorial: Venetian geographical praxis. *Environment and Planning D: Society and Space*, 18, s. 285–289.
- MINCA, C. (2007): Humbolt's compromise, or the forgotten geographies of landscape. *Progress in Human Geography*, 31, č. 2, s. 179–193.
- MITCHELL, D. (1995): There's no such thing as culture: Towards a reconceptualization of the idea of culture in geography. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 20, s. 102–116.
- MITCHELL, D. (1996a): Explanation in cultural geography: A reply to Cosgrove, Jackson and the Duncans. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 21, s. 580–582.
- MITCHELL, D. (1996b): Sticks and stones: The work of landscape (A reply to Judy Walton's "How real(ist) can you get?"). *Professional Geographer*, 48, č. 1, s. 94–96.
- MITCHELL, D. (1996c): *The Lie of the Land: Migrant Workers and the California Landscape*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 245 s.
- MITCHELL, D. (2000a): The end of culture?: Culturalism and cultural geography in the Anglo-American "University of Excellence". *Geographische Revue*, 2, č. 2, s. 3–17.
- MITCHELL, D. (2000b): *Cultural Geography: A Critical Introduction*. Blackwell, Oxford, 325 s.
- MITCHELL, D. (2001): The lure of the local: landscape studies at the end of a troubled century. *Progress in Human Geography*, 25, č. 2, s. 269–281.
- MITCHELL, D. (2002a): Cultural landscapes: the dialectical landscape – recent landscape research in human geography. *Progress in Human Geography*, 26, č. 3, s. 381–389.
- MITCHELL, D. (2003): Cultural landscapes: just landscapes or landscapes of justice? *Progress in Human Geography*, 27, č. 6, s. 787–796.
- MITCHELL, D. (2007): Work, struggle, death, and geographies of justice: The transformation for social reproduction. *Landscape Research*, 32, č. 5, s. 559–578.
- MITCHELL, D. (2008): New axioms for reading the landscape: Paying attention to political economy and social justice. In: Wescoat Jr., J. L., Johnston, D. M. (eds.): *Political Economies of Landscape Change: Places of Integrative Power*. The GeoJournal Library 89, Springer, Dordrecht, s. 29–50.

- MITCHELL, W. J. T., ed. (2002b): *Landscape and Power*. 2nd Edition, The University of Chicago Press, Chicago–London, 376 s.
- MITCHELL, W. J. T. (2002c): Imperial landscape. In: Mitchell, W. J. T. (ed.): *Landscape and Power*. 2nd edition, The University of Chicago Press, Chicago, s. 5–34.
- MONK, J., HANSON, S. (1982): On not excluding half of the human in human geography. *Professional Geographer*, 34, č. 1, s. 11–23.
- MORRILL, R. (1979): On the Spatial Organization of the Landscape. *Lund Studies in Geography. Series B, Human Geography*, No. 46. Liber, Lund, 89 s.
- MÜCHER, C. A., BUNCE, R. G. H., JONGMAN, R. H. G., KLIJN, J. A., KOOMEN, A. J. M., METZGER, M., WASCHER, D. M. (2003): Identification and Characterisation of Environments and Landscapes in Europe. *Alterra rapport 832*, Alterra, Wageningen, 119 s.
- MÜLLER-MAHN, D., WARDENGA, U., eds. (2005): *Möglichkeiten und Grenzen integrativer Forschungsansätze in physischer Geographie und Humangeographie*. Leibniz-Institut für Länderkunde, Leipzig, 136 s.
- NASH, C. (1996): Reclaiming vision: Looking at landscape and the body. *Gender, Place & Culture*, 3, č. 2, s. 149–170.
- NASH, C. (2005): Landscapes. In: Cloke, P., Crang, P., Goodwin, M. (eds.): *Introducing Human Geographies*. 2nd edition, Hodder Arnold, London, s. 156–167.
- NATTER, W., WARDENGA, U. (2003): Die „neue“ und „alte“ *Cultural Geography* in der anglo-amerikanischen Geographie. *Berichte zur Deutschen Landeskunde*, 77, č. 1, s. 71–90.
- NAVEH, Z. (2000a): The total human ecosystem: Integrating ecology and economics. *BioScience*, 50, č. 4, s. 357–361.
- NAVEH, Z. (2000b): What is holistic landscape ecology? A conceptual introduction. *Landscape and Urban Planning*, 50, s. 7–26.
- NAVEH, Z., LIEBERMAN, A. S. (1983): *Landscape Ecology: Theory and Application*. Springer, New York, 356 s.
- NEEF, E. (1967): *Die theoretischen Grundlagen der Landschaftslehre*. Herrmann Haack, Gotha, 152 s.
- NEEF, E., hrsg. von BARTHEL, H. (1983): *Ausgewählte Schriften*. Herrmann Haack, Gotha, 238 s.
- NEGUSSIE, E. (2004): What is worth conserving in the urban environment? Temporal shifts in cultural attitudes towards the built heritage in Ireland. *Irish Geography*, 37, č. 2, s. 202–222.
- NETOPIL, R. a kol. (1984): *Fyzická geografie I*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 272 s.
- NOVOTNÁ, M. a kol. (2000): *Miscellanea geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis 7: „Jak dál v regionální geografii“*. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň, 185 s.
- ODE, Ā., TVEIT, M. S., FRY, G. (2008): Capturing landscape visual character using indicators: Touching base with landscape aesthetic theory. *Landscape Research*, 33, č. 1, s. 89–118.
- OCHRANA, F. (2009): *Metodologie vědy: Úvod do problému*. Karolinum, Praha, 156 s.
- OKELY, J. (2001): Visualism and landscape: Looking and seeing in Normandy. *Ethnos*, 66, č. 1, s. 99–120.

- OLWIG, K. R. (1993): Sexual cosmology: nation and landscape at the conceptual interstices of nature and culture; or, what does landscape really mean? In: Bender, B. (ed.): *Landscape: Politics and Perspectives*. Berg, London, s. 307–343.
- OLWIG, K. R. (1996): Recovering the substantive nature of landscape. *Annals of the Association of American Geographers*, 86, č. 4, s. 630–653.
- OLWIG, K. R. (2001): ‘Time out of Mind’ – ‘Mind Out of Time’: custom versus tradition in environmental heritage research and interpretation. *International Journal of Heritage Studies*, 7, č. 4, s. 339–354.
- OLWIG, K. R. (2002): *Landscape Nature and the Body Politic: From Britain’s Renaissance to America’s New World*. The University of Wisconsin Press, Madison (Wisconsin), 299 s.
- OLWIG, K. R. (2003): Landscape: The Lowenthal legacy. *Annals of the Association of American Geographers*, 93, č. 4, s. 871–877.
- OLWIG, K. R. (2004): “This is not a landscape”: Circulating reference and land shaping. In: Palang, H., Sooväli, H., Antrop, M., Setten, G. (eds.): *European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment*. Kluwer, Dordrecht, s. 41–65.
- OLWIG, K. R. (2005a): Law, polity and the changing meaning of landscape. *Landscape Research*, 30, č. 3, s. 293–298.
- OLWIG, K. R. (2005b): The landscape of ‘customary’ law versus that of ‘natural’ law. *Landscape Research*, 30, č. 3, s. 299–320.
- OLWIG, K. R. (2007): The practice of landscape ‘conventions’ and the just landscape: The case of the European Landscape Convention. *Landscape Research*, 32, č. 5, s. 579–594.
- OLWIG, K. R. (2008): ‘Natural’ landscapes in the representation of national identity. In: Graham, B., Howard, P. (eds.): *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. Ashgate, Aldershot, s. 73–88.
- OĽAHEL, J. (1980): Štúdium krajinej scenérie a jeho prínos k lokalizácii zariadení cestovného ruchu. *Geografický časopis*, 32, č. 4, s. 250–261.
- OĽAHEL, J. (1994): Visual landscape perception research for the environmental planning. *Geographia Slovaca*, 6, s. 97–103.
- OĽAHEL, J. (1996): Krajina – pojem a vnem. *Geografický časopis*, 48, č. 3–4, s. 242–253.
- OĽAHEL, J. (1999a): Aspekty integratívneho výskumu krajiny. *Geografický časopis*, 51, č. 4, s. 385–397.
- OĽAHEL, J. (1999b): Visual landscape perception: landscape pattern and aesthetic assessment. *Ekológia*, 18, č. 1, s. 63–74.
- OĽAHEL, J., FERANEC, J. (1997): Mapovanie využitia krajiny a krajinej pokrývky na Slovensku. *Geografický časopis*, 49, č. 1, s. 35–45.
- OĽAHEL, J., FERANEC, J. (2006). Výskum a mapovanie využitia krajiny: minulosť a súčasnosť v kontexte Slovenska. *Geografický časopis*, 58, č. 2, s. 105–123.
- PAASI, A. (1984): Connections between J. G. Granö’s geographical thinking and behavioural and humanistic geography. *Fennia*, 162, č. 1, s. 21–31.
- PAASI, A. (1986): The institutionalization of regions: A theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia* 164, č. 1, s. 105–146.
- PAASI, A. (1991): Deconstructing regions: notes on the scales of spatial life. *Environment and Planning A*, 23, s. 239–256.
- PAASI, A. (2002a): Place and region: Regional worlds and words. *Progress in Human Geography*, 26, č. 6, s. 802–811.

- PAASI, A. (2002b): Bounded spaces in the mobile world: deconstructing 'regional identity'. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 93, č. 2, s. 137–148.
- PAASI, A. (2003): Region and place: Regional identity in question. *Progress in Human Geography*, 27, č. 4, s. 475–485.
- PAASI, A. (2004): Place and region: Looking through the prism of scale. *Progress in Human Geography*, 28, č. 4, s. 536–546.
- PAASI, A. (2005): Globalisation, academic capitalism, and the uneven geographies of international journal publishing spaces. *Environment and Planning A*, 37, s. 769–789.
- PALANG, H., ALUMÄE, H., MANDER, Ü. (2000): Holistic aspects in landscape development: a scenario approach. *Landscape and Urban Planning*, 50, s. 85–94.
- PATERSON, J. H. (1974): Writing regional geography problems and progress in the Anglo-American realm. In: Board, Ch., Chorley, R. J., Haggett, P., Stoddart, D. R. (eds.): *Progress in Geography: International Reviews of Current Research*. Volume 6, Edward Arnold, London, s. 1–26.
- PAULOV, J. (1986): Spory o pozitivismus v súčasnej západnej geografii. *Geografický časopis*, 38, č. 2–3, s. 260–273.
- PAULOV, J. (1997): Postmodern geography: A brief characterization. *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, XXII, Supplementum, s. 54–50.
- PAULOV, J. (2008): Je geografia idiografická, nomotetická alebo idiograficko-nomotetická veda? *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 50, s. 5–17.
- PEDROLI, B., PINTO-CORREIA, T., CORNISH, P. (2006): Landscape – what's in it? Trends in European landscape science and priority themes for concerted research. *Landscape Ecology*, 21, s. 421–430.
- PEDROLI, B., VAN DOORN, A., DE BLUST, G., PARACCHINI, M. L., WASCHER, D., BUNCE, F., eds. (2007): *Europe's Living Landscapes: Essays on Exploring Our Identity in the Countryside*. KNNV, Zeist, 432 s.
- PEET, R. (1977): The development of radical geography in the United States. *Progress in Human Geography*, 1, s. 240–263.
- PEET, R. (1996): Discursive idealism in the „landscape-as-text“ school. *Professional geographer*, 48, č. 1, s. 96–98.
- PEET, R. (1998): *Modern Geographical Thought*. Blackwell, Oxford, 342 s.
- PENNING-ROUSELL, E. C. (1975): Constraints on the application of landscape evaluations. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 66, s. 149–155.
- PENNING-ROUSELL, E. C. (1982): A public preference evaluation of landscape quality. *Regional Studies*, 16, č. 2, s. 97–112.
- PEREGRIN, J. (2008): *Filozofie pro normální lidi*. Dokořán, Praha, 142 s.
- PEROUTKOVÁ, M. (2008): *Vyhnání: jeho obraz v české a německé literatuře a ve vzpomínkách*. Libri, Praha, 204 s.
- PHELPS, N. A., TEWDWR-JONES, M. (2008): If geography is anything, maybe it's planning's alter ego? Reflections on policy relevance in two disciplines concerned with place and space. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 33, č. 4, s. 566–584.
- PHILLIPS, A. (2002): *Management Guidelines for IUCN Category V Protected Areas: Protected Landscapes/Seascapes*. IUCN, Gland and Cambridge, 122 s.
- PHILLIPS, A. (2003): Turning ideas on their head: The new paradigm for protected areas. *The George Wright FORUM*, 20, č. 2, s. 8–32.
- PICKLES, J. (1987): *Geography and Humanism. Concepts and techniques in modern geography* 44, Geo Books, Norwich, 64 s.

- PIMENTA, J. R., SARMENTO, J., DE AZEVEDO, A. F., eds. (2007): Geografias Pós-coloniais: Ensaio de Geografia Cultural. Figueirinhas, Porto, 253 s.
- PITMAN, A. J. (2005): On the role of geography in earth system science. *Geoforum*, 36, s. 137–148.
- POKORNÝ, O. (1992): Historická geografie a geografická historie. Sborník Československé geografické společnosti, 97, s. 114–116.
- POPPER, K. R. (1970): Normal science and its dangers. In: Lakatos, I., Musgrave, A. (eds.): *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge University Press, London, s. 51–58.
- POPPER, K. R. (2008): *Bída historicismu*. Oikoymenh, Praha, 134 s.
- PORTEOUS, J. D. (1996): *Environmental Aesthetics: Ideas, Politics and Planning*. Routledge, London, 290 s.
- POŠTOLKA, V. (2002): Česká geografie versus životní prostředí (reflexe po roce 1989). *Geografie – Sborník ČGS*, 107, č. 1, s. 50–62.
- PRED, A. (1977): The choreography of existence: Comments on Hägerstrand's time-geography and its usefulness. *Economic Geography*, 53, č. 2, s. 207–221.
- PRED, A. (1984): Place as historically contingent process: Structuration and the time-geography of becoming places. *Annals of the Association of American Geographers*, 74, č. 2, s. 279–297.
- PRENDERGAST, C. (2000): *The Triangle of Representation*. Columbia University Press, New York, 196 s.
- PRICE, C. (2008): Landscape economics at dawn: An eye-witness account. *Landscape Research*, 33, č. 3, s. 263–280.
- PRICE, M., LEWIS, M. (1993a): The reinvention of cultural geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 83, č. 1, s. 1–17.
- PRICE, M., LEWIS, M. (1993b): Reply: On reading cultural geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 83, č. 3, s. 520–522.
- PRINCE, H. (1988): Art and agrarian change, 1710–1815. In: Cosgrove, D., Daniels, S. (eds.): *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 98–118.
- PUDUP, M. B. (1988): Arguments within regional geography. *Progress in Human Geography*, 12, s. 369–390.
- PYENSON, L. (2008): Forward into the past. *Studies in History and Philosophy of Science*, 39, s. 211–219.
- RAAGMAA, G. (2005): The heritage of Edgar Kant and Johannes Gabriel Granö. *Geografiska Annaler, Series B, Human Geography*, 87, č. 3, s. 165–166.
- RELPH, E. (1981): *Rational Landscapes and Humanistic Geography*. Croom Helm, London, 231 s.
- RICKERT, H. (1967): Kultúrna veda a prírodná veda. In: *Antológia z diel filozofov. Pozitivismus. Voluntarismus. Novokantovstvo*. VPL, Bratislava, s. 543–559.
- RICHARDSON, M. (1981): On “The superorganic in American cultural geography”. *Annals of the Association of American Geographers*, 71, č. 2, s. 284–287.
- ROBERTS, B. K. (1996): *Landscapes of Settlement: Prehistory to the Present*. Routledge, London, 181 s.
- ROBERTS, G. (2009): The fast disappearing maritime landscapes of the Pacific region. *Landscape Research Extra*, 52, s. 1–3.
- RODRÍGUEZ-POSE, A. (2006): Commentary: Is there an ‘Anglo-American’ domination in human geography? And, is it bad? *Environment and Planning A*, 38, s. 603–610.

- ROLSTON III, H. (1995): Does aesthetic appreciation of landscapes need to be science-based? *British Journal of Aesthetics*, 35, č. 4, s. 374–386.
- ROSE, G. (1995): Place and identity: a sense of place. In: Massey, D., Jess, P. (eds.): *A Place in the World? Places, Cultures and Globalization*. Oxford University Press, Oxford, s. 87–132.
- ROSE, G. (1997): Looking at landscape: The uneasy pleasures of power. In: Barnes, T., Gregory, D. (eds.): *Reading Human Geography: The Poetics and Politics of Inquiry*. Arnold, London, s. 342–354.
- ROSE, G. (2000): Practising photography: an archive, a study, some photographs and a researcher. *Journal of Historical Geography*, 26, č. 4, s. 555–571.
- ROSE, G. (2003a): Afterword: gazes, glances and shadows. In: Robertson, I., Richards, P. (eds.): *Studying Cultural Landscapes*. Hodder Arnold, London, s. 165–179.
- ROSE, G. (2003b): On the need to ask how, exactly, is geography “visual”? *Antipode*, 35, č. 2, s. 212–221.
- ROSE, G. (2004): On the importance of asking the right questions, or what is the power of PowerPoint, exactly? *Antipode*, 36, č. 5, s. 795–797.
- ROSE, G. (2007): *Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*. Second Edition, Sage, London–Thousand Oaks–New Delhi–Singapore, 287 s.
- ROYMANS, N., GERRITSEN, F., VAN DER HEIJDEN, C., BOSMA, K., KOLEN, J. (2009): Landscape biography as research strategy: The case of the South Netherlands project. *Landscape Research*, 34, č. 3, s. 337–359.
- RUŽIČKA, M., MIKLÓS, L. (1982a): Landscape-ecological planning (LANDEP) of territorial planning. *Ekológia*, 1, č. 3, s. 297–312.
- RUŽIČKA, M., MIKLÓS, L. (1982b): Example of the simplified method of landscape-ecological planning (LANDEP) of the settlement formation. *Ekológia*, 1, č. 4, s. 395–424.
- RYAN, J. R. (2003): Who’s afraid of visual culture? *Antipode*, 35, č. 2, s. 232–237.
- ŘEZNÍČKOVÁ, D. (1997): Reforma maturitních zkoušek ze zeměpisu jako součást nové strategie geografického vzdělávání. *Geografie – Sborník ČGS*, 102, č. 3, s. 189–200.
- ŘEZNÍČKOVÁ, D. (2003a): Geografické dovednosti, jejich specifikace a kategorizace. *Geografie – Sborník ČGS*, 108, č. 2, s. 146–163.
- ŘEZNÍČKOVÁ, D. (2003b): Jak podpořit výukou zeměpisu myšlení žáků? In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (eds.): *Geografie na cestách poznání*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 16–29.
- ŘEZNÍČKOVÁ, D. (2009): The transformation of geography education in Czechia. *Geografie – Sborník ČGS*, 114, č. 4, s. 316–331.
- ŘÍKOVSKÝ, F. (1939): *Základy k sídelnímu zeměpisu Československa*. František, Kolářek, Brno, 150 s.
- SAARINEN, T. F., SEAMON, D., SELL, J. L., eds. (1984): *Environmental Perception and Behavior: An Inventory and Prospect*. Research Paper No. 209, The Department of Geography, The University of Chicago, Chicago (Illinois), 263 s.
- SAID, E. (2008): *Orientalismus – Západní koncepce Orientu*. Paseka, Praha–Litomyšl, 459 s.
- SAMUELS, M. S. (1979): The biography of landscape: Cause and culpability. In: Meinig, D. W. (ed.): *The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays*. Oxford University Press, Oxford–New York, s. 51–88.

- SANDERS, R. (2007): Developing geographers through photography: Enlarging concepts. *Journal of Geography in Higher Education*, 31, č. 1, s. 181–195.
- SARMENTO, J., DE AZEVEDO, A. F., PIMENTA, J. R., eds. (2006): *Ensaio de Geografia Cultural*. Figueirinhas, Porto, 134 s.
- SAUER, C. O. (1925): The morphology of landscape. *University of California Publications in Geography*, 2, č. 2, s. 19–54 [citace podle verze přetištěné in: Leighly, J., ed. (1983): *Land and Life: A Selection From the Writings of Carl Ortwin Sauer*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, s. 315–350].
- SAUER, C. O. (1941): Foreword to historical geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 31, s. 1–24.
- SAUER, C. O. (1952): Folkways of social science. In: *The Social Sciences at Mid-century: Papers Delivered at the Dedication of Ford Hall, April 19–21, 1951*. University of Minnesota Press, Minneapolis, s. 100–109 [citace podle verze přetištěné in: Leighly, J., ed. (1983): *Land and Life: A Selection From the Writings of Carl Ortwin Sauer*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, s. 380–388].
- SAUER, C. O. (1956): The education of a geographer. *Annals of the Association of American Geographers*, 46, s. 287–299 [citace podle verze přetištěné in: Leighly, J., ed. (1983): *Land and Life: A Selection From the Writings of Carl Ortwin Sauer*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London, s. 389–404].
- SAUER, C. O. (1974): The fourth dimension of geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 64, č. 2, s. 189–192.
- SAYER, A. (1992): *Method in Social Science: A Realist Approach*. Routledge, London, 313 s.
- SAYER, A. (2000): *Realism and Social Science*. Sage, London, 211 s.
- SCAZZOSI, L., ed. (2001): *Politiche e culture del paesaggio. Landscape Policies and Cultures*. Nuovi confronti / *New Comparisons*. Gangemi, Roma, 270 s.
- SCAZZOSI, L., ed. (2002): *Leggere il paesaggio. Reading the Landscape*. Confronti internazionali / *International Comparisons*. Gangemi, Roma, 364 s.
- SCAZZOSI, L. (2004): Reading and assessing the landscape as cultural and historical heritage. *Landscape Research*, 29, č. 4, s. 335–355.
- SELMAN, P. (2006): *Planning at the Landscape Scale*. Routledge, Abingdon, 213 s.
- SELMAN, P. (2007): What do we mean by a sustainable landscape? *Landscape Research Extra*, 42, s. 2–4.
- SEMOTANOVÁ, E. (1995): Kam směřuje naše historická geografie? *Historická geografie*, 28, s. 11–16.
- SEMOTANOVÁ, E. (2002): *Historická geografie Českých zemí*. 2. vydání, Historický ústav AV ČR, Praha, 279 s.
- SEMPLE, E. C. (1911): *Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzel's System of Anthro-Geography*. Henry Holt, New York.
- SETTEN, G. (2003): Landscapes of gaze and practice. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 57, s. 134–144.
- SETTEN, G. (2004): The habitus, the rule and the moral landscape. *Cultural Geographies*, 11, s. 389–415.
- SETTEN, G. (2005): Farming the heritage: On the production and construction of a personal and practised landscape heritage. *International Journal of Heritage Studies*, 11, č. 1, s. 67–79.
- SETTEN, G. (2006): Fusion or exclusion? Reflections on conceptual practices of *landscape* and *place* in human geography. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 60, s. 32–45.

- SHAW, D. J. B., OLDFIELD, J. D. (2007): Landscape science: A Russian geographical tradition. *Annals of the Association of American Geographers*, 97, č. 1, s. 111–126.
- SHORT, J. R., BONICHE, A., KIM, Y., Li Li, P. (2001): Cultural globalization, global english, and geography journals. *Professional Geographer*, 53, č. 1, s. 1–11.
- SCHAEFER, F. K. (1953): Exceptionalism in geography: A methodological examination. *Annals of the Association of American Geographers*, 43, č. 3, s. 226–249.
- SCHALLER, I., GRANDGIRARD, V. (1995): „Landschaft“ – Quo vadis ? *Geographica Helvetica*, 50, č. 2, s. 63–68.
- SCHAMA, S. (1995): *Landscape and Memory*. Vintage Books, New York, 652 s.
- SCHEIN, R. H. (1997): The place of landscape: A conceptual framework for interpreting an American scene. *Annals of the Association of American Geographers*, 87, č. 4, s. 660–680.
- SCHEIN, R. S. (2009): A methodological framework for interpreting ordinary landscapes: Lexington, Kentucky's Courthouse Square. *Geographical Review*, 99, č. 3, s. 377–402.
- SCHENK, W. (2002): „Landschaft“ und „Kulturlandschaft“ – „getönte“ Leitbegriffe für aktuelle Konzepte geographischer Forschung und räumlicher Planung. *Petermanns Geographische Mitteilungen*, 146, č. 6, s. 6–13.
- SCHMITHÜSEN, J. (1963): Der wissenschaftliche Landschaftsbegriff. *Mitteilungen der Floristisch-soziologischen Arbeitsgemeinschaft*, Neue Folge, Heft 10, s. 9–19 [citace podle verze přetištěné in: *Schmithüsen, J. (1974): Landschaft und Vegetation: Gesammelte Aufsätze von 1934 bis 1971. Selbstverlag des Geographischen Instituts der Universität des Saarlandes, Saarbrücken, s. 476–487*].
- SCHMITHÜSEN, J. (1964): Was ist eine Landschaft? *Erdkundliches Wissen*, Schriftenreihe für Forschung und Praxis, Heft 9, s. 1–24 [citace podle verze přetištěné in: *Schmithüsen, J. (1974): Landschaft und Vegetation: Gesammelte Aufsätze von 1934 bis 1971. Selbstverlag des Geographischen Instituts der Universität des Saarlandes, Saarbrücken, s. 488–503*].
- SCHMITHÜSEN, J. (1974): *Landschaft und Vegetation: Gesammelte Aufsätze von 1934 bis 1971. Selbstverlag des Geographischen Instituts der Universität des Saarlandes, Saarbrücken, 543 s.*
- SCHMITHÜSEN, J. (1976): *Allgemeine Geosynergetik: Grundlagen der Landschaftskunde*. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 349 s.
- SCHMITZ, S. (2003): La géographie et ses revues „internationales“: globalisation ou fragmentation? *Annales de géographie*, 112, č. 632, s. 402–411.
- SCHNEEBERGER, N., BÜRGI, M., HERSPERGER, A. M., EWALD, K. C. (2007): Driving forces and rates of landscape change as a promising combination for landscape change research – An application on the northern fringe of the Swiss Alps. *Land Use Policy* 24, s. 349–361.
- SCHOENBERGER, E. (2001): Interdisciplinarity and social power. *Progress in Human Geography*, 25, č. 3, s. 365–382.
- SCHWARTZ, J. M. (1996): *The Geography Lesson: Photographs and the construction of imaginative geographies*. *Journal of Historical Geography*, 22, č. 1, s. 16–45.
- SIDAWAY, J. D. (1997): The (re)making of the western ‘geographical tradition’: some missing links. *Area*, 29, s. 72–80.
- SIDAWAY, J. D. (2002): Photography as geographical fieldwork. *Journal of Geography in Higher Education*, 26, č. 1, s. 95–103.

- SIWEK, T. (2007): České kulturně-historické regiony ve vědomí svých obyvatel. Sociologický časopis, 43, č. 4, s. 1039–1053.
- SIWEK, T., KAŇOK, J. (2000): Vědomí slezské identity v mentální mapě. Scripta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis č. 136, Ostravská univerzita, Ostrava, 98 s.
- SKLENIČKA, P. (2003): Základy krajinného plánování. Naděžda Skleničková, Brno, 321 s.
- SNACKEN, F., ANTROP, M. (1983): Structure and dynamics of landscape systems. In: Drdoš, J. (ed.): Landscape Synthesis: Geoecological Foundations of the Complex Landscape Management. Veda, Bratislava, s. 10–30.
- SOLNETSEV, N. A. (1948): The natural geographic landscape and some of its general rules. Translated by Alexander V. Khoroshev and Sergie Andronikov. Proceedings of the All-Union Geographical Congress. Vol. 1. State Publishing House for Geographic Literature, Moscow [citace podle verze přetištěné in: Wiens, J. A., Moss, M. R., Turner, M. G., Mladenoff, D. J., eds. (2006): *Foundation Papers in Landscape Ecology*. Columbia University Press, New York, s. 19–27].
- SOOVÄLI, H. (2004): *Saaremaa Waltz*. Landscape Imagery of Saaremaa Island in the 20th Century. Dissertationes geographicae universitatis Tartuensis, 21. Tartu University Press, Tartu, 148 s.
- SORVIG, K. (2002): Nature/Culture/Words/Landscapes. Landscape Journal, 21, s. 1–14.
- STABBETORP, O. E., SOLLUND, M.-L. B., BRENDALSMO, J., NORDERHAUG, A. (2007): Layers of the past: A theory and method for historical landscape analysis. Landscape Research, 32, č. 4, s. 463–480.
- STAEHELI, L. A., MITCHELL, D. (2005): The complex politics of relevance in geography. Annals of the Association of American Geographers, 95, č. 2, s. 357–372.
- STEPHENS, J. (2009): Remembrance and commemoration through honour avenues and groves in Western Australia. Landscape Research, 34, č. 1, s. 125–141.
- STIBRAL, K. (2005): Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku. Dokořán, Praha, 202 s.
- STIBRAL, K. (2009): Estetický postoj k přírodě a krajině. In: Dlouhá, J. a kol.: Vědění a participace. Teoretická východiska environmentálního vzdělávání. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha, 48–59.
- STODDART, D. R., ed. (1981a): *Geography, Ideology and Social Concern*. Basil Blackwell, Oxford, 250 s.
- STODDART, D. R. (1981b): Ideas and interpretation in the history of geography. In: Stoddart, D. R. (eds.): *Geography, Ideology and Social Concern*. Basil Blackwell, Oxford, s. 1–7.
- STODDART, D. R. (1981c): The paradigm concept and the history of geography. In: Stoddart, D. R. (eds.): *Geography, Ideology and Social Concern*. Basil Blackwell, Oxford, s. 70–80.
- SWANWICK, C. et al. (2002): *Landscape Character Assessment: Guidance for England and Scotland*. The Countryside Agency and Scottish Natural Heritage, Cheltenham–Edinburgh, 84 s.
- SYMANSKI, R. (1981): A critique of “The superorganic in American cultural geography”. Annals of the Association of American Geographers, 71, č. 2, s. 287–289.

- SÝKORA, L., ed. (1993): Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 201 s.
- SÝKORA, L. (2008): Idiografická nebo nomotetická koncepce v geografii: kontraproduktivní spor o povahu a podstatu poznání. *Geografický časopis*, 60, č. 3, s. 299–315.
- SZABÓ, P., HÉDL, R., eds. (2008): *Human Nature: Studies in Historical Ecology and Environmental History*. Institute of Botany of the ASCR, Brno, 143 s.
- SZULC, H. (2002): *Atlas historyczny wsi w Polsce*. IGiPZ, PAN, Warszawa.
- ŠANDEROVÁ, J. (2009): Jak číst a psát odborný text ve společenských vědách. Několik zásad pro začátečníky. SLON, Praha, 209 s.
- ŠEBO, D. (2009): Integrovaný přístup k regiónom v slovenskej geografii. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 52, s. 19–30.
- ŠTYCH, P. (2007): Územní diferenciacie dlhodobých zmien využiti krajiny Česka. Dizertační práce, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 128 s.
- ŠUBRT, J. (2008): „Dialog mezi hluchými“? K problematice vztahu sociologie a historie. *Sociologický časopis*, 44, č. 5, s. 969–988.
- TAYLOR, E. (1941): Britain after the war. *Geographical Magazine*, V, s. 240–251.
- TAYLOR, P. D. (2006): Merging past and present in landscape planning: The value question. In: van der Knaap, W., van der Valk, A. (eds.): *Multiple Landscape: Merging Past and Present*. International Studygroup on Multiple Uses of Land (ISOMUL), Wageningen, s. 35–43.
- TAYLOR, P. J. (1976): An interpretation of the quantification debate in British geography. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 1, č. 2, s. 129–142.
- TAYLOR, P. J. (1985): The value of a geographical perspective. In: Johnston, R. J. (ed.): *The Future of Geography*. Methuen, London – New York, s. 92–110.
- TAYLOR, P. J. (1986): Locating the question of unity. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 11, č. 4, s. 443–448.
- TAYLOR, P. J. (1990): Editorial comment: GKS. *Political Geography Quarterly*, 9, s. 211–212.
- TERKENLI, T. (2008): Greece and landscape: an unfulfilled relationship. In: Young, B., Howard, P. (eds.): *Summary Report of the Sheffield Conference on the European Landscape Convention, 19th/20th November 2007*. Landscape Research Group, London, s. 11–13.
- THOMPSON, I. (2009): *Rethinking Landscape. A Critical Reader*. Routledge, Abingdon, 250 s.
- THORNES, J. E. (2004): The visual turn and geography (response to Rose 2003 intervention). *Antipode*, 36, č. 5, s. 787–794.
- THORNES, J. E. (2008): Cultural climatology and the representation of sky, atmosphere, weather and climate in selected art works of Constable, Monet and Eliasson. *Geoforum*, 39, s. 570–580.
- THRIFT, N. (1977): Time and theory in human geography: part II. *Progress in Human Geography*, 1, s. 413–457.
- TRÁVNÍČEK, D. (1994): *Sto let České geografické společnosti*. Nakladatelství České geografické společnosti, Praha, 95 s.
- TRESS, B., TRESS, G. (2001): Capitalising on multiplicity: a transdisciplinary systems approach to landscape research. *Landscape and Urban Planning*, 57, s. 143–157.

- TRESS, B., TRESS, G., FRY, G. (2006): Defining concepts and the process of knowledge production in integrative research. In: Tress, B., Tress, G., Fry, G., Opdam, P. (eds.): From Landscape Research to Landscape Planning: Aspects of Integration, Education and Application. Wageningen UR Frontis Series, Vol. 12, Springer, New York, s. 13–26.
- TRESS, B., TRESS, G., FRY, G., OPDAM, P., eds. (2006): From Landscape Research to Landscape Planning. Aspects of Integration, Education and Application. Wageningen UR Frontis Series, Vol. 12, Springer, New York, 434 s.
- TROLL, C. (1950): Die geographische Landschaft und ihre Erforschung. *Studium Generale*, 3, č. 4–5, s. 163–181 [přetištěno pod názvem „*The geographic landscape and its investigation*“ in: Wiens, J. A., Moss, M. R., Turner, M. G., Mladenoff, D. J. (eds.) (2006): *Foundation Papers in Landscape Ecology*. Columbia University Press, New York, s. 71–101].
- TŘEŠTÍK, D. (1999): Mysliti dějiny. Paseka, Praha – Litomyšl, 222 s.
- TŘEŠTÍK, D. (2003): Dějiny ve věku nejistot. In: Klápště, J., Plešková, E., Žemlička, J. (eds.): Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka. NLN, Praha, s. 23–46.
- TUAN, Y.-F. (1971): Geography, phenomenology, and the study of human nature. *Canadian Geographer*, 15, č. 3, s. 181–192.
- TUAN, Y.-F. (1973): Ambiguity in attitudes toward environment. *Annals of Association of American Geographers*, 63, č. 4, s. 411–423.
- TUAN, Y.-F. (1975): Place: An experiential perspective. *Geographical Review*, 65, č. 2, s. 151–165.
- TUAN, Y.-F. (1976): Humanistic Geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 66, č. 2, s. 266–276.
- TUAN, Y.-F. (1977): Space and Place: The Perspective of Experience. University of Minnesota Press, Minneapolis, 235 s.
- TUAN, Y.-F. (1978): Sign and metaphor. *Annals of the Association of American Geographers*, 68, č. 3, s. 363–372.
- TUAN, Y.-F. (1984): Continuity and discontinuity. *Geographical Review*, 74, č. 3, s. 245–256.
- TUAN, Y.-F. (1986): Strangers and strangeness. *Geographical Review*, 76, č. 1, s. 10–19.
- TUAN, Y.-F. (1990): Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values. Morningside Edition, Columbia University Press, New York, 260 s.
- TUAN, Y.-F. (1991a): A view of geography. *Geographical Review*, 81, č. 1, s. 99–107.
- TUAN, Y.-F. (1991b): Language and the making of place: A narrative-descriptive approach. *Annals of the Association of American Geographers*, 81, č. 4, s. 684–696.
- TUAN, Y.-F. (1995): Island selves: Human disconnectedness in a world of interdependence. *Geographical Review*, 85, č. 2, s. 229–239.
- TUAN, Y.-F. (2003): Perceptual and cultural geography: A commentary. *Annals of the Association of American Geographers*, 93, č. 4, s. 878–881.
- TURNER, S. (2006): Historic Landscape Characterisation: A landscape archaeology for research, management and planning. *Landscape Research*, 31, č. 4, s. 385–398.
- TURNER II, B. L. (1989): The specialist-synthesis approach to the revival of geography: The case of cultural ecology. *Annals of the Association of American Geographers*, 79, č. 1, s. 88–100.
- TURNER II, B. L. (2002): Contested identities: Human-environment geography and disciplinary implications in a restructuring academy. *Annals of the Association of American Geography*, 92, č. 1, s. 52–74.

- TVEIT, M., ODE, Å., FRY, G. (2006): Key concepts in a framework for analysing visual landscape character. *Landscape Research*, 31, č. 3, s. 229–255.
- UHLIG, H. (1971): Organization and system of geography. *Geoforum*, 2, č. 3, s. 7–38.
- UNWIN, K. I. (1975): The relationship of observer and landscape in landscape evaluation. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 66, s. 130–134.
- UNWIN, T. (2006): 100 years of British geography: The challenge of relevance. *Inforgo*, 18/19, s. 103–126.
- URBANC, M. (2008): Stories about real and imagined landscapes: the case of Slovenian Istria. *Zgodbe o resnični in zammišljeni pokrajini: primer slovenske Istre. Acta geographica Slovenica*, 48, č. 2, s. 305–330.
- URBÁNEK, J. (1992): Krajina – vec alebo proces? *Geografický časopis*, 44, č. 3, s. 217–236.
- URBÁNEK, J. (1993): Od geomorfologie ku krajinej syntéze. *Geografický časopis*, 45, č. 4, s. 327–334.
- URBÁNEK, J. (1994a): Landscape – visual experience of space. *Geografický časopis*, 46, č. 2, s. 219–228.
- URBÁNEK, J. (1994b): Ochrana krajiny z hľadiska časopriestorových štruktúr. *Geografický časopis*, 46, č. 1, s. 49–61.
- URBÁNEK, J. (2006): Krajinné syntézy. *Geografický časopis*, 58, č. 2, s. 85–98.
- URBÁNEK, J., MAZÚR, E., DRDOŠ, J. (1980): The search for the new way of the landscape study. *Geografický časopis*, 32, č. 2–3, s. 108–118.
- VAN DER KNAAP, W., VAN DER VALK, A., eds. (2006): *Multiple Landscape: Merging Past and Present*. International Studygroup on Multiple Uses of Land (ISOMUL), Wageningen, 230 s.
- VAN DER VALK, A., BLOEMERS, T. (2006): Multiple and sustainable landscapes: Linking heritage management and spatial planning in the Netherlands. In: van der Knaap, W., van der Valk, A. (eds.): *Multiple Landscape: Merging Past and Present*. International Studygroup on Multiple Uses of Land (ISOMUL), Wageningen, s. 21–33.
- VAN EETVELDE, V., ANTROP, M. (2009): A stepwise multi-scaled landscape typology and characterisation for trans-regional integration, applied on the federal state of Belgium. *Landscape and Urban Planning*, 91, s. 160–170.
- VANIŠ, J. (1969): Historická geografie jako vědní obor. *Historická geografie*, 2, s. 3–21.
- VAŠÍČEK, Z. (2006): *Archeologie, historie, minulost*. Karolinum, Praha, 157 s.
- VERBURG, P. H., EICKHOUT, B., VAN MEIJL, H. (2008): A multi-scale, multi-model approach for analyzing the future dynamics of European land use. *Annals of Regional Science*, 42, s. 57–77.
- VILÍMEK, V., SPILKOVÁ, J. (2009): Natural hazards and risks: the view from the junction of natural and social sciences. *Geografie – Sborník ČGS*, 114, č. 4, s. 332–349.
- VOČADLOVÁ, K. (2009): Obrazy jako archiv přírodních změn. *Geografické rozhledy*, 18, č. 5, s. 26–27.
- VOLLET, D., CANDAU, J., GINELLI, L., MICHELIN, Y., MÉNADIER, L., RAPEY, H., DOBREMEZ, L. (2008): Landscape elements: Can they help in selling ‘protected designation of origin’ products? *Landscape Research*, 33, č. 3, s. 365–384.
- VOREL, I. (2006): Krajinný ráz a jeho ochrana: 1. část – Charakter, ráz a identita krajiny. *Ochrana přírody*, 61, č. 9, s. 262–265.

- VOREL, I., BUKÁČEK, R., MATĚJKA, P., CULEK, M., SKLENIČKA, P. (2006): Metodický postup posouzení vlivu navrhované stavby, činnosti nebo změny využití území na krajinný ráz. Naděžda Skleničková, Praha, 23 s.
- VOŽENÍLEK, V., DEMEK, J. (2000): Modeling of soil erosion hazards as a response of land use changes. *Geografie – Sborník ČGS 105*, č. 2, s. 166–176.
- WALMSLEY, D. J., LEWIS, G. J., eds. (1984): *Human Geography: Behavioural Approaches*. Longman, London, 195 s.
- WALTON, J. R. (1995): How real(ist) can you get? *Professional Geographer*, 47, č. 1, s. 61–65.
- WALTON, J. R. (1996): Bridging the divide: A reply to Mitchell and Peet. *Professional Geographer*, 48, č. 1, s. 98–100.
- WARDENGA, U. (2006): German geographical thought and the development of *Länderkunde*. *Inforgo*, 18/19, s. 127–147.
- WARNKE, M. (1994): *Political Landscape: The Art History of Nature*. Reaktion, London, 165 s.
- WASCHER, D. M., ed. (2005): *European Landscape Character Areas – Typologies, Cartography and Indicators for the Assessment of Sustainable Landscapes. Landscape Europe*, Wageningen, 150 s.
- WASCHER, D. M., PÉREZ-SOBA, M., eds. (2004): *Learning from Transfrontier Landscapes – Project in Support of the European Landscape Convention. Alterra Report 964. Alterra Wageningen UR, Wageningen*, 58 s.
- WEBER, M. (2007): Evropská úmluva o krajině a možnosti její implementace v oblasti koncepčních a plánovacích nástrojů pro realizaci krajinných politik. *Urbanismus a územní rozvoj*, 10, č. 1, s. 42–46.
- WEICHHART, P. (1975): Gesucht – Eine human-ökologisch orientierte Teildisziplin der komplexen Geographie. *Berichte zur Deutschen Landeskunde*, 54, s. 125–132.
- WERLEN, B. (2003): Cultural Turn in Humanwissenschaften und Geographie. *Berichte zur Deutschen Landeskunde*, 77, č. 1, s. 35–52.
- WERNEROVÁ, M. (2008): Percepce atraktivit a image krajských měst v Česku na příkladu vysokoškolských studentů z Českých Budějovic a Ústí nad Labem. *Geografie – Sborník ČGS 113*, č. 1, s. 20–33.
- WERNLI, O. (1958): Die neuere Entwicklung des Landschaftsbegriffes. *Geographica Helvetica*, 13, s. 1–59.
- WHITEHAND, J. W. R. (2005): The problem of anglophone squint. *Area*, 37, č. 2, s. 228–230.
- WHITTLESEY, D. (1929): Sequent occupance. *Annals of the Association of American Geographers*, 19, č. 3, s. 162–165.
- WIDGREN, M. (1985): Archaeology and geography in Sweden. Common research themes and contrasting views in the last twenty years. *Archaeology and Environment*, 4, s. 155–162.
- WIDGREN, M. (2004): Can landscapes be read? In: Palang, H., Sooväli, H., Antrop, M., Setten, G. (eds.): *European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment*. Springer, London, s. 455–465.
- WIENS, J. A., MOSS, M. R., TURNER, M. G., MLADENOFF, D. J., eds. (2006): *Foundation Papers in Landscape Ecology*. Columbia University Press, New York, 582 s.
- WILCZYŃSKI, W. (2009): On the necessity of the history of geographical thought. *Bulletin of Geography, Socio-economic series*, 11, s. 5–14.
- WINCH, P. (2004): *Idea sociální vědy a její vztah k filosofii*. Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), Brno, 132 s.

- WINIWARTER, V. a kol. (2004): Environmental history in Europe from 1994 to 2004: enthusiasm and consolidation. *Environment and History*, 10, s. 501–530.
- WISHART, D. (1997): The selectivity of historical representation. *Journal of Historical Geography*, 23, č. 2, s. 111–118.
- WISHART, D. (2004): Period and region. *Progress in Human Geography*, 28, č. 3, s. 305–319.
- WOLPERT, J. (1964): The decision process in spatial context. *Annals of the Association of American Geographers*, 54, s. 337–358.
- WOOLDRIDGE, S. W., EAST, W. G. (1967): *The Spirit and Purpose of Geography*. Capricorn, New York, 186 s.
- WRIGHT, J. K. (1925): The history of geography: A point of view. *Annals of the Association of American Geographers*, 15, č. 4, s. 192–201.
- WRIGHT, J. K. (1926): A plea for the history of geography. *Isis*, 8, č. 3, s. 477–491.
- WRIGHT, J. K. (1947): *Terrae incognitae: the place of the imagination in geography*. *Annals of the Association of American Geographers*, 37, č. 1, s. 1–15.
- WYLIE, J. (2005): A single day's walking: Narrating self and landscape on the South West Coast Path. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 30, s. 234–247.
- WYLIE, J. (2007): *Landscape*. Routledge, Abingdon, 246 s.
- WYLIE, J. (2009): Landscape, absence and the geographies of love. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 34, s. 275–289.
- YOUNG, B., HOWARD, P., eds. (2008): *Summary Report of the Sheffield Conference on the European Landscape Convention, 19th/20th November 2007*. Landscape Research Group, London, 52 s.
- YOUNGHUSBAND, F. (1920): Address at the anniversary meeting, 31 May 1920: Natural beauty and geographical science. *Geographical Journal*, 56, č. 1, s. 1–13.
- ZARING, J. (1977): The romantic face of Wales. *Annals of Association of American Geographers*, 67, č. 3, s. 397–418.
- ZOGRAFOS, C., MARTÍNEZ-ALIER, J. (2009): The politics of landscape value: A case study of wind farm conflict in rural Catalonia. *Environment and Planning A*, 41, s. 1726–1744.
- ZONNEVELD, I. S. (1995): *Land Ecology: An Introduction to Landscape Ecology as a Base for Land Evaluation, Land Management and Conservation*. SPB, Amsterdam, 199 s.
- ŽIGRAI, F. (1972): Niekoľko úvah o pojme, definícii a členení kultúrnej krajiny. *Geografický časopis*, 24, č. 1, s. 50–62.
- ŽIGRAI, F. (2004): Integračný význam štúdia využitia zeme pri výskume kultúrnej krajiny (Vybrané metavedné aspekty). In: Herber, V. (ed.): *Fyzickogeografický zborník 2 – Kulturní krajina*. Masarykova univerzita v Brně, Brno, s. 7–12.
- ŽIGRAI, F. (2006): Význam a pozícia geografie na rozhraní nomotetických a idiografických vedných disciplín (Vybrané metavedné aspekty). *Geografická revue*, 2, č. 2, s. 748–758.
- ŽIGRAI, F., OŤAHEĽ, J. (2007): Prínos náuky o využívaní krajiny integrujúcej fyzickú, humánu a regionálnu geografiu k rozvoju krajinnej ekológie na Slovensku. In: Michaeli, E. (ed.): *Contribution of Geography to the Development of Landscape Ecology in Slovakia / Prínos geografie k rozvoju krajinnej ekológie na Slovensku*. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Prírodné vedy*, XLVI., *Folia Geographica*, 11. Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej Univerzity, Prešov, s. 73–88.

Internetové zdroje

<http://www.coe.int> oficiální internetové stránky Rady Evropy (8.5.2010)

<http://conventions.coe.int> oficiální internetové stránky věnované úmluvám (konvencím) Rady Evropy (8.5.2010)

<http://geoweb.ugent.be> internetové stránky katedry geografie, Universiteit Gent, Belgie

<http://www.landscape-ecology.org> internetové stránky Mezinárodní asociace pro krajinnou ekologii, IALE (8.5.2010)

<http://www.landscaperesearch.org> internetové stránky Landscape Research Group (8.5.2010)

<http://www.pecsrl.org> internetové stránky Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape, PECSRL (8.5.2010)

<http://prirucka.ujc.cas.cz> Internetová jazyková příručka na stránkách Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i.